

ISSN 2010-720X

ILIM HÁM JÁMIYET

FAN VA JAMIYAT

2024 (№2/2)

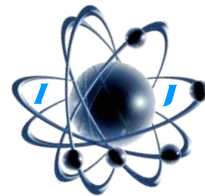
ISSN 2010-720X

2004-jildin mart ayidan boshlab shiga basladi

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI
BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR
MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ**

ILIM hám JÁMIYET

Ilimiy-metodikaliq jurnal

Seriya: Pedagogika ilimleri. Psixologiya ilimleri

**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti**

FAN va JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

Seriya: Pedagogika fanlari, Psixologiya fanlari

**Нукусский государственный педагогический
институт имени Ажинияза**

НАУКА и ОБЩЕСТВО

Научно-методический журнал

Серия: Педагогические науки, Психологические науки

**Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz**

SCIENCE and SOCIETY

Scientific-methodical journal

Series: Pedagogical sciences, Psychological sciences

№2/2

Shólkemlestiriwshi: Ájiniyaz atındaǵı Nókis
mámleketlik pedagogikalıq institutı hám jurnal redakciyası jámaáti
Shólkemlestiriw komiteti bashǵı: QODIROV Q. – NMPI rektori w.w.a.
Bas redaktor: PAZÍLOV A.

REDKOLLEGIYA AǴZALARÍ

ps.i.d., prof. **Abdirasulov R.** (Jizzax);
 ps.i.k., doc. **Elmuratova A.** (Nókis);
 f.i.d., prof. **Erkibaeva.** (Turkstan);
 f.i.d., prof. **Galiullina G.R.** (Rossiya)
 p.i.k., doc. **Jumabaev N.** (Nókis);
 p.i.d., doc. **Jumasheva G.** (Nókis);
 f.i.d., prof. **Ibragimov Yu.** (Nókis);
 p.i.k., prof. **Iymangaliyeva B.S.** (Qazaqstan)
 f.i.k., prof. **Kochanov Q.** (Nókis);
 p.i.d. (DSc), doc. **Qodirov Q.A.** (Nókis);
 p.i.d. (DSc), prof. **Qarlibaeva G.** (Nókis);
 f.i.d. (DSc), doc. **Qurambaeva G.** (Toshkent);
 f.i.d. (DSc), doc. **Qurbaniyazov G.** (Nókis);
 p.i.d.(DSc), prof. **Qurbaniyazova Z.** (Nókis);
 p.i.k., doc. **Mamirbaeva D.** (Nókis);

f.i.f.d., prof. **Moon Hee Cho** (AQSh);
 f.i.d., aǵa il.xız. **Najimov P.** (Nókis);
 p.i.k., prof. **Nauruzbaeva A.** (Nókis);
 f.i.d., prof. **Nurjanov P.** (Nókis);
 p.i.k., prof. **Pazilov A.** (Nókis);
 p.i.d. (DSc), prof. **Pazilova M.** (Nókis);
 f.i.b.f.d., prof. **Pedakar P.** (Turkiya);
 f.i.d. (DSc), doc. **Pirniyazova A.** (Nókis);
 b.i.d., prof. **Reimov P.** (Nókis);
 p.i.k., doc. **Tajieva A.** (Nókis);
 p.i.k., prof. **Tlegenov A.** (Nókis);
 p.i.d., prof. **Utebaev T.** (Nókis);
 p.i.d., prof. **Xodjaniyazov S.** (Urgench);
 p.i.d., prof. **Yusupov Q.** (Nókis);

D.Dogarova - juwaplı xatker
Z.Xodjekeeva - korrektor
N.Allamuratova - operator

Juwaplı redaktorlar:
 f.i.f.d. (PhD), prof. **F.Sapaeva** – ózbek tili boyınsha
 f.i.f.d. (PhD), doc. **G.Kdirbaeva** – rus hám inglis
 tilleri boyınsha
Q.Biysenbaev – qaraqalpaq tili boyınsha

Jámiyetlik máslahátshiler:

p.i.d. (DSc), doc. **Abilova G.** (Nókis);
 f.i.d. (DSc), doc. **Qazaqbaev S.** (Nókis);
 f.i.d., prof. **Keruenov T.** (Nókis);
 b.i.d., prof. **Mambetullaeva S.** (Nókis);
 p.i.d. (DSc), doc. **Matjanov N.** (Nókis);
 ps.i.d. (DSc), prof. **Utepbergenov M.** (Nókis);

Jurnal 1992-jıldan «Qaraqalpaqstan muǵallımı» atamasında shıǵarıla baslaǵan. 2004-jılda «Ilim hám jámiyet» atamasına ózgerilip, 01-022-sanlı gúwalıq penen Qaraqalpaqstan Respublikası Baspasóz hám xabar agentligi tárepinen dizimge alınǵan.

2020-jılı 07-avgustta Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administracyası janındaǵı xabar hám ǵalaba kommunikacyalar agentligi tárepinen qayta dizimge alınıp, 1098-sanlı gúwalıq berilgen.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministirler kabineti janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen pánler boyınsha ilim doktori dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

BAS MAQALA

«ЖАҢА ӨЗБЕКСТАН – ҮШИНШИ РЕНЕССАНС»ТЫ ӘМЕЛГЕ АСЫРЫҰ БАҒДАРЛАМАСЫ

(Президент Шавкат Мирзиёевтиң «Жаңа Өзбекстан стратегиясы» атлы кітабының

толықтырылған екінші басылымы қарақалпақ тилинде жарық көрди)

С.Абаев – философия илимлериниң кандидаты, доцент

Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

М.Якубов – философия илимлериниң кандидаты, доцент

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Президентимиз Шавкат Мирзиёев тәрәпинен журтымызда Жаңа Өзбекстанды хәм Үшінши Ренессанс фундаментин қурыу бойынша ортаға қойылған идеялары халқымыз тәрәпинен шын жүректен хәр тәрәплеме қоллап қуатланды. Президентимиздиң «Жаңа Өзбекстан стратегиясы» атлы хәр бир қағыйдасы илимий тийкарланған кітабында усы идеяларды әмелге асырыудың бағдарламасы баян етилди. Кітапта ортаға қойылған мақсетлер хәм усыныслар жаңаланған Конституциямызда хәм «Өзбекстан-2030 стратегиясы» ндағы 5 бағдар 100 мақсетте әмелият ушын ызымластырылған көрсетпелерге айналытылды.

Кітаптың үшінши бөлими экономика – жәмийет турмысының денеси екенлиги басшылыққа алынып, «миллий экономиканы раўажландырыу» мәселесине арналған. Жаңа Өзбекстан модернизацияланған экономикаға тийкарланатуғын, экономикалық пәраўанлыққа ерискен, хәр бир пуқара ушын кең экономикалық имканиятлар мәмлекети болады. «Бул хәр бир пуқара бай болса – мәмлекет бай болады, хәр бир шаңарақ пәраўан болса – мәмлекет пәраўан болады» [2:144] деген принциптің әмелге асыуына алып келеди. Жаңа Өзбекстан жаңаша экономикалық көзқарас, жаңаша экономикалық қатнасықлар дегени.

Жаңа Өзбекстанның стратегиясы турақлы түрде экономикалық өсиуге қаратылған болады. 2030-жылға барып экономикалық өсиу темпи 6,3-6,5 %, капитал қуйылмалар 8,-8,5 %, экспорт 9,0-10,0 % болыуы тәмийинленеди. 2030-жылға дейин миллий экономиканың курамында санааттың үлесин 40 % жеткеріу бойынша анық мақсетли дәстүрлер әмелге асырылады. Экономикада жеке меншик хәм исбилерменликтің роли артады. 2026-жылға барып жеке сектордың жалпы ишки өнімдеги үлеси хәзирги 67 проценттен 80 процентке, экспорт көлемі 32 проценттен 60 процентке өсиуі тәмийинленеди. «Өзбекстан-2030» стратегиясында 2030-жылға шекем экономика көлемин 2 есеге көбейтиу, «дараматы орташадан жоқары болған мәмлекетлер» қатарына қосылу, жалпы ишки өнімнің көлемин 160 миллиард долларға хәм халықтың жан басына дараматларын 400 долларға жеткеріу белгиленген. Сондай-ақ, кітапта экономика тараўларын модернизациялау, аўыл хожалығын жоқары пәт пенен раўажландырыу, суу ресурстарынан нәтийжели пайдаланыу, аймақлардың экономикалық раўажланыуын тәмийинлеу, туризмди Өзбекстан экономикасының жетекши саласына айландырыу, санлы экономиканы әмелге асырыу ұазыйпалары кітапта хәр тәрәплеме анализленип хәм сол тараўлардағы ұазыйпалар анық белгиленген.

Мәмлекетимиз басшысының кітабының төртінши бөлими «әдил социаллық сиясат» деп аталып, бунда усы бағдардағы реформаларымыздың әхмийети хаққында сөз етиледи, барлық арзыу-ниетлеримиз хәм умтылыуларымыз, машақатлы мийнетимиз, түнди – түн, күндизди – күндиз деместен әмелге асырып атырған ис-хәрәкетлеримиз – барлық-барлығы бизге үлкен үміт пенен қарап турған халқымыз мәпи ушын әмелге асырылып атырғанлығы хәр тәрәплеме сөз етиледи. «Биз бул бағдардағы, – дейди Журтбасшымыз, – жақсы ислеримизди даўам еттирип, социал әдалаттылық принципи тийкарында турақлы раўажланыу стратегиямызды ислеп шықтық хәм бул тараўдағы бар

болған машқалаларды сапластырыу бойынша жумысларымызды мәмлекетлик сиясат дәрежесине көтердик. Өзбекстан тарийхында социаллық тараў бойынша бундай кең көлемли жумыслар бурынлары хеш қашан болмаған» [2:201]. Соңғы жыллары халықты социаллық қорғау мақсетинде пүткиллей жаңа ис усыллары «Темир дәптер», «Хаял-қызлар дәптери», «Мәхәлле кесими» хәм «Шаңарақ кесими» нәтийжели әмелге асырылмақта. «Абат аўыл», «Абат мәхәлле», «Бес әхмийетли баслама», «Хәр бир шаңарақ исбилермен», «Жаслар келешегимиз», «Бир миллион программист» сыяқлы 20 дан аслам мәмлекетлик социаллық дәстүрлер хәм концепциялар журтбасшымыздың усынысы менен турмысқа енгизилип, өзиниң унамлы нәтийжесин бермекте. Бул илажларға бурын көрилмеген дәрежеде қаржы бөлип шығарылмақта. Халықты социаллық қорғау саласында жақын 10 жылда олардың дараматлары 2,5-3 есеге көбейиуіне ерисиледи. Ең кем ис хақыны жасау минимум мұғдары дәрежесине теңлестиріу бойынша мәмлекетлик дәстүр ислеп шығылады. «Өзбекстан- 2030» стратегиясында 2026-жылы қамбағаллықты 2022- жылға салыстырғанда 2 есе, 2030- жылға шекем болса кескин қысқартыу белгиленген (27- мақсет).

Президентимиз тәрәпинен усынылған жаңа социал сиясаттың ең әхмийетли бағдарларының қатарына сапалы хәм профессионал медициналық жәрдемди тәмийинлеу, халықтың медициналық мәдениетин арттырыу, адамлар арасында саламат турмыс тәрзи принциптерин үгит-нәсиятлау, тәлим хәм тәрбия саласындағы кешиктирип болмас ұазыйпалар, инновацион раўажланыудың негизи сыпатында илим-пәнди раўажландырыу, мәмлекет хәм жәмийет басқарыуында хаял-қызлардың ролин бекемлеу, Жаңа Өзбекстанның дәретиушілері болған жаслар бойынша сиясатты алып барыу киритилген хәм бул тараўлардың хәрқайсысы бойынша әмелге асырылатуғын ислер айқын көрсетилген.

Жаңа Өзбекстанды қәлиплестиріуде мәнаўий хәм ағартыушылық саладағы реформалар хәм оларды және де тереңлестиріу айрықша әхмийетке ийе. Бул мәселени анализлеуге «Мәнаўий раўажланыу» деп аталған бесинши бөлим арналған. Президентимиз айтқанындай, хәммемиз жақсы түсинемиз, егер жәмийет турмысының денеси экономика болса, оның жаны хәм руўхы – мәнаўиятдур. Биз Жаңа Өзбекстанды пайда етиуде мине усы еки бекем үстинге, яғный, базар принциптерине тийкарланған күшли экономикаға хәм ата-бабаларымыздың бай мийрасы, миллий хәм улыўмаинсаный қәдириятларға тийкарланған күшли мәнаўиятқа таянамыз. Мәнаўият – жәмийеттеги барлық сиясий-жәмийетлик мүнәсибетлердиң мазмұны хәм сапасын белгилейтуғын фундамент. Бул фундамент қанша бекем болса халық та, мәмлекет те соншелли күшли болады.

Хәзирги глобалласыу дәуиринде түрли бузғыншы идеялардың миллий қәдириятларымызға топылысы, терроризм, экстремизм, «ғалабалық мәдениет», трансмиллий хәм кибер жынаятшылық, адам саудасы, наркотрапик, коррупцияға усаған қәуіп-қәтерлердиң қәуіп барған сайын күшейип бармақта. Мине, усындай жағдайда жәмийетимизде мәнаўий тәрбияның роли кескин артып бармақта. Руўхый жактан қырағы хәм сергек болып жасау, жасларды миллий хәм улыўмаинсаный қәдириятлар руўхында тәрбиялау, оларда идеологиялық иммунитетти қәлиплестиріу талап етилмекте.

Китапта көрсетилиўинше мәнәўий тәрбияның сапасын кескин арттырыў мақсетинде «Өзбекстанның 2022-2032-жылларға арналған мәнәўий раўажланыў стратегиясы», «Жаңа Өзбекстан – мәрипатлы жәмийет» концепциясы хәм оны әмелге асырыў миллий дәстүри исленип шығылады. 2023-жыл 22-декабрьде Президентимиз Шавкат Мирзиёевтиң руўхый хәм ағартыўшылық Кенесиниң мәжлисинде «Мәнәўият өмиримизде жаңа күш, жаңа хәрәкетке айланыўи керек» атамасында шығып сөйлеген сөзиндеги оғада қуплы идея хәм көрсетпелер усы бағдардағы пикирлер болып табылады.

Президентимиз өз китабында Қарақалпақстанның мәнәўий раўажланыўындағы гейпара мәселелерге, өткерилетуғын илажларға да тоқтап өтеди. Өзлериңизге мәлим, Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы театры, «Айқулаш» миллий фольклор ансамбли, Игорь Савицкий атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик көркем өнер музейи шын мәнисинде Өзбекстан көркем өнериниң мақтанышы есапланады – дейди Жұртбасшымыз. Биз буннан былай да қарақалпақ халқының мәдениеті хәм көркем өнерин, қарақалпақ тили хәм әдебиятын раўажландырыўға, оны мәмлекетимиз хәм жәхәнде кең ен жайдырыўға айрықша итибар қаратамыз. Усы мақсетте «Қарақалпақ әдебияты дүрданалары» көп томлық топламын өзбек тилинде басып шығарыў жумыслары даўам етеди. Әйне ўақытта пүткил дүньяда «Сахрадағы Лувр» деген ат пенен даңққа ийе болған Савицкий музейи бойынша АҚШ, Россия, Уллы Британия, Францияның жетекши илимий-мәдений мәкемелери менен биргеликте арнаўлы изертлеўлер әмелге асырылып, шет елдерде китап хәм альбомлар басып шығарылады. Шет елдеги абырайлы мәдениет орайларында усы музейдиң көргизбелери шөлкестириледи.

Китапта уллы бабаларымыз Абу Райхан Беруний хәм Хәким-ата Сулайман Бақирғаныдың юбилейлерин өткеріў бойынша көрсетпелер берилип, олар әмелге асырылды.

Президентимиз шығармасында жәмийетимизде тынышлық хәм турақлылық, миллетлераралық татыўлық хәм диний кеңпейилликти тәмийинлеўге айрықша итибар берилген. Бунның жарқын дәлили сыпатында елимизде 30 июльды «Халықлар дослығы күни» деп байрамланыўын айтсақ орынлы болады. Елимизде диний ағартыўшылық тараўында үлкен ислер әмелге асырылмақта. БМШның Бас Ассамблеясының 72-сессиясында «Ағартыўшылық хәм диний кеңпейиллик» деп аталған айрықша Резолюциясының Өзбекстан тәрәпинен ортаға қойылыўы хәм оның қабыл етилиўи журтымыздағы дин саласындағы сиясаттың дүнья халықлары тәрәпинен тән алыныўы болды.

Китаптың «Өзбекстан хәм улыўмаинсаныи машқалалар» деп аталған алтыншы бөлимінде Өзбекстанның раўажланыўына дәўиримиздиң глобал машқалаларының тәсири, радикализм, экстремизм, терроризмнің турақлы раўажланыўға зыяны, улыўмаадамзатлық арзыў-әрманы болған коррупциясыз дүньяны қәлиплестириў, кәмбағаллықты сапластырыў, қәўипсиз, тәртипли хәм ызыамлы мийнет миграциясын әмелге асырыў хәм де нәтийжели миграция сиясатын жүритиў, пандемияның қәўпи хәм оған қарсы гүресіў тәжирийбемиз ҳаққында илимий тийкарланған терең мазмунлы пикирлер ортаға қойылады. Усы бөлимде климат өзгерислери, экологиялық апатлар, Арал хәм ана тәбиятты асыраў зәрүрлиги айрықша сөз етилиди.

Хәзирги заманның ең өткер экологиялық машқалалар -

Әдебиятлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.: «Ўзбекистон» 2023.
2. Мирзиёев Ш.М. Жаңа Өзбекстан раўажланыў стратегиясы. Толықтырылған басылымына тийкарланған қарақалпақша биринши басылымы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2022, 440-б.
3. Мирзиёев Ш.М. Жаңаланған Конституциямыз Үшинши Ренессансты қурыў жолында бекем ҳуқықыи тийкар болып хызмет етеди. /«Еркин Қарақалпақстан», 11 май 2023.
4. Мирзиёев Ш.М. «Өзбекстан- 2030» стратегиясы ҳаққында. Өзбекстан Республикасы Президентиниң Пәрманы (11-сентябрь 2023- жыл). /«Еркин Қарақалпақстан», 14-сентябрь 2023.
5. Мирзиёев Ш.М. «Мәнәўият өмиримизде жаңа күш, жаңа хәрәкетке айланыўи керек», /«Еркин Қарақалпақстан», 26-декабрь 2023.

дың бири Арал апатшылығы екенлигине Президентимиз Шавкат Мирзиёев БМШның Бас Ассамблеясының сессияларында дүнья жүзилик аўқамға бийкарлап болмас дәлилер менен исендирди, оны шешиўге барлық мәмлекетлерди жедел қатнасыўға шақырды. Бул машқала шешиў бойынша БМШ менен бирликте Арал бойы регионьнда инсан қәўипсизлигин тәмийинлеў бойынша Трастфонды шөлкестирилди. 2021-жылы 18-майда БМШ Бас Ассамблеясында «Арал бойы регионьн экологиялық инновация хәм технологиялар аймағы» деп жәриялаў ҳаққында Өзбекстанның басламасы хәм 50 абырайлы мәмлекеттиң қатнасыўында ислеп шығылған резолюция қабыл етилди. Келеси 5 жылда Аралдың қурыған аймағында және 1 миллион гектар тоғайзарлық хәм путазарлықлар пайда болады. Нәтийжеде, Қарақалпақстанда қорғалатуғын тәбийғый аймақ 4 миллион гектарға жеткериледи.

Китапта раўажланыў стратегиямызға муўапық этирап-тәбийғый орталыққа, халықтың денсаўлығына хәм геофондына зыян келтириўши экологиялық машқалалардың алдын алыў, адамларымыздың экологиялық мәдениетин арттырыў хәм елимизде биологиялық көп түрлиликти саклаў тийкарғы мақсетлеримизден деп қаралған. Бул идеялар Өзбекстан Республикасының Жаңа Конституциясында өз көринисин тапқан. Атап айтқанда, 49-статьяда қоршаған орталықты қорғаў, соның ишинде Аралбойы экологиясы бойынша нормалар киритилген.

Китаптың «Қәўипсизлик хәм сыртқы сиясат» атлы жетинши бөлимінде көрсетилиўинше, Жаңа Өзбекстанның сыртқы сиясаты, ең дәслеп, халқымыз, Ұтанамыз мәплерин хәр тәрәплеме есапка алған ҳалда әмелге асырылады. Жаңа редакциядағы Өзбекстан Республикасы Қорғаныў доктринасы қабыл етилди. Тарийхымызда биринши мәрте өз дәрежесине көре өзгеше система – әскерий-административлик секторлардың шөлкестирилиўи «Армия хәм халық – бир тән хәм бир жан» деген принципти әмелге асырыўға хызмет етпекте. Сыртқы сиясат өз ара пайдалы хәм әмелий сиясат болады. Қоңсы мәмлекетлер менен дослық хәм бирге ислесиў қатнасықлары түп-тийкарынан жақсыланады, регионаллық хәм халықаралық машқалаларды бирликте шешиў әмелге асырылады. Республикамыздың қорғаныў потенциалын бекемлеў, Өзбекстан Республикасы Қураллы Күшлериниң әскерий қудирети хәм уқыбын арттырыў бойынша кең көлемли реформалар даўам еттириледі.

БМШ хәм оның институтлары менен бирге ислесиў дәрежеси буннан кейин де артып барыўына ерисиледи. Китапта Орайлық Азиядағы мәмлекетлер менен дослық қатнасықларды тереңлестириў ўазыйпалары айрықша анализленген.

Президентимиз китабының пүткил мазмуны халқымыздың материаллық хәм руўхый мәдениетин раўажландырыўға, адамларымыздың турмыс дәрежесин жақсылаўға, хәр бир инсанның руўхый дүньясын заман талабына сай өзгертиўге, әсиресе, жас әўладтың қәлби хәм санасын түрли зыянлы идеялар тәсиринен қорғаўға қаратылған.

Китаптағы идеяларды барлық идеялық хәм идеологиялық қураллар арқалы пүткил халқымыз санасына жеткеріў, барлық дәрежедеги оқыў орынларында оны пән сыпатында үйрениў хәм китаптың қарақалпақ тилиндеги аўдармасының зиялыларға, жасларға, бәрше китапқумарларға жетип барыўын тәмийинлеў кешиктирип болмас ис деп есаплаймыз.

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoryası hám tariyxı

UDK:371.036:17.02

SHAÑARAQTÍN SOCIYAL-PEDAGOGIKALÍQ TIYKARLARÍ
N.P.Abdimuratova – *pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori, docent*
Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch soʻzlar: ota-ona, tarbiyachi, jamiyat, pedagogika, psixologiya, shaxs, oila

Ключевые слова: родители, воспитатель, общество, педагогика, психология, личность, семья.

Key words: parents, teacher, society, pedagogy, psychology, personality, family.

Hár qanday jámiyettiń bekkem tiregi hám keleshegi sol jámiyet aǵzaları dúnyaǵa kelgen, tárbiyalanǵan hám hár tárepleme qalıplesken shañaraqtıń bekkemligi menen tıǵız baylanıslı. Shañaraq jámiyettiń bir bólimi bolıp, onnan jámiyet payda boladı. Jámiyettegi ózgerisler shañaraqqa tásir etkenindey, shañaraqtaǵı ózgerislerde jámiyetke óz tásirin ótkeredi. Shañaraq áwladlar dawamshısın támiynleytuǵın, muqaddes úrp-ádetlerimizdi saqlaytuǵın, sonıń menen birge, keleshek áwladlar qanday bolıp ósip-ónetuǵına tuwrı tásir kórsetetuǵın tárbiya oshaǵı.

Hár bir adam ómirdiń máńgiligin saqlaw hám dawam ettiriw ushın úsh qaǵıydaǵa ámel etiw lazımlıǵı kórsetilip, bular, *úyleniw, perzentli bolıw hám shañaraqlı bolıw*, «bul dúnyada hár bir insan erjetip, kásip-óner iyelep, turmısta óz ornı menen keleshegin anıqlap shañaraq qurıwdı qáleydi, aqıl-parasatlı hár bir adam, bul jaqtı dúnyada ómir bar eken, shañaraq bar ekenligin jaqsı ańlaydı, shañaraq bar eken, ómirdiń máńgiligi, biybaha jemis bolǵan perzent bar ekenligin, perzent bar eken, adamzat hámıyshe keleshegin oylap, jaqsı arzuw úmitler menen jasadı»- dep táriyplenedi [4].

Ullı aǵartıwshı Abu Nasr Farabiy «Adamgershilikli qala turǵınlarınń kózqarasları» atlı miynetinde shañaraq haqqında óziniń ideal pikirlerin bayan etedi, «Úy belgili bir bólsheklerden hám birikpelerden quraladı, solardıń arqasında gúllenedi. Bular sanı jaǵınan tórtew: eri menen áyeli, xojeyni menen xızmetshisi, áke-sheshesi menen balası, dáske mülki hám dáske mülktiń iyesi. Kimde-kim bul bólekler menen birikpelerdi basqarsa, kimde-kim olardı bir-biri menen qosıp, bir maqsetke jetiw ushın úydi hár túrli iygilikler menen toltırsa, kimde-kim bul iygiliklerdi saqlaw ushın bárininń arasında baylanıs ornatsa ol adam úydiń biylewshisi hám hákimi boladı. Onı xojeyin dep ataydı, qalada qala hákimi qanday bolsa, ol úyde sonday boladı» - dep bildiredi [1].

Muqaddes dinimiz islamda hám onıń karamatlı kitabı «Quraniy Karim»de, Hádís ilimi qatarlarında da shañaraq, er menen hayal ortasındaǵı múnásibetler haqqında qımbatlı maǵlıwmatlar hám kórsetpeler beriledi [3]. Máselen: nekeden ótiwshilerdiń óz ara razılıǵı; neke jasına tolıwı; nekeden guwalar qatnasında ótiw; kelin ushın qalıń tólew; nekeleskende jaqın tuwısqan bolmaw; jámiyetlik shıǵısı jaǵınan teń bolıw hám ruwxıy jaqtan salamattı bolıwı. Bul shártlerge ámel qılınıp dúzilgen neke nızamlı esaplanıp usı arqalı eki táreptinde huqıq hám minnetleri tolıq támiynlengen. Bunda, er menen hayaldıń ornı belgilenip, er shañaraqtıń barlıq materiallıq hám ruwxıy tárepine juwapker, hár qanday shetten bolatuǵın qawıp-qáterden qorgawtuǵın shaxs. Sonıń ushın erkek shañaraq iyesi, xojalıqtıń ruzgershiligine juwapker, is bilermen, sabır-taqatlı sıpatları menen húrmetke miyasar bolsa, hayal erine sadıqlıǵı, kúyewiniń úyin abat qılatuǵın, oǵan bir ómir qoslas-joldas bolıp, ibratlı úy biykesi esaplanadı.

Amerikalı pedagog, psixolog Deyl Karnegiy «Shañaraq turmısınızdı jáne de baxıtlı etiwge imkaniyat beriwshi jeti qaǵıyda» [4] atlı shıǵarmasında keltirgen turmıslıq waqıyalarınan misal alsaq boladı: Napalyon dúnyaǵa belgili sahibjamal grafıya Tebskaya (Mariya Evgeniya Ignasiya Avgustina de Montixo)nı jaqsı kórip, taxt üstinde otırıp pútkil milletke jar saladı. Kitaplarda jazıwınsha, «Napalyon hám onıń qalınlıǵında hámme nárs: salamattıq, baylıq, hákimiyat, dańq-abray, sulıwlıq, bir-birine ıshqı-muhabbat

hám bular ushın bárshe sharayatlar bolıp, hesh qashan muqaddes neke gúlxanı bunshelli nur shashıp lawlamaǵan edi, lekin bul ot kóp ótpey sóne basladı hám onnan tek kúl qaldı» - dep keltiredi. Qızǵanıstan kózikór bolǵan Evgeniyanıń gúman, qaweterleniw júregın kemirip, eriniń kabinetine juwırıp kirip qáháretlep, qıshqırıp onıń arnawlı is rejelerin joqqa shıǵarar, Franciya imperatorı tıǵılarga tesik taba almas edi. Napaleyon yarım aqshamda shlyapanı basıp kiyip, jasırın, janına eń jaqın bir dostın alıp kóshede tentirep júrer edi, qoldan ketken imkaniyatlar hawasınan nápes alar edi.

Graf Tolstoy óziniń aspan áleminde óshpes juldızlarǵa aylanǵan «Uris hám paraxatshılıq», «Anna Karenina» shıǵarmaları, ataq-dańqı, baylıq, perzentler, biraq keyin kambaǵal ómir keshirdi: dalada isledi, otın shaptı, pishen ordı, ózi ushın shulıq tıkti, xanasın ózi sıpırdı, aǵash tabaqta awqat jedi. Lev Tolstoy ómiriniń qayǵılı bolıwına sebep onıń ómir joldası edi. Sofiya Andreevna saltanat, dańq-abroy, mártebe, pul, mal-dáwlet dep jasadı. Lev Tolstoy 82 jasında 1910-jıl. óziniń hayalınan uzaqta qayǵılı ómirge tózim qıla almay dúnyadan ótti, bul ullı oyshıl, danışpannıń keyingi ótinishi «meniń jerley meresimime hayalımdı keltirmeń»-degen. Graf Tolstoydıń hayalı keyninen «men haqıyqattanda aqmaqlıq is qılǵan ekenmen»-degen, lekin bul kesh bolǵan, qızlarına «Akeñizdiń ólimine men sebepshi boldım»-dep tán alǵanında qızları ókirip jılap jibergen.

Avram Linkolnnıń ómiriniń qayǵılı bolıwında da shañaraq, hayalı boldı. Linkoln xanıw haqqında bunday dep jazadı: «qulaqtı tesip ketiwshi dawısı kósheniń arǵı basına esitiledi, onıń qáhár-ǵázebin kim jaqın bolsa biledi, onıń tek ǵázepli sózi emes al, qılıqlarınıń ózi qap-qap» - dep keltiredi. Linkoln xanıw, malika Evgeniya, grafıya Tolstoya minez-qulqı tek qayǵılı ómirdi alıp keldi». Mine, shañaraq filosofıya. Psixolog alımlar adamnıń ómirde kim bolıwı, qanday bolıwı minez-qulqına baylanıslı, minez-qulqı peshanaña basılǵan tańba, keleshegińniń jarqın kórinisi-deydi.

Ata-babalarımız óz perzentlerine shañaraq bolıwda, «bir nekeli, kóp perzentli shañaraq penen quda bolıwı»-dep wásiyat etedi. Qabusnamada: «balañnıń xojalıq isine (qayırıl iske) úyleniwge meyl bolmasa, jaqsı xojalıqtıń, bir insannıń qızın bálege griptar qılmaǵıl ekewide bir-birinen biyzar boladı, buni sen bileseń. Bunday waqıtta óz erkine qoy, úlkeygende ózi neni qálese sonı qılsın» [3]- dep balanı úyleniwge zorlamaw ya qayıl emes qalınlıǵın alıwǵa úgitlemew kerek ekenligin eskertedi. Insannıń qalıplesiwinde, ómirde óz ornın tabıwı, el-jurt húrmetine iye bolıwında ol ósken shañaraq úlken áhmiyetli rol oynaydı.

Jaslarda shañaraq turmısı bilimin qalıplestiriw jollari:
 [2]

- Oqıwshılarda shañaraqtı úyreniwshi psixologiyalıq diagnostika metodikalrı menen islesiw hám olar jarde-minde alınatuǵın nátiyjelerdi tuwrı analizlew bilimlerin qalıplestiriw;

- Shañaraqtıń jeke adamnıń qalıplesiwindegi roli haqqında jaslarda tolıq maǵlıwmat beriw;

- Jaslarda shañaraqtıń jámiyetlik tariyxıy kelip shıǵıwı hám júzege kelgenen keyingi shañaraq turmısı dawamında bolatuǵın ózgerisler haqqında ilimiy tiykarlanǵan bilimlerin menen tanıstırıw;

• Jaslarda shańaraq turmısında shártli túrde payda bolatuǵın ózgerisler, mashqalalar, tártipler haqqında ilimiy tiykarlanǵan tolıq kórinislerdi qalıplestiriw hám jaslardı usı processke tayarlaw;

• Jaslardı shańaraq turmısında payda bolatuǵın mashqalalardı konstruktiv tús beriwge, destruktiv baǵdarlardan bolsa saqlanıwǵa uyretiw;

• Jaslarda shańaraq turmısında ózine tán ózgerislerdi ilimiy tiykarlanǵan túrde talqılaw, mashqalalı jaǵdaylardan psixologiyalıq jaqtan aqılǵa muwapıq shıǵıp ketiw imkanıyatın beriwshi bilimlerde qalıplestiriw;

• Jaslarda ózlerine turmıs ortaǵın tuwrı tańlaw bilimlerin qalıplestiriw;

• Jaslardı shańaraq qarım-qatnısına hám jınısıy qatnas turmısına ilimiy tiykarda úyretiw;

• Jaslarda shańaraqtıń bekkemligin támiynlewshi bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriw.

Harbir millet shańaraǵınıń ózine tán ózgesheligi, milliy mádeniyatı, milliy ádebiyatı, milliy tili hám ruwxıy

tárziniń quramında óz sáwleleniwın tapqan. Búgingi kúni mámleketimizdiń barlıq tarawında júz berip atırǵan jańalanıw hám ózgerisler ishinde eń áhmiyetlisi shańaraq haqqında, shańaraq institutına mámleketlik siyasat dárejesinde áhmiyet berip atırǵanı menen kórinedi. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 76-statıyasında: “Shańaraq jámiyetiniń tiykarǵı buwını hám de jámiyet penen mámleketiń qorǵalıwında boladı” dep, mámleket shańaraqtıń tolıq rawajlanıwı ushin jámiyetlik, ekanomiya, huquqiy hám basqada sharsharayatlar jaratadı” [5] - dep kórsetilgen. Mámleketimizde shańaraq institutın bekkemlew Ózbekstan Respublikasınıń rawajlandırıwıń bes ústin baǵdarı boyınsha Háreketler strategiyasında belgilep berilgen.

Házirgi waqıtta tálim-tárbiya jumısları aldına qoyılǵan juwapkerli wazıypa mámleketimiz, xalıqlarımız umtılıp atırǵan maqsetlerin júzege shıǵarıwıń, barlıq tarawda úziksiz rawajlanıwı támiynlewdiń ajralmas bólimi hám áhmiyetli basqısı esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. -Toshkent: “Yangi asr avlodi”. 2018. 320-b.

2. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartıbları. -T.: «Manaviyat», 2000.

3. Abu Rayxon Beruniy. Ruhıyat va talim-tarbiya haqida. -T.: «Yangi asr avlodi », 1999.

4. Abdimuratov P.S. Qaraqalpaq xalıqınıń úrp-ádet, dástúrleri hám onıń jaslar tárbiyasında áhmiyeti. -Nókis: «Bilim», 1996. 92-b.

5. Ózbekstan Respublikası Konstituciyası. - T.: «O‘zbekiston», 2023.

REZYUME. Maqolada yoshlarnı oilaviy hayotqa tayyorlash mexanizmlari ilmiy-pedagogik jihatdan tadqiq qilingan.

РЕЗЮМЕ. В статье с научно-педагогической точки зрения рассматриваются механизмы подготовки молодого поколения к семейной жизни.

SUMMARY. The article deals with the mechanisms of preparing the younger generation for family life from a scientific and pedagogical point of view.

KIMYONI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

M.B.Ajiev – *pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

G.Begmanova – *assistent o‘qituvchi*

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

T.Naurizbaeva – *o‘qituvchi*

Nukus shahar 12-sonli maktab

Tayanch so‘zlar: pedagogika, pedagogik texnologiyalar, kimyo, raqamli va bulutli texnologiyalar, o‘qitishda raqamli texnologiyalar.

Ключевые слова: педагогика, педагогические технологии, химия, цифровые и облачные технологии, цифровые технологии в образовании.

Key words: pedagogy, educational technologies, chemistry, digital and cloud technologies, digital technologies in education.

Kimyo o‘qituvchilarini tayyorlash, mutaxassisning muhim kasbiy sifatlarini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining ahamiyati katta.

«Texnologiya» grekcha so‘z bo‘lib, mohirlik, ustalik, biror ishni uddalay olishni anglatadi. Bu ma‘lum bir jarayonga nisbatan qo‘llanilgan. Jarayon deganda esa, maqsadga erishishga yo‘naltirilgan xatti-harakatlar majmuyi tushuniladi. Ushbu jarayon inson tomonidan tanlangan strategiya bilan belgilanadi va turli xildagi vositalar, usullar yordamida amalga oshiriladi [1].

Axborot texnologiyalari to‘g‘risida gap ketganda, material sifati ham, mahsulot sifatida ham axborot ishtirok etadi. Biroq bu obyekt, jarayon yoki hodisa to‘g‘risidagi sifat jihatidan yangi ma‘lumot bo‘ladi. Texnologiya axborot bilan ishlash usuli va uslubi hamda texnik vositalar orqali namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapdi va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etmoqda. Axborot olish va foydalanish tezligi juda yiriklashgan hozirgi davrda ta‘lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta‘lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Biz ilgari ta‘lim dasturlarini an‘anaviy usuli ya‘ni ma‘ruzani yirik hajmli kitoblardan va qo‘llanmalar orqali amalga oshirilgan shaklda olib borganmiz. Bu esa o‘z navbatida ta‘lim sifatining u qadar yuqori bo‘lishini ta‘minlamagan. Hozirda ta‘lim sifatini ko‘tarishda ta‘limni raqamlashtirish jarayoni boshlangan.

Ta‘lim tizimining hozirgi holati noan‘anaviy ta‘lim texnologiyalarining roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi.

Ta‘lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o‘zlashtirish an‘anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilan bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o‘zgartiradi, o‘rganilyotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o‘qitish usullarini qo‘llash, shuningdek, har bir kishi uchun ta‘lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi [2].

Raqamli texnologiyalar nima, uning kimyoni o‘qitishda qanday ahamiyati bor, degan savollarga quyidagicha javob beramiz: bu – xo‘jalik yuritishning zamonaviy shakli bo‘lib, unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko‘rinishdagi katta ma‘lumotlar majmuyi va ularni qayta ishlash jarayoni. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an‘anaviy xo‘jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlari, 3D-texnologiyasi, bulutli texnologiyalar, masofaviy meditsina xizmatlarini ko‘rsatish, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin.

Raqamli texnologiyalar orqali ta‘lim berilganda ta‘lim oluvchilarga ta‘lim olish usullari osonlashmoqda. Bunda esa ta‘lim tizimi vositalari rolini multimediyalar, kodoskop, kompyuter, noutbuk, internetga ulangan televizor, telefon liniyalari, smart doska, proyektor bajarib beradi. Ta‘lim beruvchilarga bunday vositalar bilan dars mashg‘ulotlari o‘tkazish ta‘lim sifatini oshirishni ta‘minlaydi. Onlayn

darslarda raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi yaxshi samara berishi hammamizga ma'lum. Masalan, televideniye orqali olib borilgan onlayn darslar raqamli ta'lim olishning bir turi deb olsak bo'ladi.

Demak, raqamli ta'limda:

- xohlagan joyda va xohlagan vaqtda ta'lim olish imkoniyatiga ega boradi;
- internetdan axborot olish va undan foydalanish madaniyati shakllanadi;
- ta'lim tizimi yangi bosqichga ko'tariladi;
- vaqt va mablag' sarfini keskin kamaytiradi;
- «raqamli dunyo»da yo'qolib qolmaslik va yaxshi ish topishda ustunliklarga ega bo'lishligi kabilar [3].

Raqamli ta'lim tizimini yuksalishiga Wi – Fi zonalar va IT parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta'lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o'stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug'iladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim beruvchilarni o'z ustida ko'proq ishlashi va raqobat tufayli ta'lim sifatining yanada oshishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari raqamli texnologiyalar yana sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish soliq tolashidan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, firibgarlikni oldini olish, ma'lumotlarni tahlil qilish va takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish hamda shaffoflikni oshirishda qol kelsa, katta hajmli ma'lumotlar – «Big data» esa soliq organlariga kelib tushadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tushumlarni yanada yaxshiroq bashorat qilish hamda to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi hujjat almashuvini yaxshilash imkoniyatini beradi.

Raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish insoniyat tarixidagi boshqa innovatsiyalarga qaraganda tezroq sodir bo'lmoqda: bor-yog'i 20 yil ichida raqamli texnologiyalar

rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining qariyb 50%ini qamrab olishga va ularning yordami bilan jamiyatlarni o'zgartirishga muvaffaq bo'ldi. Masalan ta'lim sohasida, shu jumladan, kimyoda virtual o'quv muhiti va masofaviy ta'limning ta'minlanishi talabalarga boshqa imkoniyatga ega bo'lmagan dasturlarda qatnashish imkonini berdi [4].

Raqamli texnologiyalarning ba'zilariga to'xtalib o'tamiz: bulutli texnologiyalar – internet foydalanuvchisiga onlayn xizmat sifatida kompyuter resurslari taqdim etiladigan ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyasidir.

Raqamli texnologiyalar – kengaytirilgan haqiqat. Eng istiqbolli – bu virtual dunyodan real dunyoga obyektlarni qo'shish imkonini beruvchi to'ldirilgan reallik texnologiyasi. Ko'chada yurib, atrofingizdagi narsalar va odamlar haqida qo'shimcha ma'lumotni ko'rasiz. Kengaytirilgan haqiqat misollari allaqachon mavjud va faol qo'llanilmoqda, ba'zi istirohat bog'larida siz, jismoniy dunyodagi obyekt va virtual dunyo o'rtasidagi aloqalarni ko'rsatadigan belgilarni ko'rishingiz mumkin. To'ldirilgan reallik elementlariga ega o'yinlar faol tarqalmoqda, kiyim-kechak sotiladigan do'konlarda virtual oyna va jihozlash xonalari mavjud, to'ldirilgan reallik avtomobillarda sinovdan o'tkazilmoqda. Shu bilan birga, to'ldirilgan reallik texnologiyalaridan faol foydalanish yo'lida hal qilinishi kerak bo'lgan masalalar ham mavjud. Masalan geopozitsiyani aniqlash vositalarining aniqligi hali ham yetarli emas yoki jismoniy dunyo obyektlarini ularning virtual nusxalari bilan bog'lash uchun kompyuterda ko'rish texnologiyalari nomukammal [5].

Xulosa qilib aytish mumkin, raqamli texnologiyalar – virtual haqiqat va bo'lajak o'qituvchilarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanishga o'rgatilsa oliy o'quv yurtlarida talabalarining o'quv faoliyatlarini samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar

1. Алимова Ф.А. Проектная деятельность будущих преподавателей химии в условиях цифровизации образования (организация и диагностика). –Ташкент: «Lesson press», 2022.
2. Абдурахманова Ш.А. Развитие педагогической науки в Узбекистане. / «Молодой ученый» № 1, 2017, -С. 428-430.
3. Абдурахманова Ш.А. Об одном аспекте развития интеллектуальных умений в цифровом обществе. In Актуальные проблемы профессионального педагогического и психологического образования. 2018. –С.12-14.
4. Махкамova C., Жаббаров P. Ахборот – коммуникацион технологиялардан фойдаланиб тасвирий санаъат таълими самардорлигини ошириши методикаси. Замоноавий инновацион тадқиқотларнинг долзарб муаммолари ва ривожланиш тенденциялари: ечимлари ва истикболлари. 1(1), 27-29. 2022.
5. Маликова Д. Умумтаълим мактабларида китобхонлик стратегиясини қўллаш. // Образование и инновационные исследования. международный научно-методический журнал. 2021. №7, -С. 299-305.

REZYUME. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar, ta'limda raqamli va bulutli texnologiyalardan foydalanish, raqamli texnologiyalar ta'lim tizimi vositalari, pedagogika, pedagogik texnologiyalar va ularning ahamiyati, kimyoni o'qitishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati haqida tushunchalar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлены понятия о значении в преподавании химии педагогики, педагогических технологиях, о цифровых и облачных технологиях, об использовании цифровых технологий в образовании, о инструментах и преимуществах цифровых технологий.

SUMMARY. This article provides concepts about the importance of pedagogy in teaching chemistry, educational technologies, the importance of educational technologies in teaching chemistry, digital and cloud technologies, the use of digital technologies in education, the tools and advantages of digital technologies.

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MASALALARNING O'RNI

M.A.Babayeva – o'qituvchi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tayanch so'zlar: masala, kreativ, mantiqiy, kompetensiya, fanlararo, nazariy, amaliy.

Ключевые слова: задача, креативность, логический, компетентностный, межпредметный, теоретический, практический.

Key words: task, creative, logical, competency, interdisciplinary, theoretical, practical.

Matematika aniq fan bo'lib, o'quvchilarni kreativ va mantiqiy fikrlashga o'rgatadi, bunga erishish uchun darslarda turli tuman masala, muammo va jumboqlarni yechish maqsadga muvofiqdir, chunki hech qaysi fan matematikachalik o'quvchilarni o'ylashga va fikrlashga majbur qila olmaydi. Xullas, bir faylasuf ta'biri bilan aytganda, matematika - aql gimnastikasidir [2].

Maktab davrida turli-tuman masalalarni yechish orqali o'quvchilar hayotiy muammolarni yechishga va turmushda uchraydigan muammoli vaziyatlarda bir emas, bir nechta yechim topishga tayyorgarlik ko'radilar, chunonchi matematikada 20 ta misolni bir usulda ishlagandan ko'ra, 1 ta misolni 20 xil usulda ishlagan afzal. Demak, maktabda matematika fanini o'qitish nafaqat hisob kitob qilishni

o'rgatish, balki o'quvchilarda to'g'ri mulohaza yuritish orqali kreativ fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishdir [2]. Ta'lim jarayonida masalalar ishlash orqali xilma-xil ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalar amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar tomonidan fanlararo bilimlarni egallashlariga qaratilgan eng samarali usullardan biri fanlararo bog'lanishlar asosida masalalar yechish orqali mavzu mazmunini yoritib berish.

Ta'lim samaradorligini oshirishda va o'quvchi ma'lum darajada o'z oldiga qo'ygan ta'limga oid maqsadlarga erishishda, tayanch kompetensiyalarni rivojlantirishda masalalar o'ziga xos o'rin egallaydi. Shuning uchun darslarda ko'proq masalalardan foydalanishni yo'lga qo'yish va ulardan foydalanish usullarini ishlab chiqish

ta'limda dolzarb vazifalardan biri sifatida olg'a suriladi. O'quvchi fanlararo masalalarni yechish jarayonida fanlararo bog'lanishlarni amalga oshirish orqali jamiyatda ro'y beradigan ko'p yangi bilimlar mazmunini tushunib yetadi, masala shartida berilgan yangi holatlar bilan tanishadi, zarur bo'lgan masalani yechishda turli fanlarga oid qonun va nazariyalarni qo'llash orqali yangi usullarni o'zi uchun kashf qiladi. Fanlararo bog'lanishlar asosida ma'lum tipdagi masalalarni yechish usuli va uni bir necha marta takrorlash orqali o'quvchida ko'nikma va malakalar shakllanishi bilan bir qatorda fanlararo bilimlari oshib boradi. Fanlararo masalalar yechish natijasida o'quvchida masalaga mos mulohazalarni ajratish va xulosaga kelish, nazariy jihatlarini aniqlash, mos va qarama-qarshi ma'lumotlarni aniqlash imkoniyatlariga ega bo'ladi. Fanlararo masalalarni quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

1. Yechilishi boshqa fanlarni o'qitishda ham qo'llaniladigan matematik masalalar: standart ko'rinishdagi sonlar ustida hisoblash ishlari, proporsiyalar, grafiklarni o'qish va yasash.

2. Fan darsliklaridagi matnli masalalar. Bunday masalalar darsliklarni batafsil tahlil qilib, o'rganib tanlashni talab qiladi.

3. Fizika, kimyo, biologiya, geografiya fanlaridagi matematik usullar qo'llaniladigan topshiriqlar.

Olib borilgan tadqiqot ishlaridan ma'lum bo'ldiki, ko'pchilik o'qituvchilar fanlararo masalalarni yechishga qiynalishadi, buning asosiy sababi fanlararo bog'lanishlarni masalalar yechish jarayoniga tatbiq eta olmasligi. O'quvchilarga ta'lim berish jarayonida fanlararo bog'lanish asosiy o'rinda turadi. Chunki har bir hodisani ilmiy jihatdan asoslash unga ko'p tomonlama yondashishni talab etadi. Masala va mashqlar yechishning muhim didaktik talablaridan biri fanlararo bog'lanishlarni amalga oshirish jarayonida o'qituvchi o'quvchi uchun masala bayonini eng qulay variantlarini tanlay olishi hisoblanadi.

Ushbu vazifalarni yechimi sifatida o'qituvchi ta'lim jarayonining barcha shakllarida uzviylikda fanlararo topshiriqlarni bajarishda ilmiylik va amaliyotni birlashishini ta'minlashi zarur [3]. O'qituvchi bu jarayonlarni amalga oshirish natijasida o'zining kasbiy kompetentligini takomillashtirish barobarida o'quvchilarda fanlararo masalalar yechish bo'yicha tayanch hamda fanga doir kompetensiyalarini shakllanishiga ham zamin tayyorlagan bo'ladi.

O'quvchilarda shakllantirilgan tayanch kompetensiyalar asosida fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirish quyidagicha amalga oshiriladi (1.5-rasm).

1.5-rasm. Fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirish.

Fanga oid hamda kognitiv kompetensiyalar fandani nazariy va amaliy bilimlarni bilish va ularni ijodiy fikrlab hayotiy vaziyatlarda amaliy qo'llashni nazarda tutadi.

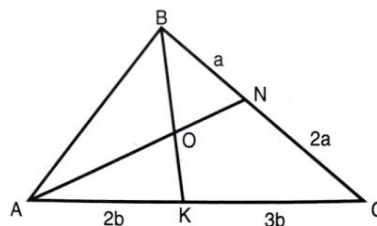
Masala yechish natijasi – yangi bilimlarni hosil qilish va ularni o'zlashtirish, hayotiy voqelikka bog'lash orqali umumiy xulosalar chiqarish, turli variantlardan eng maqbulini tanlashni o'rganish [2].

Asoslash va isbotlash matematika aniq fan ekanligini har bir topshiriq yechimi asoslash va isbotlash orqali amalga oshirilishini tushunish. Muloqot – qatnashuvchilar mulohazasini tinglay olish, o'z fikrini to'g'ri ekanligini isbotlay olish, matematik tushunchalar va belgilardan to'g'ri foydalana olish, o'qiy olish.

Ayrim mavzularni o'rganishda fanlararo kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatlari mavjudligi ko'rsatilgan. Fizika va matematika fanlaridan o'zaro aloqaning muhim shakllaridan biri matematik masalalarni fizik qonunlardan foydalanib yechishdir. Bir paytda ham fizikaga, ham matematikaga taalluqli bo'lgan masalalarni yechish o'quvchilar uchun foydali. Fizika fani matematikaning arifmetik yoki algebraik ifodalari bilangina bog'lanib qolmasdan, balki geometriya bilan ham bog'liq. Ayrim mavzularni o'rganishda fanlararo kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatlari mavjud.

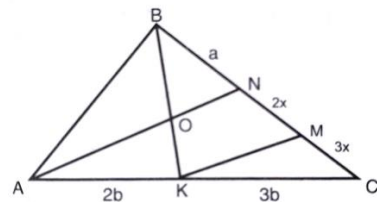
Geometriyadan Fales teoremasi, Cheva va Menelay teoremlari tatbiqiga oid masalalarni yechishda mexanikaning statika bo'limidagi kuch momenti mavzusidan unumli foydalanish mumkin.

Masala. Bizga ixtiyoriy uchburchak berilib, uchlari mos ravishda A , B , C bo'lsin. A va B uchlariidan ixtiyoriy AN va BK kesmalar tushirilgan, BC va AC tomonlarni N va K

nuqtalar $1:2$ va $2:3$ nisbatda bo'lib, ularning kesishish nuqtasi O bo'lsin (1-rasm). BK kesma kesishish nuqtasidan qanday nisbatda bo'linadi? [fizika]

Yechish: Ushbu masalani Fales teoremasidan, yuzalar nisbatidan, uchburchaklar o'xshashligidan yoki shu kabi xossalardan foydalangan holda yechish mumkin. Biz bu kabi masalalarni statika qonunlaridan foydalangan holda yechish usulini qo'llaymiz.

1-usul. Dastlab Fales teoremasidan foydalanib masalani yechamiz. Buning uchun K nuqtadan BC tomonga AN ga parallel ravishda KM kesma o'tkazamiz (2-rasm):

Bundan ACN umumiy burchak va AN bilan KM parallelligini bilgan holda Fales teoremasidan:

$$\frac{AN}{KC} = \frac{NM}{MC} = \frac{2}{3}; \quad 2x+3x=2a; \quad 5x=2ax=0,2a; \quad NM=0,8a;$$

$MC=1,2a$ ekanligi kelib chiqadi.

(2,3-rasmlar).

Burchak KBM umumiylikidan va ON bilan KM parallelligidan (3-rasm):

$$\frac{BN}{NM} = \frac{BO}{OK} \cdot \frac{a}{0,8a} = \frac{BO}{OK} \cdot \frac{BO}{OK} = \frac{1}{0,8} = \frac{10}{8} = \frac{5}{4}$$

ekanligi kelib chiqadi.

Javob: $\frac{5}{4}$

1-usul. Bu masalani mexanikaning statika bo'limida o'rganiladigan richagning muvozanat shartidan foydalangan holda ham yechish mumkin. Buning uchun biz mexanikaning statika bo'limidagi kuch momentidan foydalanamiz. Kuch momenti (M) deb kuch (G) va kuch qo'yilgan yelka uzunligi (l) ning ko'paytmasiga aytiladi:

$$M=G \cdot l$$

Statikadan ma'lumki richag muvozanatda bo'lishi uchun kuch momentlari teng bo'lishi kerak. Ya'ni,

$$M_1=M_2 \Rightarrow F_1 \cdot l_1 = F_2 \cdot l_2.$$

Tenglikni yuqoridagi masalani yechish uchun qo'llaymiz. Buning uchun N nuqtani tayanch deb qarab, BC kesma uchun richagning muvozanat shartini qo'llaymiz (4-rasm). U holda BN kesma momentni M_{BN} , NC kesma

momenti M_{NC} bo'lib, ularni tenglashtiramiz. C nuqtaga ixtiyoriy F kuch qo'yib, BC kesma uchun muvozanat shartidan B uchga ta'sir qiluvchi kuch (X) ni topamiz:

$$M_{BN} = l \cdot a \cdot X,$$

$$M_{NC} = F \cdot 2a, M_{BN} = M_{NC} \Rightarrow a \cdot X = 2 \cdot F \cdot a \Rightarrow X = 2F.$$

Xuddi shu asosda AC kesma uchun K nuqtani tayanch deb qarasak (5-rasm), C nuqtaga qo'yilgan kuch o'zgarmagan holda, AC kesma muvozanatda bo'lishi uchun A nuqtaga qo'yilishi kerak bo'lgan kuch (Y) ni topamiz:

$$M_{AK} = 2b \cdot Y, M_{KC} = 3b \cdot F \Rightarrow 2b \cdot Y = 3b \cdot F \Rightarrow Y = \frac{3F}{2}.$$

K nuqtaga ta'sir qiluvchi kuch (Z) A va C nuqtalarga ta'sir qiluvchi kuchlar yig'indisiga teng bo'ladi:

$$Z = Y + F = \frac{3F}{2} + F = 2,5F.$$

B va K nuqtalariga ta'sir qiluvchi kuchlar (X, Z) ni bilgan holda O nuqtaga tayanch qo'ysak (6-rasm), BK kesma muvozanatda bo'lishi uchun:

$$\begin{aligned} M_{BO} &= X \cdot BO, M_{OK} = Z \cdot OK, M_{BO} = M_{OK} \\ &\Rightarrow X \cdot BO = Z \cdot OK \Rightarrow BO \cdot 2F = 2,5F \cdot OK \\ &\Rightarrow \frac{BO}{OK} = \frac{2,5F}{2F} = \frac{25}{20} = \frac{5}{4}. \end{aligned}$$

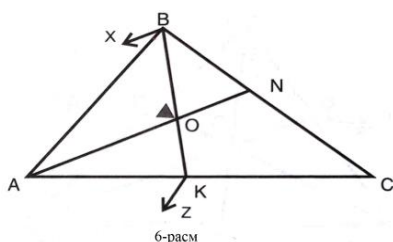
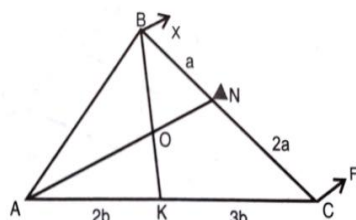
Javob: $\frac{5}{4}$.

Bugungi kunda tez sur'atlarda rivojlanayotgan iqtisodiy va siyosiy jarayonlarning globallashuvi barcha fanlarni fanlararo o'qitishni va ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali ta'lim sifatini ta'minlash, ta'lim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, fanlarning amaliy tatbiqlari samaradorligini oshirish va fanlararo aloqadorlik asosida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish kabi masalalarni qamrab olgan ilmiy tadqiqotlar keng ko'lamda olib borilmoqda. 7-8-sinf o'quvchilarining tafakkurini fanlararo bog'lanish asosida rivojlantirish muhim ahamiyatga ega, chunki, ularga o'quv predmetlari orqali atrofimizdagi tabiat hodisalarini o'rnatiladi. Olam esa vagona bo'lib, uni tashkil etuvchi narsa va hodisalar bir biri bilan chambarchas bog'langan. Demak, tabiat hodisalarini o'rnatuvchi predmetlar ham o'zaro bog'liq holda o'qitilishi kerak.

Masalan, fizika darslarida olingan bilimlar ko'pincha mashina va mexanizmlarning ishlash tamoyilini tushunib olishda va havotda qo'llashga imkon yaratadi. Shu bilan birga fizikaning o'zini muvaffaqiyatli o'rganish uchun matematikani bilish kerak bo'ladi. Fizikaga doir masalalarni yechishda matematik tushunchalarning qo'llanilishi algebra, matematik analiz, vektorlar nazariyasi, differensial hisob kabi bo'limlarning tatbiqiga asos bo'ldi [2]. O'quvchilarning matematika darsida egallagan bilim, ko'nikma va malakalari kompetensiyaviy yondashuv asosida fizika darsida keng qo'llaniladi. To'g'ri va teskari mutanosiblik, funksiya, nisbat, sonning darajasi, ildiz, geometrik figuralar, radius, sonning standart shakli, hisoblash malakasi, sonlarni yaxlitlash, sonning foizi, proporsiya tuzish va hisoblash, harfiy ifodalarning qiymatini hisoblash shular jumlasidan.

3-masala. Idishda qanchadir litr suv bor. Agar idishga 3 litr suv quyilsa, idishning yarmi to'ladi. Agar 3 litr suv to'kib tashlansa, qolgan suv idishning $\frac{1}{8}$ qismini egallaydi.

Savol: Dastlab idishda necha litr suv bo'lgan?

Savol tavsifi: idishda necha litr suv bo'lganligini nisbat tushunchasidan foydalanib hisoblash.

Matematikaga oid mazmun sohasi: miqdorlar.

Kontekst: shaxsiy.

Aqliy faoliyat turi: ifodalash.

1-savolning baholash mezonlari

O'quvchi tomonidan quyidagi mazmunda javoblar berilganda, ushbu javoblar to'liq qabul qilinadi va to'liq kredit beriladi: 5 litr.

O'quvchi tomonidan quyidagi mazmunda javoblar berilganda, ushbu javoblar qabul qilinmaydi va kredit berilmaydi:

Javob noto'g'ri bo'lsa: 3,2 marta ko'proq [kerak bo'lgan miqdorni hisoblash talab qilinadi]; javob berilmagan bo'lsa.

Izoh: Bu proporsionallikka oid standart arifmetik masala. Bunday turdagi masalalarni yechishda 7 sinf o'quvchisida tenglamalar sistemasi haqida tushuncha bo'lmaganligi sababli, o'qituvchi quyidagicha mulohaza yuritishi mumkin. Agar 3 litr suv quysak idishning yarmi to'ladi, bu esa idishning $\frac{4}{8}$ qismidir (masalaning 2 sharti bilan bog'laymiz), agar undan 3 + 3 litr suvni to'kib tashlansa, idishda $\frac{1}{8}$ qismicha suv qoladi. Demak, 6 litr suv idishning $\frac{5}{8}$ qismi ekan.

Masalani yechishning bu usuli o'quvchida proporsionallikka va qismga oid tushunchalarni qo'llashga olib keladi. Demak, masalani turli usullar bilan ishlash bilan yaxshi natijalarga erishish mumkin.

Yechish: Idishning sig'imi u litr, ichida esa x litr suv bor deylik. U holda

$$x + 3 = \frac{y}{2}, x - 3 = \frac{y}{8}, \frac{y}{2} - 3 = \frac{y}{8} + 3 \Rightarrow y = 16; x = 5 \quad [4:49]$$

O'quvchilar bilan birgalikda masalani yechish jarayonida fanlar integratsiyasining nechog'li ahamiyatli ekanligini anglash mumkin. Bu esa kompetensiyaviy yondashuv va fanlar integratsiyasi asosida baholash tizimining chuqur mazmunini ochib beradi.

4-masala.

ABC uchburchakning BD medianasi davomida D nuqtadan keyin medianaga teng DE kesma qo'yilgan. C uch orqali AV to'g'ri chiziqqa parallel r to'g'ri chiziq o'tkazilgan. r to'g'ri chiziqning Ye nuqta orqali o'tishini isbotlang.

Berilgan: $CF \parallel AB$, BO mediana bo'lgani uchun $AO = OC$, $BO = OE$.

Isbot qilish kerak: p to'g'ri chiziqning E nuqta orqali o'tishini.

Isbot: Faraz qilaylik, p to'g'ri chiziq E nuqtadan o'tmasin, p to'g'ri chiziqning BE to'g'ri chiziq bilan kesishish nuqtasi F bo'lsin. AOB , COF va COE uchburchaklarni qaraymiz. $CF \parallel AB$ bo'lgani uchun $\angle BAC = \angle FCA$ (ichki almashinuvchi), $\angle BOA = \angle FOC$ (vertikal), $AO = OC$ (BO mediana tushgan tomonni teng ikkiga bo'lgani uchun) bo'ladi. Demak, $\triangle AOB = \triangle COF$ (BTB). Bundan $BO = OF$ ekanligi kelib chiqadi, lekin shartga ko'ra $BO = OE$, bundan F nuqta E nuqta bilan ustma-ust tushishi kelib chiqadi. Demak, farazimiz xato ekan [1:91].

Xulosa. Maktab davrida turli-tuman masalalarni yechish orqali o'quvchilar hayotiy muammolarni yechishga va turmushda uchraydigan muammoli vaziyatlarda bir emas, bir nechta yechim topishga tayyorgarlik ko'radilar, chunonchi matematikada 20 ta misolni bir usulda ishlagandan ko'ra, 1 ta misolni 20 xil usulda ishlagan afzal. Demak, maktabda matematika fanini o'qitish nafaqat hisob kitob qilishni o'rgatadi, balki o'quvchilarda to'g'ri mulohaza yuritish orqali kreativ fikrlash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Adabiyotlar

1. A'zamov A, Haydarov B. Geometriya. / Umumiy o'rta ta'lim maktabining 7 sinfi uchun darslik. – Toshkent: 2017. 91-b.
2. Фоменко С.Л. Структура и содержание образовательной программы школы в условиях реализации компонентной модели образования. // Образование и наука. – Москва: 2010. №11(79). – С. 6-9.
3. Оз Йунус. Система выявления и разработки индивидуальных траекторий обучения одаренных детей в Турции. // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. ЮрГПУ, 2016. №4. – С 59-63.

REZYUME. Maqolada maktab o'quvchilariga masalalar yechish davomida, bilim berish bilan birgalikda, mustaqillik, tashabbuskorlik, hamkorlik, haqqoniy baholash, kreativ fikrlash, ma'lumotni ajrata olish va undan oqilona foydalanish, tez kirishuvchanlik xususiyatlari shakllantirilib, har qanday o'zgarishlarga konstruktiv moslasha olish qobiliyatini rivojlantirib borilish haqida batafsil so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В процессе решения задач, наряду с привитием знаний у школьников, формируются самостоятельность, инициативность, сотрудничество, честная оценка, творческое мышление, умение различать информацию и её рациональное использование, быстрая доступность, а также способность конструктивно адаптироваться к любым изменениям.

SUMMARY. In the process of solving problems are formed along with instilling knowledge in schoolchildren, independence, initiative, cooperation, honest assessment, creative thinking, the ability to distinguish information and its rational use, rapid accessibility, as well as the ability to constructively adapt to any changes.

LOYIHACHILIK FAOLIYATI BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK VA IJODIY MUVAFFAQIYATLARIGA ERISHISH SHARTI SIFATIDA

A.P.Baltamuratova – katta o'qituvchi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: loyiha, tabiiy fan, tevarak-atrof, Koinot tuzilishi, tabiat hodisalari, tabiiy qonuniyatlar, aniqlash, oldindan bashorat qilish, obyektiv va xolis baholash.

Ключевые слова: проект, естествознание, окружающая среда, строение Вселенной, природные явления, законы Природы, определение, предсказание, объективная и беспристрастная оценка.

Key words: project, natural science, environment, structure of the Universe, natural phenomena, laws of Nature, definition, prediction, objective and impartial assessment.

Loyihalash asoslarini o'zlashtirishning dolzarbligi, birinchidan, ushbu texnologiyaning ta'lim tizimining barcha darajalarida keng qo'llanilishi bilan bog'liq.

Ikkinchidan, mantiq va loyihalash texnologiyasini puxta egallash bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash, zarur ma'lumotlarni to'plash, farazlarni ilgari surish, xulosalar chiqarish va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini yanada samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Uchinchidan, loyihalash texnologiyalari talabalarga kelajakdagi o'quv faoliyatida zarur bo'lgan harakat usullarini o'zlashtirish va bu tanlovni ongli ravishda amalga oshirishga yordam beradi. Shuningdek, ularning kuchli jihatlari, imkoniyatlari, qobiliyatlari, qiziqish va moyilliklarini obyektiv baholab, muvaffaqiyatga erishishga undaydi [1].

Zamonaviy ta'lim uning ishtirokchilaridan axborot savodxonligi, mas'uliyat va tashabbuskorlikni talab qiladi. Shu sababdan bo'lajak yosh pedagog yoki talaba dinamik o'zgaruvchan sharoitlarga hamda ko'p tanlovli vaziyatlarga tayyor bo'lishi lozim. U nafaqat bilimga ega bo'lishi, balki yangi yechimlarni topa olish va egallagan bilimlarini qo'llashga yordam beradigan amaliy ko'nikmalarga ham ega bo'lishi kerak. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishidagi talabalarining muayyan loyihalarni yaratishda faol ishtirok etishi ijodiy faoliyatining yangi usullarini o'zlashtirish va keyinchalik ularni amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llash imkonini beradi [3:318-323].

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishidagi talabalarining kreativligi va tashabbuskorligini yuzaga chiqarish imkonini beradigan ijodiy loyihalar ishlab chiqishga undash uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadga muvofiqdir [4:45-47].

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Tabiiy fanlarda loyihalash tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan har bir hodisaning sabablari va tabiat qonunlarini aniqlash, ushbu tabiiy qonunlar asosida dunyoda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan holatlarni oldindan bashorat qilish, shuningdek, Koinot tuzilishining umumiy tamoyillarini ochish hamda ularni obyektivlik va xolislik bilan baholash ko'nikmalarini hosil qilishga yordam beradi [5].

Demak, Tabiiy fanlarda loyiha – bu yangi hislar, taassurotlar, "kashfiyotlar" ning tez o'zgarishi, boy va xilma-xil tabiiy ma'lumotlarning intensiv oqimi. Yangi va xilma-xil taassurotlar va tajribalarni uzluksiz yetkazib berish orqali tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan har bir hodisaga hissiy sezgirlikni rivojlantirishga yordam beradi [6].

Tabiat hodisalarini tabiiy sharoitlarda ko'p marotaba jonli va yorqin tasvirlarda kuzatish imkoniyatlarining mavjudligi badiiy tasavvur uchun g'oyalar shakllanishini rag'batlantiradi.

Tabiiy fanlar asosidagi loyiha faoliyatida ishtirok etish bo'lajak boshlang'ich maktab o'qituvchilarida tabiat hodisalarini faol idrok etish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, tabiiy-nazariy tajribasini boyitib, ilmiy dunyoqarashini kengaytiradi. Bo'lajak boshlang'ich maktab o'qituvchilarining kelajakdagi pedagogik faoliyatida foydali bo'ladigan shaxsiy-kasbiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradi va individual ijodiy faoliyatini yaxshilashga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Tabiiy fanlar asosidagi loyihaning maqsadi: loyiha faoliyatini takomillashtirish orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishni rag'batlantirish.

Tajriba-sinov ishlarimiz Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida amalga oshirilib, unda boshlang'ich ta'lim yo'nalishi kunduzgi ta'lim shaklining 4-bosqich (74 nafar) va sirtqi ta'lim shaklining 5-bosqich talabalari (75 nafar) ishtirok etishdi. Tajriba davomida Tabiiy fan o'qituvchilari (6 nafar) tomonidan ishlab chiqilgan anketa-so'rovnoma asosida olingan natijalar, talabalarining tabiiy sharoitlarda tabiat hodisalarini kuzatuvlari qiyosiy tahlili hamda tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan har bir hodisaga hissiy sezgirlikni rivojlantirishga oid ilmiy-nazariy adabiyotlar tahliliga tayandik.

Oldimizda eng iqtidorli, tabiiy-hissiy sezgirlikka ega iqtidorli talabalarni aniqlash va ularni Tabiiy fanlar bo'yicha barcha turdagi tadbir va tanlovlarda ishtirok etishga tayyorlash, ijodiy faoliyatni har bir talaba iste'dodli va muvaffaqiyatga erisha oladigan darajada hamda bo'lajak yosh mutaxassis sifatida o'z mahoratini namoyon eta oladigan holatda tashkil etish vazifasi turgan edi.

Talabalar ijodiy festivalini ishlab chiqish g'oyasi asosida paydo bo'lgan «Muvaffaqiyat zinapoyalari» nomli loyihada barcha ishtirokchilarining manfaatlarini qondiriladi. Buning uchun loyiha bo'yicha ijodiy faoliyat shunday rejalashtirilishi kerak-ki, tadbirning yakuniy qismida tabiiy-hissiy sezgirlikka ega iqtidorli talabalar rag'batlantiriladi [8:14-17; 9:138-148].

Biz tomonimizdan tashkil etilgan "Tabiiy vernisaj" ko'rgazmasida Tabiiy fanlarning rivojlanishi yoki zamonaviy tabiiy-ilmiy dunyoqarash tarixi: tabiatshunos

olimlar tomonidan qayd etilgan ilmiy ta'limot, dalil va hodisalarning tarixiy rivojlanishi tasviri, metodologiyasi, turli xil g'ova va dunvoqarashlar, tabiiy ofatlar natijasida keltiriladigan talofatlar darajasini aniqlash, kuchli vog'ingarchilik, qor vog'ishi natijasida suv toshqini yoki orol va daryolarda suvning qurishi kabi tabiiy muammolar kuzatilishi mumkin tabiiy jarayon va hodisalar tasvirini namoyish etish imkoniyati tug'ildi.

Ushbu ko'rgazmaga maslahatchi va ekspert sifatida Tabiiy fan o'qituvchilari (6 nafar) jalb qilindi.

Biz ushbu loyihani amalga oshirishning shubhasiz pedagogik muvaffaqiyati deb hisoblaymiz, chunki talabalarning aksariyati ko'rgazmada o'zlarini ishonchli his qila boshladilar, ular o'z loyihalarini qo'rqmasdan va tortinmasdan taqdim etishdi va hatto tabiiy muammolar kuzatilishi mumkin bo'lgan tabiat hodisalari tasvirini namoyish etishdan xursand bo'lishdi. Shuningdek, tabiiy jarayon va hodisalar tasvirini tayyorlash va namoyish etish uchun mini-guruhdagi rollarni optimal taqsimlash imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Amalga oshirish jarayonida mazkur pedagogik loyiha boshqa turdagi loyihalarning (o'quv, ijodiy, o'yin, yakuniy) xususiyatlarini qamrab olib, umuman olganda, u tevarakatrofimizdagi butun bir tabiat hodisalari va tabiiy jarayonlarni o'z ichiga oldi.

«Muvaffaqiyat zinapoyalari» nomli loyihasini amalga oshirish bo'yicha olib borilgan yana bir faoliyat turi – «Tabiiy fanlar videostudiyasi yoki Tabiiy vernisaj»ni ishlab chiqish va amalga oshirish zaruratini keltirib chiqardi.

Videostudiya faoliyati boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining axborot-kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, ularning kreativligi va tashabbuskorligini yuzaga chiqarish, tabiiy-hissiy sezgirligini shakllantirishga qaratilgan.

Bizning Tabiiy fanlar bo'yicha ishlab chiqilgan video loyihamizning asosiy afzalligi – bu «videofabrika»ning puxta o'ylangan va yaxshi tuzilgan tizimi hisoblanadi.

Loyiha asosida amalga oshirilgan tajriba-sinov natijalariga ko'ra, boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining 100 foizida ijodiy fikrlash, o'z fikrini ifoda etish, mazmun mohiyatiga chuqurroq kirib borish qobiliyatini rivojlantirilganligidan dalolat beradi.

98 foiz talabalar esa har bir loyiha ishtirokchisiga Tabiiy fanlarga bag'ishlangan turli ilodiy faoliyat turlarida o'z mahoratini namoyish etish va kreativ-pedagogik muvaffaqiyatlar sari olg'a intilish imkoniyatini berish juda muhimligini ta'kidlashdi.

Bizning fikrimizcha, ijodiy loyiha faoliyati zamonaviy ta'lim tizimiga juda mos keladi, chunki u bir qator afzalliklarga ega:

- nazariya va amaliyot o'rtasidagi oqilona muvozanatni saqlab qolish bilan birga o'quv faoliyatini tashkil etish imkonini beradi;

- talabalarning ijodiy faolligini rivojlantirishga yordam beradi;

- ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli integratsiyalash imkoniyatini yaratadi.

Loyiha asosida amalga oshirilgan tajriba-sinov davomida biz talabalarni birlashtirish, muloqotmandligini oshirish, boshqalarga ko'maklashish istagi, jamoada ishlash va hamkorlikdagi faoliyat uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish qobiliyatlarini rivojlantirishiga amin bo'ldik.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, «Muvaffaqiyat zinapoyalari» nomli loyihasi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining birgalikda ishlash qobiliyatini ta'minlaydigan jamoaviy ish shakli bo'libgina qolmasdan, balki bunda yana bir muhim jihat - birgalikda his qilish va yaratish, birgalikda muvaffaqiyatga erishish uchun intilish harakatlari ham mavjuddir.

Shunday qilib, «Muvaffaqiyat zinapoyalari» nomli ijodiy loyihasini yaratishda ishtirok etish turli xil namoyishlar (ko'rgazmalar, ochiq darslar, ijodiy kechalar va to'garak faoliyatida ishtirok etish) bilan tevarakatrofimizdagi butun bir tabiat hodisalari va tabiiy jarayonlarga tabiiy-hissiy sezgirligimizni oshirishga zamin yaratadi.

Xulosa o'rinda ta'kidlash joizki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining loyihachilik faoliyati nafaqat o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli joriy etishga, balki tevarakatrofda sodir bo'layotgan har bir hodisaning sabab-oqibatlari va tabiiy qonuniyatlarini aniqlash, koinot tuzilishining umumiy tamoyillarini ochish va dunyo bo'ylab sodir bo'lishi kuzatiladigan holatlarni oldindan bashorat qilish hamda ularni obyektiv, xolislik bilan baholashga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yildagi PF-5847-son "[“O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”](#)gi Farmoni.
 2. O'zbekiston Respublikasining "[“Ta'lim to'g'risida”](#)gi Qonuni, 23.09.2020. O'R-637-son. <https://lex.uz/docs/-5013007>.
 3. Baltamuratova A.P., Ulug'ova Ch.B. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy faoliyatini tashkil etish // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.73(2), Feb., 2023. - P. 318-323.
 4. Балтамуратова А.П. Развитие творческой деятельности будущих педагогов начального образования в контексте развивающего обучения. // Нукус ДПИ “Fan va jamiyat” ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. № 4. 45-47-6.
 5. Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy tayyorlash jarayonida ijodiy faoliyatini takomillashtirish samaradorligi TDPU // “Ilmiy axborotlari” №11. 2022.
 6. Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi ijodiy faoliyatining mazmuni va tuzilishi // UzMU xabarleri ilmiy jurnali, 1/1 2023 ISSN 2181-7324.
 7. Baltamuratova A.P. Efficiency of improving the creative activity of the future primary educational teacher in the process of professional training. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, JIF:7.2 56–60. Retrieved from <https://www.sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/512> Berlin 10785, Germany 16 January 2023.
 8. Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchi faoliyatida pedagogik va ijodiy qobiliyat. // Miasto Przyszłości, 30, 2022, 14-17-b.
 9. Baltamuratova A. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlari va funksiyalari. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: // Nazariya va amaliyot, 1(27). 2022, 138-148-b.
- РЕЗЮМЕ.** Maqolada loyihachilik faoliyati bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayon sifatida ijodiy muvaffaqiyatlarga erishish masalalari ochib berilgan.
- РЕЗЮМЕ.** В статье раскрываются проектная деятельность и вопросы достижения творческого успеха как педагогический процесс, направленный на развитие творческих способностей будущих учителей начальных школ.
- SUMMARY.** The article reveals project activities and issues of achieving creative success as a pedagogical process aimed at developing the creative abilities of future primary school teachers.

AYOLLAR ZAMONAVIY LIBOSLARIDA QUROQ TURLARINI QO‘LLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

A.D.Berdimbetova – dotsent v.v.b.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so‘zlar: moda va dizayn, liboslar, go‘zal, estetik, quroq, milliylik, mato, tikuvchilik, fantaziya, atlas matosi, zamonaviy, ayollar.

Ключевые слова: мода и дизайн, одежда, красивая, эстетичная, сухая, национальность, ткань, пошив, фантазия, атласная ткань, современный, женщины.

Key words: fashion and design, clothing, beautiful, aesthetic, application nationality, fabric, tailoring, fantasy, satin fabric, modern, women.

Davr va zamon rivojlanishi, shuningdek, inson tafakkurining yuksalishi natijasida moda va dizayn sohasida ham misli ko‘rilmagan yangiliklar yaratilib, insonlar hayotiga tatbiq etilmoqda. Insoniyat tomonidan nimaiki yaratilmasin, uning zamirida faqat bitta maqsad yotadi: buyum insoniyatga xizmat qilishi va uning turmush tarzining yengillashishiga yordam berishi zarur. Xususan, liboslar yaratilish jarayoni asosida ham shu kabi maqsad yotadi. Ya‘ni libos qulay, go‘zal, estetik talabga javob beradigan hamda arzon bo‘lishi lozim. Mana shu talabga javob bera oladigan mahsulotlar bugungi kun bozorida muvaffaqiyat qozona oladi.

Quyida zamonaviy ayollar liboslarida quroq turlarini qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari keltirilgan.

Quroq turlarini ayollar liboslarida qo‘llashning eng muhim xususiyati bu – ayollar liboslarini milliylikka yog‘rilishiga harakat qilinganligidir. Chunki bugungi kun jahon xalqlarining globallashuvi jarayonida milliy qadriyat, an‘ana va urf-odatlarini saqlab qolish va ularni yanada rivojlantirish muhim masalalardan biri. Qadimdan xalqimiz mehnatkash va tejamkor – isrofgarchilikni yomon illat deb hisoblovchi xalq bo‘lgan. Shundan kelib chiqib, turli mato bo‘laklaridan ro‘zg‘or uchun kerak bo‘lgan buyumlarni mohirlik bilan tayyorlashgan va mehnatning bu turini san‘at darajasida ko‘rishgan. Momolarning quroqchilik san‘atidan foydalanib yaratgan turli buyumlari millatimiz ayollarining mehnatkash va mohir ijodkor ekanligidan dalolat beradi. Ushbu san‘at turini ayollar liboslarida qo‘llash esa liboslarga o‘ziga xos va betakror korinish beradi.

Ko‘p sonli mahsulotlar ishlab chiqaradigan tikuvchilik korxonalaridagi muammolardan biri – matolarning ko‘p foizli qismi chiqitga chiqib ketishi va isrof bo‘lishidir. Bu jarayon ishlab chiqarishda ko‘p mablag‘ning ham isrof bo‘lishiga olib keladi. Bu muammoni bartaraf etish maqsadida san‘atda mutaxassislar tomonidan juda ko‘p yechimlar ishlab chiqilgan. Ular:

- mahsulot ishlab chiqarishning konstruktiv yechimi, ya‘ni mahsulotning asosiy qismlarini mayda detallarga bo‘lgan holda modellar yaratish. Bu ishlab chiqarishda mato tejallishiga olib keladi.

- mahsulot yaratilgandan qolgan qirqimlarni sanoatning boshqa maqsadlarida qo‘llash. Masalan mebel, yumshoq o‘yinchoqlar ishlab chiqarish va hokazo.

- eng maqbul yechimlardan biri – mato qirqimlarini liboslarda mohirlik bilan qo‘llash.

Mato qirqimlarini ishlab chiqarish liboslarida qo‘llash mablag‘ning tejallishiga, minimum xom ashyo sarflab maksimum natijaga erishishga olib keladi. Bu esa sanoat korxonalarining yanada rivojlanishi va yuksalishiga asos bo‘luvchi omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Inson tabiatan go‘zallikka oshno yaratilgan. Shuning uchun ham u har doim go‘zallikka intilib yashaydi. Quroq turlarini zamonaviy ayollar liboslarida mohirlik bilan san‘at asari darajasida qo‘llash ushbu buyum egasi va atrofdagilarga estetik zavq va go‘zallikni anglash qobiliyatini kuchayishiga yordam beradi.

Zamonaviy ayollar liboslari uchun tavsiya etiladigan quroq turlari ayollar zamonaviy ko‘ylaklarining ishlab chiqilgan kolleksiyalarni tavsiya etamiz.

Zamonaviy ayollar liboslari uchun tavsiya etiladigan quroq turlari

Gul quroqning liboslarda qo‘llanilishi

Uslubi: Zamonaviy ayollar libosining fantaziya uslubida yaratilgan bo‘lib, unda quroq turlaridan biri hisoblangan “gul quroq”dan foydalanilgan.

Mo‘ljallanganligi: Libos turli bazm kechalari va marosimlarda kiyish uchun mo‘ljallangan.

Libos selueti to‘g‘ri bichimli shaklni hosil qiladi. Gul quroqda gullar qizil rangli nafis organza mato-sidan tayyorlanib, asos sifatida qora rang tanlab olingan va u milliy matolarimizdan biri hisoblangan atlas matosi bilan uyg‘unlashtirilgan.

Libosda foydalanilgan qizil rang kiyim jozibadorligini oshirishga yordam berib, libos egasiga ko‘tarinki va jo‘shqin kayfiyat baxsh etadi.

Tayyorlab olingan gullar libosning old qismiga qalin tasma shaklidagi qora mato ustidan vertikal holatda joylashtirib chiqilganligi sababli, novcha qizlarga yarashadi va shu bilan birgalikda bo‘ylari bir oz past va to‘laroq bo‘lgan qizlarni ozg‘in va xushbichim bo‘lib ko‘rinishlari uchun yordam beradi. Shuningdek, libosning yelka qismida qora mato parchalaridan gul quroq tayyorlanish uslubidan foydalanilgan holda, libosga mos ko‘rinishga ega bo‘lgan aksessuarlar ham tayyorlab qo‘llanilgan. Libosda quroqning bu turidan foydalanilganligi, gul quroq imkoniyatlarini ko‘rsatish uchun yordam beradi. Shuningdek, ushbu quroq turidan foydalanib, yanada go‘zal va betakror liboslar, amaliy bezak namunalari yaratish mumkin.

Kiyimlarda bunday quroq turidan foydalanish insonda tejamkorlik, estetik go‘zallik va mehnatsevarlik kabi si-fatlarning yanada sayqallanishiga yordam beradi.

Applikatsiyali quroqning libosda qo‘llanilishi

Uslubi: Zamonaviy ayollar libosining fantaziya uslubining applikatsiyali quroq bilan uyg‘unlashishi.

Mo‘ljallanganligi: Libos tantanali marosim, kechalarda kiyish uchun mo‘ljallangan.

Bu zamonaviy ayollar kiyimida pushti va qora ranglar tanlab olingan bo‘lib, libosda ularning mos ravishda uyg‘unlashuvi ta‘minlangan. Ayniqsa, pushti rangning asos sifatida olinganligi libosga o‘ziga xos mayinlik baxsh etgan. Libosning yelka va etak qismida “ajdar” ko‘rinishidagi applikatsiyalar tayyorlab, yelimlab yopishtirilgan. Bu “ajdar”lar shunchaki inson xayoliy mahsuli bo‘lib, inson ichki kechinmalarini ifodalaydi. Libosda tananing beldan yuqori qismi keng, pastgi etak qismi esa trapetsiya shaklida

bichilgan. Shuningdek, uning bel qismi uchun aksessuar sifatida qora rangli kamar tanlanib, etak va yelka qismlaridagi "ajdar" applikatsiyasi yonlariga qora rangli bezak toshchalar sachratilgan holatda terib chiqilgan.

"Ajdar" applikatsiyasi libosga yelimlash usuli yordamida biriktirilgan.

Qadimdan yurtimizda quroqning applikatsiyali turidan foydalanib, turli xil amaliy san'at namunalari yaratilgan. Jumladan: beshiklar uchun yopinchiq, yostiqlar, gilamlar va hokazo. Applikatsiyali quroqning liboslarda qo'llanishi esa ko'p ham kuzatilmagan. Ammo aplikatsiyalarni liboslarda qo'llash yordamida libos yaratish jarayonida, juda ko'p imkoniyatlarga ega bo'lish mumkin. Jumladan, bu jarayonda mato qiyqimlaridan samarali foydalanilganligi sababli chiqindi sarfi kamaytiriladi. Shuningdek, yaratuvchining fantaziyasidan kelib chiqqan holda go'zal va betakror libos modellarini yaratish imkoniyatlari kengayadi.

Xrizantema quroq turini ayollar liboslarida qo'llanilishi

Uslubi: Ushbu kiyim zamonaviy ayollar libosining romantik uslubini o'zida mujassamlashtirgan. Undagi o'ziga xos bo'lgan aksessuarlar esa o'zbek amaliy bezak turlaridan biri "tish quroq"dan uslublashtirilib, xrizantema gullari shakliga keltirilgan.

Mo'ljallanganligi: Libos romantik uslubda bo'lganligi bois asosan tantanali marosim kechalari uchun mo'ljallangan.

Libos qaymoq rang matodan tikilganligi sababli, unda o'ziga xos bo'lgan ulug'vorlik aks etib turganligini ko'rishimiz mumkin.

Shuningdek, bu rang inson kayfiyatiga sokinlik va turg'unlik baxsh eta olish xususiyatiga ham ega. Libosda qo'llanilgan qora rang esa aksessuarlarning ajralib, go'zalroq ko'rinishi uchun yordam beradi.

Shuningdek, kiyimga qo'shimcha zeb berish va libosning asos matosi bilan aksessuarlar uyg'unligini ta'minlash maqsadida qora rangli belbog'dan foydalanilgan. Kiyim selueti trapetsiya shaklida olinganligi bois, etak qismi qomat bo'ylab kengroq ko'rinishga ega bo'ladi. Libosdagi xrizantemalar dastlab alohida tayyorlab olinib, so'ng libos uzunligi bo'ylab uning chap yon tomoniga qora mato ustidan joylashtirib chiqilgan.

Xrizantema shaklidagi quroq turi asosan yostiq jildlar, choynak isitgich kabi buyumlar tayyorlanishida keng foydalaniladi. Xrizantemalarni ko'ylak, pidjak, palto, plash kabi kiyimlarda ham oz, ammo go'zal holatda, aksessuar sifatida qo'llashimiz mumkin.

Shaxmat quroqning ayollar liboslarida qo'llanilishi

Uslubi: Zamonaviy ayollar libosining fantaziya uslubida shaxmat quroq imkoniyatlari bilan boyitilgan.

Mo'ljallanganligi: Kostyum bayram kechalari, tug'ilgan kun kabi tadbirlarda, shuningdek, kundalik hayotda ham kiyilishi mumkin.

Kostyum shaxmat quroq turi yordamida tayyorlangan nimcha va minimalizm uslubidagi to'g'ri bichimli ko'ylakdan iborat.

Kostyum beldan yuqori qismi tanada erkin va kengroq holatda turuvchi, beldan pastki qismi esa qomat bo'yicha to'g'ri bichimli seluetni hosil qiladi. Kostyumda oq, qora, qizil, sariq, ko'k va yashil ranglardan foydalanilgan bo'lib, ularning aksariyati yorqin ranglar bo'lganligi va ayniqsa, asos sifatida sariq rangning tanlanganligi sababli, insonga quvnoqlik va samimiylik baxsh eta oladi. Shuningdek, turli rangdagi mato bo'laklarining mahorat bilan tartibli holatda

biriktirib, tikib chiqilganligi kostyumning o'ziga xosligini ta'minlab berib, kishini zavqlantiradi.

Ushbu libos insonning his-tuyg'ulari hamda o'z individualligini namoyon etish xohishini ro'yobga chiqishiga imkon beradi. Libosni kiygan insonning kayfiyati ko'tarilib, o'ziga xos yengillikni his etadi.

Liboslarda bunday quroq turining foydalanilishi tejamrotlik bilan bir qatorda, yaratuvchining mahoratini namoyon qilib, insonga o'ziga xos estetik zavq bag'ishlaydi.

Libos uchun shaxmat quroq yaratilish jarayonida xohishga ko'ra boshqa turli ranglar uyg'unligidan ham foydalanish mumkin.

Tirnoqcha quroqning ayollar liboslarida qo'llanilishi.

Uslubi: Zamonaviy ayollar libosining romantik uslubiga uyg'unlashtirilgan.

Mo'ljallanganligi: Turli marosim, kechalari va tadbirlar uchun mo'ljallangan.

Libos yaratilishida to'q qizil va sariq ranglar tanlanib, turli bichim va shakllar hosil qilingan.

To'q qizil rang kiyimning jozibadorligini ta'minlasa, sariq rang kishi kayfiyatiga quvnoqlik olib kiradi.

Libosning selueti trapetsiya shaklida bo'lib, u yarim quyosh holatda bichib olingan etak, tana bo'ylab bichilgan old bo'lak va tirnoqcha quroqli aksessuarlar uyg'unligidan hosil qilingan.

Tirnoqcha quroqni liboslar yaratishda o'ziga xos tarzda keng qo'llash mumkin.

Turna quroqning ayollar liboslarida qo'llanilishi

Uslubi: Zamonaviy ayollar libosining klassik uslubiga uyg'unlashtirilgan.

Mo'ljallanganligi: Libos kundalik ish kiyimi sifatida tafsia etiladi.

Libos pidjak va yubkadan tashkil topgan. Shu sababli ham libos yubkasini nafaqat uzun, balki kalta shanel uslubidagi yubka ko'rinishida ham tayyorlash mumkin. Libos selueti to'g'ri bichimli shaklida bo'lib, libos egasining gavda tuzilishiga mos ravishda yubka etagiga trapetsiya shaklida kengayish berish ham mumkin.

Libosda asos rang sifatida och yashil rangning tanlanganligi kishi kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, yengillik va xotirjamlik baxsh etadi. Libosda oq rangli matodan ham foydalanilgan. Shuningdek, unga uyg'unlashgan holda turna quroq shakl elementlarida ham ushbu rang qo'llanilgan.

Turna quroqdan libosda bir yo'la ikki xil vazifada, aksessuar, shu bilan birgalikda cho'ntak sifatida ham foydalanilgan. Libosda uyg'unlik hosil qilish maqsadida turna quroqni hosil qilishda ishlatilgan to'g'ri matodan uning o'ng yelka qismida gul ko'rinishidagi bezak berilgan.

Xulosa qilib aytganda, quroq turlarini yaratish va tayyorlash jarayoni tikuvchidan ijodkorlik, chevarlik va tikishning samarali usullari haqidagi amaliy ko'nikmalar, mahoratni talab qiladi.

Ayollar liboslarida quroq elementlaridan foydalanish bir qancha masalarni yechishga yordam qiladi, xususan:

- quroq elementlari nafaqat kiyimni bezaydi, balki iste'molchida boshqa kiyimlarda uchramaydigan ma'lum ma'nodagi serjilolik, vazminlik, sokinlik, yoki yuqori kayfiyat bag'ishlaydi.

- gazlama tejalishiga olib keladi.
- ko'p miqdorda chiqindi chiqishining oldini oladi.
- xom ashyo masalasi juda arzon.
- yangi ish o'rinlari paydo bo'ladi.

- bu san'at turi inson psixologiyasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

- milliy an'analarimiz davomiyligi ta'minlanadi.

Ayollar kiyimlarida quroq elementlarining qo'llanilishi, ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilanishiga shuningdek, iste'molchilar uchun zamonaviy moda yo'nalishidagi sifatli, bejirim, milliylikni zamonaviylik bilan uyg'unlashgan fasondagi assortimentlarini tayyorlashga imkon yaratadi.

Adabiyotlar

1. Muqimov M.M. Trikotaj texnologiyasi. –T.: 2002.
2. Maksimova M.V. To'qishni o'rganamiz. –Toshkent: «Mehnat», 1988.
3. Малахова С.А. и др. Основы художественного оформления текстильных изделий. –М.: «Легпромбытиздат», 1988.
4. Нешатаев А.А. Гусейнов Г.М., Саватеева Г.Г. Художественное проектирование трикотажных полотен. –М.: «Легпромбытиздат», 1987.
5. Ismatullaeva X.Z., Abdullaeva A., Ismatullaeva M.Z. Maxsus materialshunoslik. –T.: «Iqtisod-moliya», 2008. 375-b.
6. Ochilov T.A, Axmedov B.B., Toshpo'latov S. Tikuvchilik materialshunosligi. –T.: TTESI, 2007. 192-b.

REZYUME. Quroq turlarini ayollar liboslarida qo'llashning eng muhim xususiyati bu – ayollar liboslarini milliylikka yo'g'rilishiga harakat qilinganligidir. Chunki bugungi kun jahon xalqlarining globallashuvi jarayonida milliy qadriyat, an'ana va urf-odatlarini saqlab qolish va ularni yanada rivojlantirish muhim masalalardan biri.

РЕЗЮМЕ. Важнейшая особенность использования видов курок в женской одежде состоит в том, что женская одежда национализирована. Потому что сегодня, в процессе глобализации народов мира, сохранение национальных ценностей, традиций и обычаев и их дальнейшее развитие является одним из важных вопросов.

SUMMARY. The most important feature of the use of types of triggers in women's clothing is that women's clothing is nationalized. Because today, in the process of globalization of the peoples of the world, the preservation of national values, traditions and customs and their further development is one of the important issues.

O'QISH MADANIYATI VA SHAXSNING AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Z.Sh.Burxanov – o'qituvchi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: o'qish, mutolaa madaniyati, axborot madaniyati, kutubxona, kompyuter savodxonligi.

Ключевые слова: чтение, культура чтения, информационная культура, библиотека, компьютерная грамотность.

Key words: reading, mutola culture, information culture, library, computer literacy.

O'qish faoliyati-bu mavjud bilimlardan yangi bilimlarni olishning o'ziga xos usullari bilan tavsiflanadigan kognitiv faoliyat shakli. O'qish madaniyatini shakllantirishda tahlil va sintez ko'nikmalarini rivojlantirish mustaqil ravishda bilim olish qobiliyatini o'z ichiga oladi va shu bilan o'quvchining mantiqiy madaniyatini rivojlantirishga imkon beradi. Matndan ma'lumotni idrok etish samaradorligi mantiqiy madaniyat darajasi bilan ham belgilanadi-tushunchalar va fikrlashning mantiqiy aloqalarini kuzatish qobiliyati; axborotni keyingi qayta ishlash jarayoni o'quvchining qobiliyati bilan bog'liq-mavhum, umumlashtirilgan tushunchalar bilan ishlash.

Hozirgi vaqtda o'qish madaniyati va shaxsning axborot madaniyati o'rtasidagi munosabatlar muammosini hal qilishda uchta yondashuv mavjud.

Keling, ushbu tushunchalarni batafsil ko'rib chiqaylik [2:192; 5:110-116].

I. Tushunchalarning mustaqil mavjudligi.

Axborotga bo'lgan ehtiyojni nisbatan mustaqil, xilma-xil ehtiyojlarga taqsimlash axborot madaniyatining paydo bo'lishiga olib keldi, ya'ni axborot ehtiyojlarini qondirishda ma'lum ko'nikmalar mavjud.

Ba'zi tadqiqotchilar axborot madaniyatini axborotni yaratish, to'plash, saqlash va qayta ishlashda erishilgan samaradorlik darajasi deb hisoblashadi. Shu bilan birga, axborot madaniyati axborot kommunikatsiyalarining barcha turlarini optimallashtirishga qaratilgan faoliyatni anglatadi.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, axborot madaniyatining maqbul darajasi quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak [4:253].

- ✚ Eng oqilona axborot almashinuvini tashkil etish;
- ✚ axborotni to'plash, saqlash va qayta ishlash uchun zarur va etarli shart-sharoitlarni yaratish;
- ✚ barcha odamlarni Jahon madaniyati qadriyatlari bilan teng ravishda tanishtirish;
- ✚ barcha axborot-kutubxona resurslaridan foydalanuvchilarga zarur axborot va bilimlarni tezkorlik bilan taqdim etish;
- ✚ Shaxsiy darajada bu degani:
- ✚ axborotga kirish motivlarini bilish;

✚ axborotni izlash va idrok etishda ko'nikma va malakalarni egallash;

✚ axborot bilan aloqa qilish qobiliyati;

Axborot faoliyati axborot madaniyatining asosiy qismi sifatida-jamiyatning tabiati va rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Bu faoliyat, bir tomondan, jamlangan va ishlab chiqarilgan ma'lumotlardan foydalanish sifatida, ikkinchi tomondan, uni turli ommaviy axborot vositalarida yaratish va mustahkamlash sifatida namoyon bo'ladi [1:143-145].

Axborot tizimlari abonentining bu boradagi faoliyati quyidagi ifodani topadi: kerakli ma'lumotlar kanalini qidirish, ma'lum bir ma'lumotlar to'plamini qabul qilish, olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, tanlangan ma'lumotlardan foydalanish va unga munosabatni shakllantirish.

Axborot sohasi mutaxassislari nuqtai nazaridan elektron axborot manbalari va audiovizual ommaviy axborot vositalarining ommaviy tarqalishi madaniyat turining o'zgarishi va madaniy faoliyatning yangi, Injilga oid bo'lmagan algoritmining paydo bo'lishidan dalolat beradi.

II. *Axborot madaniyati* shaxsni shubhasiz quyidagi fazilatlar bilan bog'lash mumkin: intellektual-mantiqiy va intellektual-evristik [3:185].

Darhaqiqat, axborot jarayonlarini hisobga olmasdan, psixikaning maqsadni belgilash, xotirani safarbar qilish va muammoni hal qilish yo'lida yuzaga keladigan vaziyatlarni bashorat qilish kabi xarakterli xususiyatlarini tasavvur qilish va tushuntirish mumkin emas.

Shuni ta'kidlash kerakki, insonning axborot madaniyati maxsus intellektual xususiyatlar va qobiliyatlar to'plamini, xususan, mavhum va umumlashtirish, fikrlash jarayonining yo'nalishini o'zgartirish, muhim xususiyatlarni ajratib ko'rsatish, ularni xotirada saqlash va saqlash qobiliyatini nazarda tutadi. Shu bilan birga, axborotni iste'mol qilish ko'nikmalari va odatlari haqiqiy o'qish madaniyati sifatida qaraladi va shuning uchun o'qish madaniyati shaxsning axborot madaniyatining tarkibiy qismlaridan biri sifatida qabul qilinadi.

Agar o'qish madaniyati faqat ma'lumot iste'mol qilish bilan cheklangan bo'lsa, bunday yondashuv qonuniy bo'ladi. Ammo shuni unutmasligimiz kerakki, o'qish madaniyati nafaqat o'qish jarayoniga hissa qo'shadigan

bilim, ko'nikma va ko'nikmalar yig'indisini, shu jumladan kerakli hujjatni oqilona izlash qobiliyatini, balki shaxsning kirish uchun qiymat munosabatlarini ham o'z ichiga oladi.

III. O'rtasidagi munosabatlarga uchinchi yondashuv Mutolaa madaniyati va shaxsning axborot madaniyati shundan iboratki, o'qish madaniyati shaxsning axborot madaniyati asosida. Bunday holda, tadqiqotchilar axborot madaniyati turlarini davriylashtirishdan kelib chiqqan ko'rinadi. Darhaqiqat, kitob madaniyati ko'pincha axborot madaniyati bilan ajralib turadigan elektron madaniyattan oldinroq bo'lgan. Ammo axborotning o'zi "axborot jamiyati" [6:93-112] va uning madaniyati paydo bo'lishidan ancha oldin mavjud edi.

Biror kishi atrof-muhitdan ma'lumotni u yoki bu tarzda qabul qiladi va uni baholaydi, foydali qismini ma'lum bir vakillik shaklida yozib olish usuli yordamida tuzatadi.

Axborot tashuvchilarni takomillashtirish jamiyatning axborot madaniyatining namoyon bo'lishi, kompyuter savodxonligi esa uni shaxs tomonidan amalga oshirish shakli bo'lganligi sababli, o'qish madaniyati jamiyatning axborot madaniyatini amalga oshirish shakli deb taxmin qilish mumkin.

Shaxsning axborot madaniyati va o'qish madaniyati o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda shuni hisobga olish kerakki, o'qish madaniyati an'anaviy ma'lumot - bibliografik apparatda va kutubxona fondida taqdim etilgan an'anaviy tashuvchida qayd etilgan ma'lumotlar bilan ishlash madaniyatidan boshqa narsa emas; uning namoyon bo'lish shakli bu mumkin bo'lgan o'quvchining xatti-harakati.

Agar o'qish (shuningdek, axborot) xulq-atvori hodisasi etarlicha o'rganilmagan bo'lsa, unda o'qish madaniyati darajasi o'rganilganligi sababli, shaxsning axborot madaniyati darajasi va o'qish madaniyati yanada chuqurroq o'rganilgan. bu uning shakllanishi uchun zarur shartdir.

Shaxsning axborot madaniyatining pastligi sabablari orasida tadqiqotchilar, xususan, M. Ya.Dvorkin [6:109] quyidagilarni nomlaydi:

- axborot madaniyatining ijtimoiy ahamiyatini etarli darajada baholamaslik;

- shaxsning axborot madaniyati asoslarini o'qitishning yagona metodologiyasining yo'qligi;

- kutubxonalar va ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy faoliyatidagi tarqoqlik.

Aynan shu sabablar o'qish madaniyatining pastligini ham aniqlaydi, deyishga asos bor.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, o'qish madaniyati shaxs madaniyatining namoyon bo'lish shakli bo'lib, shaxsning madaniy muhitini tartibga solish muammosini hal qilishga yordam beradi, o'zining muammoga yo'naltirilgan axborot tizimlarini yaratadi. O'qish madaniyatini rivojlantirish intellektual faoliyatni takomillashtirishga yordam beradi, uning asosiy bilimlarini to'ldirish istagi, uning asosida o'z ma'lumotlarini yaratish, uni baholash va motivatsiya tizimini rivojlantirish kabi shaxsiy xususiyatlarni shakllantirishga yordam beradi. O'qish madaniyati ma'lumot-bibliografik apparatlar va fond imkoniyatlaridan iborat kutubxonalarning axborot potentsialidan xabardor bo'lishida namoyon bo'lishini ko'rishimiz mumkin, chunki shaxsning axborot madaniyati (umumiy ma'noda) xabardorlikda namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Alekseychik K.V. "Madaniy dinamika va umuminsoniy qadriyatlar // 20-asr oxiridagi ijtimoiy falsafa". -M.: 1991. 143-145-b.
2. Andreev O.A., Xromov L. N. Xotirani o'rgatish texnikasi: tez o'qish texnikasini o'rganishning ikkinchi bosqichi: Satori dastur: Proc. foyda. -Yekaterinburg: 1992. 192-b.
3. Andreev O.A., Xromov L. N. Tez o'qishni o'rganing. -M.: 1991. 185-b.
4. Anisimov S.F. Ma'naviy qadriyatlar: ishlab chiqarish va iste'mol. -M.: 1988. 253-b.
5. Antonova S.G. Mutaxassis axborot madaniyati: gumanitar asoslar // axborot madaniyati muammolari: Sat. maqolalar. -M.: 1994. 110-116-b.
6. Arefieva E.P., Rubakin N.A. asarlarida kitobni targ'ib qilish va o'qish uchun etakchilik. // kitob. Tadqiqot va materiallar: Sat. 12. -M.: 1966. 93-112-b.

REZYUME. Ushbu maqolada axborotga bo'lgan ehtiyojning nisbatan mustaqil, xilma-xil ehtiyojlarga taqsimlanishi axborot madaniyatining paydo bo'lishiga olib kelishi, bu axborot ehtiyojlarini qondirishda ma'lum ko'nikmalar mavjudligini anglatishi, degan fikrlar mavjud. Shu bilan birga, axborot madaniyati axborot kommunikatsiyalarining barcha turlarini optimallashtirishga qaratilgan faoliyat, axborot faoliyati axborot madaniyatining asosiy qismi sifatida jamiyatning tabiati va rivojlanish darajasi ham ta'kidlab o'tilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье утверждается, что разделение информационных потребностей на относительно самостоятельные, разнообразные потребности приводит к возникновению информационной культуры, а это означает наличие определенных навыков удовлетворения информационных потребностей. При этом информационная культура – это деятельность, направленная на оптимизацию всех видов информационных коммуникаций, характера общества и уровня развития общества как основной части информационной культуры.

SUMMARY. This article argues that the distribution of information needs into relatively independent, diverse needs leads to the emergence of information culture, which means that there are certain skills in meeting information needs. At the same time, information culture is an activity aimed at optimizing all types of information communications, the nature of society and the level of development of society as the main part of information culture.

JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARIDA O'QUVCHILARGA ESTETIKAGA OID TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH VA QIZIQISHLARNI FAOLLASHTIRISH IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

R.Djoldasov – tayanch doktorant

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: mashg'ulot, pedagogika, jismoniy tarbiya, estetik jihat, ta'lim, tarbiya, muammo, estetik tuyg'u, jarayon.

Ключевые слова: обучение, педагогика, физическое воспитание, эстетический аспект, образование, воспитание, проблема, эстетическое чувство, процесс.

Key words: training, pedagogy, physical education, aesthetic aspect, education, upbringing, problem, aesthetic sense, process.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'quvchilarni estetik tarbiyalash — barkamol shaxsni tarbiyalashning tarkibiy qismidir. Zero, maktabda amalga oshirilgan estetik tarbiya aynan mana shu tizimning muhim komponentidir. Bunda barcha ta'limiy va tarbiyaviy vositalar uzviylikda qo'llaniladi. Jumladan, jismoniy tarbiya darslari hamda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni estetik tarbiyalash bir qator ta'limiy va tarbiyaviy sifatlarini shakllantirishni taqozo etadi. Bular orasida estetika nazariyasi va uning tarixini mantiqiy jihatdan to'g'ri idrok

etish; jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridagi turli chiqishlarni to'g'ri tushunish va undagi estetik jihatlarni to'g'ri tahlil va talqin etish, jismoniy tarbiyaga bag'ishlangan faoliyatning har qanday (ijodiy, kommunikativ ijtimoiy faoliyat) turidagi tushuncha, tasavvur, taassurot, sport to'garaklari, sho'balari va boshqalarda shaxsan ishtirok etish ehtiyojining shakllanganligi, sport estetikasiga oid ayrim elementlarni, ularning kompleksi, mashqlar, yaxlit chiqishlarning bajarilish estetik holatlarni ongli tarzda kuzatib borish va ularni shaxsiy kamolotga safarbar qila olish alohida

ahamiyatga loyiq. Buning uchun o'quvchilar, ular bilan tarbiyaviy ishlar olib borayotgan o'qituvchilar estetik tarbiyaga oid bilimlar kompleksi bilan qurollangan bo'lishlari talab etiladi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarni estetik tarbiyalashda amal qilinishi qat'iy talab qilinadigan bir qator jihatlarining tadqiqotlariga asoslangan holda joriy etilishi mumkin. Qolaversa, boshqa mamlakatlarda, xususan, Rossiya, Polsha va Chexiyada aynan jismoniy tarbiya vositasida o'quvchilarni estetik tarbiyalash masalasida muayyan tadqiqotlar o'tkazilgan. Ular orasida trener bilan tarbiya haqida suhbat, go'zallikka oshno etishi (Jismoniy tarbiya darslarida estetik tarbiyalash - N.YE.Shchurkova) jismoniy sog'lomlashtirish ishlari (V.K.Shuruxina)ga bag'ishlangan ishlar biz tadqiq etayotgan muammo xalqaro miqyosda o'rtanilayotganligidan dalolat beradi [1:11-12].

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarni estetik tarbiyalashda ularning yosh psixologiyasi tavsifiga alohida e'tibor beriladi, chunki o'quvchilik yoshi g'oyatda murakkab va hatto ijtimoiy jihatdan bir muncha beqaror bo'ladi. Shuning uchun ham o'quvchilarga nisbatan individual (yakka tartibda) va tabaqalashtirilgan yondashuv talab qilinadi.

O'quvchilarni estetik tarbiyalashning ahamiyati muttasil ortib boradi. Chunki sportga nisbatan estetik baholash jismoniy tarbiya vositasida shakllantiriladigan xulq va munosabatning sabablari va regulyatorlari sifatida zaruriy omildir. Bundan tashqari bu tarbiya qimmatli estetik yo'nalishlarni shakllantirishda yordam beradi, estetik-ijodiy qobiliyatni rivojlantiradi. Jismoniy tarbiya va sport, ularga bag'ishlangan faoliyat bilan shug'ullanishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojni faollashtiradi. Xuddi ana shu sport bilan jismoniy tarbiya vazifasi mazkur tarbiyaning ijtimoiy ahamiyatini, shuningdek, uning axloqiy va jismoniy tarbiya bilan aloqasini aniqlab beradi. Shu sabab estetik tarbiyada o'quvchilarning bir-birlari bilan, kattalar (o'qituvchilar, trenerlar, ota-onalar, atrofdegilar) bilan o'zaro munosabatlari ham boshqariladi. Ana shu jarayonda o'quvchilarning ma'naviy dunyosi rivojlanadi, borliqqa bo'lgan obyektiv munosabat tarkib topadi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari o'zining barcha turlari bilan estetik tarbiya uchun bebaho materiallarni namoyon etadi. Chunki unda professional mahorat, ochiq ehtirosli tuyg'u, shodlik hamda zavqlanishni keltirib chiqaruvchi estetik jarayonlar mavjud.

O'quvchilar shaxsiga estetik taassurotlar ijobiy ta'sir etishi uchun sport turlari estetikasiga ongli qiziqish zarur. Bu esa tegishli sharoitlarda yaxlit jismoniy madaniyatga aylanadi.

Jismoniy tarbiya bilan bog'liq bo'lgan har qanday faoliyat, ushbu madaniyat to'g'risida ko'tarinki ehtiros, anglab yetilgan qiziqish, muayyan bilimlar, tushunchalar va tasavvurlarga asoslangan murakkab jarayondir, eng muhimi – qiziqishni ta'sirchan qilish, uni intilishga, qiziqishlar markazi bo'lib qolgan faoliyat bilan shug'ullanishga moyillikka aylantirishdir. Qiziqarli tarixiy sport turlariga oid materiallar, sport hayotidan yorqin holatlar, sport mavzusidagi taassurot qoldiradigan san'at asarlari, voqealarni qamrab oluvchi kaleydoskop sifatida e'tirofqa loyiq. Ushbu mavzudagi qiziqarli materiallar o'quvchilarning estetik xususiyatlarga bo'lgan qiziqishning manbai bo'lishi mumkin.

Jismoniy tarbiya darslari hamda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni estetik tarbiyalashning muhim shartlaridan biri ularda sport estetikasiga qiziqishni ehtiyoj darajasigacha ko'tarishdir. Shu bilan birga o'quvchilar hayoti va faoliyatining barcha tomonlarini qamrab olish uchun ma'naviy-estetik va albatta, jismoniy qobiliyatni rivojlantirish imkoniyatlari berilishi lozim. Zero, jismoniy tarbiya vositasida estetik tarbiyalash bir yoqlamalikni emas, balki barkamollikni shakllantirishga

qaratilgan barcha omillarni ishga solishni nazarda tutadi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida estetik ehtiyojlarga bo'lgan qiziqishni tarkib toptirish bir qator hissiy omillar – hissiy fon, hissiy muhit, hissiy bilish, materialni o'quvchilar shaxsining hissiy bilish sohasiga ta'sir etishini, birinchi navbatda, ijtimoiy shaxsni yo'naltirilganligining hissiy motivatsion ta'sir etishini talab etadi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'quvchilarni estetik jihatlariga bo'lgan qiziqish istalgan turida sport turining estetik jihatlarini idrok etish va baholash, estetik ifoda elementlari bo'yicha mashqlar, harakatlar bajarish, egallangan ko'nikma va malakalarni qo'llash bilan faollashtiriladi. Bu yerda ishtiyoq muayyan psixologik – pedagogik ta'sir ostida paydo bo'lgan qiziqish sifatida faollashadi va barqarorlashadi.

Qiziqish psixologik va ijtimoiy tushuncha sifatida ko'rib chiqish, uning xususiyatlari, mazmuni va tavsifi, turlari hamda funktsionalligini o'rganish asosida sport estetikasiga nisbatan tavsifni shakllantirish o'rganilayotgan muammoning negizi hisoblanadi. Bu sportga yaxlit holda, jumladan, estetik qiziqish obyektni yanada chuqurroq o'zlashtirishga, o'zini namoyon etishga, qaror toptirishga – bundan quvonch va rohat olishga (hissiy-ijtimoiy o'zini namoyon etish) bo'lgan tashkiliy-irodaviy intilishda ko'rinadi.

Hali jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'quvchilarni tanlagan sport turlarida egallagan mahorati – sport bilimlar, ko'nikma va malakalarni yanada oshirishga bo'lgan ehtiyoj va qobiliyatning mavjudligi ham shaxsni o'zining tashqi go'zalligini oshirishga bo'lgan ongli tarzda kechuvchi faoliyat turi sifatida sport turlariga oid estetik tasnif tariqasida talqin etilishi mumkin.

Ana shunday talqindan kelib chiqqan holda sport turlariga oid estetik qiziqishning asosiy ko'rsatkichlari aniqlandi:

- hissiy – ijobiy, ijtimoiy – shaxsiy sabab;
- topa olish – bilish;
- baholovchi – yo'naltirilgan;
- ehtiyojli – faoliyatli.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'quvchilarni estetik tarbiyalashda o'quvchilarning nafaqat jismoniy madaniyati, balki umumiy madaniyatini ham rivojlantirish uchun muhimdir. Sport turlariga oid estetikaga bo'lgan qiziqish ko'rsatilgan ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish, usullarini qarab chiqish, o'quvchilarni mashg'ulotlar, lavhalar, qiziqish va qobiliyatga oid topshiriqlarning variantlari bilan tanishtirish va faollashtirishdan iborat. Bunda aniq mazmunli, axborotlarga boy bo'lgan ishonitiruvchi suhbat hamda esda qoladigan ko'rgazmali - rasmlı (illyustratsiyali) material muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Muammoni ijtimoiy xarakter kasb etishini yana quyidagi omillar bilan izohlash mumkin.

Birinchidan, aynan madaniyat, ya'ni go'zal qomatni tarkib toptirish mukammal shaxs tarbiyasining asosiy shartlaridan biri bo'lib kelganligi, jamiyatning o'z a'zolariga bo'lgan bunday talabi hozirgi kunda ham o'z ijtimoiy kuchini yo'qotgan emas. Demak, jismoniy mashqlar vositasida estetik madaniyatga intilish kishilik jamiyati taraqqiyotining barcha bosqichlarida kuzatilib kelinadi. Aynan mana shu jihat uni ijtimoiy hodisa ekanligini tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida aynan shu bosqichga mos va xos ijtimoiy buyurtma berilgan. Bu buyurtmani "bajaruvchisi", talab etilgan shaxsni tarbiyalash bilan pedagogika fani shug'ullangan. Bir so'z bilan buni ijtimoiy - pedagogik muammo deyish mumkin.

Uchinchidan, har qanday jamiyat rivojida uning barkamol a'zolari hal qiluvchi rol o'ynagan. Bu borada sport va san'at o'zgacha ahamiyat kasb etgan. Ularni bir-biri bilan tutash nuqtalari misolida jismoniy tarbiya

mashg'ulotlari orqali estetik elementlar tarkib topib boradi.

To'rtinchidan, mamlakatni, xususan Mustaqil O'zbekistonning Jahon hamjamiyatidagi nufuzini oshirishda fan va texnika, ishlab chiqarishning barcha sohalari bilan bir qatorda madaniyat, san'at va sportning o'zni alohida ajralib turadi. Shu bois o'quvchi – yoshlarda, jismoniy tarbiyaga bo'lgan qiziqish keskin oshib bormoqda. Bu qiziqishni tarbiyaning zabardast vositasi sifatida e'tiraf etgan holda uning mazmuni va yo'nalishini boyitish, uning negizida jismoniy kamolot bilan bir qatorda estetik tarbiya ham yotishiga erishish, unda estetik ko'rsatkichlaridan oqilona foydalanish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida maxsus tadqiqot o'tkazishni talab etadi.

Beshinchidan, bu shubhasiz ijtimoiy pedagogik muammo sifatida muntazamlik kasb etadi. Zero, jamiyat,

insoniyat tinimsiz taraqqiyotda bo'lganligi bois uning har bir bosqichi uchun pedagogika fani yangi muammolarni hal etishda davom etaveradi.

Va nihoyat, pedagogika nazariy-ijtimoiy fan sifatida o'z sohasining istiqbolini belgilab boradi. Bu istiqbolni belgilovchi ilmiy gipotezalar, g'oyalar, konsepsiyalar shaklida bo'lishi mumkin. Bular ham ijtimoiy buyurtma sifatida pedagogika fanining zimmasiga muhim dolzarb muammolarni yuklaydi. Jismoniy tarbiya darslari va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni estetik tarbiyalash ham ijtimoiy-pedagogik muammolar tizimining tarkibiy qismidir. Zero, barkamol shaxs tarbiyasida mana shu tizim, majmua elementlarini har birining o'z o'ni bor. O'quvchilarni jismoniy va estetik tarbiyalash ham bundan mustasno emas.

Adabiyotlar

1. Махмудов Б.А. Милий ҳаракатли ўйинлар воситасида бошланғич синф ўқувчиларини эстетик тарбиялашнинг дидактик имкониятлари. 13.00.01. – п.ф.ф.д., дисс. –Нукус: 2018. 36- б.

2. Хожимирзаев А.Д. Жисмоний тарбия дarsларида ва синфдан ташқари машғулотларида ўсмирларни эстетик тарбиялаш: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -Т.: Қори Ниёзий номли ЎзПФТИ, 2002.169-6.

РЕЗЮМЕ. Mazkur maqolada jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'quvchilarga estetikaga oid tasavvurlarni shakllantirish va unga bo'lgan qiziqishlarni faollashtirish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida ta'lim amaliyotidagi ahvoli va uning yechimlari borasida fikrlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлены некоторые идеи о ситуации в образовательной практике и её решениях, как социально-педагогической проблеме формирования представлений студентов об эстетике и активизации их интересов на занятиях по физическому воспитанию.

SUMMARY. This article presents ideas about the situation in educational practice and its solutions, as a socio-pedagogical problem of forming students' ideas about aesthetics and activating their interests in physical education classes.

КРИТИКАЛЫҚ ПИКІРЛЕҮДІ РАҰАЖЛАНДЫРУЙ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛЛАНЫҰ АРҚАЛЫ ЖАСЛАРДА КИТАП ОҚЫҰА БОЛҒАН ҚЫЗЫҒЫҰШЫЛЫҚТЫ ҚӘЛІПЛЕСТИРИҰ

Э.Н.Ешниязова – филология илимлериниң кандидаты

Әжинияз атындағы Нәвис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: идрок, образ, клипик фикрлаш, танкидий фикрлаш, ёзув, ўқиш.

Ключевые слова: восприятие, образ, клиповое мышление, критическое мышление, письмо, чтение.

Key words: perception, image, clip thinking, critical thinking, writing, reading.

Хәзирги глобалласыу дәуиринде жаслардың китап оқыуға болған қызығыушылығын арттыруй ең әһмийетли мәселелер қатарынан орын алмақта. Бул мәселеге Хүкімет дәрежесинде де айрықша дыққат аударылмақта, мәселен, Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёев жаслардың китапханлық мәдениятин рауажландыруй бағдары бойынша ПҚ-№ 3271 «Китап өнимлери баспадан шығаруй хәм таркатыу системасын рауажландыруй, китап оқыу хәм китапқумарлық мәдениятин асыруй хәм пропагандалау бойынша комплекс ис илажлар дәстүри туұралы» Қарарын 2017-жылы 13-сентябрь күни қабыл еткен еди. Қарарда келтирип өтилгеніндей: «Бул бағдарда жәмийет турмысындағы ең унамлы қәдириятлар менен дәстүрлерди тереңлестериуе, айрықша, халқымыз, әсиресе, жас әуладтың руўхый-интеллектуал потенциялын, ой-санасын хәм дүнъятанымын кеңейтиуде, ана Уатаны хәм халқына мухаббат хәм садықлық туйғылары менен жасайтуғын бәркамал әуладты тарбиялауда әһмийетли болатуғын китапханлық саўатлылығын асыруйға айрықша итибар қаратылмақта» [1].

Әлбетте, бул мәселеге айрықша итибарды ата-ана менен биргеликте билимлендириу мәкемелери қаратыу керек. Китап оқыуға болған қызығыушылық системалы түрде алып барылыуы тийис болған ис илажлар нәтийжесинде әмелге асырылады.

Хәзирги дәуирде муғаллим хәр бир оқыушыда китап оқыуға болған қызығыушылықты пайда етиу ушын сабақ процесинде түрли заманағөй педагогикалық технологиялардан пайдаланыуы тийис, сондай-ақ, билимлерди өз бетинше ийелеу мүмкиншиликлерин жаратыушы универсал оқыу хәрекетлери жыйындысын қәлиплестериу керек, сол арқалы оқыушылардың оқыу искерлигин өз бетинше шөлкемлестире алыу қәбилетлери тәмийинленеди.

Бүгинги күн мектеп оқыушыларын, жоқары оқыу орынлары талабалары интернет тармағы менен жүдә

күшли қызығыуы нәтийжесинде олардың дүнъятануы тек жүдә қысқа, жарқын образлар арқалы жүзеге асады, бундай пикирлеуді «клипик» деп те атайды. Клипик пикирлеуде бизди қоршаған дүнъя кишкене бөлекшелерден турыушы мозаикаға айналады, оларды бириктирип турыушы фактлер болмауы да мүмкин. Сол себепли айырым жаслар көркем шығарманың тийқарғы идеясын түсиниуде қыйыншылықларға ушырасады, көркем шығарманы тек үстиртин ғана түсинеди, оның астарлы мәнисин, терең мазмунын түсинбейди.

Өспиримлер бос ўақытларын көбирик хәр түрли гаджетлер менен өткереди. Кишкене ўақытынан хәр қыйлы гаджетлерден пайдаланған жасларымыз заманағөй технологияларды жүдә жақсы биледи. Жана информациялық технологиялардан пайдаланыу жасларда әмелий характерге ийе: олар мағлыұматларды «табады», «тартып алады». Ал, көркем шығармалар болса жасларымыздың санасында автқорсыз яки болмаса шығарманың дөрелиу дәуиринен тысқарыда қалып, анализлеудің кейинги планында қалып қояды.

Жасларымыздың қызығыушылықтарын талқылап көрсек, олардың бос ўақытларын қалай өткериуин бақлайтын болсақ, биринши нәўбетте, социал тармақлардағы дослары менен сөйлесиу, музыка тыңлау, заманағөй фильмлерди көриу, ең соңғы гезекте, сабақ таярлау ямаса китап оқыу турады.

Бақлаулардан келип шығатуғын жуўмақ, оқыушы яки талаба әдебиат сабақларына таяр емес қалатында келеди, себеби, көркем шығарманың анализ ушын сол шығарманың өзін талаба оқып шыққан болыуы керек. Лекин, оқыушы яки талаба жүдә аз муғдардағы жұмысты орынлап, жоқары бақаға ериспекши болады.

Жоқарыдағыларды есапқа алған халда, бүгинги күнги жасларды информациялық кеңислик шараятларында көркем шығарманы оқыуға қызығыушылықты асыруй жүдә қыйын. Бизиң пикиримизше, бул пикирлеу дәрежесиниң, әсиресе, критикалық пикирлеу дәрежесиниң

төменлиги менен тығыз байланыссыз деп ойламыз.

Клипик пикирлеу қайыпкерлері: пикирди бир жерге жәмлеу қыйыншылық туғырады, мәселен, оқышы әпиуайы үй тапсырмасын орынлау ушын бир қанша саатларды сарплайды, себеби, ол бәрқулла басқа нәрселерге дыққатын бөлип, пикирлерин жәмлей алмайды. Екиншиден, анализ жасау қыйыншылығы, пикирди баянлауда логика жоқ, тийкары пикирди анықлай алмай, жуўмақ жасай алмайды. Буннан үлгеримнің төменлиги келип шығады, оқыған китабының мазмұнын түсинбейди яки оқығанлары хәм муғаллимлердің түсиндиргенлерин тез ядынан шығарады. Клипик пикирлеуши инсанлар тәсирлерге жүдә тез бериледи, оларды басқаруы аңсат, олардың көз алдында бир қанша эмоциональ образларды көрсетуінің өзи жеткиликли. Сондай-ақ, бундай пикирлеуши инсанларда айналасындағыларға немқурайлық сезиледи. Олар биреулердің қайғыларына узақ ўақыт даўамында шерик болып, қайғысын бөлисе алмайды, бундай адамлар кеўилсиз жағдайларды дәрхал ұмытып кетеди, себеби, олардың көбирек дыққатын тартатуғын дүнья жүзлик интернет тармақларында басқа бир жаңалықтар жүз береді.

Ал, критикалық пикирлеу болса хәзирги дәуір инсаны ушын жүдә зәрүр, себеби, биз жаңа дәуірде билиу мәдениатының өзгеше көриниси менен жасап атырмыз.

Демек, биз жасларымызды клипик пикирлеуден критикалық пикирлеуге қарай мүмкиншиликлерин раўажландырып барыуымыз тийис. Әлбетте, бундай хәрекет жаслардың өз кәлеулері менен әмелге асырылуы тийис. Солай болса да, клипик пикирлеуден алға раўажланыу ушын айырым усынысларымызды келтирип өтпекшимиз: бириншиден, көркем шығармаларды оқыу хәм ески фильмлерди көриу, комикслер емес, социаль тармақлардағы постлар емес, ал классикалық әдебият ўақиллерінің дәретпелерин оқыу тийис. Әлбетте, дәслеп көлемли шығармаларды оқыу қыйыншылық туғырады, лекин, мазмұнды түсинип оқыға хәр күни белгилі бир ўақыт ажыратып, кейин оқыға ажыратылған ўақытты көбейтип барыу мақсетке муўапық болады. Екиншиден, баян ямаса шығарма жазыу усыныс етиледи, себеби, баян жазыу арқалы өзгелердің пикирлерин жеткерип беріуді үйренсек, шығарма арқалы өз пикирлеримизди жеткерип беріу мүмкиншилигине ийе боламыз. Бул жұмысты орынлауға көнликпелер пайда етиу ушын, алдымызға ўазыйпа қойыуымыз керек, мәселен, хәр күни ең кеминде бир беттен шығарма жазыу, жазғанларымызды атаанамызға, ұстазларымызға көрсетип турыуымыз мүмкин, себеби, олар бизнің кемшиликлеримизди көрсетип бере алады. Егер, көркем шығармалар бойынша баян, шығарма жазыу қыйын болса, ондай жағдайда күнделик жазыуға болады, себеби, жазыу арқалы инсан өз пикирлерин бир жерге жәмлеп, тәртипке келтиреді. Үшиншиден, бир тәрпелме пикирлеудің алдын алыуға хәрекет етиң, хәр қандай мағлыұматтың, хәр қандай хәрекеттің унамлы хәм унамсыз тәрпелерин табыуға хәрекет етиң, сол арқалы баҳалауды үйрениң, бул клипик пикирлеуден қутылуға жәрдем береді. Төртиншиден, арасында барлық технологиялардан қутылып, өзлериңизге дем алыс шөлкемлестирің. Телефон, компьютер, телевизордан бас тартып, китап оқың, сүўрет салың, досларыңыз бенен тәбият қушағында дем алың, себеби, усы хәрекетлер арқалы информациялар шаўқымынан қутылуы мүмкиншилиги жаратылады.

Критикалық пикирлеу терминине жергиликли илимпазларымыз Л.Ахмедова хәм Е.Лагайлар төмендегіше анықлама береді: мағлыұматты логикалық жақтан таллау мүмкиншилиги, мағлыұмат пенен таныса отырып, жаңа сораўларды қоя билиу, хәр қыйлы аргументлерди келтире билиу, сондай-ақ, өз бетинше, терең ойланылған шешимлерди қабыллау алыу ұқыпшылығы болып табылады [2:209].

Оқыу хәм жазыу арқалы критикалық пикирлеуді раўажландыруы заманагөй педагогикалық технологиясы билимлендиру процесиндеги бир қатар машқалаларды шешіуі мүмкин. Мысалы, усы технология пайдаланылған халда өтилген сабақларда оқышы яки талаба түрли кубылыслар арасындағы ұқсаслықлар менен айырмашылықларды салыстыруы нәтижесинде анықлай алады, оларды өзинің жеке тәжірибеси менен салыстыра отырып, мағлыұматларды толығы менен түсинип жетеди. Критикалық пикирлеуді раўажландыруы технологиясының жүдә көплеген метод хәм усыллары белгилі, бул метод хәм усыллар бүгинги күни көпшилик тәжірибелі оқытушыларымыз тәрпинен утымлы пайдаланылып келмекте, олардан кластер, мийге хұжим, екиге бөлінген дәптер, синквейн хәм т.б. атап өтиуіміз мүмкин.

Мәселен, оқытушы тәрпинен тек ғана «Блум ромашкасы» усылын қолланыу арқалы оқыушыларда яки талабаларда көркем шығарманы оқыуға болған қызығушылығын арттыруымыз мүмкин.

«Блум ромашкасы» усылы алты түрли сораўдан турады, сораў алтау болғаны менен оған жуўап жүдә көп болуы мүмкин. Илимпаз И.Загашев сораўларды төмендегіше классификациялайды: әпиуайы сораўлар, анықлық киргизиуши сораўлар, интерпретациялық сораўлар, баҳалаушы сораўлар, дәретиушилик сораўлар, әмелий сораўлар [3:55].

Сораўлардың түрли типлері сананың белгилі бир бөлегинің жұмысын актуалластырады, мәселен, әпиуайы сораўлар фактлерди билиуді нәзерде туталды, яғный, адамның ядлау қабилетинің актив жұмыс ислеуі ушын зәрүр болып табылады.

Сораўлардың анықлық киритиуши түрин қолланыуда хәр бир адамның индивидуаллығы есапқа алынады, мәселен, бир кубылысты, яки бир мағлыұматты хәр бир адам өз проблемалары көзқарасларынан қабыл етеди. Демек, сәўбетлесип атырған еки адамның мағлыұматты қабыл етиуінде айырмашылықлар болуы мүмкин, оқытушы өз оқышысының көзқарасларын түсинип жетиуі хәм мағлыұматты дурыс қабыллауды әмелге асыруы ушын анықлық киритиуши сораў түрин пайдаланыу мүмкин.

Интерпретациялық сораўлар көркем шығармаларды үйрениу барысында нәтижелі қолланылса болады, мәселен, шығарма қахарманының хәрекетин оқыушы қалай түсинеде, бул жерде оқышы көркем шығармаға таллау жасайды.

Көркем шығарманы таллау барысында баҳалаушы сораўлардың да үлкен әхмийети бар. Мәселен, көркем шығарма қахарманын ямаса оқып шыққан үзиндиге сизің қатнасыңыз, сиз қахарманға яки үзиндиге қандай баха бересіз. Деген менен бул сораўлар өз орнында қолланылуы тийис, болмаса оқышылардың мәселеге болған қызығушылығы төменлеп кетиуі де мүмкин, яғный, сораўларды орынлы пайдаланыу да муғаллимнің шеберлигине байланыссыз болады.

Дәретиушилик сораўлар болса оқышылардың қиялын раўажландырады, бундай сораўларға жуўап беріу ушын оқышы өз фантазиясын әмелге асыруы керек болады.

«Ромашка Блум» усылындағы ең соңғысы әмелий сораў болып, көркем шығарма менен танысып болғаннан соң оқышы шығарма бойынша өз жуўмақларын жасайды. Сизің пикириңизше, бул жағдайда қандай шешим қабыл еткен мақсетке муўапық болар еди, егер сизің өмириңизде усындай жағдайлар жүз берсе, Сиз қандай шешим қабыл еткен болар едиңіз сыяқлы сораўлар арқалы оқышының критикалық пикирлеуін раўажландыруы мүмкин.

Критикалық пикирлеуді раўажландыруы технологиясы тийкарында сабақ өтиу нәтижесинде үйрениуши мағлыұматларды хәр тәрпелме таллау усылла-

рын ийелейди, өзинен алдыңғы өткен тәжірийбелерди түсинип жетип аркалы мәселелер бойынша жеке пикирлерин қәлиплестириўди, пикирлерин логикалық жақтан дурыс хәм анық жеткеріўди, әтирапындағы инсанлар менен мәдениятлы түрде дискуссияға түсиў сырларын үйренеди.

Жуўмакластырып айтқанда, ҳәзирги дәўирде муғаллимнің алдында оқыўшының китап оқыўға болған қызығыўшылығын раўажландырыў, билим алыўға болған ықласын тәрбиялаў, билиў искерлигине болған қызығыўшылықты күшейтиў сыяқлы әхмийетли ўазыйпа турады [4:206].

Әдебиятлар

1. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 13.09.2017 г. № ПП-3271
2. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. –Т.: «Фан ва технология», 2016.
3. Загашев И.О., Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Учим детей мыслить критически. СПб., 2003.
4. Ешниязова Э.Н. Внеклассная работа по литературе. //Science and innovation international scientific journal volume issue 8. –С. 1206-1209. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7423812>

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада ёшларда фикрлашнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинади, фикрлашнинг клипик турининг спецификасига тавсиф берилади, шунингдек, танқидий фикрлашни ривожлантириш технологиясини қўллаш орқали ёшларнинг бадиий асарларни ўқишга қизиқишини шакллантириш масалалари ҳақида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ. В данной статье проанализированы особенности мышления современной молодежи, охарактеризована специфика клипового мышления, также, рассматриваются вопросы формирования интереса к чтению художественной литературы у молодежи через применение технологии развития критического мышления.

SUMMARY. This article analyzes the features of the thinking of modern youth, characterizes the specifics of clip thinking, and also discusses the issues of developing interest in reading fiction among young people through the use of technology for the development of critical thinking.

КАРЛ ПОППЕРНИНГ МЕТОДЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ТАЪЛИМОТИ

А.Хотамов – *фалсафа фанлари номзоди, доцент*

Жиззах давлат педагогика университети

Таянч сўзлар: метод, методология, индукция, дедукция, гипотеза, назария, табиий фанлар, ижтимоий фанлар, назарий фанлар, тарихий фанлар, тушунтириш, тасвирлаш.

Ключевые слова: метод, методология, индукция, дедукция, гипотеза, теория, естественные науки, общественные науки, теоретические науки, исторические науки, объяснение, описание.

Key words: method, methodology, induction, deduction, hypothesis, theory, natural sciences, social sciences, theoretical sciences, historical sciences, explanation, description.

Карл Раймунд Поппер (1902-1994) англиялик файласуф ва социолог. XX аср фан фалсафасининг энг йирик вакили, постпозитивизм фалсафасининг асосчиси.

Поппер ўз илмий-фалсафий фаолиятида методологик масалаларга асосий эътибор қаратади. Ва ўзига хос фан фалсафаси ва методологиясини яратишга уринади. У аввало, фанда индуктив методнинг мутлақлаштирилишига қарши чиқади. Дедуктив мазмунга эга бўлган методларнинг илмий билишдаги ўрнини кўрсатиб беришга ҳаракат қилади. Поппер индукция ва дедукцияни таҳлил қила туриб, уларнинг мутлақлаштирилишини, уларга бир ёқлама қарашларни танқид қилади. Унинг фикрича, дедуктивизм ва индуктивизм ўртасидаги муносабат кўп жиҳатдан рационализм ва эмпиризм ўртасидаги классик қарама-қаршилиққа ўхшаб кетади. Декарт дедуктивист эди, чунки у барча фанларни дедуктив системалар деб ҳисоблаган. Бэкон эса эмпирист эди, негаки у барча илмий билимлар тажриба, индукция ёрдамида вужудга келади, деб ҳисоблаган эди. Декарт дедуктив системалар принциплари, асослари ишончлилиги ва аниқчилигига мутлақо шубҳаланмаган. Чунки файласуф уларнинг асоси илохий ақл соҳибига бориб тақалашига ишонар эди. Кант тили билан айтганда, улар синтетик ва априор ҳақиқат ҳисобланади. Менинг фикримча, дейди Поппер, улар илк (олдиндан айтилган) фаразлар ёки гипотезалардир [1].

Принцип жиҳатидан олганда бундай гипотезалар рад қилинади, дейди Поппер. У мана шу муносабатда А.Пуанкаре ва П.Дюгем каби дедуктивистларнинг қарашларини таҳлил қилади. Уларнинг иккови ҳам, дейди Поппер, физик назариялар индуктив умумлашган бўлмайди, деб ҳисоблашади. Ақсинча, уларнинг қарашларига кўра, бу умумлашма учун гўё илк нукта бўлган ўлчов, назария тарзидаги шарҳ бўлиб ҳисобланади. Улар нафақат индуктивизмни, балки принцип ёки аксиомаларнинг синтетик априор чинлигига бўлган рационал ишончни ҳам инкор қиладилар. Пуанкаре учун бу - таърифларга ўхшаш бўлган аналитик ҳақиқатлардир. Дюгем учун эса бу -

индукция ёрдамида олинган экспериментал қонунларни тартибга солувчи восита, инструментдир. Демак, назариялар мазмунан чин ҳам, хато ҳам эмас. Улар фақат инструментлардир, чунки улар фақатгина ўнғай ёки ўнғайсиз, тежамли ёки тежамсиз, эгилувчан ва нозик ёки ғализ ва беўхшовдир. Мен, дейди Поппер, бу олимларнинг индуктивизмни инкор қилишларига ҳамда физик назарияларнинг синтетик априор чинлигига ишончларига тўла қўшиламан. Аммо, дейди файласуф, мен уларнинг назарий системаларни эмпирик текшириб бўлмаслиги тўғрисидаги фикрларига қўшилмайман. Менинг фикримча, уларнинг баъзиларини текширса бўлади, яъни улар принцип жиҳатидан рад этилиши мумкин, шунинг учун ҳам улар синтетик (аналитик эмас), эмпирик (априор эмас) ва информатив (соф инструментал эмас) ҳисобланади [1].

Поппер ўз методологик таълимотида барча фанлар методларининг умумий бирлиги масаласига эътибор қаратади. Унинг фикрича, барча назарий ёки умумлаштирувчи фанлар (уларнинг табиий ёки ижтимоий фан бўлишидан қатъий назар) бир хил методлардан фойдаланади. Мен, дейди Поппер, бу билан табиат тўғрисидаги ва жамият тўғрисидаги назарий фанлар методлари ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ, деб уқтирмоқчи эмасман. Бундай фарқ хатто, табиий назарий фанлар, худди шундай ижтимоий назарий фанлар ўртасида ҳам мавжуддир. Аммо, мен, дейди Поппер, Кант, Милль, К.Менгер сингари олимларга қўшилган ҳолда икки соҳадаги назарий фанлар методлари ўз моҳиятига кўра, бир хилдир, деб айта оламан (мен назарда тутган методлар, Кант ва Милль назарда тутган методлардан фарқ қилиши мумкин). Улардаги бирлик дедуктив сабабий тушунтиришнинг илгари сурилиши ва уларни текширишдан (башоратни текшириш орқали) иборатдир. Баъзида у гипотетик метод дейилади, негаки у ўзи томонидан текширилган илмий қоидаларнинг мутлақ ишончлилиги ҳақида маълумот бермайди. Илмий муҳокамалар бир қатор жиддий текширувлардан ўтган бўлса ҳам, доимо илк гипотезалик мазмунини сақлаб қолади. Кўпчилик

методологлар, Поппернинг фикрича, гипотезаларни вақтинчалик, деб ҳисоблайдилар. Уларнинг нуктаи назарларига кўра, ушбу гипотезалар охир-оқибатда исботланган назариялар билан алмаштирилиши керак (ёки ҳеч бўлмаса эҳтимолийлик ҳисоби маъносида “етарли эҳтимолий назариялар билан”). Менинг фикримча, ушбу қараш хато ва у ҳеч кимга кераксиз бўлган, кўплаб қийинчиликларга олиб келади, дейди - Поппер. Биз фанда доимо тушунтириш, олдиндан айтиш ва текширув билан иш кўриш кераклигини англаб етишимиз керак. Текшириш талаб қилинган гипотезадан, масалан, универсал қонундан, мана шу муносабатда муаммо деб қаралган бошқа бир қанча муҳокамалар билан биргаликда, масалан, бир қанча бошланғич шароитлар тўғрисидаги муҳокамалардан – биз ўз прогнозимизни дедукциялаймиз. Кейин эса биз ушбу прогнозни экспериментал ва бошқа кузатувлар билан солиштирамиз. Кузатувнинг прогнозга мувофиқ келиши (гарчи бунда гипотеза тўлиқ исбот этилмаган бўлса ҳам) гипотезанинг тасдиқланиши бўлиб ҳисобланади. Кузатувнинг прогнозга мос келмаслигига эса рад этиш, фальсификация сифатида қаралади [2].

Поппер фикрича, ушбу анализ доирасида тушунтириш, олдиндан айтиш ва текшириш ўртасида катта фарқ мавжуд эмас. Улар ўртасидаги фарқ мантикий структурада эмас, балки уларнинг муаммога муносабатларидадир. Агар муаммо прогнозни кидириш, шу билан бирга биз қандайдир берилган “прогноз”ни дедукция қилишимиз мумкин бўлган бошланғич шароитларни ёки баъзи универсал қонунларни топишдан иборат бўлса, унда биз тушунтиришни ўйлаймиз (излаймиз) ва берилган “прогноз”, “тушунтириш” талаб қилувчи ҳолатга айланади. Агар биз қонунлар ва бошланғич шароитларга берилган маълумлик сифатида қарасак ва улардан баъзи янги информацияларни олиш мақсадида прогнозни дедукциялаш учун фойдалансак, унда биз олдиндан билиш билан шуғулланаётган бўламиз (Бу ҳолатда биз илмий натижаларимизни қўллаемиз). Агар биз, деб давом этади Поппер, асослардан бирини, яъни ё универсал қонунни ёки бошланғич асосни проблематик деб, прогнозни эса – тажриба натижалари билан солиштириладиган субъект сифатида қарасак, унда сўз проблематик асослар текшируви ҳақида боради.

Текширувга бардош берган гипотезаларни танлаб, ажратиб олиниши текширув натижаси бўлиб ҳисобланади. Текширувдан ўтмаган гипотезалар элиминация (бартараф) қилинади. Ушбу позициянинг оқибатларини англаб етиш муҳимдир. Барча текширувлардан мақсад хато назарияларни ажратиш – назарияларнинг заиф томонларини топиш ва агар текширув унинг фальсификациясига олиб келса, уни рад этишдир. Баъзида бундай қарашни периодикал ҳисоблайдилар. Бизнинг мақсадимиз назарияларни асослаш эмас, балки ёлғон назарияларни инкор қилиш – ку ахир. Айни шунинг учун ҳам, дейди Поппер, жуда ҳам жиддий тарзда назарияни текширишга ёндашимиз, ундан хатоликларни излашимиз ва уларни фальсификациялашга интилишимиз зарур. Агар биз барча уринишларимизга қарамадан буни уddалай олмасак ва фақат шундагина назария синовга бардош берди, деб айта олишимиз мумкин. Агар биз назарияни инкор қилувчи маълумотларни топмасак ва уларни топишга интилмасак, унда унинг тасдиқланиши ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмас. Агар биз нотанқидий руҳда, муайян ғояга таянган ҳолда барча хоҳлаган нарсаларимизни ҳар доим топганмиз, деб ўйласак, изланишлар натижасида биз севган ғояга хавф туғдирадиган маълумотлар тўпланиб қолганидан беҳабар қоламиз.

Шундай қилиб, Поппер табиий ва ижтимоий фанлар методлари бирлиги, умумийлигини кўрсатиб беришга уринади. Ва бу бирликнинг асоси барча фанлар методларининг гипотетик-дедуктив руҳ билан суғорилганлигида эканлигини илмий асослаб беришга ҳаракат қилади.

Поппер табиий ва ижтимоий фанлар методлари бирлиги билан бирга улар ўртасидаги фарқли томонларни, фан методларининг мураккаблиги масаласини ҳам ўз методологик таълимотида таҳлил қилади.

Унинг фикрича ижтимоий ҳодисалар табиатдаги ҳодисаларга қараганда мураккаброкдир. Шунинг учун ҳам физиканинг предмети унчалик мураккаб эмас. Биз шунга қарамадан экспериментал изоляцияни қўллай туриб уни янада соддалаштирамиз. Ижтимоий фанлар (социология)да эса биз изоляция методини қўллай олмаганлигимиз учун ҳам икки барабар мураккабликка учраймиз. Бирламчи мураккаблилик, сунъий изоляция қилиш мумкин эмаслиги билан боғлиқ бўлса, иккиламчи мураккаблилик ижтимоий ҳаётнинг ҳам табиий ҳам индивидларнинг ментал ҳаёти билан боғлиқлигидадир. Аммо ижтимоий вазиятларнинг жуда ҳам мураккаблиги тўғрисида фикрлар ўзини тўла оқламайди. Бундай фикрлар менинг ўйлашимча икки манбадан келиб чиқади, дея таъкидлайди Поппер. Биринчидан, биз таққослаб бўлмайдиган ҳодисаларни таққослашга мойилдирмиз. Масалан, конкрет ижтимоий вазиятлар ва физикадаги сунъий ажратилган экспериментал вазиятларни таққослаш керак эмас (Физикадаги ушбу вазиятларни турма, ижтимоий ташкилот каби сунъий ажратилган ижтимоий вазиятлар билан таққослаш афзалрокдир). Иккинчидан, фараз қилинишича, ижтимоий вазиятни тасвирлаш барча ментал ва ҳақиқатда унга кирувчи барча кишиларнинг физик ҳолатини қамраб олиши керак. Аммо бундай фикрлар асосланмаган. Ушбу фикрларда институтлар ёки қандайдир ассоциациялар каби ижтимоий реаликларни индивидлар ўртасидаги муайян муносабатларнинг абстракт моделлари, деб эмас, балки кишилар тўдаси янглиғ конкрет табиий реаликларнинг махсулидир, деб тушунишга асосланган қарашларнинг таъсири сезилиб туради [3].

Ҳақиқатда, деб давом этади Поппер, ижтимоий фанлар ва конкрет ижтимоий вазиятлар физика ва конкрет физик вазиятлар сингари мураккаб эмасдир. Чунки, кўпчилик ижтимоий вазиятларда рационаллик элементи мавжуд бўлади. Албатта, бунда сўз онгли мавжудот бўлган инсоннинг рационал ҳаракатланиши ҳақида бормаяпти (яъни, ўз мақсадига эришиш учун мавжуд бўлган барча информациялардан самарали фойдаланиши). Кишилар кўп ёки оз даражада рационал фаолият юритадилар. Ва шунинг учун ҳам улар ўз фаолиятлари ва ўзаро таъсирларининг нисбатан оддий моделларини яратишга ҳаракат қиладилар. Ушбу фаолият юритишни мантикий ёки рационал конструкциялаш методи ёки “нуль методи” деб номлаш мумкин. Модель яратишнинг ушбу методи, индивид мақсадига тааллуқли бўлган барча муносабатлар рационаллилигига ҳамда кишиларнинг ҳақиқий хатти-ҳаракатни ўзига хос нулькординаталар сифатида гавдалантирувчи модели хатти-ҳаракатдан оғишга йўл қўйишга асосланади. Ушбу методга мисол тариқасида ҳақиқий хатти-ҳаракат билан мантикий танлов асосида келиб чиқувчи модели хатти-ҳаракатни қиёслашни келтириш мумкин.

Поппер табиий ва ижтимоий назарий фанлар методлари бирлиги ва фарқли томонлари анализидан сўнг, ижтимоий фанлар ўртасидаги методларни таҳлил қилишга киришади. У ижтимоий фанларни назарий ва тарихий фанларга ажратади. Назарий ижтимоий фанларга социология, экономика, политологияни,

тарихий фанларга эса ижтимоий тарих, экономика тарихи ва сиёсий тарихларни киритади. Поппер назарий фанлар универсал конунлар, умумлаштиришлар билан тарихий фанлар эса алоҳида ёки ўзига хос воқеа-ходисалар билан иш кўради, деган нуқтаи назарга кўшилади.

Поппер фикрича, тарихий фанлар универсал конунларни, айрим ходисаларни ўрганиш учун қабул қилинади. Масалан, тарихчи маълум бир воқеани тушунтириш учун унинг айрим бошланғич шароитларини кидириб топиш билан машғул бўлади. Мана шу жараёнда у универсал конунларга ҳам мурожаат қилади. Демак, муайян тарихий ходиса бошланғич шароитларга ҳамда универсал конунларга асосланган ҳолда тушунтирилади.

Шундай қилиб, тарихий фанларни универсал конунлар билан шуғулланувчи назарий фанлардан бутунлай ажратиб ташлаб бўлмайди. Шунингдек, уларни бир-бирлари билан қўшиб юбориш ҳам ярамайди. Алоҳида бир ходиса фақат баъзи бир универсал конунлар нуқтаи назаридан бошқа бир алоҳида ходиса(оқибат)нинг сабаби бўлиб келади. Аммо универсал конунлар шунчалик даражада эскирган ва оддий бўладими, баъзида уларнинг мавжудлигини ўйламайсан ҳам. Масалан, дейди Поппер, агар биз Жордано Бруно ўлимининг сабаби унинг гулханда ёкилишидир, деб айтадиган бўлсак, унда биз барча тирик организмлар юқори ҳароратда нобуд бўлади, деган универсал конунни эслатишимиз шарт эмас. Бундай конуннинг мавжудлиги ноошқора ўз-ўзидан англашилади.

Назариялар ичида сиёсий тарих асослари бўлиб ҳизмат қилувчи социологик концепциялар ҳам бор. Масалан давлат социологияси. Аммо тарихчи буни англаб етмайди. У ушбу концепциялардан алоҳида гипотезаларни текширишда ёрдам берадиган универсал конунлар сифатида фойдаланмайди. Ушбу назариялар тарихчининг терминологиясида рўйи-рост бўй кўрсатмайди. Давлатлар, миллатлар, армиялар ҳақида гап кетганда онгсиз равишда илмий ёки илмгача бўлган социологик анализлар ёрдамида олинган “моделлар”дан фойдаланади [4].

Назарий ва тарихий фанларнинг ушбу анализи, Попперга кўра, методологлар ўртасидаги қуйидагига ўхшаш баҳс-мунозараларга ойдинлик киритишга ёрдам беради. Уларнинг баъзиларининг уқтиришларича,

Адабиётлар

1. Поппер К. Ницета историзма. – М.: Издательская группа «Прогресс», VIA. 1993. – С. 150-153.
2. Поппер К. Логика и рост научного знания. – М.: «Прогресс», 1983.
3. Поппер К. Что такое диалектика? Вопросы философии. // Научно-философский журнал – М.: 1995, №1.
4. Современная западная философия. Словарь. – М.: Издательство политической литературы, 1991.
5. Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада. Хрестоматия. – М.: 1996.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада файласуф К.Поппернинг методологик таълимоти таҳлил қилинган. Мақолада К.Поппернинг табиий ва ижтимоий фанлар методларининг бирлиги, умумийлиги тўғрисидаги қарашлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется методологическая концепция философа К.Поппера. В статье освещены взгляды К.Поппера о единстве и всеобщности методов естественных и общественных наук.

SUMMARY. This article analyzes the methodological concept of the philosopher K. Popper. The article covers the views of K. Popper on the unity and universality of the methods of natural and social sciences.

RAQAMLI TA'LIM JARAYONINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA GOOGLE CLASSROOM PLATFORMASIDAN FOYDALANISH

Z.K.Ilyasova – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: ta'lim, raqamli texnologiyalar, bulutli hisoblash, bulutli texnologiyalar, Google Classroom, LMS, Google Drive, Google Docs, Google ilovalari.

Ключевые слова: образование, цифровые технологии, облачные вычисления, облачные технологии, Google Classroom, LMS, Google Drive, Google Docs, приложения Google.

Key words: education, Digital Technology, Cloud Computing, Cloud Technology, Google Classroom, LMS, Google Drive, Google Docs, Google apps.

Bugungi kunda raqamli o'quv jarayonini zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanmasdan tashkil etish mumkin emas. Ta'lim va tarbiyaning eng dolzarb vazifasi

тарих фактларни оддий санаб ўтишдан иборат эмас, балки уларнинг сабабий боғланишларини кўрсатиб бериши, тарихий конунларни ифодалаб бериши ҳам керак. Чунки сабабият – бу энг аввало қонун воситасида детерминациялашдир. Бошқа методлар эса ҳатто энг “ноёб” ходиса ҳам фақат бир марта содир бўлади, алоҳида ходисалар ҳеч қандай “умумийлик”ка эга эмас, алоҳида бир ходиса бошқа бир алоҳида ходисанинг келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин ва айти мана шундай сабабият тарихий фанларни қизиқтиради, деган қондани илгари сурадилар. Албатта, иккала нуқтаи назарда ҳам тўғри ҳам нотўғри томонлар бор. Ҳар қандай сабабий тушунтириш учун универсал конунлар алоҳида воқеалар ҳам зарур, аммо одатда назарий фанлар чегарасидан ташқарида универсал конунлар билан қизиқишмайди.

Поппер мана шу тарзда тарихий воқеа-ходисаларнинг ноёблиги масаласига келиб тўхтади. Агар биз типик ходисаларни тарихий тушунтириш билан шуғуллансак, унда уларни айти тур ёки синфга мансуб бўлган типик ходиса сифатида кўриб чиқишимиз зарур. Ва шунда дедуктив метод қўлланиши мумкин. Аммо тарихий фанларни нафақат тушунтириш, балки шундай ходисаларни тасвирлаш ҳам қизиқтиради. Воқеа-ходисаларни, уларнинг ўзига хослиги ёки ноёблиги билан тасвирлаш тарихий фанларнинг муҳим вазифаларидан биридир[5].

Шундай қилиб, Поппер ўз методологик таълимотида илмий билиш методларини кенг ва чуқур таҳлил қилди. Бир томондан, табиий ва ижтимоий назарий фанлар, иккинчи томондан эса ижтимоий назарий ва тарихий фанлар методларининг бирлиги ва фарқли жиҳатларини ҳар томонлама кўрсатиб беришга ҳаракат қилди. Гипотетик – дедуктив мазмунга эга бўлган методларнинг “гўё” бошқаларидан устун эканлигини асослаб беришга уринди. Аслида эса ҳар бир метод илмий билишда, фанда ўзига хос ўрин эгаллайди. Албатта, бунда айрим фанлар учун хусусий-илмий методларнинг, назарий фанлар учун эса назарий ва мантикий методларнинг биринчи даражали аҳамият касб этишини инкор қилмаслик лозим. Умуман олганда, Поппернинг методлар тўғрисидаги таълимоти фан ва фалсафа тарихида катта воқеа бўлди. Ушбу таълимот фан фалсафаси ва методологияси шаклланиши ва ривожланишига катта ҳисса бўлиб қўшилди.

XXI asrdagi insonning aqliy qobiliyatlari va insoniy fazilatlarini shakllantirish orqali aniqlanadigan talabalar-nining kompetentligini: mas'uliyat, boshqalarning fikr-

mulo hazalariga nisbatan bag'rikenglik, muloqot qobiliyati, o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati, fikrlashni rivojlantirish, turli xil shakllarda va turli xil yo'llar bilan ma'lumotlarni topish, tahlil qilish, boshqarish, integratsiya, baholash va yaratish qobiliyati, jamoada ishlash qobiliyati, muammolar-ni yechish va hal qilish qobiliyatlarini oshirishdan iborat.

Hozirda dunyo miqyosida axborot kommunikatsiya tizimining yuksak darajada rivoj topib borayotganligi va bu boshqa sohalar qatorida ta'lim jarayoniga ham kirib kelib, uni yanada sifatli tashkil etishga o'z ta'sirini ko'rsatayotganligi ehtiyojidan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, informatika fani o'qituvchisi texnika va raqamli texnologiyani chuqur bilishi, tahlil qila olishi va yangilik yaratilish darajasida bilim va mahoratli bo'lishi, talabalarni kreativ fikrlay olishga o'rgata olishi juda muhim. Buning uchun darsni tashkil etish jarayonida barcha talabalarga tushunarli, oson, qiziqarli bo'lgan usullarni tanlashi va qo'llay olishi, raqamli texnologiyalardan foydalanishi, yangi ishlab chiqarilayotgan dastur va plarformalarni tatbiq qilishi, ta'lim oluvchilarni ijodiy, mustaqil ishlashga undashi, pedagogik texnologiyalardan to'g'ri va unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Ko'rsatilgan muammoni hal qilish uchun o'quv jarayoniga zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan integratsiyalashgan raqamli axborot texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Ta'lim muassasalari raqamli o'quv jarayonini kompyuter texnologiyalari va dasturiy ta'minotning eng so'nggi yangiliklari bilan ta'minlash muammosiga duch kelmoqdalar, bu tegishli axborot xizmatini ta'minlash uchun katta moddiy harajatlarni talab qiladi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoniga "bulutli hisoblash"ni joriy etish ta'limni raqamlashtirish muammolarini hal etishga ko'mak beradi. Hozirgi kunda ommabop bo'lgan "bulutli hisoblash" atamasi IT sohasida keng qo'llanilmoqda. Raqamli talim muhitida bu texnologiyalardan maksimal darajada foydalanish talabalarining IT texnologiyalaridan mukammal foydalana oladigan kadrlar sifatida yetishib chiqishida eng samarali vosita hisoblanadi. Bu Web-xizmatlarga jamoaviy aloqalarni qo'llab-quvvatlovchi tarmoq dasturi sifatida qaraladi. Ulardan o'quv jarayonida va talabalarni ta'lim jarayoniga tayyorlashda samarali foydalanish mumkin.

Yangi ta'lim standartlari, malaka talablari joriy etilishi bilan, muammolar ham o'zgaradi. Talabani individual ta'lim yo'nalishi va o'quv muhitini kengaytirishga yo'naltirishda o'qituvchi uchun taqdim etiladigan materiallar yetarli bo'lmasligi mumkin. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchi o'zi muallif va dasturchi bo'lishi kerak. Bu esa, quyidagi ayrim muammolarni keltirib chiqaradi:

- o'qituvchi tarmoq xizmatlari bilan ishlashda yetarlicha vakolatlariga ega emas;
- o'qituvchilar o'rtasida o'zlari yaratgan mahsulotlarni o'zaro almashish juda kam yo'lga qo'yilgan;
- o'qituvchilardan iborat bo'lgan kichik guruhlarda loyihaviy masalalarni hal qilish tajribasi mavjud. Muammo shundaki, bu o'qituvchilar guruhi doimiy bir xil tarkibdan iborat va hamkorlik uchun boshqa o'qituvchilarni jalb qilish imkoni yo'q;

- aksariyat o'qituvchilar o'quv materiallarini ishlab chiqishdagi hamkorlikni yo'lga qo'yishda kam yoki umuman tajribaga ega emaslar.

Ta'limni raqamlashtirish sharoitida "Teskari ta'lim" texnologiyasi elementlarini Google Classroom imkoniyatlaridan foydalangan holda kundalik o'quv amaliyotiga faol joriy etish zamonaviy raqamli jamiyatning yangi talablariga javob beradi va o'quv jarayonini talabalarni o'z bilim va ko'nikmalarini yaratishda faol ishtirok etish deb hisoblash imkonini beradi.

O'z-o'zini o'qitish makonini tashkil qilishning samarali vositalaridan biri LMS – Learning Management System

(ta'limni boshqarish tizimi)ning imkoniyatlaridan foydalanishdir. Ko'pgina LMS lar orasida keng qo'llaniladigan kontentlardan biri Google Classroomdir.

Google Classroom - bu o'quv muassasalari uchun Google tomonidan ishlab chiqarilgan bepul veb-xizmat bo'lib, u topshiriqlarni qog'ozsiz shaklda yaratish, tarqatish va saralashni soddalashtirishga qaratilgan [3].

Google xizmatlaridan foydalanish va sozlash juda oson. Barcha ma'lumotlar Google xizmatlarida saqlanadi: videodarslar YouTubeda, elektron darsliklar Google Diskda, kurs ishtirokchilari Google dokumentda o'zlarining yozma ishlarini bajaradilar.

Google Classroomning asosiy maqsadi o'qituvchilar va talabalar o'rtasida fayllarni almashish jarayonini soddalashtirishdir. Google Classroomni tayinlash va tarqatish uchun Google Drive, Google Docs, jadvallar va yozish uchun slaydlar, aloqa uchun Gmail va taqvim uchun Google taqvimini birlashtiradi. Shaxsiy kod orqali talabalarni darsga taklif qilish mumkin yoki avtomatik ravishda o'quv muassasi domenidan import qilishadi. Har bir kurs foydalanuvchisining Drive da alohida papka yaratadi, u erda talabalar o'qituvchi tomonidan baholanishi uchun ish topshirishlari mumkin. O'qituvchilar har bir talabaning ishlarini kuzatishi va baholangandan so'ng, o'qituvchi izohlar bilan birga ishlariga qaytishlari mumkin [1].

Google Classroom raqamli o'quv jarayonini tashkil qilishning ham keng imkoniyatini taqdim etadi: avtorizatsiyadan o'tish va o'z o'quv kursini yaratish, fanlar bo'yicha turli kurslarni qo'shish, talablarni kursga taklif qilish, auditoriyada topshiriqlar yaratish, baholash va baholangan topshiriqlarni talabalarga qaytarish. Kurs yaratilib, parol kurs ishtirokchilariga tarqatilgandan so'ng onlayn faoliyat boshlanadi. Kursda e'lon, topshiriqlarni qo'shish, savollar berish mumkin (savol o'quvchilarga bir-birlarining javoblariga izoh berish imkoniyatini berib, butun guruh tomonidan muhokama qilinishi mumkin). Google Classroom bilan ham individual, ham jamoaviy turli ta'lim faoliyatini tashkil qilish mumkin [4].

Google Classroom mashg'ulotni yanada samarali qiladi, bu vazifalarni osongina e'lon qilish va baholash, talabalar elektron resurslari bilan ishlashda qo'shimcha ko'nikmalarga ega bo'ladilar, hamkorlikni tashkil etish va jarayonning barcha ishtirokchilarining samarali hamkorligini ta'minlash imkonini beradi. Kurslar yaratish, topshiriqlar berish va talabalar ishini izohlash - bularning barchasini bitta servisda bajarish mumkin [5].

Mazkur Google ilovalari talabalar va o'qituvchilarga samarali muloqot qilish va hamkorlik qilish uchun zarur vositalarni taqdim etadi. Foydalanuvchilar nuqtayi nazari bo'yicha ta'limda Google xizmatlaridan foydalanishning asosiy afzalliklarini keltirib o'tamiz:

- texnik ta'minotga minimal talablar (Internet tarmog'iga ulanish);
- Google texnologiyasi maxsus dasturlarni sotib olish va ularga xizmat ko'rsatish harajatlarini talab qilmaydi;
- Google barcha operatsion tizimlar va mijoz dasturlarini qo'llab quvvatlaydi;
- Googlening barcha ilovalari bepul;
- veb-interfeysda va mobil quurilmalarda mavjud. Shuning uchun, kompyuterga ega bo'lmagan talabalar ham kursga ulanishlari va vazifalarni bajarishlari mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Google texnologiyasining mohiyati talabalarni nafaqat ta'lim tarkibini iste'molchilari sifatida, balki uning faol ijodkorlari sifatida talabaning pedagogik jarayonning markazida bo'lishiga yordam beradi.

Tadqiqot davomida:

1. 60110600 – Matematika va informatika bakalavriat ta'lim yo'nalishida o'qitiladigan informatika va raqamli texnologiyalar fanining asosiy materiallaridan foydalanib Google Classroom platformasida ushbu fan bo'yicha tala-

balár bilimini baholash va monitoring qilish uchun kurs yaratildi.

2. Talabalar orasida so'rovnomá o'tkazildi va uning natijasida ushbu Google Classroom platformasida yaratilgan kurs yordamida dars o'tish, shuningdek, joriy, oraliq va yakuniy nazorat ishlarini o'tkazish istaklari ko'rsatildi.

3. Talabalar dars mashg'ulotlarini Google Classroom platformasidan foydalanib o'tishni afzal ko'rishgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Google Classroom platformasidan foydalanish ta'lim mazmunini yangilashga, pedagogik usullarni kengaytirishga, tabaqalashtirilgan o'qitish texnologiyasini joriy etishga, shuningdek, masofaviy o'qitishni tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, o'qituvchi va talabalar hamkorligiga asoslangan raqamli ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar

1. Леонов В. Google Docs, Windows Live и другие облачные технологии / Василий Леонов. - М.: «Эксмо», 2019. - С. 100.
2. Налётова И.В. Изменения системы образования под влиянием онлайн-технологий. // Гаудеамус. 2018. № 2. - С. 9-13.
3. Google Classroom: функционал и краткая инструкция по созданию онлайн-курса [Электронный ресурс] // URL: <https://www.eduneo.ru/google-classroom>.
4. Рекомендации для работы в Google Classroom [Электронный ресурс] // URL: <http://support.google.com>.
5. Обучение и справка по Hangouts Meet [Электронный ресурс] // URL: <https://support.google.com/a/users/answer/9282720?hl=ru>

REZYUME. Maqolada raqamli ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beruvchi Google xizmatlaridan foydalanishning asosiy afzalliklari haqida so'z boradi. Tahlillar asosida raqamli ta'lim muhitini yaratish muammolari aniqlanib, Google Classroom platformasi orqali raqamli ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha tavsiyalar berildi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится об основных преимуществах использования сервисов Google, позволяющих эффективно организовать процесс цифрового образования. На основе анализа выявлены проблемы создания цифровой образовательной среды и даны рекомендации по организации цифрового образовательного процесса посредством платформы Google Classroom.

SUMMARY. The article talks about the main advantages of using Google services, which enable the effective organization of the digital education process. Based on the analysis, the problems of creating a digital educational environment are identified, and recommendations are made for organizing the digital educational process through the Google Classroom platform.

SPORT SHÍNÍGÍWLARÍNA BEYIMLESÍW

T.Q.Iskenderov – docent

S.T. Esemuratov – úlken oqıtıwshı

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

K.I.Atajanov – assistant oqıtıwshı

OzMDTSU Nókis filiali

Tayanch so'zlar: adaptatsiya, yuklama, sport trenirovkasi, analiz, organizm, kuch.

Ключевые слова: адаптация, нагрузка, спортивная тренировка, анализ, организм, сила.

Key words: adaptation, effort, sports training, analysis, organism, strength.

Insan sırtqı ortalıqtıń sharayatların ózgerter otırıp sanalı túrde tiri tábiyattı qalıplestiriwdiń basqarıwına aralasıp ketedi. Sport shınıǵıwları insan tábiyatınıń ózgeriwiniń áhmiyetli qurallarınıń biri bolıp esaplanadı. Bul qubilis adaptatsiya principlerine tiykarlanadı.

Beyimlesiw (lat. adaptatio-beyimlesiw)-organizm funkciyaları hám dúzilisinín jasaw sharayatlarına beyimlesiwın ańlatadı. Beyimlesiw (adaptatsiya) túsinigi Seleniń (bul túsinikti ańlaǵan Kanadalıq alım) ulıwma beyimlesiw jaǵdayı haqqındaǵı izertlewlerde ashıp berilgen.

Beyimlesiw (adaptatsiya) sindromın (belgileri) Sele deneniń qozǵalıwshı tásirine salıstırǵanda ádettegidey emes dep túsiniredi. Bunday jaǵdaylar tómendegishe: Rezestentlik-deneniń qorshaǵan ortalıqtıń túrli zıyan keltiriwshı tásirine turaqlılıǵı. Organizmniń fizikalıq júklemeler tásirine beyimlesiw (adaptatsiya) procesi fazalıq sıpatlamaǵa iye. Sonlıqtan beyimlesiwdiń (adaptatsiya) eki basqısı ayırshalanadı: tez hám uzaq múddetli [1:40-44].

Tez beyimlesiw (adaptatsiya) - bul organizmniń hár qıylı organları hám funkcionallıq sistemalarınín qorshap turǵan ortalıq faktorları tásiriniń ornın tolıqtırıwı maqsetinde, ádettegidey emes qozdırwshılardıǵa bolǵan juwap reakciyasın ańlatadı. Tez beyimlesiw (adaptatsiya) basqısı zat almasıwdıń ózgeriwı hám onıń menen baylanıslı bolǵan vegetativ funkciyalarına barıp taqaladı, eń baslısı jumıs islewshı organlarǵa kislorodtıń jetip barıwı artadı. Adam organizmni rezerv múmkinshiliklerine iye (morfologiyalıq, bioximiyalıq, psixologiyalıq, fiziologiyalıq hám t.b.). Fizikalıq júklemeler waqtında specifikalıq iskerlikti támiyinleytuǵın organizm rezervleri iske qosıladı. Adamnıń fizikalıq iskerligi, onıń organizminiń fiziologiyalıq rezervleri menen tıǵız baylanıslı, bul pútin organizm hám onıń ayırım organlarınín funkcionallıq jaǵdayı menen shártlengen. Bulardıń barlıǵı hár qıylı turmıs iskerliginiń sharayatlarına beyimlesiw uqplıǵın támiyinleydi. İnsan kúndelikli turmıs jaǵdaylarında óziniń rezerv múmkinshilikleriniń tek ǵana 35% paydalanadı degen pikirler belgili. Bar bolǵan rezervlerdiń 40-50% qosıwdı talap

etetuǵın iskerlikte fizikalıq hám psixikalıq sharshaw payda boladı. Shınıqqan organizm kólemi boyınsha úlken rezervke iye bolıp shınıqpaǵan organizmge qaraǵanda olardı tolıq qollana aladı.

Uzaq múddetli beyimlesiw (adaptatsiya) fizikalıq tásirlerdiń kóp márte qaytalanıwında rawajlanadı. Bul basqısh organizmde funkcionallıq hám strukturalıq ózgerislerdiń qalıplesiwı menen baylanıslı boladı. Organizmniń sırtqı qozdırwshılardıǵa (suwıqlıq, gipoksiya, intensiv bulshıq et jumısı hám t.b) beyimlesiwı procesinde kóplegen fiziologiyalıq sistemalardıń kletkalarında energiyaǵa bay bolǵan fosforlıq birikpelerdiń deficitligi payda boladı. Hár bir sportshı hár qanday júklemge beyimlesiwı kerek boladı [1:40-44].

Joqarı tájiriýbeli qanıgelerde tayarlawdaǵı tiykarǵı jónelis, sportshılardıń tayarlıq nátiýjeliliginiń kóteriń, oqıwtrenirovkalıq processte teoriyalıq, metodikalıq dúnya qarasarın tárbiyalawdan ibarat.

Sporttıń barlıq túrlerin úyrenip shıǵıw júdá qıyın, biraq, barlıq túrleriniń basqarıwshı ulıwma nızamlıqların tereń úyreniw talapqa muwapıq keledi. Sonday-aq, sport keleshegin aldınan kóre bilmey, shınıǵıwlarında kúsh tiklew procesin tuwrı hám ilimiy tárizde rejlestirmey turıp sporttı rawajlandırıw múmkin emes.

Trener, sportshınıń háreket aǵzaları iskerligin qalıplestiriwge, fizikalıq sıpatların tárbiyalawǵa qaratılǵan shınıǵıw procesin ámelge asıradı, shınıǵıw usılı járdeminde sportshını tártipli rawishte jarısqa tayarlaw máselesin hám sportshı iskerliginiń rawajlanıwın basqarıwda pedagogikalıq processti tastıyıqlawshı, muwapıqlastırıwshı máseleler sheshiledi.

Trener tárepinen usınıs etilgen júklemeler, sportshı organizminiń imkaniyatlarına sáykes túskenligin bildiriwshı belgiler: onıń jaqsı keypiyatı bolıwı, barlıq nárseden túniliwı, shınıǵıwdan kewili suwrıwı múmkin. Júklemeler organizmniń funkcionál jaǵdayına qanshalıq sáykes túskenligin puxta ańıqlaw ushın tómendegi usıllardan paydalanıw kerek boladı: shınıǵıwlardı qıyalıy analiz qılıw, aqıl-

parasatin qadağalap barıw, sportshınıń ózin-ózi qadağalawı, shıpkaker kórigi.

Qáweter alıw dáwiri deneniń ólshem hám ádettegidey emes dárejesine, turaqlılıǵına tásir etiwshi ózgeshelikler bolıp esaplanadı. Eger, bul tásir kúshi toqtamasa, bir qansha waqıttan soń dene imkaniyatı tawsılıp, onıń seziw quwatı sónedi. Awır fizikalıq júkleme sebepli (stress jaǵdayı) Adenozintrifosfor kislotası (ATF) rezerviniń kemeyiwı gúzetiledi, nátiyjede (ATF) ónimleriniń ıdıraw úlesi salıstırmalı túrde qalǵan bólimine qaraǵanda artıp ketedi, al, bul bolsa beyimlesiwdiń tiykarın quraydı. Beyimlesiw procesinde bir-birine baylanıslı bolǵan arnawlı ózgerisler gúzetiledi. Máselen, fizikalıq kúsh tási astında júrek awırılıǵı 20-40% ke artıwı múmkin, buǵan baylanıslı rawishte júrek bulshıq eti jıńshke qan tamirlarinıń talshıqları da keńeyedi [1:40-44].

Beyimlesiwdiń hár bir dárejesiniń óz shegarası bar. Eger, shuǵıllanıwshınıń kúshi bargan sayın artıp bara berse, onda jańa áhmiyetli jaǵday ornına beyimlesiwdiń buzılıwı payda boladı, sebebi, beyimlesiwdiń wazıypalıq rezervi

tawsıladı. Beyimlesiw kerı beyimlesiw menen almasadı. Bul sport shuǵıllanıwlarında qollanılgan artıqsha awırılıq dene hám onıń ayırım bólimleriniń zoriǵıwına alıp keledi. Zoriǵıw mudamı nátiyje bolmay dem alıw hám iskerlik rejimine qatal ámel qılmaw, júkleme hám tikleniwdiń bir-birine múnásip rawishte alıp barılmawı nátiyjesinde payda boladı. Shınıǵıwıń uzaq múddetli dástúrin islep shıǵıwda sportshınıń beyimlesiw rezervleriniń tikleniw hám saqlanıw jeke ózgeshelikleri menen qatal rawishte saykeslendiriwdegi sırtqı faktorlar esapqa alınıwı zárúr [2:60]. Tómendegi kórsetilgen kestede joqarı dárejedegi sportshı hám 2-razryadlı sportshı arasındaǵı belgili júklemege juwap retinde sportshı denesindegi ózgerisler sport ámeliyatındaǵı tez beyimlesiwge misal bolıwı múmkin. Bolmasa, shınıqpaǵan sportshıda bul ózgerisler shınıqqaan sportshılarga qaraǵanda tómén boladı, sebebi, onıń denesi shınıqqaan sportshınikine qaraǵanda kemirek júkleme astında islewge beyimlesken. Sonıń ushın tájiriye (sport imkaniyatları joqarı bolǵan) sportshılar joqarı nátiyje kórsete aladı.

400 m ge juwrıw nátiyesi	Sportshı tájiriyesi	T/Ch ur/min			Ókpeniń dem alıwı			Qanniń minutlıq kólemi			O ₂ qabil etiwı ml/kg min		
		Áste aqrın	Júklemeden soń	Keyin	Áste aqrın	Júklemeden soń	Keyin	Áste aqrın	Júklemeden soń	Keyin	Áste aqrın	Júklemeden soń	Keyin
58 sek	2-razryadlı sportshı	70	180+110	257	10	75+65	750	6	20	333	3	45+42	1500
46 sek	Xalıqaralıq sport ustası	65	210+110 155	381	8	120 112	500	5	30+25	600	3	65+62	2166

Joqarıda kórsetilgen keste misalında túrli dárejedegi, yaǵniy xalıqaralıq sport ustası (XSU) hám 3-razryadlı sportshılardıń áste-aqrınlıq hám 400 metr aralıqqa juwrıǵannan keyin denesindegi tiykarǵı aǵzaların salıstırmalı kórsetkishleri berilgen.

Ne sebepten kórsetilgen aralıqtı XSU kem tayarlıq kórgen sportshıǵa qaraǵanda tezirek basıp ótedi degen soraw tuwıladı. Buni birinshi náwbette onıń organizminiń joqarı funkcionallıq imkaniyatları menen túsindiriw múmkin. Juwrıǵannan keyin XSU júrek urıwı minutına 210ǵa, 3-razryadlı sportshıniki bolsa 180, dem alıw

minutına 120ml hám 75 teń boladı, joqarı tájiriye sportshınıń qan aylanıw kólemi 30 litr bolsa, qanıgeligi pásirek sportshıniki bar joǵı 20% kem boladı hám kislorod qabil etiw parqı minutına 20ml/kg átirapında belgilenedi. Deneniń joqarı fizikalıq jumısqabiletin támiyinlewshi tiykarǵı aǵzaların bunday imkaniyatı aralıqtı joqarı tezlikte basıp ótiwge jol ashadı.

Juwmaqlap aytqanda sportta, beyimlesiw, sportshılardıń tayarlıq nátiyeliligin kóteriwdе, hárezet aǵzaları iskerligin qalıplestiriwdе, fizikalıq sıpatların tárbiyalawda teoriyalıq áhmiyetke iye bolıp esaplanadı.

Адебиетлар

1. Salomov R.S. Sport mashg'ulotlarining nazariy asoslari. T.: «O'zDJTI nashriyot-matbaa bo'limi», 2005.

2. Матвеев Л.П. Основы спортивной тренировки. -М.: «Физкультура и спорт» 1977.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada sportchilarning sport yuklamalariga moslashishining asosiy tushunchalari, sport funksiyasi va ma'nosı aniqlangan, sportchilarning tayyorgarlik davridagi adaptatsiyasiga umumiy tavsif berilgan. Shuningdek, sport trenirovkasi qonuniyatlarining vositasi va uslubiyatlari ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье определены основные понятия адаптации, сущность и функции спорта, дана общая характеристика адаптации в период системы подготовки спортсменов, рассмотрены средства и методы, закономерности спортивной тренировки и основанные на них принципиальные положения.

SUMMARY. The article defines the basic concepts of adaptation, the essence and functions of sports, gives a general description of adaptation during the period of the athletes' training system, examines the means and methods, patterns of sports training and the principles based on them.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Ф.Т.Каипбергенова – доктор философии по педагогическим наукам

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажизияза

Таянч сўзлар: маданиятлараро мулоқот, ижтимоий-маданий компетенция, ижтимоий-маданий келиб чиқиш, лексик ва фразеологик фонд.

Ключевые слова: межкультурный диалог, социокультурная компетентность, социокультурный фон, лексико-фразеологический фонд.

Key words: intercultural communication, sociocultural competence, sociocultural background, lexical and phraseological fund.

Язык - это не просто система символов и знаков. Это еще и исторически сложившаяся форма народной культуры. Речь, которая имеет развитые обороты, всегда способствует развитию речи, которая в свою очередь помогает людям достичь понимания как в

устной речи, так и в духовном общении. Чтобы овладеть английским языком, следует понимать, что носители языка, который изучается, также являются носителями другой иностранной культуры. Нужно научиться контактировать с носителями в рамках их

культуры, а точнее, овладеть межкультурным общением.

Межкультурная коммуникация - это процесс межличностного общения, в котором участвуют люди, которые говорят на разных языках и имеют разные культуры. Межкультурная коммуникация, которая способствует взаимопониманию между людьми разных культур, требует от людей овладения коммуникативной деятельностью на иностранном языке, которым вполне хватает базовых знаний, социокультурного окружения, в ходе которого существует изучаемый язык [1:136]. Ключ к коммуникации между людьми заключается в их желании понять друг друга. Все культуры имеют свои отличительные особенности. Язык является одним из них, поэтому культура формируется в соответствии с ним. По словам С.Г.Тер-Минасовой, усваивая одно иностранное слово, человек как бы извлекает кусок головоломки из странной, еще не полностью ему известной картины и пытается согласовать ее с картиной мира, существующей в его сознании, который был установлен его родным языком [2:68].

Создавая коммуникативную компетентность студентов, преподаватель должен одновременно формировать их социокультурную компетентность, выстраивая новую картину мира, которая не всегда совпадает с родной. В начале занятий преподаватель должен определить, какие знания о стране будут обязательна учащимся для правильного понимания того, что написано или услышано; какая информация должна быть доведена до их сведения, чтобы удовлетворить их познавательное любопытство; в какой последовательности такой материал будет лучше предлагаться студентам в течение всего образовательного процесса и в каждой группе учащихся.

В процессе обучения языку важно иметь хорошую память, а также языковые способности. Хорошая память, языковые способности и способность к обучению в сочетании с дружескими отношениями между людьми могут помочь вам в изучении языка. Богатство любого языка складывается из его лексико-фразеологического фонда, накопленного за многие столетия и отражающего особенности социальной жизни и быта, традиции и взглядов на жизнь. Народная философия - это международное явление. Часто оказывается, что пословица на родном языке учащегося имеет почти то же значение, что и пословица, предложенная преподавателем, и сравнение двух фраз одинакового значения дает веские основания для разговоров об обычаях двух стран. Притчи, поговорки, фразеологизмы легко запоминаются и влияют на поведение и внутренность человека. Однако пословицы и поговорки, предложенные студентам, подлежат строгому отбору. Их актуальность, частота использования, учебная и методическая целесообразность должны быть учтены. Исходя из вышеизложенного, на занятиях английского языка преподаватели знакомят студентов с пословицами, поговорками, фразеологизмами, которые могут рассказать о быте, о традициях и обычаях, природе человека и его чувствах.

При преподавании английского языка, интеграция культуры требует ее изучения на сравнительной основе, когда одна культура встречается с другой и, как следствие, проявляется ее специфика. Естественно, что культура может быть использована как способ общения, так и средством разделения. Разделение происходит в том случае, когда студенты, участвующие в общении, не понимают специфических особенностей вербального и невербального поведения, а культурная разница между ними слишком велика. Для того чтобы студенты могли общаться, преподаватель должен иметь возможность выбрать такой материал для уроков, который способствовал бы лучшему пониманию

особенностей национального образа жизни. Однако преподаватель не должен забывать, что студенты могут принимать редкие факты за частые, случайные факты - за общие.

Учебный процесс организуется с учетом родного языка и культуры учащихся. Проводимые занятия по изучению родной культуры студентов помогает преподавателю прогнозировать возможные случаи неадекватного поведения студентов при общении на иностранном языке. Такие случаи могут быть вызваны непониманием некоторых реалий местной жизни. Таким образом, преподаватель может принять меры для предотвращения межкультурного вмешательства. Кроме того, знание родной культуры студентов влияет на поведение преподавателя, который должен вести себя таким образом, чтобы не наносить ущерба национальному достоинству учащихся.

Студенты неязыкового факультета подлежат более частой проверке. Как правило, они не могут рассказать о себе. Рассказ о семье - это клише, пересказ текста - заучивание определенных слов наизусть. Они любят читать тексты вслух и в унисон. Вместо этого им нравится рассказывать о своей культуре, которая насчитывает тысячи лет. Их восхищает то, что студенты из других стран проявляют интерес к истории и культуре своей страны. Студенты с удовольствием выполняют письменные задания; их любимая настольная книга - словарь. Для них характерно стремление к поиску каждого слова в словаре, чтобы узнать точный перевод. Преподаватель является ведущей фигурой здесь. Чтобы дать студентам соответствующие знания, преподаватель должен быть не только компетентным специалистом, но также и хорошим актером и опытным дипломатом. Для студентов, вовлеченных в межкультурное общение, начиная с его первых этапов, появляется тенденция к «диалогу двух культур» - родной культуре и изучаемой культуре. Студентам предоставляется информация, которая касается различных аспектов жизни в стране изучаемого языка.

Не имея информации о стране, ее традициях и обычаях, студенту будет трудно воспринимать изученный язык. Расхождения между исконной и изученной реальностью приводят к возникновению ошибок типа «записаться в университет» (“get enrolled in the University”), «купить карандаши в аптеке» (“to buy pencils at a drugstore”), «килограмм яиц» (“a kilo of eggs”) и другие ошибки, поскольку студенты переносят факты своей родной культуры в чужую культуру [3:128].

В процессе обучения иностранному языку преподаватель должен учитывать то, что у студентов уже сформировались определенные представления о своем народе и других народах. Исходя из этого, необходимо научить их различать различия между культурами, замечать отличия в других культурах и преодолевать стереотипы.

При обучении английскому языку следует помнить, что учебный процесс будет более эффективным, если студенты знают культуру страны, язык которой они изучают. В сегодняшней среде обучения, когда в одну группу входят представители разных регионов, которые имеют свои особенности национального характера и мышления, проблема межкультурной коммуникации имеет ключевое значение. В этом отношении преподаватель должен учить студентов уважать уникальность каждой культуры, быть терпимым к различному поведению учащихся из других стран и проявлять гибкость в своих ответах. Должны быть разработаны общие стандарты взаимодействия. Такие стандарты должны учитывать традиции и обычаи страны, язык которой изучается. Для того чтобы студенты могли познакомиться с межкультурным диалогом, им необходимо

создать условия для межкультурного общения. Это позволит сформировать их отношение к миру и культуре в целом. Словарный запас занимает особое место в обучении студентов родному и изучаемому языкам, поскольку в сочетании с грамматикой и фонетикой позволяет вести устную и письменную коммуникацию. Преподавание словарного запаса включает в себя несколько аспектов содержания обучения: лингвистический, методологический и психологический. Преподавание словарного запаса представляет собой процесс, который неразрывно связан с пониманием отношений между новыми словами, а также фонетическим и грамматическим аспектом языка [4:176].

Одновременное изучение двух языков делает более сложным задачи, которые стоят перед студентами, но, с другой стороны, упрощает процесс. Сложность заключается в объеме словарного запаса, который нужно

запомнить, а также в различиях между грамматическими структурами, используемыми на родном и иностранном языках. Упрощение заключается в том, что студенты полностью осознают, что лексическая компетентность формируется постепенно, и что каждый язык имеет свою лексический фундамент, необходимый на начальном этапе, и что такая база должна быть разработана для овладения тем или иным языком.

Таким образом, успех практической реализации инновационных стратегий обучения в начальной стадии обучения зависит в большей степени от уровня готовности преподавателя иностранного языка к новым условиям социокультурной среды, сложившейся в учебном заведении, и от умения преподавать язык функционально с ориентацией на межкультурное общение.

Литература

1. Лихачёв Б.Т. Педагогика. Курс лекций. Изд. 4-е. - М.: «Юрайт», 2001.- С.136
2. Тер-Минасова С.Г. "Язык и межкультурная коммуникация". ISBN 978-5-387-00069-0 – Москва: 2000.- С.68
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. -М.: «ACADEMIA», 2003.- С.128
4. Мижериков В.А. Словарь-справочник по педагогике. / Под общей редакцией П.И.Пидкасистого. -М.: «Сфера», 2004. –С. 176.

РЕЗЮМЕ. Маданиятлараро мулоқот - бу турли тилларда сўзлашадиган ва турли маданиятларга эга бўлган одамлар ўртасидаги оғзаки ва оғзаки бўлмаган мулоқот жараёни, чунки одамлар ўртасидаги ўзаро тушунишни таъминлайдиган маданиятлараро мулоқот одамлардан чет тилида коммуникатив фаолиятни ўзлаштиришни, этарли асосий билимларни, мақсадли тил мавжуд бўлган контекста ижтимоий-маданий фон.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается важность межкультурного общения. Межкультурное общение - это процесс вербального и невербального общения между людьми, говорящими на разных языках и несущими разные культуры, так как межкультурная коммуникация, обеспечивающая взаимопонимание между людьми, требует от людей овладения коммуникативной деятельностью на иностранном языке, достаточных базовых знаний, социокультурного фона, в контексте которого существует изучаемый язык.

SUMMARY. The article discusses the importance of intercultural communication. Intercultural communication is the process of verbal and non-verbal communication between people speaking different languages and carrying different cultures, since intercultural communication, which ensures mutual understanding between people, requires people to master communicative activities in a foreign language, sufficient basic knowledge, sociocultural background, in the context which the target language exists.

ЎҚУВ ТОПШИРИҚЛАРИ МУТАХАССИСЛИК ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ОМИЛИ СИФАТИДА

З.К.Курбаниязова – педагогика фанлари доктори (DSc), доцент

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: таълим тизими, бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари, мутахассислик, мутахассислик фанларни ўқитиш методикаси, ўқув топшириқлари.

Ключевые слова: система обучения, будущие учителя начальных классов, специальность, методика преподавания спец. предметов, учебные задания.

Key words: educational system, future primary school teachers, specialty, methods of teaching special subjects, teaching assignments.

Бугунги кунда жаҳон таълим тизимидаги глобаллашув, рақамлаштириш, инсонпарварлаштириш ва ахборотлашув тенденциялари педагоглардан таълим жараёни лойиҳалаш ва координациялашга доир замонавий метод ва технологиялар билан қуролланиб боришини талаб этади. Чунки бугунги ахборотларнинг шиддатли оқими даврида таълим олувчиларда билимларнинг янгилашиб бориши, ҳаётий компетенцияларининг ривожланиб бориши муҳим ҳисобланади. Бу талаб Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-октябрьдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш туғрисида”ги Фармонида алоҳида вазифа сифатида белгилаб берилган бўлиб, бунда “олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, жумладан ўқув дастурларида назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим тизимига босқичма-босқич ўтиш” алоҳида таъкидлаб ўтилган [2]. Бунда айниқса олий таълим муассасаларининг ўқув режаларидан ўрин олган мутахассислик фанларнинг тутган ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан мазкур концепцияда олий таълим муассасаларининг “ўқув режаларида амалий кўникмаларни оширишга қаратилган мутахассислик фанлари бўйича амалий машғулотлар улушини 2030 йилгача 80гача кўтариш

юртимизда олий таълим тизимини ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари”дан бири сифатида белгилаб берилган [2]. Олий таълим муассасаларида, айниқса педагогика йўналишидаги олий таълим муассасаларида мутахассислик фанларини ўқитишда ҳар бир мутахассисликнинг ўзига ҳос жиҳатларини инобатга олган ҳолда таълимни ташкил этиш кўзда тутилган. Юртимизда қабул қилинган узлуксиз таълим тизимининг асосий турларидан бири бўлган умумий ўрта ва ўрта махсус таълим “умумтаълим ўқув дастурларини, зарур билим, малака ҳамда кўникмаларни ўзлаштиришга қаратилган таълим бўлиб, у қўйидаги босқичларни ўз ичига олиши кўрсатиб ўтилган [1]. Булар:

- бошланғич таълим (1-4-синфлар);
- таянч ўрта таълим (5-9- синфлар);
- ўрта таълим (10-11- синфлар).

Умумий ўрта таълимнинг кўрсатиб ўтилган ҳар бир босқичида ўқитиладиган ўқув фанларининг мақсад ва мазмунидан келиб чиққан ҳолда педагогика йўналиши бўйича олий таълим муассасаларининг ўқув режаларига умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган юқоридаги таълим турларининг ҳар бирида ўқитиладиган фанларни ўқитиш методикасини ўзлаштиришга йўналтирилган ўқув фанлари мутахассислик фанлари сифатида киритилган. Шулар орасида бошланғич таълим бола ҳаёти учун жуда

муҳим давр бўлиб, бу даврда болаларнинг ўқув фаолиятига адаптацияланиш жараёнидаги педагогик ва психологик жараёнлар амалга ошади. Бу жараёнлар мурғак қалб эгалари бўлган ҳар бир болада индивидуал тарзда турлича кечиши мумкин. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим туғрисида”ги Қонунда “Бошланғич таълим таълим олувчиларда умумий ўрта таълимни давом эттириш учун зарур бўлган саводхонлик, билим, малака ва кўникмалар асосларини шакллантиришга қаратилган”лиги алоҳида таъкидланган [1]. Бу вазифани бажаришда бошланғич синф ўқитувчиларининг ўз мутахассислигини чуқур билишлари, бошланғич синф ўқувчиларининг ёш ва психологик хусусиятларини англаши, ушбу хусусиятларга мос тарзда педагогик фаолиятини ташкил этиши, ўқитишнинг замонавий метод, шакл, восита ва технологияларини қўллаш компетенцияларига эга бўлиши муҳим ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида педагогика йўналишидаги олий таълим муассасаларида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини замон талабларига мос касбий тайёрлашни талаб этади. Ваҳоланки, ҳар бир шахс бирон бир касб эгаси бўлиши мумкин. Касб – бу жамиятда меҳнат турларининг ажралиши билан боғлиқ бўлган ҳамда муайян бир фаолият соҳасини билдирувчи категория бўлиб, махсус назарий билим ва амалий кўникмалар комплексига эга шахснинг меҳнат фаолиятининг тури ҳисобланади. Ўқитувчилик касби ёш авлодга таълим ва тарбия беришга бўлган ижтимоий заруриятдан келиб чиққан ҳолда шаклланган инсониятнинг ривожланиш тарихи билан боғлиқ касб ҳисобланади. Бугунги кунда юртимизда ўқитувчилик касбининг ижтимоий мақоми меъёрий-ҳуқуқий асослар билан мустаҳкамланган. “Таълим туғрисида”ги Қонуннинг “Таълим ташкилотлари педагог ходимларининг ҳуқуқий мақоми” деб номланган 5-бобининг 45-моддасида педагог ходимларнинг мақоми ва улар фаолиятининг қафолатлари аниқ белгилаб берилган [1]. Мутахассислик (лот. *specialis* - махсус, ўзига хос; *species* - тур) эса касбнинг ўзига хос алоҳида қисми бўлиб, танланган касб туғрисида назарий ва амалий билимларни ўз ичига оладиган хусусий категория ҳисобланади ва у бўлажак мутахассисларнинг умумий тайёргарлик йўналишини белгилайди. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим туғрисида”ги Қонунда “мутахассислик – бу малака бериш билан яқунланадиган муайян касбий тайёргарлик турининг номи” деб кўрсатилган [1]. Демак, ўқитувчилик касбида бошланғич таълим мутахассислиги ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бу бўйича мутахассис бошланғич таълимнинг сир-асрорларини ўзида акс эттирган ўқув фанлари ва ўқув дастурларини ўзлаштириши кўзда тутилади. Яъни, бошланғич синф ўқитувчисидек бир қарашда оддий, майда, лекин мураккаб вазифани бажаришда олий таълим муассасаларида бошланғич таълим йўналиши талабалари педагогика ва психологиянинг умумий асосларини эгаллаши билан бир қаторда мутахассислик фанларини эгаллаш орқали касбий фаолиятга тайёрланади. Бошланғич таълим бакалаврият таълим йўналиши битирувчилари касбий тайёргарлик талабларидан келиб чиққан ҳолда умумий ўрта таълимнинг бошланғич синфларида ўқитиладиган “Она тили ва ўқиш саводхонлиги”, “Ўқиш”, “Математика”, “Технология”, “Табиий фанлар”, “Тарбия” (информатика, тасвирий санъат, мусиқа) сингари фанлардан дарс бериши кераклиги [3] кўрсатиб ўтилган. Кўрсатиб ўтилган ўқув фанлари бошланғич синфлар учун асосий фанлар бўлиб, бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари бўлган бугунги талабалар ушбу фанларни ўқитиш методикасини мутахассислик фанлар сифатида ҳам назарий, ҳам

амалий жиҳатдан чуқур ўзлаштирган бўлишлари лозим. Ваҳоланки, олий таълим муассасалари ўқув режасининг асосий қисми сифатида мутахассислик фанларининг асосий мақсади мутахассисликка тегишли бўлган назарий билимларни ўзлаштириш, амалий кўникмаларни эгаллаш ва бўлажак касби бўйича тушунчага эга бўлган мутахассисларни тайёрлашдан иборатдир. Педагогика йўналишидаги олий таълим муассасалари 60110500 - бошланғич таълим бакалаврият таълим йўналишида она тили-ўқув саводхонлиги ва ўқитиш методикаси, математика ва уни ўқитиш методикаси, табиий фанлар назарияси ва методикаси, бошланғич таълимда тарбия фани, технология таълими ва уни ўқитиш методикаси, бошланғич таълим педагогикаси, мутахассисликка кириш сингари фанлар мутахассислик фанлар сифатида белгиланган.

Она тили-ўқув саводхонлиги ва ўқитиш методикаси фанини ўқитишдан мақсад талабаларни бошланғич синфларда она тили ва ўқиш саводхонлиги фанининг мазмун ва вазифалари, ўқитиш усуллари, воситалари билан таништириш ҳамда уларни таълим жараёнида, шу билан бир қаторда амалиётда фойдаланиш бўйича билим, кўникма, малака ва компетенциялар билан қуроллантиришдан, она тили дидактикаси ва методикаси ҳақида маълумотлар бериш, она тили-ўқиш саводхонлигини ўқув фани сифатида қандай ўқитиш кераклигини ўргатиш, фан доирасида мантикий фикрлашга, илмий хулосалар чиқаришга ўргатиш, она тили-ўқиш саводхонлигини ўқитиш методикасининг назарий ва амалий масалаларини ечиш кўникмаларини шакллантиришдан иборатдир.

Математика ва уни ўқитиш методикаси фанини ўқитишдан мақсад миллий ўқув дастури талаблари асосида бошланғич синфларнинг ўзига хос хусусиятларига суянган ҳолда математика фанини ўқитиш методикаси бўйича зарур компетенцияларни шакллантириш ҳамда уларни амалда, яъни мактаб ҳаётида қўллашга ўргатишдан иборат.

Табиий фанлар назарияси ва методикаси фани эса талабаларда табиий фанларни ўқитишга боғлиқ кўникма ва малакаларни шакллантириш, бошланғич синф ўқувчиларида табиятга бўлган онгли муносабатларини тарбиялашга доир тажрибаларни такомиллаштиришга қаратилганлиги билан тавсифланади.

Мазкур таълим йўналишида бошланғич таълимда тарбия фани алоҳида ўрин эгаллайди. Маълумки, юртимизда қабул қилинган узлуксиз таълим тизимининг барча турларида “Тарбия” фанини ўқитиш назарда тутилган бўлиб, мазкур фанни ўқитиш таълимнинг ҳар бир турида ўзига хос хусусиятга эгадир. Шулар қаторида бошланғич синфларда ҳам тарбия фанини ўқитиш методикаси ўзига хос хусусиятларга эга. Унинг асосий мақсади бошланғич синф ўқувчиларини маънавий-ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан етук инсонлар сифатида тарбиялаш, уларнинг иқтидорини ривожлантириш, бошланғич синф ўқувчиларининг ёш ва психофизиологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг онгига умуминсоний қадриятлар ва юксак маънавий қазилатларни сингдириш, уларда ватанпарварлик ҳиссини шакллантиришга доир талабаларни инновацион метод, шакл, восита ва технологиялар билан қуроллантиришдан ибатдир.

Технология таълими ва уни ўқитиш методикаси фанининг ўрганадиган масалалари бошланғич синфларда технологияни ўқитиш методикасининг мақсади ва вазифалари, ушбу фаннинг ўқитилиш тарихи, фанни ўқитишда таълим методларининг ўзига хос жиҳатлари, турли хунар турларида қўлланиладиган воситалар, улардан туғри фойдаланиш йўллари,

бошланғич синфларда технология фанини ўқитишда синфдан ташқари ишларни ташкил этиш шакл ва методлари, таълим жараёнини ташкил этиш, турли хил табиий материаллардан буюмлар ва кўргазмалар тайёрлаш технологияларидан фойдаланишга ўргатишдан иборат.

Умуман бошланғич таълим йўналишида ўқитиладиган мутахассислик фанлар талабаларни бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси сифатида махсус билим ва кўникмалар билан қуроллантиришга қаратилган фанларнинг мажмуаси ҳисобланиди. Бу каби фанларни чуқур ўрганиш бўлажак мутахассисларнинг ўқитувчилик вазифасини самарали бажаришига хизмат қилади. Яъни, ҳар бир касб асосан мутахассислик фанларга асосланади. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлашда мутахассислик фанлар бўйича назарий маълумотларни талабалар онгига сингдиришда ўқув топшириқлари муҳим аҳамият касб этади. Мутахассислик фанларни ўқитишда ўқув топшириқларини туғри ва дидактик мақсадга мувофиқ шакллантириш таълимнинг сифати ва самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади. Чунки ўқув топшириқлари назарий билимларни талабаларнинг мустақил излаб топишлари ҳамда амалий кўникма ва тажрибаларининг шаклланишига хизмат қилади ҳамда улар ўқув вазифалари, ўқув амаллари ва ўқув масалаларини бажариш орқали амалга оширилади. Шунингдек, педагогика фанида ўқув топшириқлари деганимизда мақсад ва натижа бирлигини таъминлашга йўналтирилган педагогик жараёнларда тушуниш, идрок этиш, эслаб қолиш сингари билиш жараёнлари билан бирга мантикий, мустақил, алгоритмик, продуктив, танқидий ва ижодий фикрлашга доир жараёнларни ўз ичига оладиган ўқув материални ўзлаштиришга доир таълим воситаси сифатида хизмат қилиши ҳам назарда тутилади. Шунингдек, ўқув топшириқларини таснифлаш ва турларга ажратиш бўйича турфа хил ёндашувлар мавжуд [4;6;7]. Масалан, ўқув-билув топшириқлари, ўқув-амалий топшириқлар, ўқув-ўйинли топшириқлар, лойиҳали топшириқлар, ижодий топшириқлар, предметли ва метапредметли топшириқлар, ўқув-касбий топшириқлар (ахборот-назарий топшириқлар, аналитик топшириқлар, лойиҳали топшириқлар) ва касбий топшириқлар ва ҳ.к. Олий таълим муассасаларида топшириқларнинг қайси туридан фойдаланишдан қатъий назар ушбу топшириқни қўллашдан мақсадни аниқ белгилаш, уни ечиш бўйича аниқ алгоритм, эришиладиган натижа аниқ кўзланган бўлиши лозим. Яъни, аудитория машғулотларида педагоглар томонидан талабаларга шунчаки топшириқ бериб уни «бажаринглар» деган мазмунда эмас, балки топшириқлар педагогларнинг модераторлик фаолияти билан бирга олиб борилиши муҳимдир. Масалан, бошланғич синфларнинг она тили-ўқув саводхонлиги ва ўқитиш методикаси фанидан амалий машғулотларда бўлажак бошланғич синф

ўқитувчилари бошланғич синфларда она тили ва ўқиш саводхонлиги дарсларини ташкил этишнинг методик асосларини билишига доир ўқув-билиш топшириқларини бажариши лозим. Бунда ўқув-билиш топшириқлари иккита, яъни ўқув топшириқлари билан билиш топшириқларининг (назарий, амалий (эмпирик), конструктив, мантикий) бирлигини таъминлаш орқали амалга оширилиши мумкин. Бу каби топшириқлар:

- таълим олувчиларнинг билимларни ўзлаштиришига ва баҳолашга хизмат қилувчи билим ва кўникмаларни шакллантиришга доир топшириқлар,

- таълим олувчиларнинг билимларни етказиш, интеграциялаш ва мустақил тарзда ўзлаштириш малакаларини шакллантиришга доир топшириқлар бўлиши мумкин.

Шунингдек, фан бўйича давлат таълим стандартлари ёки дарсликларни аналитик таҳлил этишга доир ўқув-амалий топшириқларни бажариши мумкин. Бунда педагогнинг раҳбарлигида ўқув-амалий топшириқлар аниқ амалий натижага эга бўлишга йўналтирилган таълим олувчиларнинг ўз билимларини амалда қўллашга доир топшириқларни бажариши кўзда тутилади. Баъзи ҳолатларда масалан, лойиҳали топшириқларни бошланғич синфлар учун мураккаб топшириқ сифатида тушуниш ҳолатлари ҳам мавжуд. Ваҳоланки, бугунги альфа авлодларининг индивидуал ва психологик ривожланиш хусусиятлари ва тезлиги XX асрнинг буюк олимлари томонидан она тили, математика, табиий фанлар сингари бошланғич синфларда ўқитиладиган фанларда қўллашга доир тавсия этган ўқув топшириқларини бажаришига айнан мос келади [5].

Демак, хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, таълим жараёнида ўқув топшириқларини қўллаш борасида олиб борилган тадқиқотлар натижалари уларок ўқув-билиш топшириқлари:

- таълимнинг мақсади,
- таълим олувчиларнинг ёш, психологик ва индивидуал хусусиятлари,
- таълим олувчиларга тақдим этиладиган ўқув материалнинг мазмуни, ҳажми ва тақдим этиш шакли (матнли, амалий, визуал, сюжетли, иллюстратив, муаммоли ва ҳ.к.),
- бу борада яратилган таълим воситалари,
- таълим шакллари ва турлари,
- аудитория(синф)нинг умумий динамикаси,
- топшириқни бажаришга доир ўқитувчининг модераторлик фаолияти билан боғлиқ тарзда аниқ алгоритмга эга бўлиши,
- ўқув машғулоти(дарс)нинг қайси босқичида қўланилиши,
- реал ҳаёт билан боғлиқлиги,
- ўқув фанининг хусусиятига мос тарзда ва унга креатив ёндашиш сингари жиҳатларини ҳособга олган ҳолда танланиши ёки яратилиши мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. (23.09.2020) // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020., 03/20/637/1313 – сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон.
3. Boshlang'ich ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talablari. // O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 344-sonli buyrug'i. – Toshkent: 2023. 14-b.
4. Адольф В.А., Ильина Н.Ф. Инновационная деятельность педагога в процессе его профессионального становления / Агентство образования адм. Краснояр. края, Краснояр. краев. ин-т повышения квалификации и проф. переподгот. работников образования. - Красноярск: «Поликом», 2007. –С. 190.
5. Воронцов А.Б. Перспективные направления научно-практических разработок образовательной системы Д.Б.Эльконина – В.В.Давыдова: обсуждение проблем начального образования в России. https://nsc.1sept.ru/view_article.php?ID=200801502
6. Зарипова Е.И., Чухина Е.В. Виды и роль учебных задач в достижении целей современного образования. <https://cyberleninka.ru/article/n/vidy-i-rol-uchebnyh-zadach-v-dostizhenii-tseley-sovremennogo-obrazovaniya>
7. Кобышева Н.М. Теория и методика преподавания технологии в начальной школе: учебн. пособие для студентов пед.вузов и колледжей/ Н.М.Кобышева. – Смоленск: Ассоциация XXI век, 2006. –С. 296.
8. Mutaxassislikka kirish (o'quv dasturi). Tuzuvchilar: M.I.Toshpulatova, U.A.Masharipova. -T.: TDPU. 2023 .

РЕЗЮМЕ. Мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини методик жихатдан тайёрлашда мутахассислик фанларнинг тутган ўрни, мутахассислик фанларни ўқитиш методикасини такомиллаштиришда ўқув топшириқларини мақсадга мувофиқ қўллаш масалалари таҳлил этилган.

РЕЗЮМЕ. В статье проанализированы место спец предметов в методической подготовке будущих учителей начальных классов, а также вопросы правильного применения учебных заданий при совершенствовании методики преподавания спец дисциплин.

SUMMARY. The article analyzes the role of specialized subjects in the methodical training of future primary school teachers, the issues of appropriate application of educational tasks in improving the teaching methodology of specialized subjects.

BOLAJAQ OQITIWSHILARDIN KASIPLIK TAYARLIGIN WEB-TEKNOLOGIYALAR TIYKARINDA JETILISTIRIWDIN DIDAKTIKALIQ MUMKINSHILIKLARI

M.T.Mambetniyazov – *pedagogika ilimleri boyinsha filosofiya doktori*

Nawayi mamleketlik kanshilik texnologiyalari universiteti janundagi Nokis kanshilik instituti

R.K.Auezova – *stajyor oqitwshi*

Ajiniyaz atundagi Nokis mamleketlik pedagogikalik instituti

Tayanch so'zlar: Web-texnologiyalar, kasiplik tayarlik, sheberlik, interaktiv kontent, intensivlik, zamonaviy o'zbekinshe oqitw, talim, didaktikalik mumkinshilik, kreativlik, kognitiv kompetentlik, talimni sanlastirw.

Ключевые слова: Веб-технологии, профессиональная подготовка, мастерство, интерактивный контент, интенсивность, современное самостоятельное обучение, образование, дидактические средства, креативность, познавательная компетентность, цифровизация образования.

Key words: Web technologies, professional training, skills, interactive content, intensity, modern independent teaching, education, didactic convenience, creativity, cognitive competence, digitalization of education.

Hazirgi künde dunyada bilimlendiriwde kredit-modul sistemasin amelge engiziw, Web-texnologiyalardan paydalanıwdın hár tárepleme qolaylı mexanizmlerin islep shıǵıw, studentlerdın individual talim traektoriyasin proektlestirw, tayansh kompetenciya natiyjesinde, bolajaq oqitwshılardıń Web-texnologiyalarga tan bilimlerin rawajlandırıwga tiyisli bir qatar ilimiy izertlewler alıp barılmaqta.

Ózbekstan Respublikasın jáne de rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyasında “Talim hám oqitwdıń sapasın bahalawdıń xalıq aralıq standartların engiziw tiykarında, joqarı talim orayları iskerliginiń sapası hám de natiyjeliligi” sıyaqlı zárúrlı wazıypalar belgilendi. Bul, bolajaq oqitwshılardıń kasiplik tayarlaw kognitiv kompetentligin arttırıw texnologiyasın jetilistiriwdi talap etedi [1].

Sonın menen birge, bolajaq oqitwshılarda kasiplik tayarlawda kognitiv kompetentlikti rawajlandırıw procesin, Web-texnologiyalar talim ortalıǵı menen integrativligin támiyinlew, bolajaq oqitwshıda óz ózin kasiplik-pedagogikalıq jetilistiriwine umtılwın, óz betinshe kasiplik-pedagogikalıq bilimlerde ózlestiriw kónlikpe hám ilimiy tájriybelerin, kreativlik, jańa pedagogikalıq qádiriylardı ózlestiriwge uqıplıqtı rawajlandırıwdın didaktik shárt-sharayatların jetilistiriw zárúrligin talap etpekte.

Respublikamızda tárbiya hám oqitw usılları, Web-texnologiyalar hám de shet el tillerin tereń ózlestirgen, talim procesinde zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardı qóllaw kónlikpelerine iye professional pedagog kadrlar tayarlaw, joqarı pedagogikalıq talimge sanlı texnologiyalardı engiziw, zamanagóy Web-texnologiyalar hám talim texnologiyaların bikkem integraciya támiyinlew barısında pedagog kadrlardıń kasiplik sheberligin, úzliksiz rawajlantırıp barıw ushun qosımsha shárt-sharayatlar jaratılıwına úlken itibar qaratilmaqta.

Respublikamızda pedagogların kasiplik kompetentligin elede rawajlandırıw, talabalardıń oqıw-biliw iskerligin jetilistiriwdın didaktik parametrleri, talimni informaciyalastırıw baǵdarında studentlerdın kognitiv kompetentligin rawajlandırıwdın ayırım tárepleri U.Inoyatov [2], N.Muslimov [3], J.Otepbergenov [4] sıyaqlı ilimpazlar tárepinen izertlew jumislari alıp barılǵan.

Web-texnologiyaları tiykarında bolajaq oqitwshılardıń kasiplik tayarlıǵın jetilistiriw sistemasiniń didaktik mumkinshilikleri: kurs materialların Web-resurslarǵa jaylastırıw; bolajaq oqitwshılardı onlayn dizimnen ótkeriw; kurstı juwmaqlaw, sonday-aq dástúriy támiynat penen programmalıq islew hám oqitwshı menen dástúrsiz baylanı; bilimlerde sinap kóriw, oqıw procesinde bolajaq

oqitwshılardı sinap kóriw, oqıw kursı sońında bolajaq oqitwshılardı attestatsiyadan ótkeriw [5].

Bizni izertlewimizde oqıw kursı sheńberinde internet arqalı amelge asırıwda informaciyanı usınıs etiwdiń tiykarǵı usılları: tekst, grafika, 3D grafika, animaciya, flesh animaciya, audio, video, mediadan ibarat boldı hám Web-texnologiyaları tiykarında bolajaq oqitwshılar kasiplik tayınlıǵın rawajlandırıw metodikası ulıwma tayarlıq dárejesi hám jas qábiletleriniń didaktikalıq maqsetlerge tásir dárejesin salıstırıw, ulıwmalastırıw hám de vizual maǵlıwmatlar, animacion súwretler, Web-resurslardıń basqa da mıtajlıǵı bar studentlerge intensiv maslastırıw tiykarında islep shıǵıldı.

Web-texnologiyalar tiykarında oqıw kurslardın strukturalıq bólimlerin analiz etip, tarmaq sistemasiniń dúzilisin anıqlaw mumkin. Bul kurslardı jaratılıwına tiykar bolǵan sabaqlıqlardıń elektron versiyaları hám de dástúriy sabaqlıqlar bolajaq oqitwshılardıń bilim alıwdaǵı gárezsiz iskerligi máselelerin sheshiwde óz ushine aladı. Aralıqtan oqitw ortalıǵın jaratıw tiykarınan programmalıq ónimler járdeminde jaratıladı. Aralıqtan oqitw programmasın islep shıǵıwda sabaq basqıshların puxta rejelestiriwde oqıw maqset hám wazıypalardı belgilew kerek. Bunda aqlıdı jámlew, yad, oylaw, dıqqat, jas qábiletleriniń psixologiyalıq nızamlıqları esapqa alınadı [6].

Oqitwshı óz ara tásir principi bolajaq oqitwshınıń biliw procesi bilim zárúrlikleri hám jetiskenliklerin waqtında baqlaw hám de onıń dóretiwshilik, kommunikativ qábiletlerin rawajlandırıwga grafik, animaciya, dawıs hám reń, arnawlı effektler, oqitw principlerge tiykarlangan kurslardan paydalanıwga járdem beredi. Bul princip bolajaq oqitwshılar iskerligi natiyjelerin talqılawdı hám oqıw jumislarında individual dóretiwshilikti rawajlandırıwdı názerde tutadı. Bolajaq oqitwshılardıń kasiplik tayınlıǵın jetilistiriwde oqıw procesiniń intensivligi jańa maǵlıwmatlardı tez hám ańsat ózlestiriwge járdem beredi. Jeke oqıw traektoriyasın jaratıwda kirisw hám amelde qadaǵalawda orınlanatıǵın individuallastırıw principi, indifikatsiya principi amelge asırıladı. Bul princip oqitwdıń qálbekilestiriwın saplastıradı [7].

Bolajaq oqitwshılardı kasipke tayarlawda texnikalıq qosımshalardan webinar, reytingti tártipke salıw principi arqalı oqıwı hám óz betinshe jumislari shólkemlestiriw ushun waqt shegaraların amelde paydalanıw; maǵlıwmatlardı úyreniw qurallın tańlaw principi talimniń maqseti hám basqa strukturalıq bólegi elementlerin, sonday-aq, oqıw procesiniń formaları hám quralları, sonın menen birge, talim mazmunın esapqa alǵan halda pedagogikalıq, andragogika, insan rawajlanıwı, onıń intellektuallıq hám dóretiwshilik potencialınıń aktual máselelerin belgilew hám sheshiwde mumkinshilik jaratadı;

trening kóplığı hám maslasıwshańlıǵın támiyinlew principini intervyu, anketa, test, sorawnama hám basqa formada oqıtıw maqsetinde kereksez sheklewlerdi alıp taslaydı.

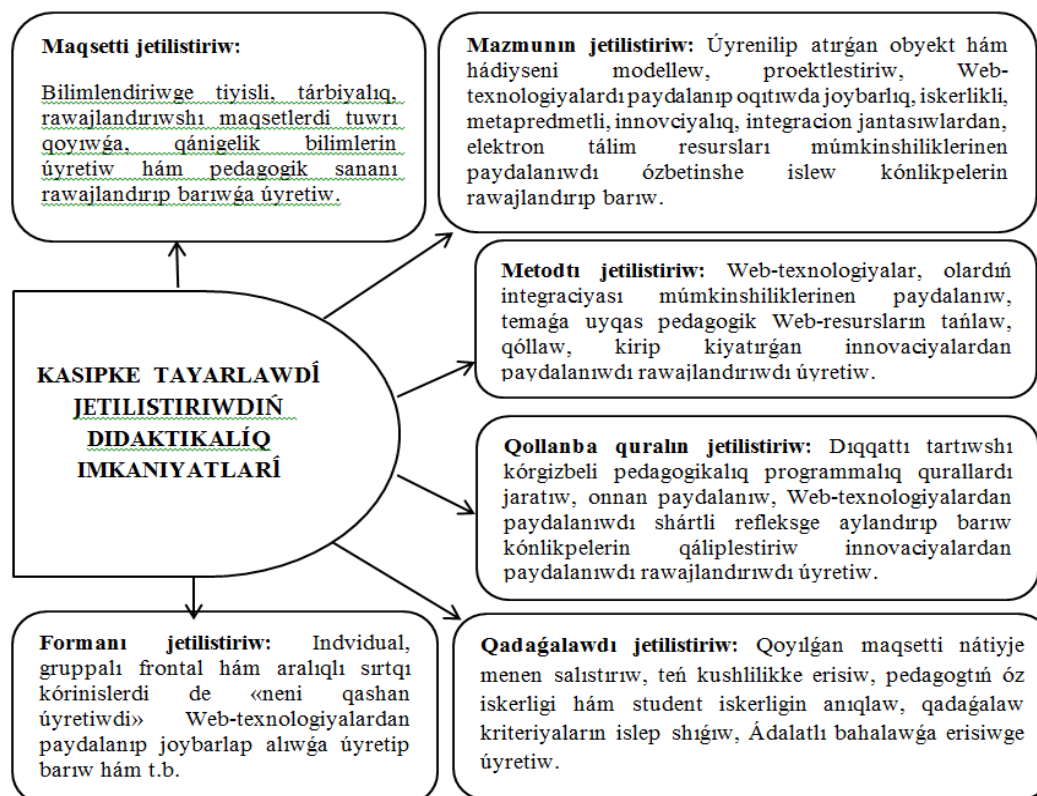
Bizń izertlew jumımızda Web-texnologiyalar tiykarında bolajaq oqıtıwshılardıń kásiplik tayınıǵın jetilistiriw didaktik múmkinshiliklerin dástúriy hám aralıqtan oqıtıwdıń salıstırmalı qásiyetleri kórsetilgen (1-keste).

1-keste. Dástúriy hám aralıqtan oqıtıwdıń salıstırmalı abzallıqları

Trening túri	Dástúriy trening	Aralıqtan oqıtıw
Oqıw materialları	Lekciyalar	Konferensiyalar, multimedia sabaqlıqlar, virtual baylanıs
Ameliy shınıǵıwlar	Laboratoriya shınıǵıwları seminarlar kurs jumları (joybarlar)	Tezisler (joybarlar) virtual simulyatorlar, interaktiv ámeliyatlardı
Óz-ózin qadaǵalaw ushun wazıypalar	Kónlikpeler	Informaciyanı yadlaw hám boljaw ámelde wazıypalardı orınlaw, dóretiwshilik jantasıwdı rawajlandırıw
Baqlaw	Teoriyalıq materiallar boyısha izertlewler	Oqıtıwshı tárepinen wazıypalardı tekseriw

Testler	Testler	Imtihanlar statistika: tárepinen virtual materiallar menen islew; wazıypalardı orınlaw testler avtomatlastırılǵan wazıypa tekseriw
Qosımsha maǵlıwat derekleri	Baspadan shıǵarıwlar Internettiń tiykarǵı tálim resursları	Glossariy elektron baspalar óz ara shaqırıwlar Tema indeksleri elektron kataloglar tálim portalları

Web-texnologiyalar integraciyasında bolajaq oqıtıwshılardı kásiplik tayarlawdıń metodikalıq sistemasınıń didaktikalıq múmkinshiliklerin jetilistiriw ushun olarǵa: Oqıtıwda Web-texnologiyalardıń integraciyası múmkinshiliklerinen paydalanıwdı úyretip barıw; interaktiv metodlardı analizlew hám tańlaw principinen paydalanıp Web-texnologiyalardıń didaktikalıq múmkinshiliklerine iykemlestirip qollawdı úyretiw; Web-texnologiya temaların oqıtıwda paydalanılatusın pedagogikalıq programmalıq qurallardı jaratıw hám paydalanıwǵa úyretiw; oqıwda kirip kiyatırǵan innovaciyalardı hám innovaciyalıq metodlardı óz pedagogikalıq iskerligine alıp kiriwge úyretiw; Web-texnologiyalardıń integraciyasınan paydalanıwdı shártli refleksge aylandırıp barıw.

5-súwret. Web-texnologiyalar tiykarında bolajaq oqıtıwshılardıń kásipkke tayınıǵın jetilistiriwdiń didaktik múmkinshilikleri.

Web-texnologiyalardan tálimniń shólkemlestirilgen formalarınıń nátiyjeliligine erisiw ushun aldınnan proektlestiriw zárúr boladı.

Bilimlendiriwge tiyisli joybarlar, oqıtıwshı tárepinen tayarlanatusın sabaq islenbeleri, texnologiyalıq kartalar, oqıw-stilistikalıq komplekslerde óz kórinisin tabadı.

Shınıǵıwdıń texnologiyalıq kartası sabaq procesiniń hár bir basqışında bolajaq oqıtıwshılardıń iskerligin waqıt normaları boyınsha proektlestiriwdi belgilep alıw ushun isletiledi.

Web-texnologiyalar tiykarında tálim procesinde paydalanılatusın didaktikalıq múmkinshiliklerdi jetilistiriw ushun bolajaq oqıtıwshılarga:

- ✓ tálimniń texnikalıq quralları: internet, tarmaqqa jalǵanǵan kompyuterler, interaktiv doska, multimedia quralları, tiykarǵı hám qosımsha qurılmaları ámeliyatta islewshi kompyuter klassları, Wi-Fi baylanısı bolǵan elektron oqıw zallarınan paydalanıwdı jolǵa qoyıw ;
- ✓ tálimniń járdemshi quralları: túrli modeller, elektron tálim resursları jazılǵan diskler, oqıtıwda qollanılatusın

videofilmler, flesh yad, kórgizbeli qurallar, grafikler diagrammalar, sızılma sxemalardan paydalanıp barıw;

✓ tálimniń didaktikalıq quralları: basqarıw múmkinshiligine iye bolǵan oqıw-metodikalıq qóllanbalar, uyretiwshı, qadaǵalawshı elektron tálim resursları, elektron oqıw-metodikalıq kompleksler, metodikalıq kórsetpeler hám elektron oqıw modullerinen shınıǵıw dawamında paydalanıw;

✓ tálim procesine kirip kiyatırǵan jańa tálim quralların tez ózlestirip, pedagogikalıq iskerlikti rawajlandırıwda qóllaw hám basqada qosımshalardı qalıptestirip barıw zárúr.

Biz bolajaq oqıtıwshılardı kásiplik tayarlawda didaktikalıq múmkinshiligin metodikalıq sistemani zaman talapları dárejesinde rawajlandırıp barıwdı uyretip barıw, metodikalıq sistema elementleri arasındagı ajıralmaslıq hám úzliksizlikniń támiyinleniwini, nátiyede hár bir bolajaq oqıtıwshınıń kásiplik iskerligin ámelge asırıw procesinde óz metodikalıq sistemasın jaratıwına erisiwini támiyinlewimiz kerek.

Juwmaqlap aytatúǵın bolsaq, Web-texnologiyalardıń integraciyasında bolajaq oqıtıwshını kásiplik tayarlawdıń didaktikalıq múmkinshilikleri metodikalıq sistemani jetilistiriw arqalı támiyinlenedi.

Ádebiyatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan «Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni.

2. Иноятлов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления контролем качества образования в профессиональном колледже. Дисс. ... докт. пед. Наук. –Т.: 2003. –С. 327.

3. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped.fan.dokdis. – T.: TDPU, 2007. 361-b.

4. Otepbergenov J.S. Axborot ta'lim muhiti sharoitida talabalarda kognitiv kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasi. Diss. dok (PhD). –T.: 2020. 54-b.

5. Mambetniyazov M.T. "Bo'lajak informatika o'qituvchilarini tayyorlash tizimini Web-texnologiyalardan foydalanish asosida takomillashtirish" O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Qarshi davlat universiteti, «Matematik fizika va matematik modellashirishning zamonaviy muammolari» Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami 3-4 dekabr' 2021, 295-297-b.

6. Mambetniyazov M.T. USE of web 2.0 technologies in organizing the independent learning process. // Theoretical & Applied Science, №08 (88) 2020, Philadelphia, USA, 36-38.

7. Mambetniyazov M.T. Web-texnologiyalar asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish metodikasi: Avtoref. diss. P.f.d. – T.: TDPU, 2023. 42-b.

REZYUME. Maqolada veb-texnologiyalar asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning didaktik vositalari, ushbu yo'nalishdagi vazifalar va muammolar o'z natijalarini topdi.

РЕЗЮМЕ. В статье нашли свои результаты дидактические средства развития профессиональной подготовки будущих учителей на основе Web-технологий, задачи и проблемы, над которыми предстоит работать в этой области.

SUMMARY. The didactic possibilities of providing professional training of future teachers on the basis of Web-technologies, the work and problems that need to be worked on in this direction are expressed in the article.

O'SMIRLARDA TASHABBUSKORLIK FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISHNI ORGANISHGA YONDASHUVLAR TAHLILI

Sh.Mambetyarov – assistant oqituvchi

Aiynivoz nomidaqi Nukus davlat pedaqogika instituti

Tayanch so'zlar: tashabbuskorlik, eksperimental, intellektual, Liderlik, rahbarlik, o'smir, integratsiyalash, hissiy rahbar, individual.

Ключевые слова: инициатива, экспериментальный, интеллектуальный, лидерство, руководство, подросток, интеграция, эмоциональный лидер, личность.

Key words: initiative, experimental, intellectual, Leadership, guidance, adolescent, integration, emotional leader, individual.

Zamonaviy jamivatda muvaffaqiyat ko'p jihatdan raqobatli muhitda ishlash qobiliyatiga bog'liq bo'ladi: sodir bo'layotgan o'zgarishlarga tezda javob berish, ma'lumotlarni tahlil qilish va unga asoslanib, voqealarning kelajakdagi rivojlanishini bashorat qilish, tegishli qarorlar qabul qilish va ularga muvofiq harakat qilish. Shuning uchun maktabgacha yoshdan boshlab ijtimoiv faollik, maqsadlilik, irodaviy fazilatlarini rivojlantirishni, bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga alohida e'tibor berish kerak. Shunday qilib, E.A.Arkin tashabbuskorlik muammosi bolalar jamoasini o'rganishda asosiy muammolardan biri sifatida tan olinishi kerakligini ta'kidladi. Bolalarning obro'si va ularning tengdoshlariga ta'sir kuchi ko'pincha kattalarning ta'siridan ustun keladi. Masalan, unchalik avtoritar bo'lmagan va sinfdoshlarining qo'llab-quvvatlashidan bahramand bo'lmagan talabaga jamoaning rasman saylangan rahbari sifatida harakat qilishiga imkon berishning hojati yo'q. A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy va boshqa o'qituvchilar obro'li va hurmatli maktab o'quvchilarini jamoaning o'zini o'zi boshqarish organlariga kiritish kerakligini alohida ta'kidladilar. Rahbar – bu guruhning qolgan barcha a'zolari o'z manfaatlariga daxldor bo'lgan ma'suliyatli qarorlar qabul qilish huquqini tan oladigan va butun guruh faoliyatining yo'nalishi va xarakterini belgilaydigan shaxs. Shunday qilib, yetakchi eng obro'li shaxs bo'lib, birgalikdagi faoliyatni tashkil etishda va guruhdagi munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Guruhning barcha faoliyatini rasman tashkil etuvchi va

boshqaradigan rahbardan farqli o'laroq, yetakchi - guruhda hukmronlik, bo'ysunish nuqtavi nazaridan vujudga keladigan boshqa psixologik munosabatlar natijasida ham o'z-o'zidan paydo bo'ladi. Rahbar guruhning rasmiy rahbari bo'lishi yoki bo'lmashligi mumkin. Tashabbuskorlikni guruh hodisasi sifatida ko'rib chiqish kerak: liderni yolg'iz tasavvur qilib bo'lmaydi, u doimo guruh tuzilishining elementi sifatida ishlaydi. Tashabbuskorlik, fenomeni juda ziddiyatli bo'lishi mumkin: liderning davolari va guruhning boshqa a'zolarining uning yetakchi ro'lini qabul qilishga tayyorligi o'lchovi mos kelmasligi mumkin. Rahbarning guruhga ta'sirining o'lchovi ham doimiy qiymat emas: ba'zi sharoitlarda tashabbuskorlik imkoniyatlari ortishi mumkin, boshqalarida esa, aksincha, kamayishi mumkin.

Chet el psixologiyasida tashabbuskorlikning juda ko'p, turli xil nazariyalari mavjud bo'lib, ulardan eng mashhurlari xususiyatlar nazariyasi va tashabbuskorlikning situatsion nazariyasidir. Xususiyatlar nazariyasiga ko'ra, har qanday shaxs emas, balki ma'lum shaxsiy fazilatlar, psixologik xususiyatlar majmuvi yoki majmuvi ega bo'lgan shaxs yetakchi bo'lishi mumkin. Vaziyat nazariyasi tashabbuskorlik vaziyatning mahsuli ekanligini ko'rsatadi. Turli xil o'ziga xos vaziyatlarda guruhning alohida a'zolari, hech bo'lmaganda, bitta fazilatda boshqalardan ustun turadilar, ammo bu xususiyat bu vaziyatda zarur bo'lganligi sababli, unga ega bo'lgan shaxs yetakchiga aylanadi [2:66]. Ushbu yondashuvlarning asosiy nuqsoni tashabbuskorlik - ijtimoiv-psixologik hodisa sifatida shaxsning o'zaro munosabatlari va obyektiv faoliyatning ijtimoiv holatlari

natijasida ham paydo bo'lishiga yetarlicha baho bermaslikdadir. Boshlanish nuqtasini nafaqat vaziyatlar, balki guruhning muayyan a'zolari ushbu muammolarni hal qilish uchun uni tashkil qilish qobiliyatini namoyish eta oladigan guruh faoliyatining o'ziga xos vazifalarini olishi kerak. Rahbarning eng muhim xususiyati, ehtimol, guruh a'zolarining tanlanganligi bilan bog'liq bo'lib, uni psixologik o'rganishga to'g'ri keladigan ba'zi xususiyatlari hamma orasida ajratib turadi. Ushbu tanlovning asosi nima? Bu yerda hamma narsa guruhning rivojlanish darajasiga bog'liq ekanligi eksperimental tarzda isbotlangan. Rivojlanish darajasi bo'yicha guruh qanchalik yuqori bo'lsa, undagi shaxslararo munosabatlar qo'shma ijtimoiy tayinlangan faoliyat mazmuni va qadriyatlar bilan qanchalik ko'p vositachilik qilsa, guruhda yetakchining paydo bo'lishi va barqarorlashishi ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Aslini olganda, rahbar guruh uchun eng mos shaxs bo'lib, uning faoliyati samaradorligiga ta'sir qiluvchi shaxslararo munosabatlarning o'rtasida a'zosi bo'lgan guruh uchun ma'lum bir umumiydir. Agar jamoadagi shaxsning psixologik xususiyatlarini yodda tutadigan bo'lsak, unda guruh murojaat qiladigan rahbarning qadriyat yo'nalishlari so'zning keng ma'nosida demokratiya va insonparvarlik bilan sug'orilgan progressivlik bilan ajralib turadi. Rahbarga rasmiy vakolat berilganmi yoki yo'qmi, baribir guruh unga hokimiyat atributlarini beradi, ya'ni birgalikdagi faoliyatning muhim holatlarini baholash, shuningdek, butun guruh uchun hal qiluvchi qarorlar qabul qilish huquqini oladi.

A.S.Zalujniy bolalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganar ekan, liderlar tipologiyasini aniqladi, ularni vaziyatli (rahbar - intellektual, yetakchi - tashkilotchi, hissiy rahbar) va doimiyga ajratdi. U ba'zi o'smirlarning "tabiatan" tashabbuskorlikka qodir emasligiga rozi emas - yetakchi bo'lishi mumkin va haqiqatda, tegishli sharoitlarda deyarli har bir bolada sodir bo'ladi: hozir biri, kevin boshqasi va hokazo. Guruh hayotining turli holatlarida tashabbuskorlik fenomeniga yondashuvlar yig'indisini hisobga olgan holda, guruhning alohida a'zolari kamida bitta sifat jihatidan boshqalardan ustun turadilar. Lekin, aynan mana shu fazilat bu vaziyatda zarur bo'lib chiqqani uchun unga ega bo'lgan kishi yetakchiga aylanadi [3:133]. Psixologik va pedagogik adabiyotlarda turli yosh bosqichlarida shaxsning tashabbuskorlik salohiyatini rivojlantirish yo'llari masalasi ko'rib chiqiladi. Ikki nuqtayi nazar mavjud. Birinchisi, rahbar tug'ilishi kerak, ta'lim va tarbiya hech qanday rol o'ynamaydi, deb taxmin qiladi. Ikkinchi nuqtayi nazar shundan iboratki, tug'ma qobiliyatlarga turmush sharoiti va ta'lim ham ta'sir qiladi. U yoki bu odamda tug'ilishdan boshlab qanday tabiiy moyillik bo'lishidan qat'iy nazar, ularni faqat faoliyatda ma'lum qobiliyatlar asosida shakllantirish mumkin. Shuning uchun bolada yangi shaxsiy xususiyatni shakllantirish uchun avvalo shunday vaziyatni yaratish kerakki, bunda bola birinchi navbatda ushbu xususiyatga mos keladigan ruhiy holatni boshdan kechiradi, kevin esa bu holatni mustahkamlaydi, uni barqaror shaxs xususiyatiga aylantiradi. O'smirlar qanday vaziyatda o'zlariga e'tibor qaratish, boshqalar orasida e'tiborga sazovor bo'lish uchun eng kichik bahonadan foydalanadilar. Ularni, masalan, yordam ko'rsatish va olish, ma'lumot almashish imkoniyatini bilish orqali tashabbuskorlikka undash mumkin. Tashabbuskorlik motivatsiyasini shakllantirish uchun yetakchini aniqlash kerak bo'lgan guruh tarkibi katta ahamiyatga ega. Bunga alohida e'tibor berish juda muhim: a) Guruhni tanlashda o'smirlarning bir-biri bilan ishlash istagini hisobga olish kerak, lekin bolalarning birgalikda ishlash istagidan tashqari, bolalar qanday maqsadlarga intilishi mumkinligini ham hisobga olish kerak; b) Guruhni tanlashda ularning imkoniyatlari va bu haqidagi fikrlari nisbatini hisobga olish kerak. Bolalar birlashgan guruhlardagi o'zaro ta'sir va ularning qobili-

yatlaridagi farqni bilish; v) Guruhni tanlashda shaxsning individual xususiyatlarini ham hisobga olish kerak: ularning bilim darajasi, ish surati, qiziqishlari [4:76].

Tashabbuskorlik motivatsiyasini shakllantirish uchun yetakchining guruh ishida qanday o'rin egallashi katta ahamiyatga ega. Liderlik fazilatlarini dastlab oilada, maktabda shakllanadi va tarbiyalanadi. Bu bolaning yetakchi shaxsini shakllantirishda oila va maktabning tarbiyaviy salohiyatini o'rganish muammosini dolzarblashtiradi, chunki oila va maktab o'smirda tashabbuskorlik fazilatlarini tarbiyalashdan manfaatdor va buni amalga oshirishga qodir institutlar. Bolalarni hayotda o'z o'rnini egallash va muvaffaqiyatga erishish istagida tarbiyalash kerak. O'qituvchilar va ota-onalarning asosiy vazifasi - o'smir bilan birgalikdagi faoliyatning maxsus maydonini yaratish, u bilan konstruktiv munosabatlar, umumiy maqsad bilan birlashtirilgan munosabatlar.

Zamonaviy o'qituvchilar va ota-onalar ta'limning falsafiy formulasini o'zlashtirgan holda, bugungi kunda bolaning subyektiv dunyosining aurasida ishlashlari kerak: o'zaro tushunish va o'zaro ta'sir. Bunday ishning natijasi o'smirlarning kelajakdagi muvaffaqiyati bo'ladi. Liderlik fazilatlarini tarbiyalashda ijodiy yondashuv juda muhimdir. Bir xil xarakterli xususiyat turli yo'llar bilan tushunilishi mumkin va hatto yetakchining psixologik rivojlanishining turli davrlarida o'ziga nisbatan qutbli qarama-qarshi munosabatni keltirib chiqarishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, lider guruh faoliyatini integratsiyalash mexanizmlaridan biri bo'lib, shaxs yoki ijtimoiy guruhning bir qismi bo'lib yetakchi rolini o'ynaydi, ya'ni butun guruhning harakatlarini birlashtiradi, boshqaradi, uning harakatlarini kutadi, qabul qiladi va qo'llab-quvvatlaydi. Rahbarlik - bu ijtimoiy jarayonlarning natijasi bo'lib, rahbar o'zini topadigan ijtimoiy vaziyatga ta'sir qiladi. Ushbu yondashuv guruh va rahbar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashga asoslangan. Zamonaviy olimlar muayyan vaziyatlarga qaysi xulq-atvor uslublari va shaxsiy fazilatlar mos kelishini aniqlashga harakat qilmoqdalar. Ularning tadqiqotlari natijalari shuni ko'rsatadiki, turli vaziyatlar turli xil tashkiliy tuzilmalarni talab qilganidek, muayyan vaziyatning tabiatiga qarab tashabbuskorlikning turli usullarini tanlash kerak. Demak, yetakchi-rahbar turli vaziyatlarda o'zini har xil vaziyatda mos tuta olishi kerak. Shunday qilib, inson faoliyatining asosiy drayveri ehtivojdir, shuning uchun bolaning tashabbuskorlik salohiyatini rivojlantirish uchun bolalar faolligining namoyon bo'lishini talab qiladigan shart-sharoitlarni yaratish kerak. Tashabbuskorlik fazilatlarini rivojlantirish uchun turkii sport yoki intellektual (jamoaviy yoki individual) o'yinlar - musobaqalar bo'lishi mumkin, ular epchillik, aniqlik, harakat tezligi yoki ma'lumotni vodlash va takrorlashning aniqligi va tezligini talab qiladi. Siz eng boshlang'ich o'yinlardan boshlashingiz kerak, ota-onalar va o'qituvchilarning asosiy maqsadi bolada o'z kuchiga ishonish tuyg'usini rivojlantirish bo'lishi kerak: "Men o'zim!", "Men buni qila olaman!", "Men qila olaman!". Kattalar bolaning eng kichik muvaffaqiyatli harakatlarini payqashlari va ularni chin dildan ma'qullashlari kerak. Shaxsiy rivojlanishda muvaffaqiyatning roli juda katta. Churkovaning fikricha, "muvaffaqiyat tajribasi o'zingni, o'zingning qobiliyatsizligingni, nodonligingni, tajribasizligingni yengishga muvaffaq bo'lganda keladi" [5:68]. Bolaning shaxsiyati muvaffaqiyatga erishayotganga o'xshaydi, muvaffaqiyatsizlik esa uning ikkinchi darajali ahamiyatini anglab, uni toraytiradi, yaqinlashtiradi. Yu.E.Lukyanov shunday deb vozadi: "Muvaffaqiyat bolani ilhomlantiradi, uning tashabbuskorligini, o'ziga ishonchini rivojlantirishga hissa qo'shadi, keyinchalik o'ziga ishonadigan kurashchi xarakterini shakllantirishni ta'minlaydi". Shunday qilib, tashabbuskorlik fazilatlarini tarbiyalash siri bolalarning

muvaffaqiyati, ularning o'sishi va oldinga harakatlanishini his qilishlaridadir.

O'qituvchilar va ota-onalar bolani maqtash, uni qo'llab-quvvatlash uchun barcha imkoniyatlarni topishlari kerak - bu muvaffaqiyatni ta'minlashning birinchi shartidir. Bolalar g'olib rolda bo'lishni yaxshi ko'radilar. Ammo qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarga duch kelganda, ular umidsizlik va qo'rquvning salbiy his-tuvg'ularini boshdan kechirishlari mumkin, shuning uchun bolalar bilan "Bugun mag'lub, ertaga g'olib" mavzusida suhbat o'tkazish va shunday xulosaga kelish kerak: "Mag'lubiyatga uchramasdan g'alaba qozonib bo'lmaydi! Salbiy natija ham natijadir". Siz o'smirlarga darhol mashhur bo'lmagan, lekin birinchi marta umidsizlikning achchiqligini boshdan kechirgan bir nechta mashhur odamlar haqida aytib berishingiz mumkin. E.Erikson tadqiqotlariga ko'ra, inson rivojlanishining chegarasi yo'q, u butun hayot sikli davomida sodir bo'ladi, qulay ekologik imkoniyatlarga ega bo'lgan shaxsning muvaffaqiyatli o'zaro ta'siri natijasidir [6:89]. Rahbarni tarbiyalash muammosi hozirda eng dolzarb bo'lib, rahbar (yaxshilik uchun yetakchi) mavqeyini tarbiyalamasdan turib, bolalar jamoasining mavjudligi mumkin emas. Zamonaviy jamiyatda sodir bo'layotgan jarayonlar bugungi kunda "faol fuqarolik" tushunchasini asl ma'nosiga qaytarmoqda. Shaxsda bunday mavqening mavjudligi shaxsning "rahbarlik" fazilatlarining namoyon bo'lishidir. O'smirlarning tashabbuskorligi va tashabbuskorlik qobiliyatini rivojlantirish uchun sharoit yaratish va ularni jamoa hayotini tashkil etishda ishtirok etish orqali amalga oshirish asosiy shartlardan biridir. Ma'lumki, o'smirlik davrida inson boshqalar bilan hamkorlik qilishi, ularning ijtimoiy guruhi bilan aloqalarini mustahkamlashi, birlig va hamkorlik tuyg'usini namoyon qila olishi kerak.

O'z-o'zini boshqarish - bu jamoaning hayot tarzida, jamoaning har bir a'zosi hayotining muhim masalalarini hal qilishda faol ishtirok etishidir. Bu esa bolaga insoniy munosabatlar dunyosini, o'zini-o'zi tasdiqlashga olib keladigan o'zaro ta'sir turlarini o'rganishni anglatadi. Jamoa hayotida ishtirok etish o'smirlarni ijtimoiy ahamiyatga ega muammolarni hal qilishda har birimizga jamiyat tomonidan yuklangan vazifalarni bajarishga tayyorlaydi, hayotda o'zini o'zi belgilashiga yordam beradi. Bolalarning o'zini-o'zi boshqarish funksiyalaridan biri bu jamiyatda kelajakdagi hayotga tayyorgarlik ko'rishdir, unda inson nafaqat bo'ysunishni, balki boshqarishni ham bilishi

muhimdir. O'smir bir qator bilim, ko'nikma va malakalarni, birinchi navbatda, boshqaruv faoliyatida egallaydi. O'qituvchilar o'smirlarning shaxsiy, tashabbuskorlik, ijodiy, intellektual salohiyatini rivojlantirishga hissa qo'shadigan taklif qilinadigan mashg'ulotlarga imkon qadar o'smirlarni jalb qilish, shuningdek, o'qituvchilarga o'zlarining yashirin xususiyatlarini ko'rish va ko'rsatishga yordam berish uchun ta'limning shunday shakllari va vositalarini tanlashga harakat qiladilar. Shu orqali ularning mahoratini oshiradi [7:77]. Shunday qilib, har bir kishi o'ziga xos bo'lgan tashabbuskorlik salohiyatini rivojlantirishi va yaxshilashi mumkin. Hayotiy tajriba va kasbiy ko'nikmalarni egallash bilan individuallik qobiliyati sezilarli darajada oshadi. Asosiysi, o'z kuchini va muvaffaqiyatini yaxshi qo'llash uchun faoliyat doirasini aniqlash kerak.

Bugungi kunda pedagogik faoliyatning asosiy g'oyasi - faol fuqarolikni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish va birgalikda tashkil etilgan ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatda o'smirlarning tashabbuskorlik tajribasini dolzarblashtirish. Ta'lim o'smirlarga o'zlarining fuqarolik fazilatlarini namoyon qilish uchun taklif qilinadigan turli xil faoliyat turlari bilan ajralib turadi, shu bilan o'smirlarning yosh xususiyatlarini va o'zini o'zi anglash ehtiyojlarini hisobga oladi. Bolalar jamoasining yetakchilarini tarbiyalash metodologiyasidagi muhim pedagogik elementni faqat ushbu tushunchaning mazmun va mohiyatini ochib beradigan tashabbuskorlikning psixologik nazariyalarini o'rganish orqali tushunish mumkin. Buning yorqin misoli - voqelikni oldindan ko'rish nazariyasi, unga ko'ra har bir o'smir kelajak uchun rejalar tuzadi, o'sishga va tobora ko'proq muvaffaqiyatlarga erishishga intiladi. Bu uning faoliyatini rag'batlantiradi, hayotini muvaffaqiyat quvonchiga to'ldiradi. Ma'rifiy ishlar tizimida fan, texnika, san'at namoyandalari bilan fan kechalari, olimpiadalar, uchrashuvlar tayyorlash va o'tkazish istiqbolli xizmat qilishi mumkin. Sinfdan tashqari ishlar tizimida talabalarning istiqbolli itilishlarini tashkil etish uchun yanada keng imkoniyatlar mavjud. Zamonaviy ta'lim tizimi doirasida istiqbollarni kengaytirish uchun o'smirlar o'rtasida tashabbuskorlik motivatsiyasini shakllantirish va mustahkamlash uchun maktabdagi istiqbollar nafaqat bayramona va rang-barang, balki asosan ishbilarmonlik xarakteriga ega bo'lishi juda muhimdir. Ushbu amallar bizga o'smirlarda tashabbuskorlik motivatsiyasining psixologik xususiyatlarini eksperimental o'rganish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Фридман Л.П. Изучение личности учащегося и ученических коллективов. -М.: Академия, 2013. -С. 210.
 2. Лютова Е.К. Тренинг эффективного взаимодействия с детьми. СПб.: ООО Издательство "Речь", 2011. -С. 190.
 3. Евтихов О.В. Практика психологического тренинга. СПб.: Издательство "Речь", 2009. -С. 256.
 4. Маркова М.Ю. Развитие лидерских качеств и организаторских способностей в детском общественном объединении. -М.: «Просвещение», 2014. -С. 142.
 5. Шувалов А.В. Проблемы развития службы психологического здоровья в системе дополнительного образования детей. // Вопросы психологии. 2011. № 4. - С.66-69.
 6. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? Психологические игры и упражнения. / Пер. с нем. - М.: «Генезис», 2011. - С. 160.
 7. Goleman D. Hissiy tashabbuskorlik: hissiy aqlga asoslangan odamlarni boshqarish san'ati. -М.: «Alpina», 2012. 301-b.
 8. Dontsov A.I. Guruhlarni birlashtirish muammolari. -М.: MDU, 2009. 168-b.
 9. Izotova E.I. Bolaning hissiy sohasi. Nazariya va amaliyot. -М.: Ed. markazi "Akademiya", 2011. 288-b.
 10. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya (darslik). -Toshkent: 2009.
 11. Akramova F.A. Ijtimoiy psixologiya. -М.: O'quv qo'llanma. -Toshkent: 2007.
- REZYUME.** Mazkur maqolada zamonaviy jamiyat dolzarb muammolarga yangicha nazar tashlaydigan, tashabbuskorlik qila oladigan fuqarolarga muhtojligi va harakatchanlik, raqobatbardoshlik kabi muhim insoniy fazilatlar va o'smirlarda tashabbuskorlik fazilatlarini shakllantirishni o'rganishda ayrim yondashuvlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлена информация о необходимости граждан, способных проявить инициативу и по-новому взглянуть на актуальные проблемы современного общества, а также о некоторых подходах к обучению формированию таких важных человеческих качеств, как мобильность, конкурентоспособность и инициативные качества у подростков.

SUMMARY. This article provides information about the need for citizens who can take initiative and take a new look at the current problems of modern society, and about some approaches to learning the formation of important human qualities such as mobility, competitiveness and initiative qualities in teenagers.

CLIL YONDASHUVIGA ASOSLANGAN BIZNES-TADBIRKORLIK TA'LIMI

M.M.Mirzakarimova – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

Andijon davlat chet tillari instituti

Tavanch so'zlar: uzluksiz o'qitish, tadbirkorlik, biznes, mehnat bozori, yoshlar, jamiyat, milliy innovatsion tizim, tadbirkorlik, zamonaviy ta'lim, o'quvchi-yoshlar, menejment, CLIL yondashuv.

Ключевые слова: непрерывное образование, предпринимательство, бизнес, рынок труда, молодежь, общество, национальная инновационная система, предпринимательство, современное образование, студенческая молодежь, менеджмент, CLIL-подход.

Key words: continuing education, entrepreneurship, business, labor market, youth, society, national innovation system, entrepreneurship, modern education, student and youth, management, CLIL approach.

Bozor iqtisodiyoti faoliyatning yangi tamoyilaridan biri bu texnik, innovatsion va tashkiliy muammolarni hal qilishga ijodiy yondashishdir. Ushbu tamoyil oxirgi o'n yillikda o'zini to'liq ishdan chiqargan reproduktiv, konservativ yondashuvga qarshi shakllantirilgan [3]. Bugungi kunda bozor konyunkturasi o'zgarishiga moslashuvchan tarzda javob beradigan, taklif etilayotgan mahsulotlar va xizmatlarning turlarini kengaytiradigan CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlik ta'limini rivojlanmoqda.

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili MDH olimlari tomonidan hozirgi kunda ko'pgina ta'lim muassasalari oldida tubdan farq qiladigan psixologiyaga ega bo'lgan odamlarni shakllantirish vazifasi bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Ushbu vazifa faol, tashabbuskor, qaror qabul qilishga tayyor, o'z pozitsiyalari va qarashlarini himoya qiladigan, o'z faoliyati natijalari va oqibatlarini uchun javobgar bo'lganlar o'quvchilarni tarbiyalashdan iboratdir.

Xalqaro tadqiqotlarda xodimlarning yangi turini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish ta'lim muassasasidan uning faoliyatini tashkil etishga yangicha yondashishni, ya'ni ta'lim sohasida CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlik ta'limini rivojlantirishga yangicha qarashlarni kuzatishimiz mumkin [4].

Hozirgi kunda mamlakatimizda yoshlar biznes-tadbirkorlikni boshlashda juda katta qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Bu muammolarga biznes-tadbirkorlikni boshlashdagi moliyaviy qiyinchiliklar, yuqori soliq stavkalari va kreditlar bo'yicha foizlar, yoshlarning qo'lida boshlang'ich sarmovaning yetishmasligi, faoliyatining qisqa davomiyligi va tajriba yo'qligi kiradi [7]. Ushbu muammolar davlat tomonidan biznes-tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali o'z yechimini topishi uchun yoshlarga ko'plab imtiyozlar berilmoqda.

Maqola metodologiyasi pozitivizmga va strukturalangan usulga asoslanib, nazariy tahlil, umumlashtirish, kuzatish, suhbat, ekspert baholash, faoliyat natijalarini o'rganish, pedagogik eksperiment kabi empirik usullardan foydalanildi hamda ta'lim oluvchilarning fikrlash qobiliyati va bilim darajasining oshishiga, ularda CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga, ta'lim tizimida uzluksizlik va uzviylikni yanada takomillashuviga xizmat qiluvchi yangi biznes-tadbirkorlikka oid uslubiy shakl, vosita va tajribalarni kengroq jalb qilish o'rganiladi.

Bizning fikrimizcha, maktabning texnologiya o'qituvchilari o'quvchilarga CLIL yondashuvi asosida biznes-tadbirkorlikni o'rgatishda alohida rol o'ynaydi, chunki ularning faoliyati nuqtayi nazaridan ular real iqtisodiyotga eng yaqin. Bu albatta, pedagogika universitetida texnologiya o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini tartibga solish kerakligini talab etadi. Maktab o'quvchilariga bozor iqtisodiyoti asoslari va biznes-tadbirkorlik faoliyati asoslarini CLIL yondashuvi asosida o'rgatish uchun bo'lajak texnologiya, tadbirkorlik asoslari, iqtisodiy bilim asoslari, tarbiya, xorijiy til fani o'qituvchilarini ilmiy-uslubiy tayyorlashning o'ziga xos xususiyati shundaki, o'qish davrida talabalar, bo'lajak o'qituvchilar texnik, iqtisodiy, psixologik, xorijiy til,

pedagogik va metodik bloklarning o'quv fanlari majmuasini o'zlashtirishlari kerak. Bunday o'qitishning muhim elementi o'quv jarayoniga texnologik, dizayn, psixologik, pedagogik va tadbirkorlik xarakteridagi ijodiy vazifalarni kiritishdan iborat [5].

Yoshlar – bu har qanday o'zgarishlarga tezda javob beradigan jamiyatning eng faol qismi bo'lib, boshqa yosh guruhlariga qaraganda biznes-tadbirkorlikda ko'proq imkoniyat va qobiliyatga egadirlar. Yoshlar biznes-tadbirkorligi – bu davlat idoralarining alohida e'tiborini talab qiladigan juda murakkab sektor. Uning maqsadli qo'llab-quvvatlanishi mintaqada kichik biznesning rivojlanishini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida iqtisodiy o'sishga, mintaqaning investitsion jozibadorligini oshirishga olib keladi.

Bizning fikrimizcha, yoshlarni biznesga tizimli ravishda tayyorlash shaxsni uzluksiz o'qitishning uch bosqichida: umumta'lim maktabida, universitetda, shuningdek malaka oshirish tizimida amalga oshirilishi kerak. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida biznes-tadbirkorlikka katta e'tibor qaratish lozim. Yoshlarni CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlikka nazariy va amaliy o'qitish uchun o'qituvchilarni maxsus tayyorlash kerak [6].

Bugungi kunda biz hattoki zamonaviy dunyoda talab qilinadigan faoliyat, uslubiy, kommunikativ va boshqa vakolatlarining amaliy ifodasi sifatida biznes-tadbirkorlik kompetensiyasi haqida gapirishimiz mumkin. Har qanday o'quv yurtining bitiruvchisi u yoki bu darajadagi biznes-tadbirkor bo'lishi kerak. Biznes-tadbirkorlik funksional savodxonlikning zarur tarkibiy qismiga ayylanib bormoqda.

Jahon tajribasini hisobga olgan holda O'zbekistonda milliy innovatsion tizimni shakllantirish strategiyasini ishlab chiqish zarur. Milliy innovatsion tizimni shakllantirish jarayoni ko'p bosqichli va uzoq davom etadi, shu sababli, maqsadga yo'nalishda dastlab to'g'ri tanlangan harakat trayektoriyasi juda muhimdir [1]. O'zbekiston sharoitiga mos keladigan innovatsion modelni topish uchun boshqa mamlakatlarda ushbu sohaning milliy xususiyatlarini hisobga olish va ushbu xususiyatlarning sabablari nimada ekanligini o'rganish lozim.

Strategik innovatsiyalar va axborotlashtirish markazi mamlakat aholisi va birinchi navbatda innovatsion madaniyatni (jamiyatning menejment, ta'lim, ishlab chiqarish, moliya, qonunchilik va boshqa sohalarda innovatsiyalarga tayyorligi va qobiliyati) shakllantirish mexanizmini tashkil etish va ishga tushirishda turli darajadagi menejerlar orasida hududlarni qamrab oluvchi, innovatsion rivojlanish va milliy innovatsion tizimlar bo'yicha taqsimlangan tuzilishga ega tahliliy va axborot markazini yaratish, mamlakatning innovatsion salohiyatini tizimli tahlil qilish, ya'ni innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan turli xil manbalar, shu jumladan moddiy, moliyaviy, intellektual va boshqa manbalar to'plamini tizimli tahlil qilish, mintaqaviy innovatsiya faoliyatini baholash; kichik va o'rta tadbirkorlikning innovatsion salohiyati, yirik sanoat korxonalari, kombinatlar, korporatsiyalar ichidagi fanning holati, dolzarb va ilmiy-akademik va universitet sohasida tadqiqotlar, ilmiy bilimlar tijoratlashtirish darajasini va

sanoat, tadbirkorlik bilan aloqalarni borligini tahlil samaradorligini hisobga olgan holda amalga oshirish zarur.

Ko‘rinib turibdiki, zamonaviy ta’lim tizimida ayniqsa maktablarda, korxonalar bilan aloqa qilishga e’tibor qaratilishi kerak. Dasturlar orasida bitiruvchi o‘quvchilar uchun korxonalarda amaliyot o‘tash tizimiga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Hozirgi asosiy vazifalardan biri maktab o‘quvchilariga hunar o‘rgatishning milliy-an’anaviy asoslarini ishlab chiqish va ularni hayotga tatbiq qilishdir degan so‘zning asl ma’nosini izohlab berishimiz hunar-muayyan tayyorgarlik talab etiladigan va tirikchilik manbayi bo‘lgan ijodiy mehnat faoliyatidir [9].

Uzluksiz ta’limda fan va ishlab chiqarish davlat va jamiyat bilan o‘zaro bog‘liq. Ta’lim va tarbiya jamiyat taraqqiyotini ta’minlovchi muhim omildir. Chunki, ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichidagi ijtimoiy buyurtmasini bajarishga yo‘naltirilgan bo‘ladi [2]. Ta’lim mazmunini tashkil etish ilmiylik, faollik, tushunarlik, ta’lim va tarbiyaning birligi, ko‘rgazmalilik va muntazamlilik, uzviylik, izchillik kabi didaktik tamoyillarlar asosida amalga oshiriladi [9]. Ana shu tamoyillardan biri ta’lim tizimida uzviylik bo‘lib u CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlik ta’limini tashkil etishda yetakchi tamoyillardan hisoblanadi. Biznes-tadbirkorlik ta’limda uzviylik tamoyillari o‘tilgan o‘quv materiali bilan kelgusida o‘tiladigan o‘quv materiali o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishni taqozo etadi. Bu tamoyillarning mohiyatiga ko‘ra o‘tilgan o‘quv materiali yangi o‘tilishi kerak bo‘lgan o‘quv materiali uchun asos yaratadi.

Uzluksiz ta’lim tizimida uzviylashgan fan dasturlarining mavjud bo‘lishi va uni o‘quv jarayoniga joriy qilinganligi katta ahamiyatga ega. Demak, uzluksiz ta’lim tizimida metodik ta’minotni: Davlat ta’lim standartlari, o‘quv rejalari va o‘quv dasturlarining ahamiyati, ta’lim sifatini oshirishda, uzluksiz ta’limni takomillashtirishda uzviylashgan dasturlarning yaratilishi va izchillik bilan amaliyotga tatbiq etilishi muhim ahamiyat kasb etadi [8]. Ta’lim sohasida biznes-tadbirkorlikni rivojlantirish ta’lim samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri ta’lim turlari uzluksizligini takomillashtirish va fanlarga uzviylikni ta’minlashdir. Shuningdek ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylikning ta’minlanishi – ta’limning keyingi bosqichi mazmuni avvalgi bosqichdagi mazmunni bevosita davom ettiribgina qolmay, balki mazmun jihatdan uzviy

bog‘langan tarzda, ayrim fanlarni kengaytirilgan va chuqurlashtirilgan holda takomillashtirishi va boyitishida hamda fanlararo uzviylikning ta’minlanishi asosida noo‘rin takrorlanishlarga chek qo‘yishda o‘z ifodasini topadi [10]. CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlik ta’lim tizimida mehnat bozorida o‘z o‘rnini topadigan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini ko‘p jihatdan umumkasbiy va maxsus fanlarni yuqori darajada o‘qitish belgilaydi. Umumkasbiy fanlar fundamental fanlar hisoblanib, umumta’lim fanlar negizida o‘qitiladi va maxsus fanlar yo‘nalishidagi bilimlarni kengaytiradi, chuqurlashtiradi hamda shu maxsus fanni o‘rgatish uchun asos yaratadi. Maxsus fanlarni o‘qitish amaliy bilim kuchli va ishlab chiqarishga bog‘liq bilimlar bilan bog‘langan bo‘lganligi, o‘zlashtirilgan nazariy-amaliy bilimlari asosida ishlab chiqarish muammolarini hal qilishga yo‘nalganligi sababli o‘ziga xoslikni namoyon etib, o‘quv maqsadlarini belgilashda ham o‘ziga xoslikni talab etadi.

CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlik ta’limi tizimida umumkasbiy va maxsus o‘quv fan dasturlarini uzviylashtirishni ilmiy-uslubiy va amaliy ahamiyati shundan iboratki, jamiyatdagi demokratik o‘zgarishlar, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy-iqtisodiy islohotlar va ularning natijalarini inobatga olgan holda uzviylashgan o‘quv fan dasturlari yaratiladi. Ta’lim tizimida uzviylashgan fan dasturlarining qo‘llanilishi avvalambor noo‘rin takrorlanishlarga barham beradi, talabalarga beriladigan bilim, ko‘nikma va malakalarni tizimlashtirilib, ularning bilimlaridagi bo‘shliqlarni to‘ldirishda hamda ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi [10].

- Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Uzluksiz ta’lim tizimida kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasb egallash va kasbiy qobiliyatlarini takomillashtirish imkoniyatlarini yanada oshirishda ta’limning uzluksizligini barqarorlashtirish, umumta’lim va kasbiy tayyorgarligini doimo yangilab hamda chuqurlashtirib turish, mazkur ta’lim jarayonida uzviy ketma-ketlikka erishish, ularning kasbiy mahoratini pedagogik va axborot texnologiyalar asosida oshirib borish kabilar asosiy omil bo‘ladi, deb hisoblaymiz. Ana shunday muhim ishlarni amalga oshirishda ta’lim tizimida uzluksizlik va uzviylikni yanada takomillashuviga xizmat qiluvchi yangi CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlik ta’limiga oid uslubiy shakl, vosita va tajribalarni kengroq jalb qilish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Ahmadaliyev A.M., prof. Qosimov A.H. “Innovatsion faoliyat va ilg‘or pedagogik texnologiyalar”. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent: 2006. 56-b.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер: 2001. –С.272. (Серия “Мастера психологии”).
3. Artikova M.B. Forming Skills of Enterprise by Means of Integration Preschool and Family Children Education // Eastern European scientific journal. Ausgabe. – Germany: 2018. №2. – P.131-135.
4. Madaminjonova M. M. Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies //International Journal of Human Computing Studies. 2023. T. 5. №. 3. -P. 15-17.
5. Mavlonova R.A., Arabova M., Salohiddinova G'. Pedagogik texnologiya. O‘quv qo‘llanma.-T.: 2009. 39-b.
6. Mirzakarimova M. Effectiveness of students'entrepreneurial skills development through CLIL technologies //Академические исследования в современной науке. 2023. – Т. 2. №. 8. -С. 92-94.
7. Mirzakarimova M. M. The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes //Telematique. 2022. – С. 7128-7131.
8. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. – М.: “Школа-Пресс”, 1997. -С. 298-301.
9. Tolipov O‘.Q., Inoyatova M.Ye. Pedagog shaxsini tarkib toptirishning didaktik modellari. / Pedagogika. –Toshkent: 2014. №3. – 10-b.
10. Uzokionova M. STEAM technology and the importance of gamification in it. // Science and Education. 2023. 4 (10). -P. 365–368.

РЕЗЮМЕ. Maqolada vangi turdagi mutaxassisni rivojlantirish g‘ovasini hayotga tatbiq etish, tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning zamonaviy CLIL yondashuvini ochib berish va voshlarning zamonaviy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bo‘vicha istiqbolli nuqtavi nazar va zamonaviy tadbirkorlik faolivatining ta’limiy usullari, uzluksiz ta’limda uzvivlik tamoyillari muhokama qilingan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается реализация идеи формирования специалиста нового типа, раскрываются современные CLIL подходы к организации предпринимательства и перспективные перспективы развития современного предпринимательства и методы обучения современному предпринимательству, принципы преемственности в непрерывном образовании.

SUMMARY. The article discusses the implementation of the idea of developing a new type of specialist, revealing modern CLIL approaches to the organization of entrepreneurship and perspective perspectives on the development of modern entrepreneurship and educational methods of modern entrepreneurship, the principles of continuity in continuing education.

УДК 37.032
РЕАЛИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТА ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

И.В.Мишенина – кандидат химических наук, доцент

М.В.Худоян – кандидат технических наук, доцент

К.Б.Темираев – доктор химических наук, профессор

Северо-Кавказский горно-металлургический институт (ГТУ), г. Владикавказ

Е.В.Шургаева – студентка 5 курса ГТАУ, г. Владикавказ

А.А.Хугаева – ст. гр. ТБб-20 СКГМИ (ГТУ), г. Владикавказ

Таянч сўзлар: ижодий фаолият, касбий компетенцияларни шакллантириш, инновацион иқтисодиёт, интеллектуал фаолият, ўз-ўзини ривожлантириш, ижодкорлик, рақобатбардош мутахассис.

Ключевые слова: творческая деятельность, формирование профессиональных компетенций, инновационная экономика, интеллектуальная активность, саморазвитие, креативность, конкурентоспособный специалист.

Key words: creative activity, formation of professional competencies, innovative economy, intellectual activity, self-development, creativity, competitive specialist.

Рыночные отношения, усиление конкурентной борьбы требует от участников экономической жизни готовности к гибкому реагированию на динамические изменения внешних условий. Интеграция российской экономики в мирохозяйственную систему, динамика научно-технического прогресса, необходимость разработки и внедрения наукоёмких технологий во всех сферах народного хозяйства и повышения уровня благосостояния государства предопределяет возрастающую потребность современного общества в непрерывном развитии инфраструктуры производственного сектора и творческой личности, готовой к инновационной деятельности.

Большая роль в интенсивном развитии экономики принадлежит творческому труду инженернотехнических работников на предприятиях и в научно-исследовательских организациях. Результаты этого труда – новые конструкторские или технологические решения, научные закономерности – позволяют более полно удовлетворять насущные, и что особенно важно, будущие потребности покупателей. Эффективность инновационной деятельности достигается в первую очередь совершенствованием подготовки бакалавров в области управления инновационными процессами, которые должны будут в профессиональной деятельности принимать принципиально новые управленческие решения в условиях жёсткого дефицита имеющихся материальных, трудовых и финансовых ресурсов, времени, в условиях повышенной ответственности за конечный результат своей деятельности.

Уровень развития производства и нарастание информационных процессов определяет актуальность освоения нового, более творческого подхода к организации инновационной деятельности. При этом конкурентоспособный выпускник вуза должен обладать способностью к ранжированию информации на её актуальность, умением в окружающей действительности уяснить наиболее злободневную проблему и сформулировать профессиональную задачу, определить основные информационные источники. Существует ряд объективных и субъективных препятствий для более широкого использования творческой деятельности в условиях современного производства. Прежде всего, это условия внешней среды, в которой должна происходить творческая деятельность, – условия перемотивации. Данные условия определяются для специалистов жёсткими ограничениями во времени принятия решения и возможности использования ресурсов при возрастающей ответственности за конечный результат и приводят к торможению творческих процессов, а иногда к их полной невозможности.

Другим очень сильным препятствием является ориентированная в большей мере на алгоритмизированный стиль мышления обучающихся организация образовательного процесса в учебных заведениях.

Необходимость творческих компетенций по подготовке специалистов для инновационной экономики

На основе анализа различных подходов к компетенциям можно сделать вывод, что цель деятельности вуза по подготовке специалистов для инновационной экономики заключается в формировании профессиональных компетенций (и в первую очередь творческих) для обеспечения конкурентоспособности индивидуума на рынке труда, реализации личных устремлений индивидуума (в том числе стремления к личному творчеству и совместному творчеству).

Образовательный процесс при этом должен позволить обучающимся:

- строить межличностные и деловые отношения, вступать во взаимодействие с высококreatивной профессиональной средой;

- осуществлять профессиональное творческое саморазвитие;

- проектировать индивидуальную и командную профессиональную деятельность.

Результат такого обучения – специалист инновационной сферы, обладающий творческим критическим мышлением, что позволит ему не подвергнуться психическому давлению внешней среды при принятии решений в условиях ограничений, не стать объектом манипуляции со стороны эмоций, стереотипов, общественных групп, обнаруживать новые пути решения проблемы или возможные инновационные улучшения.

Проекты федеральных государственных образовательных стандартов (ФГОС) третьего поколения предъявляют новые требования к условиям реализации основных образовательных программ [1-3]. Процесс подготовки конкурентоспособного специалиста предполагает формирование у него профессиональных, общекультурных и, прежде всего, творческих компетенций. Реализация компетентного подхода должна предусматривать широкое использование в учебном процессе интерактивных форм проведения занятий в сочетании с внеаудиторной работой с целью развития профессиональных навыков обучающихся.

Из 30 общих (универсальных) компетенций, отобранных на общеевропейском уровне и отражённых при проектировании общих требований ФГОС ВПО третьего поколения, нами выделены:

- способность порождать новые идеи (креативность);

- способность к анализу и синтезу;

- способность применять знания на практике;

- способность к организации и планированию;

- исследовательские навыки; – способность к критике и самокритике;

- способность адаптироваться к новым ситуациям;

- работа в команде; – навыки межличностных отношений;

- лидерство;

- инициативность и предпринимательский дух.

Все указанные компетенции входят в состав творческих профессиональных компетенций, и задача учебного заведения активно внедрять инновационные формы организации образовательной деятельности с целью формирования этих компетенций, и, прежде всего, способствовать развитию творческих способностей.

Условия формирования творческих компетенций в ВУЗе

Формирование творческих компетенций затруднено тем, что имеют место противоречия между: необходимостью формирования творческих компетенций специалиста и сложившейся практикой профессиональной подготовки; профессиональной средой специалиста технического профиля и учебной информационной средой, в которой осуществляется его профессиональная подготовка; познавательными потребностями личности и возможностью высшей школы удовлетворять эти потребности. Применяемые формы и средства обучения не всегда адекватны образовательным задачам, стоящим перед высшим техническим образованием.

Высокий уровень творческих компетенций специалиста, активность его жизненной позиции являются интегральным результатом не столько содержания образования, сколько той формы, в которой этот процесс происходит. Как было отмечено ранее, новая парадигма организации учебно-познавательной деятельности требует от системы высшего профессионального образования создания условий для формирования и развития творческого потенциала личности обучающихся (рис.).

Рис. Требования к учебному процессу в рамках подготовки студентов в техническом вузе.

Переход студента от учебной к учебно-творческой деятельности и от нее к научному творчеству, в строгом смысле этого слова, сопровождается поэтапной сменой формы педагогического управления - от управления к соуправлению и, далее, к самоуправлению субъекта учения. Особое значение в триаде "управление - соуправление - самоуправление" имеет соуправление, так как именно в нем заложен механизм создания и реализации психолого-педагогических условий перехода студентов от учебного творчества к научному. Деятельность студента в режиме самоуправления представляет собой собственно конечный результат, в котором реализовано педагогическое управление

В системе профессионального образования необходимо создание среды, которая бы способствовала обучающемуся максимально раскрыть свой творческий потенциал и существенно расширить рамки проявления интеллектуальной активности. Развитие творческого мышления и творческой деятельности студентов должно рассматриваться, прежде всего, в качестве составной части специально организованного профессионального обучения в вузе. Процесс развития способностей служит предпосылкой развития личности в ходе её подготовки к активной творческой деятельности, связанной с личной ответственностью, и одновременно он является необходимым условием творческого труда. Это предопределяет ориентированность образовательного процесса на личность как основную ценность и нацеленность на обеспечение максимально

благоприятных условий для саморазвития этой личности через личностно ориентированное образование - саморазвивающуюся технологию, базирующуюся на современных идеях творческого саморазвития личности.

Основными факторами, определяющими степень овладения творческими компетенциями как базовыми, для конкурентоспособного специалиста являются: инициатива и творчество; нацеленность на саморазвитие; готовность к командной деятельности, как в роли участника команды, так и её лидера; самоорганизация своей деятельности; мобильность подготовки, обеспечивающая профессиональную адаптацию с учетом динамики социально-экономических преобразований в народнохозяйственной сфере; коммуникативность в познавательной деятельности и готовность к конструктивному восприятию альтернативных подходов к решению проблем; умение прогнозировать и анализировать процессы развития производства; способность планировать и организовывать воспитательный процесс среди подчинённых; стремление к самостоятельности и ответственности за принятые решения и, прежде всего креативный уровень интеллектуальной активности.

Важной характеристикой творческих компетенций является творческая активность, проявляющаяся в активной направленности на преобразуемый объект и в способности к самодвижению и саморазвитию. Творческая активность, выступая как мотив деятельности, опредмечивается в объекте и реализуется в нём.

Специфическая динамика творческой активности выражается в способности организма изменять напряжённость своего состояния в зависимости от степени значимости продуктивной деятельности и характера её направленности. Творческая активность - это своеобразное психическое состояние, выражающееся в готовности открыто и высоко мотивированно создавать новый продукт.

Характерными признаками личностно-ориентированного образования являются:

- ориентированность на обучающегося как на цель образования (аксиологический подход);
- поддержка субъектных творческих способностей (креативности) обучающегося (личностнокреативный подход);
- ориентация обучающегося на усвоение средств и способов познания окружающей действительности (когнитивно-развивающий подход);
- помощь в оптимальном сочетании личностных устремлений и социальных условий (деятельностно-творческий подход);
- развитие готовности к самостоятельной обособленной деятельности в условиях экстремального внешнего воздействия (синергетический подход).

Творческую индивидуальность нельзя сформировать отдельно от изучения профессиональных дисциплин, в тоже время нельзя замыкаться на решении творческих задач в процессе изучения этих дисциплин. Необходимо организовать процесс обучения таким образом, чтобы вся структура образовательной деятельности способствовала бы формированию готовности к творческой профессиональной деятельности. Причём такое развитие личности необходимо начинать с первого курса университета, чтобы молодой специалист не стал заложником системы знаний и алгоритмических методов деятельности, а с самого начала включился в учебную творческую деятельность, а затем и научно-исследовательскую деятельность.

Основными этапами развития специалиста для инновационной сферы, реализуемыми в вузах, являются:

- формирование профессиональной направленности как самостоятельное и мотивированное отношение к выбору профессии;

– формирование профессионального самоопределения как процесс принятия обоснованного решения о выборе профессии;

– формирование практической востребованности как интеграция социального заказа и личностной направленности;

– формирование творческих профессиональных компетенций как совокупности индивидуальных качеств личности;

– формирование готовности к дальнейшему саморазвитию;

– становление и воспитание качеств личности, базирующихся на общечеловеческих ценностях.

Организация образовательного процесса основана на психолого-педагогических условиях воспитания конкурентоспособной личности для инновационной экономики:

– создание системы выявления творческих личностей и стимулирование развития их творческих компетенций;

– формирование внешней среды в вузе, способствующей развитию творческих способностей (креативности), через пропаганду творческих достижений обучающихся и преподавателей вуза;

– разработка методологии сопровождения творческого саморазвития;

– формирование личностной заинтересованности в получении конкурентоспособного образования через потребности региональной экономики;

– использование сотрудничества в комбинации с внутригрупповой и межгрупповой конкуренцией студентов в познавательной деятельности.

Творческую индивидуальность нельзя сформировать отдельно от изучения профессиональных дисциплин, в тоже время нельзя замыкаться на решении творческих задач в процессе изучения этих дисциплин. Необходимо организовать процесс обучения таким образом, чтобы вся структура образовательной деятельности способствовала бы формированию готовности к творческой профессиональной деятельности. Причём такое развитие личности необходимо начинать с первого курса университета, чтобы молодой специалист не стал заложником системы знаний и алгоритмических методов деятельности, а с самого начала включился в учебную творческую деятельность, а затем и научно-исследовательскую деятельность.

С содержательной и организационно-методической точек зрения учебный процесс должен включать

интегративные учебные дисциплины, либо специально организованные формы и методы обучения (метод исследовательских или творческих проектов), формирующие целостность научной картины мира, понимание того, что каждый учебный предмет отражает лишь одну, узкую сторону действительности.

Выводы. Профессиональная деятельность инженера сопряжена с решением нестандартных инженерных задач повышенной сложности в быстро меняющихся условиях, что требует от него не просто сформированности технического мышления, но и высокого уровня инженерного творчества, поисковые умения на высоком уровне обобщения, способность переносить имеющиеся знания и умения в новые ситуации, включать их в новые системы, для расширения границ познания.

Таким образом, структуру образовательной деятельности по подготовке кадров для инновационной экономики, обладающих высоким уровнем сформированности творческих компетенций можно сформулировать следующим образом:

1. Разработка модели конкурентоспособного специалиста, нацеленного на постоянное творческое саморазвитие, на основании социального заказа.

2. Определение содержания обучения, предоставляемого в дополнение к основному (определяемому ФГОС).

3. Моделирование образовательного процесса в рамках инновационной программы, определение целей, методов и форм организации обучения.

4. Формирование образовательной профессионально-ориентированной среды, обеспечивающей становление и развитие интеллектуальных и творческих способностей (креативности) личности, творческих компетенций специалиста.

5. Разработка методики организации учебного процесса на основе принципов внутренней творческой мотивированности и мотивационной готовности аудитории, стимулирующей процесс творческого саморазвития личности.

6. Разработка учебно-методического комплекса, позволяющего реализовать выбранную технологию.

7. Организация эффективного учебного процесса на основе сочетания деятельности в команде и соревнования в процессе обучения.

8. Мониторинг творческого саморазвития личности и конкурентоспособности и гибкое изменение технологии образовательной деятельности.

Литература

1. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. -Москва: Издательский центр Академия, 2002. –С. 320.
2. Мединцева И.П. Компетентный подход в образовании. В: Педагогическое мастерство: материалы II Междунар. науч. конф. (Москва, декабрь 2012). -М.: «Буки-Веди», 2012; Режим доступа: URL https://moluch.ru/conf/ped/archive/65/3148/Conferinta_Stiințifică_Internațională_„Problemele_acmeologice_în_domeniul_Culturii_fizice.
3. Русова Н.Ю. Современные технологии в науке и образовании. Магистерский курс. Программа и терминологический словарь [Текст]. -Нижний Новгород: НГПУ, 2002.
4. Хуторской А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс]. В: Электронный журнал Эйдос. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>
5. Tunning Education Structures in Europe. 2nd Edition. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://tuning.unideusto.org>. 2008. –Р.126.

РЕЗЮМЕ. Мақолада техник мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини тиклашда ижодий компетенцияларни амалга ошириш хақида сўз боради. Олий ўқув юртларида жорий этилаётган инновацион соҳа мутахассиси камолотининг асосий босқичлари, олий ўқув юртларида ижодий компетенцияларни шакллантириш шартлари, ўқув жараёнини ташкил этиш масалалари ҳам алоҳида таъкидланган.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о реализации творческих компетенций при восстановлении профессиональной подготовки технических специалистов. Также были освещены основные этапы развития инновационных специалистов, условия формирования творческих компетенций в высших учебных заведениях, вопросы организации образовательного процесса.

SUMMARY. The article talks about the implementation of creative competencies when restoring the professional training of technical specialists. The main stages of development of innovative specialists, the conditions for the formation of creative competencies in higher educational institutions, and issues of organizing the educational process were also covered.

IMOM AL-BUXORIY ASARLARIDA MA'NAVİY-AXLOQIY TARBIYA

S.M.Norboyeva – doktorant

Termiz davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: urf-odat, qadriyat, ma'naviyat, madaniyat, Qur'oni karim, hadis, odob, axloqiy sifatlar, payg'ambar, idrok, ruh, iymon, ibodat, amal, xulq.

Ключевые слова: обычай, ценность, духовность, культура, Священный Коран, хадис, нравы, нравственные качества, пророк, восприятие, дух, вера, молитва, действие, характер.

Key words: custom, value, spirituality, culture, Holy Qur'an, hadith, manners, moral qualities, prophet, perception, spirit, faith, prayer, action, character.

Buyuk ne'matlardan biri bo'lmish mustaqillik xalqimiz uchun milliy urf-odatlarini o'rganish, ajdodlarimizning boy madaniy va ma'naviy merosidan bahramand bo'lish uchun keng imkoniyatlar yaratdi.

Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan bu borada ancha xayrli ishlar amalga oshirildi. Jumladan, buyuk muhaddis, alloma Imom al-Buxoriy ijodiga, uning merosini o'rganishga katta e'tibor qaratildi.

Islom ta'limotining bilimdoni, butun musulmon dunyosi uchun muqaddas bo'lmish axloqiy-huquqiy munosabatlarni ifoda etgan. Eng mukammal va ishonchli hadislar to'plamini tuzib chiqqan zotning to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn al Mug'ira ibn Bardazbeh al-Ja'fiy al Buxoriydir.

Muhammad al-Buxoriy hijriy 194-yil shavval oyining 13-kuni, milodiy 810- yil 20-iyulda, ko'pchilik arab olimlarining fikricha, juma kuni peshindan keyin tug'ilgan [1:478]. Buxoroda tug'ilganligi uchun "al-Buxoriy" tahallusi bilan nom qozongan. O'sha davrdan boshlab, bu shahar ulug' muhaddis tug'ulib o'sganligi sharafiga Buxoroi sharif deb atalgan, aholisi esa butun dunyo musulmonlari orasida "buxoriylar" deb e'zozlangan.

"U kishining tavallud sanalarining aniq ko'rsatishimizga sabab, deb yozadi sharqshunos olim. U.Uvatov, - buyuk muhaddisning otalari, o'z davrining olim, fozil kishilaridan bo'lgan va o'g'illarining tug'ilgan kushilaridan bo'lgan va o'g'illarining tug'ulgan kunlarini o'z aksini topgan. "Hadis" so'zi arab tilida "xabar, hikoya" ma'nosini anglatadi.

Arab manbalarida yozilishicha, "avvalo, hadis ilmi - rivoyatdir". Hadislar payg'ambar vafotidan keyin ham ancha vaqt og'zaki tarzda muomalada bo'lgan. VII asrning boshlariga kelib, payg'ambarning gaplari, amallari, qarorlari, xulqlari va axloqiy sifatlarini o'zida aks ettirgan rivoyatni, ya'ni hadislarini jamlash va yozish ishlari boshlangan.

Hadisshunoslik ilmining juda ham rivojlanishi uchun hadislarining Qur'oni Karimdan keyingi musulmon huquqi manbayiga aylanishi, jamiyat taraqqiyoti davomida paydo bo'layotgan muammolarni ijobiy hal etish yo'lidagi urinishlar sabab bo'ldi. Ummaviylar davridayoq hadislar diniy ta'limot va huquqning ikkinchi "ildizi" tarzida qabul qilingan edi. Xuddi shuning uchun hadislarini jamlash, tartibga solish, so'ngra ularni yozib olish, bo'limlarga ajratish va tadqiq etish qunt bilan amalga oshirildi.

Al-Buxoriy hadis ilmini dastlab Buxoroda o'rganishga kirishdi. Bu shaharda yashagan muhaddislar Muhammad ibn Sallom al-Poykandiy (777-839-yillar) va Abdulloh ibn Muhammad al-Masnadiy al- Juf'iy (843-yili vafot etgan) dan hadis ilmini o'rganib, ko'plab hadislarini yod oldi.

O'z navbatida al- Buxoriyning axloqqa oid ta'limotining yaratilishida o'sha davrining siyosiy-ma'naviy muhiti katta ahamiyat kasb etgan. Chunki Arab xalifaligining IX-X asrlardagi turli sohalaridagi taraqqiyoti, hamda jamiyatning qonuni asosini Qur'oni karim oyatlari va payg'ambarning sunnatlari tashkil qilishi, bu ikki manbani keng va chuqur o'rganish masalasini davr talabi darajasiga ko'targan edi.

Muhammad al-Buxoriy qoldirgan ilmiy asarlar ichida eng kattasi va mashhuri butun dunyo musulmonlarining muqaddas kitoblaridan biri hisoblanmish – "Al-Jom'e as-Sahih" kitobi ulug'lanib dunyoda "Sahihi - Buxoriy" nomi bilan ham mashhurdir. Alloma ibn Saloh (1245-yil vafot etgan) ta'kidlashicha, al-Buxoriyning bu asariga

kiritilgan ishonchli hadislarining soni takrorlanadiganlari bilan birga 7245 ta bo'lib, takrorlanmaydigan holda esa 4000 hadisdan iborat [3:28].

Pedagog olimlardan N.Achilov, A.Zunnunov, K.Hoshimov, O.Musurmonova, S.Nishonova, M.Imomova, A.Samiyev, H.Hamidiy va boshqalar o'z tadqiqotlarida talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirishda hadislarining ahamiyati haqida to'xtalib o'tganlar.

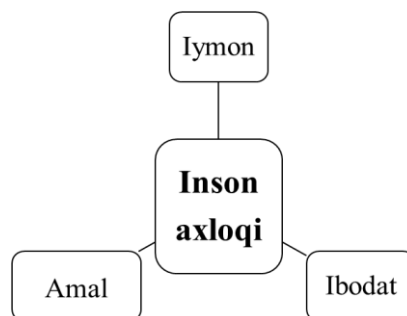
Sharq, xususan, o'zbeklarning milliy tarbiyasi falsafiy metodologik asoslarini sharq falsafiy fikri dunyoni idrok qilishning sharqona "ruhi", uslubi mavjudligini tushunmasdan aniqlab bo'lmaydi. Dunyoni idrok qilishning sharqona tarsi mavjudligidan kelib chiqish yaqin yillargacha ijtimoiy fanlarda yetakchilik qilib kelgan biryozlamalik – yevrosentrizm oqimiga barham beradi.

G'arb kishisining ongidagi antipersonalistik qarash esa islomning bevosita ta'sirida yuzaga keladi. Ana shuning uchun ham yevropalik shaxs mohiyatini islom dinining axloqiy qarashlarisiz tadqiq qilish yanglish xulosalarga olib keladi.

Din haqida so'z yuritilar ekan, pedagogika fanlari doktori M.Quronovning: "Din – dunyoqarashni tashkil qiluvchi ongning tarkibiy qismidir. Dinda inson, uning mohiyati, milliyligi haqida mulohazalarning ulkan, yaxlit tajribasi mavjud. Uning vazifasi e'tiqod orqali inson, jamiyat ruhiyatini uyg'unlashtirish tarbiyalashdir.

Ana shu nuqtayi nazardan har bir din o'zi asoslangan ma'naviy ta'lim va axloqiy tarbiya tizimidir", – degan fikrlari e'tiborga loyiqdir [6:202].

Imom al-Buxoriyning ilmiy pedagogik merosi bilan yaqindan tanishar ekanmiz, insonning axloqiy tarbiyasiga bog'liq bo'lgan, uning xulq-atvorining rivojlanishida muhim o'rin egallovchi 3 ta asosiy va keng qamrovli tushunchalarga duch kelamiz. 1-rasm (xulq- atvorning rivojlanishida muhim o'rin egallovchi asosiy tushunchalar).

Iymon – har bir musulmon uchun asosiy shart hisoblanadi, ya'ni musulmon bo'lish uchun inson balog'atga yetgach, o'z ixtiyori bilan "Allohdan o'zga iloh yo'q, Muhammad uning bandasi va payg'ambari ekaniga shahodat beraman", – degan iborani tilida aytib, dili bilan tasdiqlash talab qilinadi. Payg'ambarimiz iymon haqida shunday deydi: "Iymon so'zda ham amalda ham bo'lmog'i kerak. Iymon kuchaygaydir yoki susaygaydir" [2:13]. Buni iymonni kuchayishi va susayishidagi tarbiyaning rolga ishora sifatida tushunish mumkin. "Iymon" so'zi arabchadan "ishonch, e'tiqod" ma'nolarini anglatadi.

Iymon tor ma'noda Allohga, uning bor ekanligiga ishonmoqlikni bildirsa, keng ma'noda inson barcha amallari uchun mas'ul ekani, yaxshilik uchun mukofot, yomonlik uchun jazo olish muqarrarligiga ishonishlikni ifodalaydi.

Ibodot al-Buxoriy asarlarida axloqqa ta'sir etuvchi ikkinchi vositadir, deb aytish mumkin. Ibodot deganda faqatgina nomoz o'qish, ro'za tutish, zakot berish va haj amallarini bajarishgina tushunilmaydi, balki sabr-toqatli bo'lish, nafsni tiyish, tozalikga rioya qilish, bironing haqqiga xiyonat qilmaslik, va'daga vafodir qilish va yomon illatlardan saqlanish nazarda tutiladi.

Amal tushunchasi imon va ibodat kabi tushunchalarda farq qilib, ko'proq insonning irodasiga, xohishiga bog'liqdir. Masalan, inson bir kishiga yordam berish, bermasligi yoki aksincha, yomonlik qilish mumkin. Bo'lajak pedagoglarning ma'naviy axloqiy tushunchasining ahamiyati kattadir.

Al-Buxoriy asarlarida ta'kidlanishicha, inson qilgan amali tufayli kamolotga yoki inqirozga boradi.

"Al-jomi' as-sahih" va "Al-adab al-mufrad" da insoniy fazilatlaridan ezgulik, iffat, sabr-toqat, qanoat, shukronalik kabi axloqiy xislatlar ulug'lansa, isrofgarchilik, ta'magirlik, ochko'zlik, nafs-havoga, shahvoniy hissiyotlarga berilish, baxillik, johillik kabi illatlar qoralanadi.

Al-Buxoriyning asarlarida odob-axloq masalalaridan tashqari, hozirda davrimizning, asrimizning jahon miqyosidagi umumbashariy muammolari bo'lmish tinchlikni saqlash, ekologiya, inson salomatligi sohalariga oid bir

qator ijobiy fikrlar, talablar, nasihatlar o'rin olgan. Jumladan, "Musulmonning sukmo'g'i-buzuqlik, urushmog'i - kofirlikdir" [2:95], "Yeb ichaveringlar, faqat isrof qilmanglar" [5:102], "Haq taolo o'zi pok, poklikni yaxshi ko'radi, O'zi ochiqqo'l, ochiqqo'llikni yaxshi ko'radi. Eshiklarning oldini pokiza tutinglar!" [4:60] va boshqalar. Agar bu kabi ezgulikka, yaxshilikka chaqiruvchi hodisalar yoshlarning ongiga singdirilib, kelgusida bu nasihatlariga amal qilinsa, yuqoridagi nomlari tilga olingan umumjahon axloqiy muammolarni hal etishda ijobiy natijalarga olib keladi.

Ma'lumki, kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom va axloqan barkamol naslning tarbiyalab yetishtirishga intilish o'zbek xalqining milliy xususiyati bo'lib, bu yurtida yashayotgan har bir inson o'z farzandining baxтини, fazlu kamolini ko'rish uchun butun umri davomida kurashadi, mehnat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har bir insonning, shuningdek, jamiyatimizning muqaddas vazifasi yuksak ma'naviyatli jismonan sog'lom, aqlan yetuk farzandlar etib tarbiyalash, ota-onasiga, Vataniga sadoqatli shaxs etib voyaga yetkazish lozim. Bu esa, o'z navbatida, ma'naviyatimizni tiklash, mustahkamlash va yuksaltirishimiz bilan amalga oshadi.

Adabiyotlar

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis, Al-jome' as-Sahih (Ishonarli to'plam). 1-kitob. -T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1991.
2. Al-Buxoriy. Hadis, al-Jome' as-Sahih. 4-kitob. -T.: 1992.
3. Buyuk siymolar, allomalar. 1-kitob. -T.: «Fan», 1995. 28-b.
4. Muhammad payg'ambar qissasi. Hadislar. -T.: «Kamalak», 1991. 60-b.
5. Qur'oni karim. -T.: «Cho'lpon», 1992. 102-b.
6. Quronov M. O'zbekiston umumta'lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy pedagogik asoslari. // Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya. -Toshkent: 1998. 202-b.

REZYUME. Maqolada bo'lajak pedagoglarning tayanch ma'naviy kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha Imom al-Buxoriy asarlaridan foydalanish bo'yicha ilmiy mulohazalar bildirilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье представлены научные соображения по использованию произведений Имама аль-Бухари для развития основных духовных компетенций будущих педагогов.

SUMMARY. The article presents scientific considerations on the use of the works of Imam al-Bukhari for the development of the basic spiritual competencies of future pedagogues.

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY "PADARKUSH" ASARINING YOSHLAR TARBIYASIGA TARBIYAVIY TA'SIRI

X.L.Nyutonova – o'qituvchi

Urganch RANCH texnologiya universiteti

Tayanch so'zlar: ijtimoiy-siyosiy, demokratik, dramaturg, publitsist, jamoat arbobi, axloq, jamiyat, ta'lim, tarbiya, madaniyat, renessans poydevori, tasavvur, bilim, komillik, ziddiyat.

Ключевые слова: общественно-политический, демократический, драматург, публицист, общественный деятель, мораль, общество, образование, воспитание, культура, основы возрождения, воображение, знание, совершенство, конфликт.

Key words: socio-political, democratic, playwright, publicist, public figure, morality, society, education, upbringing, culture, foundations of revival, imagination, knowledge, perfection, conflict.

"Ey Turkiston maorifi ishlarida bo'lg'on o'rtog' va o'g'lonlarim! Men o'zim garchi bandi bo'lsam-da, sizlarni esimdand chiqarmayman va sizlarga vasiyat qilib o'taman!"

Sizlarga vasiyat qilaman: maorif yo'lida ishlay turg'on muallimlarning boshini silangizlar! Maorifga yordam etingiz! O'rtadand nifoqni ko'taringiz! Turkiston bolalarini ilmsiz qo'ymangizlar! Hammaga ozodlik yo'lini ko'rsatingizlar! Bizdek maorif" qurbonlarini yo'qlangizlar! Ozodlikni tezlik ila yuzaga chiqaringizlar! Mumkin qadar ko'proq yangi maktablar ochish, shuningdek maorif va xalq saodatini ta'minlash sohasida tinmay ishlash bizga eng yaxshi haykal bo'ladi!"

(Mahmudxo'ja Behbudiy Vasiyatnomadan)

Kirish: Padarkush drammasi XX asrning boshlarida yaratilgan bo'lib, umumturkiston muammosi haqida yozilgan asar hisoblanadi. Asar qahramonlaridan biri- "Ziyoli" aytganidek Hozir yangi boshqa zamondir. Bu zamonda ilm va hunarsiz xalqning boyligi, axloq va obro'yi ham qo'ldan chiqar, xatto, dini ham zaif bo'lur". Darhaqiqat, har zamon-da ham ilm najot yo'li bo'lib kelgan. Asarning yozilish yillariga qaraydigan bo'lsak, o'lkada tubdan o'zgarishlar girdobida edi. Bir tomondan yemirilish ostonasida turgan

Chor Russiyasi va unga muxolif bo'lgan Ulyanov boshchiligidagi sotsialistik partiya; Ammo afsuslar bo'lsinki, hali hamon Turkistonda yagona maslak g'oya ostida birlashish bo'lmagan. "Qadimchilar" (mutaassib ulomolar) va yangicha hurfiy jaded namoyondalari o'rtasida qarama-qarshiliklar kuzatildi. Bir tomond esa anarxik boshqaruv tizimini yoqlagan bo'lishsa, bir tomond esa yangicha xalqchil nisbatan hurfiylikka asoslangan jamiyat tarafdori bo'lganlar. Jadidchilik harakati keng tus ola boshladi.

Xalqni to'liqlantiruvchi kuchga aylandi. Gazeta, jurnal, teatr sohaları bu vazifani bajardilar. Yevropadan kirib kelgan drama janri ommalashib bordi. Yozuvchilar tomonidan yaratilgan asarlar asosida teatr sahnalari qo'yildi. Biz ana o'shalar orasidan Mahbudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" drammasini ko'rsatishimiz mumkin. Asar 1913- yil yozilib o'sha yili sahna yuzini ko'rdi. Behbudi bu asari orqali xalq hayotining eng chirkin hayotini aks ettirishga harakat qildi. Avvalo, yozuvchi jaholatga qarshi kurashish, ma'rifatsizlikni qoraladi. Asarda tilga olingan "Boy" obrazi orqali bu narsani yoritib berishga harakat qilib, ramziy ma'noda uning boyligi va o'tkinchi hayoti sababkim, uning valadi bo'lmish "Toshmurod" ota qotili ya'ni padarkush bo'ladi. O'g'lining ta'lim tarbiyasiga bee'tibor, xudosi pul bo'lgan otaning ayancli qismati edi. Tarix sahnasida xonliklar davri qora bo'yoqlarda chirkin hayot tarzini ko'proq yodimizga tushiradi. Asriy qoloqlik oqibati barchamizga ma'lum. Aksar aholi fuqarolarida bo'lganidek, "Boy" so'zi bilan aytganda: Men o'zim besh vaqt namozni keraklik duolari ila bilurman. Shuning o'zi kifoya. Dinni faqatgina ibodat va to'rt- besh sura oyatidan iborat deb bilguvchilar kam emasdi. Shu sababli taraqqiyparvar jadidchilar dunyoning har bir nuqtasida bo'lib turgan yangilanish texniki inqilobdan ta'sirlangan holda o'lka aholisining ahvoli maishati naqadar nochorligini his qilishardi. "Padarkush" bu bizning ajdodlarimiz yeriga, boyligi-yu, sha'niga hiyonat qildik. O'z otamizning qotili bo'ldik. Asar so'ngida "Ziyoli" (asar qahramoni) millatdoshlariga yuzlanib: "Ilm va tarbiyasiz bolalarning oqibati shuldir. Bizlarni xonavayron, bachagiryon va bevtan bandi qil'gon tarbiyasizlik va jaholatdur. Modomiki, bizlar tarbiyasiz bolalarimizni o'qutmaymiz, bul tariqa yomon hodisalar va badbaxliklar oramizda doimo hukmfarro bo'lsa kerak". Endi hozirgi kunimizga solishtirsak, to'g'ri, u davrlar hozirgi kunimizdan tubdan farq qilishi mumkin. Mustaqil davlat o'laroq o'z o'rnimiz bor Hamma narsa qiyoslashdan nisbiylikda ayon bo'lgani singari fikrimizni dalillashga harakat qilamiz.

Ismoil Gaspirali yozganidek: "Bizlar ta'limni tarbiyadan aslo ajratmaymiz aksincha ta'lim orqali tarbiyaga yaqinlashamiz". Shunday ekan, ta'limni tarbiyadan tarbiyani ta'limdan ajratish xato talqin qilish xatarlidir. Tarbiya tarixiy sharoitlarda millat ongida shakllangan xalq ideologiyasidir. Ta'lim esa har zamonning taqozosi bilan yuzaga keladigan bilimlar manbayi. Ammo hamma zamon uchun taaluqli bo'lgan ilmlar ham mavjud.(Matematika ,tibbiyot, astromiya va h.k). Bu asarda jamiyatning eng og'ir nuqtasi ochib beriladi. Savodsizlik jinoyatga bosilgan ilk qadam ekanligini anglashimiz mumkin. "Padarkush" umumiy ma'noda qaysi jamiyatning ko'zgusi desak mubolag'a bo'lmaydi. Mahmudxo'ja Behbudi mana shu ko'zguni sindirishlikni bizning jamiyatimizga jamiyatga o'rgatdi. Bundan tashqari bu asarda boylarning o'z manfaatlarini xalq manfaatlaridan ustun qo'yajakligini yana bir bor o'z tasdig'ini topdi. Xalqimizda mavjud bo'lgan, va azal-azaldan qonimizga o'tib kelayotgan tarbiya va ta'limni oqsab qolganligini namayon qildi. Agar biz jamiyatda ilim-marifatni rivojlantirmas ekanmiz shu kabi "Padarkush"lar bizning jamiyatda yo'q bo'lib ketmaydi.

Mahmudxo'ja Behbudi o'zining "Padarkush" dramasi bilan o'zbek adabiyotiga drama janrini olib kirganligi bilan ahamiyatli sanaladi. U Yassaviy avlodidan bo'lgan. O'n sakkiz yoshidan qozixonada mirzalik qiladi, qozi, muftiy darajasigacha ko'tarilgan. Behbudi yozgan asarlariga to'xtalsak, aksariyat asarlari ta'lim-tarbiya tizimini yangicha usulda tashkil etib, rivojlantirishga qaratilgan. Behbudi o'z zamonasi yoshlariga murojaatida bunday yozadi: "Barchamizga oftob kabi ravshan va ayondirki, maktablar - taraqqiyotning boshlang'ichi, madaniyat va saodatning darvozasi. Har millat eng avvalo maktablar ibtidoiysini zamoncha isloh etib ko'paytirmaguncha taraqqiy yo'lig'a kirib madaniyatdan foydalanmas". Mahmudxo'ja Behbudi o'z zamonasining yoshlarini

shunchalar bilimli bo'lishini xohlagan ediki, uning tashabbusi bilan o'z otasi sharafiga "Behbudiya kutubxonasi"ni tashkil qildi. Behbudi bundan tashqari vatandoshlarining ko'proq ma'rifatli bo'lishi uchun ro'znoma va jurnallar nashrini yo'lga qo'yishda ishtirok etdi. Behbudiyning "Padarkush" pyesasini birinchi o'zbek drama asari sifatida dramaturgiyaning keyingi rivoji uchun eshik ochdi, desak mubolag'a bo'lmas. Uch parda, to'rt manzarali dramatik senariy mazmunan sodda bo'lib, o'qimagan, johil va nodon bolaning o'z otasini o'ldirgani haqida.

Mahmudxo'ja Behbudi "Padarkush" (O'qimagan bolaning holi) dramasi yozish bilan adabiyotda o'ziga xos yangilik yaratdi. Avvalo, shuni aytish joizki, "Padarkush" dramasi inqilobiy g'oyalarni emas, ma'rifatchilik, komillik qarashlarini ilgari suradi. Pyesada chorizm mustamlakachilik siyosatini fosh etuvchi va qoralovchi fikr-mulohazalar yo'q bo'lishiga qaramay, "Padarkush"ni sahnalashtirish o'zi yaratilgan davrlarda ruxsat berilmagan. "Padarkush" asari yangi g'oyani targ'ib etishning yangi usuli sifatida yuzaga keldi. Jadidlarning qarashlarini ommaga taqdim etish uchun katta auditoriya kerak edi. Bunda barchaga birdek tanish, birdek qiziq hamda zo'riqib o'qilmaydigan asar ekaniga guvoh bo'lamiz. Shu bilan birga tarbiyaviy ahamiyati bugungi kunimizda, ta'lim-tarbiya raqamli iqtisodiy hamda pandemiya davridagi ma'naviy qarashlar hamda kitobxonlik darz ketmasligi uchun dolzarb masalalar namoyoni deb qabul qila olamiz. Asar bosh qahramoni davrining befarq: "Bizlarni xonavayron ...bevtan va bandi qil'gon tarbiyasizlik va jaholatdur, bevtanlik, darbadarlik, jasorat, faqirlik, zarurat va xorliqlar... hamma ilimsizlik va betarbiyalikning mevasi va natijasidir..." degan yo'sinda bayon qiladi. Bizning nazarimizda o'sha davr yoshlariga vatan tuyg'usi singishi kerak edi, buning uchun oila birinchi qadamdir. Oilada ilm-ma'rifatga e'tibor berilmagan sharoitda "padarkush"ga o'xshagan farzandlar jaholat botqog'iga tortilib boraveradilar [3:166]. Xalqimiz tomonidan "Qush uyasida ko'rganini qiladi" degan maqol bejiz keltirilmagan. Ma'rifatparvar Behbudiyning zamon ichra og'riqli tashvishi millatimiz yoshlarining o'z uylarida ma'rifat chirog'ini yoqishni istamaydigan ota-onalarga da'vat etgudek muerojaati deb ham tushunamiz ushbu pyesani.

Darhaqiqat, oilada ota-onaning ta'limga sarf qilingan sarmoyasi pirovardida farzandning kamoloti o'z natijasini berishi tabiiy. Ko'z oldimizga Boy obrazi orqali pul topishga, mol-dunyo to'plashga aqli yetgan ammo farzand tabiyasi uchun vaqtini ham, moddiy imkoniyatini ham qizg'ongan johil, qoloq ota qiyofasi keladi. O'zining ham ilm va ma'rifatdan bexabarligi bois, Domlanning ham, Ziyolining ham nasihat va maslahatlariga quloq tutmaydi; savollariga qo'pollik bilan, beparvo, loqayd, hatto farzandini o'qitish masalasini jiddiy deb tushunish o'rniga ensasi qotadi. Boyning dunyoqarashini inson qadri ham, obro'- e'tibori ham boylik bilan o'lchanadigan mavqe, va badavlatligi tufayli hamma uni izzat-hurmat qiladi degan razilona qarash egallab olgan. Dramada boyning eng katta xatosi ziyoli kishining so'zlariga quloq solmasdan, quloq solsa ham, noilojlikdan, mudrab, o'z jigarbandining taqdiriga befarq qaraganidir. O'zbek xonadonlarida farzand otaga itoatkor bo'lishi kutiladi. Asar ziddiyatli harakatlarni o'zida jamlagan bo'lib, bir-biriga qarama-qarshilik, ma'rifatlilar bilan johillar, ilmlilar bilan ilmsizlar, ogohlar bilan loqaydlar o'rtasidagi kurash tarzida yoritib berilgan. Boyning arzandasi Toshmurod do'st kim, dushman kim - farqiga bormaydi. Shuning oqibatida Tangriqul bilan o'z uyiga o'g'rilikka borishga rozi bo'ladi. Maishatparast sheriklari bilan otasining sandiqdagi mol-mulkini o'marish yo'llarini rejalashtirib, ularni o'z uyiga boshlab boradi. O'g'rilik qilayotgan o'z farzandini sezgan otasini o'ldirib, pulini olib ketadi. Boyning arzandasi Toshmurot o'qimagan, ko'cha changitib yurgani sabab ham o'zidan "tajribali" o'g'rilarga ergashadi. Mavzuga diqqat qilinsa, oradan bir asrdan oldinroq vaqt o'tgan bo'lsa-da, ayni

zamonamizda ham o'qimagani bois turli aldovlarga ishonib, oq-qorani ajratolmay qabih yo'llarga kirib qolayotgan yoshlar uchrayotgani fikrimizni dalillaydi. Drama xalqqa kuchli ta'sir ko'rstadi. Dramadan ta'sirlanib Abdulla Qodiriy "Baxtsiz kuyov" pyesasini yozgani bizga ma'lum. Abdulla Qodiriy ilk pyesasini qanday yaratganini o'zi haqidagi xotiralardan bilib olishimiz mumkin: "1913-yilda chiqqan "Padarkush" pyesasi ta'sirida "Baxtsiz kuyov" degan teatr kitobini yozib yuborg'onimni o'zim ham payqamay qoldim", degandi. Demak, mazkur dramatik asar g'oyasi, kompozitsiyasining ayrim xususiyatlari Behbudiy bilan hamfikir adiblar – Fitrat, Cho'lpon, Avloniy, Qodiriy ijodiga o'zining ta'sirini ko'rsatganidan dalolat beradi. "Padarkush" dramasi o'zbek teatri sahnasida qo'yilgan ilk senariy sifatida tarixga muhrlanganini eslatib o'tish joiz.

Xususan, jadidlarimiz millatning yashamog'i, taraqqiy topmog'i uchun, birinchi navbatda, ozod, mustaqil bo'lmog'i lozimligini anglab yetdilar va keng xalqni uyg'otishga alohida e'tibor berdilar" [1,4]. Behbudiy Boy obrazi orqali pul, mol-dunyoga ega bo'lgan, ammo farzand tarbiyasi va ilmiga e'tibor bermagan kimsa sifatida aks ettiradi. Dramadagi boyning eng katta xatosi Ziyoli va Domlanning gapiga quloq solmaganligidir. Asardagi domla va Ziyolining hayot yo'llari bir-biriga yaqin. Dramada ikki obraz xususiyatlari bir-biriga qarama-qarshi qo'yiladi. Domla va Ziyoli Boy, Toshmurod, Tangriqul, Toshmurod, Artun obrazlariga qarama-qarshi zidlangan tarzda ifodalanadi. Dramatik asar voqealarini o'zaro ziddiyat shakllantiradi. Bu vaziyatni ilmlilar va ilmsizlar o'rtasidagi kurash bilan izohlanadi. Adabiyotlar va metodologiya. Ushbu asar 1911-yilda yozilgan. Oradan ikki yil o'tgach, ushbu asar kitob holatda chop etiladi. "Turon truppassi 1914-1916 yillarda bu spektakl bilan butun Farg'ona vodiysini aylanib chiqdi. "Padarkush" Turkistonni

junbushga keltirgan inqilob yillarda ham sahnada tushmadi. Bir tomondan, millatni ma'rifat va taraqqiyot sari undashda buyuk rol o'ynagan bo'lsa, ikkinchi yodan professional o'zbek teatri va dramachiligining maydonga kelishi hamda taraqqiyotida muhim xizmat qildi" [2:166].

"Bizlarni xonavayron, bachaqiryon va bevatanu bandi qilg'on tarbiyasizlik va jaholatdur; bevatanlik darbadarlik, asorat faqir va zaruratu xorliklar hammasi ilmsizlik va betarbiyalikning mevasi va natijasidir". Behbudiyning bashorati orqali inson, faqat dunyoga taraqqiy qilgan xalq faqat ilm vositasi bilangina kamolatga erishishi mumkinligini anglaymiz.

Behbudiy siymosini Sadriddin Ayniy, Hoji Muin, Laziz Azizzoda, Solih Qosimov, Ahmad Aliyev, Naim Karimov, Begali Qosimov, Sirojiddin Ahmedov, Sherali Turdiyev, Halim Sayyid, Normurod Avazov, Zebo Ahrorova kabi olimlarning maqola va xotiralari orqali yana-da teranroq kashf etamiz [3:45].

Xulosa. Biz bir narsani yodimizdan chiqarmasligimiz kerak, mehnat mashaqqatsiz hech qachon biror narsaga erisha olmaysiz. Qachonki o'qib bilim olsak, shundagina hayot yo'limiz saodatli, umrimiz oxirigacha rohat-farog'atda o'tadi. Shuni ham unutmaslik kerakki, farzandlar aynan ota-onasidan o'rnak oladi. Bu hayotiy hikmatni Mahmudxo'ja Behbudiy tengdoshimiz Toshmurod misolida bizga buni yetqazmoqchi bo'lgan, albatta. «Padarkush» dramasi ana shunday ilm-ma'rifatga targ'ib va tashviq qilish e'tiboridan juda katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi "padarkush"lar ko'paymasligini, nafaqat padarkushlar balki ilmsizlarning o'zini kamaytirish kerak deb hisoblaymiz. Buning uchun, moddiy boyliklar oldida ilm, ta'lim, tarbiya qanchalik kata ma'naviy mulk ekanligini anglay olmog'imiz va O'qituvchilar sifatida yosh avlodga anglata olmog'imiz muhimdir.

Adabiyotlar

1. To'xlijev B., Karimov B., Usmonova K. O'rta ta'lim muassasalarining 10-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun darslik-majmua «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. –Toshkent: 2017.
2. Aliyev A. Ijod va izlanishlar. G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. -T.: 1976.
3. Ingliz tilidan Zulxumor Mirzayeva tarjimasi. "Jahon adabiyoti" jurnali, № 9, 2009.
4. Karimov B. «Adabiyot, badiiyat, abadiyat». -T.: Xotiralar, badialar, maqolalar. 2004.
5. Mirvaliev S. «Abdulla Qodiriy». -T.: «Fan». 1992.
6. Oosimov B., Yusupov Sh., Dolimov U., Rizayev Sh., Ahmedov S. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – T.: "Ma'naviyat", 2004. 402-b. (Qasimov B., Yusupov Sh., Dolimov O., Rizayev Sh., Ahmedov S. Uzbek literature of the national renaissance)
7. Alimova D.A., Golovanov A.A. O'zbekiston mustabid sovet tuzumi davrida: siyosiy va mafkuraviy tazyiq oqibatlar. -L-T.: "O'zbekiston", 2000.
8. www.ziyo.uz.com.kutubxonasi.Mahmud xo'ja Behbudiy Padarkush dramasi.

REZYUME. Ushbu maqolada jadid adabiyotining yirik vakillaridan biri Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi tahlil qilinadi. Undagi badiiy obrazlar izohga tortiladi. Hozirgi kundagi sharqona odatlarimiz bilan o'zaro solishtiriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется драма "Падаркуш" Махмудходжи Бехбуди, одного из крупнейших представителей джадидской литературы. Объясняются художественные образы в ней. В отличие от наших современных восточных обычаев. В работе подчеркивается, что образование играет важную роль в том, чтобы сделать каждого человека знающим и всесторонне развитым человеком.

SUMMARY. This article analyzes the drama "Padarkush" by Mahmudhoja Behbudi, one of the great representatives of Jadid literature. The artistic images in it are explained. Contrasted with our present-day oriental customs.

KOMPETENSIYA YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARNING TEXNIK VA TEKNOLOGIK TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH

N.Orinbetov – *pedagogika fanlari bo'vicha falsafa doktori, dotsent*

M.Amanbaev – *katta o'qituvchi*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

X.Allamuratova – *tayanch doktorant*

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti

Tayanch so'zlar: zamonaviy texnologiya va vositalar, zamonaviy laboratoriyalar, asbob-uskunalar va dasturiy ta'minotlar, texnik-texnologik tayyorgarlik, sun'iy intellekt, kiberxavfsizlik, robototexnika, masofaviy ta'lim, onlayn platforma, raqamli texnologiya, virtual laboratoriya va simuliyator, zamonaviy asbob-uskunalar va texnologiyalar.

Ключевые слова: современные технологии и инструменты, современные лаборатории, оборудование и программное обеспечение, техническая и технологическая подготовка, искусственный интеллект, кибербезопасность, робототехника, дистанционное обучение, онлайн-платформа, цифровые технологии, виртуальная лаборатория и симулятор, современное оборудование, аппаратное обеспечение, программное обеспечение и технологии.

Key words: modern technology and tools, modern laboratories, equipment and software, technical and technological training, artificial intelligence, cyber security, robotics, distance education, online platform, digital technology, virtual laboratory and simulator, modern equipment hardware, software and technology.

Respublikamizda ta'lim tizimini takomillashtirish orqali har tomonlama yetuk, barkamol, mustaqil fikrlashga qodir,

irodali, fidoiy va tashabbuskor kadrlarni tayyorlashga katta e'tibor berilayapdi. Hozirgi davrda ishlab chiqarishda

texnika va texnologiyalarning yangılanayotganligi, ilm va fanning jadal taraqqiyoti mutaxassis kadrlardan o'z bilimlarini mustaqil va muntazam ravishda chuqurlashtirib, yangilab, to'ldirib va kengaytirib borishni talab etadi.

Zamonaviy ta'lim makonida tez o'zgaruvchan texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslasha oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash vazifasi ayniqsa dolzarbdir. Zamonaviy texnologiya o'qituvchisidan talab qilinadigan asosiy kompetensiyalardan biri nafaqat o'z kasbiy faoliyatida zamonaviy texnik vositalar va texnologiyalardan foydalana olish, balki o'quvchilarda ham tegishli kompetensiyalarni shakllantirishdir. Bu esa bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarini institutda tayyorlash jarayonida ularning texnik va texnologik kompetensiyasini rivojlantirishning samarali usullarini ishlab chiqish va joriy etishni taqozo etadi. Bunday yondashuv nafaqat o'quv jarayoni sifatini oshirish, balki bitiruvchilarning kasbiy faoliyat sharoitlariga, shuningdek, doimiy o'zgaruvchan texnologik landschaftga tezroq moslashishga yordam beradi. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining texnik va texnologik kompetensiyasini rivojlantirish metodologiyasini ishlab chiqishning dolzarbligi o'quv jarayonining ehtiyojlari va zamonaviy mehnat bozori talablari bilan belgilanadi.

Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, u nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallashni, balki ularni amaliy faoliyatda qo'llash qobiliyatlarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Ushbu tadqiqot kontekstida kompetensiya ma'lum bir sohada kasbiy muammolarni samarali hal qilishga imkon beradigan bilim, ko'nikma, shaxsiy fazilatlar va qadriyatlarining integratsiyasi sifatida tushuniladi [1:24].

Texnik va texnologik kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun quyidagi tamoyillarni hisobga olish kerak:

1. Tizimlilik va izchillik - bilim va ko'nikmalarning murakkabligi va chuqurligini bosqichma-bosqich oshirishni, shuningdek ularning kasbiy kompetensiyaga integratsiyalashuvini ta'minlash.

2. Talabalarining faolligi va mustaqilligi - talabalarning tadqiqot va loyiha faoliyatini rag'batlantirish, tanqidiy fikrlash va o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatini rivojlantirish.

3. Amaliyotga yo'naltirilgan nazariy materialni amaliy faoliyat bilan yaqindan bog'lash, real holatlar va loyihalardan foydalanish.

4. Fanlararolik - muayyan kasbiy muammolarni hal qilish uchun turli fanlardan bilim va ko'nikmalarni birlashtirish.

5. Mulohaza va baholash – doimiy o'z-o'zini baholash va ta'lim jarayonini tuzatish, shuningdek erishilgan natijalarni baholash.

Ushbu tamoyillardan kelib chiqqan holda, nafaqat aniq texnik ko'nikmalarni, balki jamoada ishlash qobiliyati, ma'lumotlarni tahlil qilish va sintez qilish, shuningdek, qo'llash qobiliyati kabi umumiy malakalarni rivojlantirishga yordam beradigan ta'lim muhitini yangi sharoitlarda bilim yaratish muhimidir [3:101-109].

Talabalarining – texnik va texnologik tayyorgarligini shakllantirishda o'quv jarayoniga sun'iy intellekt (AI) va robototexnika vositalarining joriy etilishi ta'lim sifati va undan foydalanish imkoniyatini oshirish, shuningdek, talabalarni zamonaviy texnologik jamiyat muammolariga tayyorlash uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Mazkur texnologiyalarni bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasiga integratsiyalashuvi nafaqat o'quv jarayonini yangi vositalar va usullar bilan boyitish imkonini beradi, balki talabalarda yuqori texnologiyali muhitda ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va vositalarni joriy etish muhim jihat bo'lib, bu ta'lim sifati va qulayligini oshirishga xizmat qilmoqda. Masofaviy ta'lim uchun onlayn platformalar, kasbiy faoliyatni taqlid qilish uchun virtual va

kengaytirilgan reallik, shuningdek, loyihalarni boshqarish, ma'lumotlarni tahlil qilish va jarayonlarni modellashtirish uchun turli xil axborot tizimlari va ilovalaridan foydalanish o'qitishni yanada interaktiv va real ish sharoitlariga yaqinlashtiradi.

O'quv jarayoniga sun'iy intellekt (AI) va robototexnika vositalarining joriy etilishi ta'lim sifati va undan foydalanish imkoniyatini oshirish, shuningdek, talabalarni zamonaviy texnologik jamiyat muammolariga tayyorlash uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Mazkur texnologiyalarni bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasiga integratsiyalashuvi nafaqat o'quv jarayonini yangi vositalar va usullar bilan boyitish imkonini beradi, balki talabalarda yuqori texnologiyali muhitda ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Ta'limda sun'iy intellekt (AI) va robototexnikani qo'llashning asosiy yo'nalishlari:

1. Moslashuvchan ta'lim: AI talabaning o'quv jarayoni haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilishi, o'quv materiallari va o'rganish tezligini uning shaxsiy ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashi mumkin. Bu materialni chuqurroq va samaraliroq assimilyatsiya qilishga yordam beradi.

2. Ma'muriy jarayonlarni avtomatlashtirish: Oddiy ma'muriy vazifalarni avtomatlashtirish uchun sun'iy intellektidan foydalanish professor-o'qituvchilarning talabalar bilan yaqinroq muloqot qilish va individual ish uchun vaqtini bo'shatadi.

3. Virtual yordamchilar va chat-botlar: Sinfidan tashqari talabalarni qo'llab-quvvatlash uchun sun'iy intellektga asoslangan virtual yordamchilar va chatbotlardan foydalanish ularning savollariga real vaqtda javob berishga va kurs materialini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

4. Robototexnika o'quv quroli sifatida. Sinf loyihalari orqali robotlarni loyihalash va dasturlash talabalarda muhandislik ko'nikmalarini, jamoada ishlashni va murakkab texnik muammolarni hal qilishni rivojlantiradi.

5. AI va robototexnika sohasidagi ilmiy loyihalar. Tadqiqot loyihalarida ishtirok etish talabalarga ushbu texnologiyalarni chuqurroq o'rganishga imkon beradi, tanqidiy fikrlash va ilmiy tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Talabalarining texnik va texnologik tayyorgarligida raqamlashtirishning rolini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Zamonaviy o'quv jarayonida raqamlashtirish texnologiyalari nafaqat o'qitish vositasi, balki raqamli iqtisodiyotda ishlashga qodir malakali mutaxassislarni tayyorlashning ajralmas qismiga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalarni o'quv dasturlariga integratsiya qilish nafaqat masofaviy ta'lim uchun onlayn platformalar va resurslardan foydalanishni, balki o'qitishni ham o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, dasturlash asoslarini o'rganish va katta ma'lumotlar bilan ishlash texnologik ta'lim talabalari uchun tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Python, Java, C++ kabi dasturlash tillarini bilish, shuningdek, ma'lumotlar bazalari bilan ishlash va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahliliy qayta ishlash qobiliyati bitiruvchilar uchun dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, ma'lumotlarni tahlil qilish, mashinalarni o'rganish sohasida keng istiqbollarni ochadi.

Texnik va texnologik tayyorgarlik sifatini oshirishda virtual laboratoriya va trenajyorlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu vositalar xavfsiz va boshqariladigan muhitda turli ishlab chiqarish va texnologik jarayonlarni simulyatsiya qilish, tajribalar va sinovlarni o'tkazish imkonini beradi. Virtual laboratoriyalar murakkab kontsepsiyalar va jarayonlarni namoyish qilish va asbob-uskunalar yoki materiallarga zarar yetkazish xavfisiz amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun idealdir [2:68-101].

Ijtimoiy tarmoqlardan ta'lim jarayonida foydalanish ta'lim olish imkoniyatini yaxshilash, faol o'rganish va talabalar ishtirokini rag'batlantirish, kasbiy tarmoqlarni kengaytirish kabi qator imtiyozlarni taqdim etadi. Biroq, ta'lim

muassasalari kontentni nazorat qilish, maxfiylikni ta'minlash va noto'g'ri ma'lumotlardan himoya qilish zarurati kabi muayyan muammolarga duch kelmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar:

- tarmoqdagi xatti-harakatlar qoidalarini, xavfsizlik va maxfiylikni ta'minlash choralarini belgilovchi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish siyosatini ishlab chiqish.

- talabalar ijtimoiy tarmoqlar bilan ishlash, shu jumladan, kiberxavfsizlik va axborotni tanqidiy idrok etish masalalari.

- Ijtimoiy tarmoqlardan nafaqat ma'lumot tarqatish kanali, balki interaktiv ta'lim, loyiha ishlari va professional muloqotni tashkil qilish vositasi sifatida ham foydalanish.

- Talabalarni kelajakda ish qidirishda va professional o'zini namoyon qilishda yordam beradigan o'zlarining professional raqamli izlarini yaratishga undash.

Shunday qilib, tavsiya etilyotgan pedagogik shartlarni amalga oshirish kasbning texnologik tarkibiy qismini, maxsus bilim, ko'nikma va o'zlashtirish motivlarini rivojlantirish orqali texnik va texnologik kompetensiyani har tomonlama shakllantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Алдияров К.Т. Интеграция обучения информатике и общетехническим дисциплинам в системе технического и профессионального образования в Республике Казахстан: автореферат дисс. ... док. пед. наук. – М.: 2013. –С. 47.

2. Борисов А.В. Повышение качества технико-технологической подготовки будущих учителей технологии (на примере обучения токарной обработке конструкционных материалов) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. – Сыктывкар: 2003. –С. 133.

3. Худяков А.Ю. Технологическая компетентность – одно из важнейших качеств учителя трудового обучения. // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2017. № 3. -С. 101-109.

REZYUME. Maqolada kompetensiya yondashuvi asosida talabalarning texnik va texnologik tayyorgarligini shakllantirish haqida fikr yuritilgan bo'lib, bunda talabalarning texnik va texnologik tayyorgarligini shakllandirishda o'quv jarayoniga sun'iy intellekt (AI), robototexnika va raqamli texnologiya vositalarini qo'llashning asosiy yo'nalishlari tahlil etilgan hamda ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается формирование технико-технологической готовности обучающихся на основе компетентностного подхода, а также анализируются основные направления применения инструментов искусственного интеллекта (ИИ), робототехники и цифровых технологий в образовательном процессе при формировании технико-технологической готовности обучающихся. и даны рекомендации по эффективному использованию социальных сетей.

SUMMARY. The article discusses the formation of technical and technological readiness of students based on the competence approach, and analyzes the main directions of applying artificial intelligence (AI), robotics and digital technology tools to the educational process in the formation of technical and technological readiness of students and recommendations are given on effective use of social networks.

O'QUVCHILARNING O'QUV YUTUQLARINI BAHOLASHDA «GOOGLE FORMS»NING IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Sh.M.Pardayev – katta o'qituvchi

O'zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali

Tayanch so'zlar: baholash, formativ baholash, summativ baholash, onlayn nazorat, Google Forms, test.

Ключевые слова: оценивание, формативное оценивание, суммативное оценивание, онлайн-контроль, Google Формы, тест.

Key words: assessment, formative assessment, summative assessment, online control, Google Forms, test.

Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish jarayoniga tatbiq etilayotgan yangilangan ta'lim dasturida bilim berish mazmuni yangilanib, o'quvchi, o'qituvchi va hatto ota-onalarning ta'lim jarayonidagi o'rni va roliga yangicha nuqtayi nazarlar shakllantirilmoqda. O'quv jarayonida har qanday pedagogik usul va uslublar qo'llanilsada, asosiy maqsad – o'quvchilarning dastur materialini mazmunini o'zlashtirilishiga, mavzuga bo'lgan qiziqishlarining ortishiga, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishiga erishish hisoblanadi. Darsda qo'llaniladigan usul va uslublar natijasida o'quvchi yakka holda, juftlikda va guruhda ishlashga o'rganadi, mustaqil fikrlaydi, izlanadi, tajriba o'tkazadi hamda olgan bilimlarini hayotda qo'llay oladigan shaxsga aylanadi. Yangilangan ta'lim dasturida o'quvchilarning bilim darajasi mezonli baholash yordamida amalga oshiriladi.

Baholash – o'quvchilarning axloqiy va aqliy rivojlanishiga hamda ularning hayotiy zarur bo'lgan kompetentliklarni egallashiga qaratilgan bilim faoliyatini o'lchash, talqin va tahlil qilish, shuningdek, ta'lim sifatini yaxshilash maqsadida davlat ta'lim standarti talablariga ushbu faoliyat natijalarining muvofiqligini aniqlash uchun o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar bilan qayta aloqa o'rnatish jarayonidir.

Baholash o'qituvchilarga o'z o'quvchilarini tushunishga, ta'lim jarayonini nazorat qilishga, shuningdek, qulay o'quv muhitini yaratishga yordam beradigan keng ma'lumot spektrini o'z ichiga oladi. O'qituvchilar quyidagi vazifalarni bajarish uchun baholashdan foydalanadilar: shakllangan bilimlar hajmini va o'qitishdagi kompetentlik, ehtiyojlarning shakllanganlik darajasini aniqlash hamda o'qitish va o'zlashtirish yoki o'quvchilar tomonidan ta'lim natijalari yutuqlari monitoringi jarayonida o'quvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni topish; ta'lim vazifalarini aniqlash: baholash natijalari ta'limning kelgusidagi

dasturini (mazmunini) aniqlaydi va ta'lim dasturini moslash yoki turlash zaruratini aniqlash imkoniyatini beradi; o'qitish materialini saralash; qulay o'quv muhitini ta'minlash uchun ta'lim jarayonida qanday matnlarni, ularning qanday darajada ekanligi va murakkabligini qo'llash zarurligini aniqlash imkoniyatini beradi; o'qitish usullarini tanlash; baholash natijalari asosida o'qituvchi ma'lumotni samaraliroq o'zlashtirishga yordam beradigan o'qitish usullarini tanlaydi; sayoz bilimga ega bo'lgan ba'zi o'quvchilarga ko'mak ko'rsatish: baholash natijasida darsgacha, dars paytida va darsdan keyin alohida yordam kerak bo'lgan o'quvchilarni aniqlashi; sinfni samaraliroq boshqarishni tashkil qilish: o'quvchilarni o'quv guruhlariga birlashtirish, topshiriqlarni taqsimlash, qulay o'quv muhitini yaratish va h.k.

Mezonli baholash – berilgan mezonlar asosida o'quvchilarning aniq erishgan natijalari bilan o'qitishdan kutilayotgan natijalarni o'zaro taqqoslash jarayonidir. Umumta'lim maktablaridagi mezonli baholash tizimi formativ va summativ baholashdan iborat.

Formativ baholash, material o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini (ish bajarish sur'atini, mavzuni o'zlashtirish yo'llarini va h.k.) hisobga olgan holda o'quvchilar taraqqiyotini aniqlash uchun, shuningdek, muvaffaqiyatga erishish uchun tavsiyalar ishlab chiqish maqsadlarida qo'llaniladi. O'qituvchi formativ baholashda o'qitishni o'z vaqtida to'g'rilab turish, rejalashtirishga o'zgarishlar kiritish uchun, o'quvchilar esa – o'zlari bajarayotgan ish sifatini yaxshilash uchun foydalanadi. O'quvchining taraqqiyoti ta'lim sohalarida doirasida o'qitish maqsadlariga qo'shilgan ma'lum natijalarga erishish sifatida, o'quvchi tomonidan bajarilgan aniq bir ish asosida aniqlanadi [5].

. Formativ baholash – bu o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro qayta aloqaning uzluksiz jarayonidir. Qayta aloqa og'zaki va yozma, formal va noformal bo'lishi

mumkin. Bu o'quv maqsadiga erishish uchun kelgusidagi xatti-harakatlarni to'g'rilash maqsadida o'quvchilarning yutuqlari haqida muntazam ma'lumot olish jarayoni hisoblanadi. U o'qituvchiga o'quvchi bilimini o'zlashtirishining joriy darajasini xolisona baholash, o'quv materialini yetarlicha o'zlashtirilmaganini diagnostika qilish imkonini beradi, shu bilan bir qatorda eng muhimi, kelgusida ta'lim jarayonini yaxshilashga yordam beradi. Formativ baholash o'quvchilarning ta'lim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishga, mustaqil o'quv malakalarini, shaxsiy ta'lim uchun javobgarlikni shakllantirishga yordam beradi. Og'zaki savol-javob, kuzatish, mazmun tuzilishiga mos topshiriq, taqdimotlar, portfolio, guruhda ishlash, ijodiy topshiriqlar, o'zini o'zi baholash va o'zaro baho berish baholashning ushbu turi vositalari bo'lishi mumkin [5].

Summativ baholash mavzu, bo'lim, to'liq kursni o'rganish yakuni bo'yicha bilimlar, malakalar, ko'nikmalar, kompetentliklarning shakllanganlik darajasini aniqlash uchun mo'ljallangan. Summativ baholash tekshirish ishlarining har xil turlarini bajarish natijalari bo'yicha o'tkaziladi: test, nazorat, laboratoriya, tadqiqot ishlari; bayon, esse, loyiha, og'zaki taqdimot, imtihon, ijodiy topshiriqlar va boshqalar. Differentsiatsiya uchun summativ baholash natijalari eng kichik ahamiyatga ega. Baholashning har qanday turidan foydalanish aniq ifodalangan mezonlar ishlab chiqishni ko'zda tutadi. Ular tushunish oson tilda ifoda qilingan va o'quvchilarga tushunarli bo'lishi kerak. Bu baholash jarayonini xolis va shaffof jarayonga aylantirishga imkon beradi. Har bir o'quvchi o'z ishini qaysi mezonlar bo'yicha baholanishini bilishi kerak. O'quvchilarning ta'limdagi yutuqlarini nazorat qilish – bu o'qitish-o'qish jarayonini doimiy, tartib bilan kuzatish, ushbu jarayonning borishini ma'lum ko'rsatkichlar, jumladan, diagnostik, formativ va summativ baholash, ushbu ma'lumotlarning talqin qilinishi va o'quvchilarning ta'lim natijalariga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash bo'yicha kuzatib borishdir. Bu turdagi baholashning ma'lumotlaridan barcha o'quvchilar ehtiyojlarini qondirish, ta'lim jarayoniga o'zgartirishlar kiritish va ularning samaradorlik darajasini kuzatib borish uchun aniq xatti-harakatlarni belgilashda ishlatiladi.

Zamonaviy ta'lim muhitida pedagogik faoliyatni qo'llab-quvvatlaydigan turli xil texnologik vositalar qo'llaniladi. Masalan, smartfonlar va ularning ilovalari, onlayn test yoki so'rov o'tkazish uchun mo'ljallangan vositalar shular jumlasidandir. Ba'zi bir veb-instrumentlar yordamida o'qituvchi onlayn rejimda topshiriqlarning bajarilish dinamikasini kuzatish va natijalarni grafik ko'rinishda ko'rish mumkin [2,6].

Kompyuter texnologiyasi yoki internet resursidan foydalanish o'quvchilarning faoliyati ustidan nazoratni sifat jihatidan o'zgartirish imkonini beradi, shuningdek, o'quv jarayonini boshqarishning moslashuvchanligini ta'minlaydi. Kompyuter barcha javoblarni tahlil etish imkonini beradi va ko'p hollarda o'quvchilar yo'l qo'yan xatolarini to'g'rilay olmasdan, balki u keltirib chiqaradigan sababni bartaraf etishda yordam beradigan omillarini aniqlaydi. Hozirgi kunda ko'pgina ta'lim muassasalari o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va o'quvchilarning bilimlarini baholash uchun turli vositalardan keng foydalanmoqda. O'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni aniqlash uchun bir necha xil nazorat shakllari mavjud [1].

Bugungi kunda test o'quvchi (talaba) bilimini tezkor baholashning eng samarali usuli hisoblanadi. Bundan tashqari, testlar, xususan, onlayn testlar so'rovlar, anketalar, ma'lum bir sohaning reytingini aniqlashda ham qulay vosita hisoblanib, natijalarning tezkorligi bilan boshqa baholash

mezonlaridan ajralib turadi. Google Classroom ham kurs yaratuvchilarga mana shunday imkoniyatni taqdim etib, kursga test joylashtirishning bir necha xil variantlarini taqdim etadi. Ayniqsa, Google Forms yordamida yaratilgan testlar foydalanish uchun qulayligi jihatidan barcha jabhalarda keng qo'llanilib kelinmoqda. Google Formsda har bir shakl veb-sahifa bo'lib, unda anketa yoki viktorina (quiz) joylashtirilgan – tanlovda bir yoki bir nechta ishtirokchilar qatnashadigan va savollarga javob beradigan tanlov hisoblanadi.

Google Forms bilan quyidagilarni amalga oshirish mumkin:

- turli tadbirlarda onlayn registratsiyadan o'tish;
- onlayn tadqiqot o'tkazish;
- fikrlarni jamlash;
- yozma kelishuvlar;
- ovoz berish;
- anketa so'rovnomalari va hokazo [3].

Google Forms quyidagi turdagi savollarni yaratish imkonini beradi [4]: qisqa matn (respondentdan qisqa javob kiritish so'raladi); uzun matn (respondent batafsil javobni kiritadi); ko'pchilikdan biri (respondent bir nechta javob variantini tanlashi kerak); ko'pchilikdan bir nechta (respondent bir nechta javob variantini tanlashi mumkin); ochiladigan ro'yxat (respondent bitta variantni tanlaydi ochiladigan menyu); shkala (respondent raqamli shkala yordamida baholashi kerak, masalan, 0 dan 10 gacha); respondent ustunlar va satrlardan tashkil topgan to'ring aniq nuqtalarini tanlaydi.

Google Forms ni qo'llab onlayn testni quyidagi holatlarda o'tkazish mumkin: 1) yangi mavzuini o'rganishni boshlashdan avval. Bu nafaqat o'quvchilarning yangi o'quv materialini o'rganishga tayyorgarlik darajasini aniqlash emas, balki o'quvchilar bilimlaridagi bo'shliqlar va uzilishlarni bartaraf etish uchun qanday choralar qo'llash haqida fikr yuritish imkonini beradi. O'tkazilgan test natijalari tahlili esa qayerda va eng muhimi kelgusida o'quvchi oldida yangi o'quv materialini o'zlashtirish bilan bog'liq qanday qiyinchiliklar vujudga kelishini aniqlash imkonini beradi.

2) yangi o'quv materialini o'rganilib bo'lingandan keyin, ammo o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni qo'llash ko'zda tutilgan masalalar va mashqlarni bajarish jarayonidan oldin. Bu turdagi testni o'tkazishdan maqsad o'quvchilarning ta'rif, qoida va algoritmlarni tushunish darajasini aniqlashdan iborat.

3) o'zlashtirilgan yangi o'quv materialini qo'llanilib masalalar va mashqlar bajarilib bo'lingandan keyin.

Bunday testlardan ko'zda tutilgan maqsad esa o'quvchi o'rganilgan nazariy materialni reproduktiv qayta ishlash darajasini emas, qanchalik darajada uni chuqur o'rganganligini aniqlashdan iborat.

Shunday qilib, agar ilgari o'qituvchi maktabda o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirish darajasini aniqlashda asosan qog'oz ko'rinishda chop etilgan materiallardan foydalangan bo'lsa, bugungi kunda esa o'qituvchida o'z kasbiy faoliyatida kompyuter texnologiyasi va internet resurslaridan erkin va ongli ravishda foydalanish imkoniyati mavjud. Zamonaviy o'qituvchi Google Forms yordamida onlayn-testlarni mustaqil yaratishi mumkin. Bunday server yordamida test o'tkazish – bu o'quvchilar bilimini tekshirishning tezkor va qulay usuli bo'lib hisoblanadi. Google Forms dan foydalanib o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash va baholash nafaqat natijalarni tezkor aniqlash balki, o'rganilayotgan fanga nisbatan o'quvchilarda qiziqish motivatsiya paydo qiladi.

Adabiyotlar

1. Громова С.В. Сущность, понятие и виды контроля. Текст: непосредственный. // Молодой ученый. 2015. № 16 (96). - С. 281-283.
2. Самарханова Э.К., Круподерова Е.П., Панова И.В.. Цифровые ресурсы для организации образовательного процесса и оценки достижений обучающихся в дистанционном формате: обзор цифровых ресурсов для дистанционного образования. - Н.Новгород: Мининский университет, 2020. –С. 50.

3. Пуляевская А.Н. Google Form: возможности для педагога – URL: <http://nitforyou.com/google-formy/>.

4. Как создавать и оценивать тесты в Google Формах. – URL: <https://support.google.com/docs/answer/7032287?hl=ru>.

5. Pardavev S. M. Formative assessment as a tool for monitoring students' individual learning achievements at school // TJE - The-matic journal of Education ISSN 2249-9822 Vol-8-Issue Q1- 2023 <http://thematicsjournals.in/index.php/tje> UIF 2020= 7.528 IFS 2020= 7.433 2022 sjifactor 4.549 Pages: 103-111. <https://thematicsjournals.in/index.php/tjed>

6. Pardavev S.M. (2023). Possibilities of using digital platforms for assessing individual educational achievements of stu-dents. *Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595)*, 3(10).

REZYUME. Ushbu maqolada o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini onlayn nazorat qilish va baholashda onlayn servis Google Forms ning imkoniyatlaridan foydalanish haqida fikr yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается использование онлайн-сервиса Google Forms для онлайн-мониторинга и оценки знаний, навыков и умений учащихся.

SUMMARY. This article discusses the use of the online service Google Forms for online monitoring and evaluation of students' knowledge, skills, and abilities.

XIX ƏSIRDIŇ AQYRY XX ƏSIR BASLARYNDA QARAQALPAKSTANDAĞY MƏDƏNIY-TƏRIYHXYY ŞARAYAT XƏM JƏDİDŞILIK AĞARTYŇŞYLYK XƏREKETI

Қ.Сейтмуратов – педагогика илимлериниң кандидаты, доцент

Əжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сузлар: таълим, тарбия, жадидчилик ҳаракати, жадид мактаби, дарслик, маданий-тарихий шароит.

Ключевые слова: образование, воспитание, джадидское движение, джадидская школа, учебник, культурно-историческое наследие.

Key words: education, upbringing, Jadid movement, Jadid school, textbook, cultural and historical heritage.

XIX əsirdiŇ aqyry XX əsir baslarında qaraqalpaq xalqynyŇ mädeniy-təriyxii turmysında aǵartyŇşylyk xəm təlim-tərbiya məsələsi özine tən kubylıslar menen belgili bolyp, bul dəyirdə jaslar dy millii azatlyk ruŷxında tərbiyalau tıykarǵy uazyypalar dyŇ birine aйланды. Bul məsələniŇ kelip шыǵyŷy XIX əsirdiŇ aqyry şereginde xəm XX əsir basındaǵy ulkege kirip kele baslaǵan sosiallyk özgerislerge, millii oяnyŷǵa, jədidşilik xəreketlerine baryp takalar edi.

Qaraqalpaqstanda Rossiya xukimranlyǵy ornatylǵannan keyin (1873) bасыp алыушылықтың әскерий-административлик системасы орнатылды. Ауызбиршиликли қарақалпақ халқы Әмиўдәрьяның оң хәм сол жағалықларына бөлинип, бир-биринен бөлек еки басқарыу ҳәкимиятына тийисли болды. Шеп жағалықты (Хожели, Шоманай, Қоңырат) Хийуа ханлығына берип, оң жағалық (Шымбай, Шорахан, Төрткүл) Әмиўдәрья бөлими деп аталып, орайы Петро-Александровск (Төрткүл) етип белгиленди [1:13]. Бундай басып алыушылық хәм езиушилик халықтың ғәзебин келтирди.

Bul хаккында қарақалпақ халқының белгили шайыры, жәдидшилик хәрәкәтиниң актив ўәкили Сыдык Токпан улы (1857-1917) өзиниң «Заман» атлы қосығында: «Журтымыз екиге бөлинді, пуқара сарсан болды», «Анаў жағада (Әмиўдәрьяның шеп тәрәпинде) ярым хан болды, сўўрети бар бийжан болды», солар бийлик жүргизди, «Мына тәрәпте рус хәким, қайғыға толып тур жүрегим», - деп жазады. Сондай-ақ, ол «Кетти елдин димары, магар ақыр заман болды» [2:76], деп, халықтың қыйыншылық көрип атырғанлығын өткир қосық қатарлары менен айтып өтеди.

Лекин, патша Россиясының басып алыушылық мақсетлерине қарамай ўақыттың өтиуи менен үлкеде капиталистлик қатнасықлар орын алып, социаллық ислеп шығарыу күшлери арта баслады. Н.И.Ильминский усылындағы түркий халықларды русластырыуды нәзерде тутқан мектептер шөлкемлестириле баслады. 1874-жылы Петро-Александровскийде (Төрткүлде) еки билим журты хәм еки жергиликли рус мектеби (1878) ашылды. Соң бундай мектептер Шымбай хәм басқа районларда да шөлкемлестирилди.

Россиядағы теңсизликке, езиушиликке наразылығы ушын Россия патшасы 1875-жылы Ураллы қазақлардан 10000 адамды Қарақалпақ аймағына жер аударған. Сол дәуірдеги Россия патшасының сиясий тутқынларды сүргин ететуғын орынлардың бири –Мойнак районы болып, ол жерде XX əsir basında 230 дан аслам рус шаңарақлары жасаған [3:10]. Олар өзлерине тән еркинлик, демократия хакқындағы түсиниклери, патша

Россиясына болған наразылық көзқараслары менен ажыралып турған. Өзлери жыйналып, өз перзентлери ушын рус мектебин ашқан. Бул мектептеги оқытыу усыллары жергиликли ески мектептердегиден өзгеше еди.

Қарақалпақстанда жәдидшиликтің пайда болыуының үш факторы: панисламизм, татар жәдидшилиги хәм демократиялық идеялар (Құнхожа, Ажинияз, Бердақ, Өтеш х.т.б.) тийкарында жүзеге келгенлиги мәлим.

Мағрыпатшылық идеясынан жетилисип шыққан жәдидшилик миллий ояныу ушын шараят таярлап, халықты дүнья мәдениаты жетискенликлеринен хабардар етиуге мүнәсип еди. Нәтижде, олар социаллық-сиясий сана-сезими жетилисип, өзлериниң алдына үлкен ўазыпалар: миллий ояныуды, миллий азатлықты нәзерде тутып хәрәкет ете баслады. Мағрыпатшылықтың жоқарғы басқышы тәризінде пайда болған жәдидшилик хәрәкети билим тарауын реформалауды ғәрезсизлик ушын гүрестің тийкары куралы деп есаплады.

1905-1906-жыллары Хийуа қаласында Бас ўәзир Исламхожа хәм Камил дийўанбеги басшылығында «Жас Хийуалықлар» [4:28] хәрәкети шөлкемлестирилип, бул хәрәкет Хийуа ханлығына қараслы Қарақалпақстан аймағында да (Хожели, Шоманай, Қоңырат) үлкен тәсир күшине ийе болды. Усы дәуірде Әмиўдәрьяның оң жағалауына тийисли болған Петро-Александровскийде (Төрткүлде) жәдидшилик бирлеспеси социаллық педагогикалық хәрәкети «Қайырқомлық жәмийети» (1907) дүзилди.

Жәдидшилик әсиресе биринши хәм екінши рус революциялары аралығында хәуиж алды. Социаллық-педагогикалық хәрәкетлер тәсирінде жаңа усылдағы мектептер көплеп ашыла баслады. 1907-жылы Төрткүлде «Қайырқомлық жәмийети» басламасы менен ашылған жәдид мектебинен тысқары Хожели, Қоңырат хәм басқа қалаларда да жаңа усылдағы мектептер иске түсти. Хожелидеги Авазжан хожаның хәўлисінде ашылған азербайжанлы Юсуф Ахмедов шөлкемлестирген жәдид мектеби (1909-1916) айрықша дыққатқа ылайық болды.

1909-1913-жылларда Қоңыратта жасап жұмыс ислеген атақлы өзбек шайыры Мухаммедшариф Суфызада шөлкемлестирген жәдид мектеби, 1911-жылы Қоңыратта Қ.Ахмедов тәрәпинен ашылған, Қазан қаласынан шақырылған тәжирийбели педагог Ахмад Зокир Ботиров оқытыушылық еткен жаңа усыл мектеби, 1912-жылы Сейфулғабид Мажитов ашқан жәдид мектеби жасларға билим беріу хәм оларда сиясий сананы пайда етиуде өз алдына көзге тасланады. Жәдидши шайыр

Қазы Мәулик тәрәпинен Шымбайда шөлкемлестірілген жаңа мектеп балаларды бийпул аўқатландырып, тәлим берген. Усы қалада башқурд Аббас Амантаев оқытыўшылық еткен жаңа усылдағы мектеп 1912-жылдан баслап он жыл ишинде 400 ге жақын балаларды саўатлы етип шығарып, олардың руўхый жактан раўажланыўын тәмийинлеген.

XX әсир басында Қарақалпақстан аймағында 20 ға жақын жәдид мектеплери жумыс ислеп, жасларға анык билимлер бериў арқалы оларды сиясий-рухый жактан тәрбиялаўға, халықтың колониал дәўирдеги турмысының аўыр жағдайда екенлигин түсиндириўге, оларды миллий ғәрезсизлик руўхында тәрбиялаўға ҳәрекетлер исленген.

Усы дәўирде Қарақалпақстандағы ғәрезсизликке ерисиў ҳәрекетинин актив қатнасыўшыларының бири Қарақум ийшанның ақлығы Мухаммед Идиристин (1869-жылы туўылған) хызмети уллы болды. Ол қонсы түркмен елиндеги Жунайдах менен тил бириктирип, ғәрезсизликке ерисиўди конституциялық жол менен әмелге асырыўға ҳәрекет етти. Лекин, тынышлық пенен ғәрезсизликке ерисиўдиң иләжсыз екенлигин түсинип жеткен Идирист ийшанды қозғалаң көтермекши деп ақ патша (1916) қамаққа алады. Бул ҳаққында молла Абдулла «Қарақум ийшан дастаны»нда «Әдил болып сорамады орысын» деген сиясий-социаллық талаплар менен шыққан еди.

Жәдидлер ғәрезсизликке ерисиў жолын таңлаў мәселесинде революциядан алдын еки топарға бөлинип кеткен еди. Бириншиси - миллий азатлықты қолға киритиўде оны конституциялық жол менен алыўға ҳәрекет еткен, миллий азатлықты реформа арқалы әмелге асырыўға умтылған «оң» қанат жәдидшилик топары еди (Идирист ийшан, Аббаз шайырдың дәслепки жыллардағы хызметлери, Қазы Мәулик, Қыдырнияз шайыр, Сыдық Тоқпан улы, Жалий мақсым, Барлықбай болыс х.т.б.). Булардың айырымларына кейиншелик «баспашылар», «халық душпаны» деген тамға басылды.

Екиншиси – миллий азатлықты қолға киргизиўде революциядан үмит еткен, белгили бир дәрежеде большевиклер менен байланысқа ийе «сол» қанат жәдидшилер ҳәрекеті есапланады (С.Мажитов, Құлмурат шайыр, А.Мусаев, Жаңабай шайыр, Абдикәдир шайыр, Омар шайыр, Қазақбай шайыр, Қудайберген шайыр, Сейдабулла шайыр х.т.б.). Лекин, бул «оң» хәм «сол» қанат жәдидшилик ҳәрекетинин еки топарыда халықты миллий азатлыққа умтылдырып, бир мақсетке ерисиўдиң еки түрли жолы менен ҳәрекет етти.

Түркистанда революция жеңиске ерискеннен кейин, Қарақалпақстан аймағының Әмиўдәрәя бөлиминде 1917-жылдың декабринде совет ҳүкметі орнатылып, бул аймақ Түркистан АССР составына кирди. 1920-жыл апрелде Хийўа ханлығы аймағында Хорезм халық совет республикасы (1920-1924) шөлкемлескеннен соң, шеп жаға Қарақалпақстан аймағы Қазақ-Қарақалпақ автономиялық областы деп аталып, Хорезм республикасы қурамына киритилди. 1920-жыл декабрде Әмиўдәрәя бөлими Түркистан АССРының Әмиўдәрәя областына айландырылды. 1921-жыл 25-июнда областлық партия конференциясында Қарақалпақстан областлық партия шөлкеми рәсмийлестирилди.

1924-жыл 14-октябрде Пүтин Россия Орайлық Атқарыў Комитетинин қарарына муўапық Орта Азия республикаларында миллий мәмлекетлик шегераланыўы процесинде Түркистан АССРының көбирек қарақалпақлар жасайтуғын жерлерин өз ишине алған

Қарақалпақстан Автономиялық областы дүзилди. Оның қурамына Хорезм халық республикасының қарақалпақ округлери, Қазақ - Қарақалпақ автономиялы областы (Әмиўдәрәяның шеп жағасы) да кирди. Патша Россиясы дәўиринде екиге бөлінген қарақалпақ аймағы жергиликли зиялылардың басламасы хәм талабы менен қайтадан бирлестирилди. Қарақалпақ автономиялы областының дүзилгенлиги Қарақалпақстан Советлеринин 1-шөлкемлестиріў съездинде Төрткүл қаласында 1925-жылы 12-19-февралда дағазаланды хәм нызам менен рәсмийлестирилди. Қарақалпақ автономиялық областы 1930-жылға шекем Қазақстан АССР қурамында, 1930-жыл 20-июлден 1936-жылға шекем РСФСР қурамында болды.

Революциядан соң Қарақалпақстанда жәдидшилик сөзин термин сыпатында қолланыў бир қанша азайды. Буның себеби «сол» топардағы жәдидшилер иләжсиз уақтыңша большевиклерге бирлесип, жәдидлердин ғәрезсизлик алыў идеяларын совет ҳүкметі қурамында хызмет етип жүрип, кеўлиниң түбинде сақлап келди хәм жасырынша тийисли мәүритти күтип жүрди. Жәдидлердин «оң» қанаты болса, «баспашылар» яки «халық душпаны», «жамай жаўы» деген атақларға ийе болып, жәдидлердин алдына қойған миллий азатлық ушын гүрести ашықтан-ашық даўам еттирди. Олардың қатарына Жәлий мақсым, Барлықбай баспашы, Үсен қазаяқлы хәм т.б. киритиў мүмкин.

1918-жылы Әмиўдәрәя бөлиминин халық билимлендириў бөлими дүзилди. Жергиликли зиялылардың талабы хәм ис-ҳәрекетлери менен билимлендириў тараўы раўажлана баслады. 1923-жылы шөлкемлестирілген «Саўатсызлықты сапластырыў жәмийети» (ОДН) тек ғана область орайында ғана емес, район, қала орайларында да оның бөлимлери дүзилди.

1925-жылы қарақалпақ халқының ағартыўшы шайыры. жәдидшилик ҳәрекетинин белсендилеринин бири Сейфулғабид Мажитов тәрәпинен Ташкент қаласында араб әлипбеси қайта көрип шығылып, оны реформалаў тийкарында туңғыш қарақалпақ әлипбеси жаратылды хәм сол тийкарда оның авторлығында «Әлипбе», «Оқыў китабы» хәм «Егеделер саўаты» сабақлықлары жаратылды. Булар Қарақалпақстан автономияға ийе болғаннан кейинги жаңа алфавиттеги қарақалпақ тилиндеги биринши сабақлықлар хәм оқыў әдебиетлары еди.

Қарақалпақстанда ағартыўшылықтың раўажланыўында өзбек халқының туңғыш педагогы, шайыры, драматург хәм композиторы Хамза Хәкимзада Ниязийдин де айтарлықтай үлесі бар. Ол 1922-1924-жыллар аралығында Қарақалпақстанның Мойнақ, Қоңырат қалаларында болады, Хожели қаласындағы 1-санлы Балалар үйинде директор хәм оқытыўшы лаўазымларында ислейди [5:40].

Жуўмақлап айтқанда, бул дәўир тек ғана бизиң үлкеде емес, ал дүньяның көплеген мусылман мәмлекетлери ушын ренессанс дәўири болды. Халықтың сиясий-руўхый көзи ашылды, ғәрезсизликке ерисиўде тәлим-тәрбияның орнын хәм әхмийетин жетик түсинди.

Жәдидшилик ҳәрекеті хәм оның ағзаларының көтерип шыққан идеялары тек ғана сол дәўир ушын емес, ал хәзирги дәўирдеде үлкен әхмийетке ийе. Усыларды есапқа ала отырып, жәдидшилик ҳәрекетинин мазмун-мәнисин, оның тарийхын, терең мазмунға ийе болған идеяларын еле де тереңирек үйрениўимиз хәм хәзирги үзликсиз билимлендириў системасында жаслар тәлим-тәрбиясында кеңнен пайдаланыўымыз лазым.

Әдебиетлар

1. Қосбергенов Р. Қарақалпақ халқының колониал дәўирдеги мәдениеті хәм турмысы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1970.
2. Сыдық Тоқпан улы. Заман. XIX әсирдин ақыры XX әсир басындағы қарақалпақ әдебиеті тарийхы. –Н.: «Билим», 1995.
3. Алеуов У., Сейтмуратов Қ. Қарақалпақстанда жәдидчилик ҳаракати ва Сейфулғабид Мажидов. -Т.: «Фан», 2010.
4. Палванов Н. «Еш хивалиқлар» партияси фаолияти тарихидан Ўзбекистонда миллатлар аро мунасобатлар тарихидан. -Т.: Университет, 1998.; Махмудов Ғ. Жадид адабиётда истиклол мавзуси. -Т.: «Ўзбекистон», 1999.
5. Ўрумбаев Ж. Хамзанинг Хўжайли интернатдаги педагогик фаолияти. –Тошкент: «Ўқитувчи», 1969.

РЕЗЮМЕ. Мақолада XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошларида Қорақалпоғистондаги маданий-тарихий шароит, жадидчилик ҳаракатининг кириб келиши, таълим соҳасидаги ислохотлар, жадид мактабларининг ташкил этилиши, янги авлод дарсликларининг чоп этилиши масалалари ҳақида сўз боради.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются культурно-исторические условия Каракалпакстана во второй половине XIX - начале XX века, возникновение джадидского движения, реформы в сфере образования, создание джадидских школ, издание учебников нового поколения.

SUMMARY. The article examines the cultural and historical conditions of Karakalpakstan in the second half of the 19th - early 20th centuries, the emergence of the Jadid movement, reforms in the field of education, the creation of Jadid schools, and the publication of new generation textbooks.

MEDIATA'LIMNING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI VA FANLARGA INTEGRATSIYALASHNING SHART-SHAROITLARI

D.Q.Sultonov – stajyor o'qituvchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: axborot, illyustratsiya, motivatsiya, integratsiya, prognoz, tizimlashtirish, transformatsiya, nazorat, tekshirish, muvofiqlashtirish, aloqa, didaktika, funksiya, axborot, media matnlar, tabiatshunoslik, aloqa, o'rganish, moslashtirish, izohlash, tuzilish.

Ключевые слова: информация, иллюстрация, мотивация, интеграция, прогноз, систематизация, трансформация, контроль, верификация, координация, коммуникация, дидактика, функция, информация, медиатексты, естествознание, коммуникация, обучение, адаптация, интерпретация, структура.

Key words: information, illustration, motivation, integration, forecast, systematization, transformation, control, verification, coordination, communication, didactics, function, information, media texts, natural science, communication, learning, adaptation, interpretation, structure.

O'qituvchi mehnat qurollari o'qitish vositasi ekanligini hamma biladi. Ularni o'quv maqsadlariga erishish uchun foydalaniladigan barcha moddiy obyektlar deb hisoblash mumkin. Asboblarning bir qismi mutaxassislar tomonidan, ba'zilar esa o'qituvchi tomonidan tayyorlanadi. O'quv jarayoni amalga oshiriladigan bino va inshootlar, mebel va o'quv qurollari bilan birgalikda ular maktabning o'quv-moddiy bazasini tashkil qiladi.

O'quv jarayonini tashkil etishda o'quv vositalariga yetarlicha baho bermaslik alohida o'qituvchilardan boshlab, metodistlargacha bo'lgan turli darajalarda sodir bo'ladi. Argument juda oddiy: nima uchun bizga maxsus vositalar kerak, agar siz darslik, bo'r va doska bilan ishlasangiz.

Darhaqiqat, V.A.Jukovskiy na film lentarlari, na videofilmlar va kompyuter dasturlariga ega bo'lmagan holda juda muvaffaqiyatli dars berdi. Fransuz didaktiklari L.Porshe va P.Ferranlar XX asr pedagogika fanining rivojlanishidagi eng muhim voqealardan biri sifatida o'qitishning texnik vositalarini qo'llashni bejiz aytishmagan. O'quv qurollari o'quv jarayonining katta imkoniyatlarini yashiradi va ularga nisbatan salbiy munosabat, birinchi navbatda, o'qituvchining darsda va mavzu bo'yicha darsdan tashqari ishlarda ulardan foydalanish usullari haqida maxsus bilimga ega emasligi bilan bog'liq. Ikkinchi sabab - o'quv qurollarining alohida na'munalarining sifati pastligi, ulardan foydalanish ta'lim sifati zarur keltiradi [1].

Bugungi kunda ta'lim mazmuni hajmi va uni rivojlantirishga ajratilgan vaqt o'rtasidagi nomuvofiqlik muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Bu ayniqsa, tabiatshunoslik siklining predmetlarida yaqqol ko'rinadi. Psixologik-fiziologik va pedagogik-ergonomik talablar asosida tuzilgan tayanch o'quv dasturi doirasida soatlarni yanada ko'paytirish mumkin emasligi ko'rsatilganligi sababli, ta'lim bilimlarini birdaniga uzatishning yangi usullarini izlash kerak. O'rganganga kim o'rgatadi va yangi vositalar muqarrar ravishda yangi o'rganish vositalarini talab qiladi.

O'quv qo'llanmalarining tasnifi ikkita tushunchaga bo'linadi: texnik o'qitish vositalari (TO'V) va ekranli ovozli o'qitish vositalari (EOO'V).

TTQ turli xil texnik qurilmalar bo'lib, ular inson faoliyatining turli sohalarida qo'llanilishi mumkin [2].

Misol uchun, proyeksiya apparati ham dam olish sohasida, ham ta'lim sohasida qo'llaniladi. Kompyuter nafaqat matematik hisob-kitoblar va modellarni qurish vositasi, balki yozuvchi, bastakor ijodi uchun vosita, uyda bo'sh vaqtini tashkil qilish uchun asbobdir. Ushbu texnik qurilma TO'V va EOO'V o'rtasidagi farqni aniq ko'rsatadi.

EOO'V – bu ma'lum bir vositada o'rnatilgan va unga kirish uchun texnik vositalardan foydalanishni talab qiladigan ta'lim ma'lumotlari. Zamonaviy EOO'V bir

nechta kichik turlar bilan ifodalanadi: rasmlı (slaydlar), bannerlar, kinofilmlar, videolar, televizion o'quv dasturlari, dasturiy pedagogik vositalar. Ulardan haqiqiy ekran tovushi filmlar, videofilmlar va ta'lim maqsadlariga erishish uchun mo'ljallangan multimedia kompyuter dasturlari.

Asosiy o'quv rejasining barcha fanlari bo'yicha o'quv qo'llanmaları tarkibiga kompyuterning kiritilishi g'alati hodisa emas edi: kompyuter dastlab maktabda foydalanish uchun mo'ljallanmagan boshqa texnik o'quv qurollari yo'lidani bordi. Kompyuterning eng muhim xususiyati interaktivlik emas, balki o'qituvchi tomonidan mustaqil ravishda ishlal chiqish va o'z o'quv qo'llanmalarini yaratish imkoniyatidir. Bunga boshqa dasturlarni, shu jumladan dasturiy pedagogik vositalarni yaratishda foydalaniladigan kompyuter dasturlarini ishlal chiqishda erishilgan yutuqlar yordam beradi.

Har qanday o'quv vositasini ishlal chiqishda tanlangan axborot tashuvchisi tomonidan qo'yilgan cheklovlarini hisobga olish kerak.

O'zingizning o'quv vositangizni yaratishni boshlaganingizda, tanlangan ma'lumot tashuvchining texnik imkoniyatlarini hisobga olmasdan, unga hech qanday didaktik funksiyalarni mexanik ravishda tayinlay olmasligingizni yodda tutishingiz kerak. Keling, ma'lumot tashuvchisi tomonidan yuzaga kelgan ba'zi cheklovlarini keltiraylik.

O'quv quroli: darslik, topshiriqlar to'plami

Cheklovlariga misollar: statik, ovozning yo'qligi, operatsion yordam, ma'lumotni olish va yaratish qobiliyati, o'rganilayotgan obyekt yoki hodisaga ta'sir qilish va bu ta'sirning oqibatlarini kuzatish qobiliyati.

O'qitish vositasi: bosma ish kitobi

Cheklovlariga misollar: statik, tovush yetishmasligi, o'rganilayotgan obyekt va hodisaga ta'sir qilish va bu ta'sirning oqibatlarini kuzatish qobiliyati.

O'qitish vositasi: film lentarlari

Cheklovlariga misollar: statik, yozib olish, ovoz yozish, o'rganilayotgan obyektga ta'sir qilish va bu ta'sirning oqibatlarini kuzatish.

O'quv quroli: dasturiy pedagogik vositalar

Cheklovlariga misollar: kompyuter ekranini idrok etish usulidan kelib chiqadigan cheklovlar [3].

O'z ta'lim vositangizni ishlal chiqishda cheklovlarini bilishning o'zi yetarli emas. Ayrim turdagi o'quv qurollarining qanday didaktik xususiyatlari borligini ham bilish kerak. Ushbu xususiyatlar diqqat bilan o'rganilgan va maxsus adabiyotlarda batafsil tavsiflangan, afsuski, o'qituvchi uchun mavjud emas.

Media xabarlarining didaktik xossalari va vazifalari bevosita axborot vositalariga bog'liq bo'lmagan media matnlarning xususiyatlari bilan bog'liq. Masalan, bosma matnlarning xossalari o'rganish ularni uch guruhga

bo'lish mumkinligini ko'rsatdi: umumta'lim maktablari uchun o'quv matnlari, gazeta va jurnallar matnlari, badiiy matnlar. O'tkazilgan tahlil ularning bir qator xossalari bo'yicha keskin farqlanishini ko'rsatdi. So'nggi paytlarda maktab darsligiga u yoki bu darajada tabiatshunoslik bilimlari o'z aksini topgan badiiy adabiyotning alohida qismlarini kiritish tendensiyasi aniq namoyon bo'ldi. Ammo bunday qo'shimchalar aniq ifodalangan tizimni tashkil etmaydi, tizim bilan har bir holatda uzviy bog'liqdir.

Ta'limda kundalik hayot haqiqatlarini aks ettirish uchun media matnlardan foydalanish ta'lim va hayot o'rtasidagi bog'liqlik muammosini hal qilishda yangi yo'nalish ochadi, bu an'anaviy ravishda ishlab chiqarishni o'rganish bilan bog'liq bo'lib, bu ijtimoiy buyurtma bilan izohlanadi. Umumta'lim maktabi [4].

Aloqa turi. O'quv matnlari, garchi ular asosiy ta'lim darajasi uchun ma'lum bir "o'rtacha" talabani kutish va biroz boshqacha bo'lsa-da, baribir aniq maqsadli yo'nalishga ega. Iste'molchiga aniq yo'naltirilgan matnlar odatda aksinal deb ataladi (lotincha "o'q" dan), shuning uchun ta'lim matnlarini aksinal deb ham atash mumkin.

Gazeta va jurnallarning matnlari o'z tabiatiga ko'ra retaldir (lotincha "tarmoq" dan), lekin baribir ularni yaratishda mualliflar yana ma'lumotning "o'rtacha" iste'molchisiga e'tibor berishadi. Turli nashrlarda "o'rtacha" iste'molchi darajasini baholash har xil.

Gazeta va jurnal maqolalarida, to'g'ridan-to'g'ri uzatiladigan ma'lumotlarga qo'shimcha ravishda, deyarli har doim yoritilgan voqealarning shaxsiy bahosi mavjud, ya'ni ikki yoki undan ortiq axborot qatlamlari mavjud. Badiiy asar matnlarida "Undercurrents" ko'plab ma'lumotlar qatlamlarini yaratadi. Tabiatshunoslik sikli darslarida ommaviy axborot vositalarining ko'p qatlamli ma'lumotlarining asosiy maqsadini hech qanday an'anaviy o'quv qo'llanmasi bilan bera olmaydigan "ma'nolarni ochib berish" deb ta'riflash mumkin. Bu xususiyat ma'lum darajada talabalar tajribasiga xos bo'lib, o'quvchilar o'z kuzatishlarini qatlamlarga "saralashlari", eksperiment maqsadiga asosan mos keladigan qatlamni ajratib ko'rsatishlari kerak [5].

Matnni talqin qilish imkoniyati axborot qatlamlari soni va matnning maqsadi bilan bog'liq. O'quv matni uzatilgan ma'lumotni boshqacha tushunishga imkon bermaydi. Biroq, bu faqat bitta o'quv predmeti doirasida to'g'ri keladi, chunki turli ilmiy fanlarda bir xil atamalar turli xil ma'nolarga ega. Masalan, radikal, valentlik, indikator kabi atamalar.

Matbuot matnlari har doim yashirin ma'noga ega, shuning uchun turli o'quvchilar uni boshqacha talqin qilishadi. Ammo talqin qilish uchun eng katta imkoniyatlar fantastik asarlariga beriladi, chunki ularning matnlari mohiyatan ramzdir.

O'quv qo'llanmalarida mutlaqo zid bo'lgan turli xil talqin qilish imkoniyati katta didaktik salohiyatga ega. Qabul qilingan ma'lumotlarga ma'lum munosabatni qabul qilishni o'rganish, unda muallifning dunyoqarashini tushunishning yashirin tarkibiy qismini ochib berish imkoniyatlari shu yerda yashiringan. Bunday materiallarda maktab o'quvchilariga o'z bayonotlarini argumentatsiya

qilishni o'rgatish va nafaqat tinglash, balki raqibni eshitish qobiliyatini shakllantirish juda qulaydir.

O'quv matnlari auditoriyasi faqat ushbu dasturda ushbu fanni o'rganayotgan talabalar bilan cheklangan. Matbuot auditoriyasi yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, ma'lumoti va boshqalardan qat'iy nazar, aholining barcha qatlamlarini qamrab oladi. Badiiy adabiyot oraliq o'rinni egallaydi: uning auditoriyasi cheklangan va adabiyotning ushbu janriga qiziqqan aholining ma'lum guruhlari tomonidan shakllantirilgan.

Moslashuv ta'lim matnlarida eng aniq namoyon bo'ladi, chunki ko'pchilik mualliflar ma'lumot iste'molchisining yosh xususiyatlarini hisobga olishadi.

Gazeta va jurnal maqolalari, badiiy adabiyot matnlari mualliflari o'zlari uzatayotgan ma'lumotlarni na iste'molchining yosh xususiyatlariga, na uning bilimiga moslashtirmaydi.

O'quv matnlarining tuzilishi aniq ifodalangan: semantik qismlar bir-biridan ajratilgan, asosiy g'oya turli bosma vositalar bilan ta'kidlangan. Aniq matn tuzilishining yorqin misoli - ko'plab nashrlardan o'tgan L.A.Svetkovning organik kimyo darsligi.

Media matnlarning didaktik xususiyatlari va vazifalari.

Xususiyatlari. Kundalik hayot haqiqatining aksi.

O'qitishdagi funksiyalar. Ta'limni hayot bilan bog'lash. Axborot xabaridagi noaniqlik va xatolarni aniqlashni o'rganish, ma'lumotlarga pozitsiyani egallash.

Xususiyatlari. San'at haqiqatining aks etishi.

Tabiatshunoslik va gumanitar bilimlarni uyg'unlashtirish. Axborot xabaridagi noaniqlik va xatolarni aniqlashni o'rganish, ma'lumotlarga pozitsiyani egallash.

Xususiyatlari. Muloqot haqiqati.

Axborot oqimlarining yo'nalishini tushunishni o'rganish.

Qatlamli ma'lumotlar.

"Ma'nolarni aniqlash" ni o'rganish, axborot oqimlari yo'nalishini tushunish.

Turli xil talqin qilish imkoniyati.

Axborot bo'yicha pozitsiyani egallashni o'rganish, yashirin komponentni aniqlash, xabar muallifining dunyoqarashini tushunish, muloqot maqsadini aniqlash.

Matndagi noaniqliklar.

Maxsus, ma'lumotnoma nashrlarida ma'lumot qidirishni rag'batlantirish.

Zaif tuzilish.

Media matnidagi asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatishni o'rganish. Media matnlarning tuzilishini yaratishni o'rganish.

Axborotning kontekstga bog'liqligi.

Media matnidagi asosiy fikrlarni ajratib olishni o'rganish. Tabiatshunoslik va gumanitar bilimlarni uyg'unlashtirish.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maqolada media-ta'limning xususiyatlari va fanlarga integratsiyalashning asosiy vositalari hamda shart-sharoitlari muhokama qilindi. O'qituvchi mehnat qurollari o'qitish vositasi ekanligi ham ayon bo'ldi. Ularni o'quv maqsadlariga erishish uchun foydalaniladigan barcha moddiy obyektlar deb hisoblash mumkinligi aniqlandi.

Adabiyotlar

1. Жури́н А.А. Интегрированное медиаобразование в средней школе. – М.: «Бином». Лаборатория знаний. 2013.
2. Брусенцова Т.Н. Оценка дидактической эффективности обучающих курсов. «Наставник» Вопросы психологии. 1989. №1.
3. Мунипов В.М., Зинченко В.П. Эргономика: человеко-ориентированное проектирование техники, программных средств и среды учебник. – М.: «Логос», 2001.
4. Назарова Т.С., Полат Е.С. Средства обучения: технология создания и использования. – М.: Изд-во УРАО, 1998.
5. Коменский Я.А. Великая дидактика. / Избранные педагогические сочинения. / под редакцией проф. А.А.Красновского. – М.: «Учпедгиз», 1995.

REZYUME. Ushbu maqolada media-ta'limning xususiyatlari va fanlarga integratsiyalashning asosiy vositalari hamda shart-sharoitlari muhokama qilinadi. Bu ommaviy axborot vositalari nazariyasining tabiiy fanlar siklining didaktik nusxasi bo'lgan media-ta'limga to'liq mos keladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются особенности медиаобразования, а также основные средства и условия его интеграции в обучение. Это в полной мере справедливо и для медиаобразования, которое является дидактической копией теории масс-медиа в предметы естественно-научного цикла.

SUMMARY. This article discusses the features of media education and the main means and conditions for integrating it into the sciences. This is fully consistent with media education, which is a didactic copy of the natural science cycle of media theory.

O'QUVCHILARNING TEXNIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

H.O' Tayirov – o'qituvchi

Urganch davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, zamonaviy ta'lim, raqamli bilimlar, Internet tizimi, masofaviy o'qitish.

Ключевые слова: цифровые технологии, информационно-коммуникационные технологии, современное образование, цифровые знания, система Интернет, дистанционное образование.

Key words: digital technologies, information and communication technologies, modern education, digital knowledge, Internet system, distance education.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida faol qo'llanilmoqda. Iqtisodiyot, bank, xizmat sektori, shuningdek, ta'lim jarayonini ham tez sur'atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan, yosh bolalardan tortib nafaqaxo'rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikrni shakllantirmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi, masalan, bank sektorida, robotlar va ishchilar o'rtasidagi raqobat masalasi ham ko'tarilmoqda. Raqamli texnologiyalarni (kompyuter, radio, televideniye, Internet, telefon va boshqalar) ta'lim va jamiyatining barcha sohalariga joriy etish sharoitida, o'quvchilarning texnik qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'sir qiladigan murakkab texnik darajalarni darhol o'zlashtirishi, tanqidiy fikrlashni, umumlashtirishni, obyektlarni tasniflashni o'rganishda, turli xil ilmiy fanlarning asoslari bilan tanishishda, turli ilmiy sohalaridagi bilimlarni chuqurlashtirish va tizimlashtirishda texnologiya fanining o'zni katta [2].

Talabalarni raqamli texnologiyalar va texnik tairibaga tayyorlash, ularni yangi o'rgangan texnologiyalardan foydalanish, maslahatlar va mustaqil ishlar yaratishga o'rgatish orqali, ularni kelajakda muvaffaqiyatli va innovativ vakillar qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, raqamli innovatsiyalar va texnik tajribaga ega bo'lgan talabalar, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, ularni rivojlantirish va ularning samaradorligini oshirishda ham katta rol o'ynaydilar. Rivojlanayotgan texnik ijodkorlikning talabalarga ijamivatda faol hissa qo'shish imkoniyatini oshirish uchun bir nechta muhim ko'rinishlari mavjud:

- Innovatsion va ijodiy g'ovalar ustida ishlash: Talabalar innovatsion fikrlashni o'rganish va o'zlarining ijodiy g'ovalarini rivojlantirish uchun tajriba o'tkazishlari, ulardan amaliyotda foydalanishlari va yangiliklarni yaratishlari uchun maslahatlar olishlari mumkin. Bu ularni muammolarga yangi vechimlar qidirish, jamiyatda innovatsiyalarni kengaytirish va o'zlarining fikrlarini ilg'or tarzda ifoda qilishga yordam beradi.

- Texnologiyalardan foydalanish: Talabalar texnik ijodkorlikning rivojlanishi uchun muhim bo'lgan texnologiyalardan foydalanish orqali yangi mahsulotlar yaratish, xizmatlarni o'zlashtirish va muammolarni hal qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu ularni yangi texnologiyalarni o'rganish, ulardan foydalanish va ularni jamiyatga o'zlashtirishga tayyorlaydi.

- Hamkorlik va jamoatchilik: Texnik ijodkorlik jamiyatda keng targ'ib bo'lishi uchun hamkorlik va jamoatchilik muhimdir. Talabalar, o'zlarining idealarini boshqa talabalar, o'qituvchilar, sohada tajribali shaxslar va sohada faol tashkilotlar bilan birgalikda amalga oshirish orqali innovatsion vechimini topishni o'rganishadi. Bu ularning jamiyatga faol hissa qo'shishini, qo'llab-quvvatlash va o'zlashtirishni oshiradi.

- Suhbat va o'zaro munosabatlar: Texnik ijodkorlikning rivojlanishida o'quv jarayoni va jamiyat bilan munosabatlar juda muhimdir. O'qituvchilar va tairibali sohada faol shaxslar talabalarni kengaytirilgan o'quv jarayonlari, ish tajribasi va innovatsion loyiha orqali yo'lga qo'yishlari, ularning ijamivat bilan munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi [1].

Raqamli texnologiyalardan foydalanish talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirishda ko'plab afzalliklarga ega. Ya'ni raqamli vositalar va dasturiy ta'minot talabalarga prototiplarni loyihalash va yaratish uchun iuda samarali platformalardan foydalanish imkonini beradi. Bu platformalar yordamida loyihalash dasturi orqali talabalar o'zlarining g'oyalarni tasavvur qilishlari va takomillashtirishlari mumkin. Bu ularga dizaynlarini takrorlash va takomillashtirish, talabalarga amaliy tadqiqotlar olib borish, ularning innovatsion fikrlarini bajarish va texnik ijodiy vechimlarni qidirishda yordam beradi. Bundan tashqari raqamli texnologiyalar hamkorlik va bilim almashishni osonlashtiradi va talabalarga texnik loyihalarda birgalikda ishlash fikr almashish va ijodiy jarayonlarini yaxshilash uchun fikr-mulohazalarni taqdim etish imkonini beradi. Onlayn resurslar va o'quv qo'llanmalarining mavjudligi, talabalarining texnik bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda kengaytiradi.

Muammolar va mulohazalar: raqamli texnologiyalar ulkan salohiyatga ega bo'lsada, o'qituvchilar ularni texnik ijodkorlikni rivojlantirishga qo'shishda hal qilishlari kerak bo'lgan muammolar mavjud. Bu muammolar o'qituvchilar uchun bir nechta sabablarga qarab paydo bo'lishi mumkin:

So'naqi texnologiyalarni o'rganish kerakliqi. Raqamli texnologiyalar tez-tez yangilanib, rivojlanib borilayotgan sohalaridir. O'qituvchilar o'zlari so'nggi texnologiyalarni bilishlari va ularni o'rganishlari kerak bo'ladi, shuning uchun ularni qayta tayyorlash va qayta o'rganish zarur bo'lishi mumkin.

O'qitish usullarining yangilanishi. Raqamli texnologiyalar o'qitish usullarini va pedagogik metodlarni ham o'zgartirishni talab qiladi. O'qituvchilar yangi texnik vositalarni va platformalarni o'rganishi, ularni o'quv jarayonlarida qo'llashi va o'quvchilarga o'rgatishda foydalanishlari kerak.

Texnik ijodkorlikni o'rganish va boshqarish uchun qulay ko'rsatkichlar. O'qituvchilar uchun texnik ijodkorlikni o'rganish va uni o'qitish uchun qulay va samarali dasturlar, kurslar va usullar yetarli emas bo'lishi mumkin. Ularga texnik ijodkorlik sohasida ko'proq yopiq resurslar va ta'minotlar kerak bo'ladi.

Bu muammolar o'qituvchilar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin, lekin buning ko'plab vechimlari mavjud. O'qituvchilar yangi texnologiyalarni o'rganish, ulardan foydalanish va o'quv jarayonlarida qo'llashga tayyorlanishi, shuningdek, o'quvchilarga ko'proq texnik ijodkorlik va innovatsion fikrlashlarini qo'llab-quvvatlashlari uchun yopiq resurslardan foydalanish imkoniyatlarini va ta'minotini taqdim etilishi kerak.

Рақамли технологивалар билан интегрatsивалашган ҳолатда, о'қитувчилар о'zларини ривожлантириш учун доимий равишда ванги технологиваларни о'rganish ва ulardan фойдаланишнинг муҳимлигини тushunishlari керак [4].

Рақамли технологиваларни интегрatsивалашнинг самарали стратегивалари техник иҷодкорликни ривожлантириш учун рақамли технологивалардан самарали фойдаланиш учун о'қитувчилар турли стратегиваларни қабул қилишлари мумкин. Масалан, лойиҳага асосланган та'лим yondashuvlarini кiritish talabalarга o'zlarining техник bilim ва ko'nikmalarini real sharoitlarda qo'llash, иҷодкорлик ва muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Talabalarни технология va san'at va dizayn kabi boshqa fanlar o'rtasidagi fanlararo aloqalarini o'rganishga undash innovatsion fikrlashni va turli istiqbol-larni birlashtirishni rag'batlantiradi. Talabalar raqamli man-balarini, onlayn jamoalarni va o'quv qo'llanmalarini o'rganishlari mумкин bo'lgan o'z-o'zini boshqarish uchun imkoniyatlarni taqdim etish avtonomiyani rag'batlantiradi va ularning техник иҷодkorligini oshiradi. Bundan tashqari, ochiq muammolarni va dizayn fikrlash metodologiyasini birlashtirish talabalarга muammolarga ijodiy va inno-vatsion fikrlash bilan yondashish, turli xil fikrlash va noyob yechimlarni targ'ib qilish imkoniyatini beradi.

Texnologiyani o'quv dasturiga integratsiya qilish raqamli texnologiyalarning potentsial-imkoniyatdan to'liq foydalanish uchun ularni o'quv dasturiga kiritish juda mu-himdir. Robototexnika, kodlash va raqamli ishlab chiqarish kabi texnologiya bilan bog'liq loyihalarni o'quv dasturiga kiritish talabalarга иҷодkorlikni rivojlantirish bilan birga техник ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi dunyoda raqamli texnologiyalar orqali talabalar o'rtasida texnologik innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini oshirib bo'lmaydi. Bu ularni kelajakdagi imkoniyatlarga tayyorlash, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, innovatsiyalarni rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirish, faol ishtirok etish va motivatsiyani rag'batlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Texnologiyani иҷодkorlikni rivojlantirish vositasi sifatida қабул qilgan holda, o'qituvchilar doimiy ravishda rivojlanib borayotgan texnologik landshaftda ajralmas rollarni o'ynashga imkon beradigan raqamli asrga talabalarни faol jalb qilishlari mумкин. Taraqqiyotda davom etar ekanmiz, talabalarни tez o'zgaruvchan dunyoda rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va fikrlash tarzi bilan qurollantirish uchun ta'limга raqamli texnologiyalarni integratsiyalashuviga ustuvor ahamiyat berish zarur.

Adabiyotlar

1. Alimov N., Tog'ayev X., Turmatov J. O'quvchilarni texnik иҷодkorlik faoliyatiga rahbarlik qilish. // Kasb-hunar ta'limi. -T.: 2004. № 3. 26-27-b.
2. Pardabaeв J.E. "O'quvchilar kasb - hunar ko'nikmalarini rivojlantirishda robototexnikaning o'rni" //Fan va jamiyat, 2020, № 2, 81-83-b.
3. Sharonin Yu.V. Oliy va kasbiy ta'limdagi raqamli texnologiyalar: shaxsiy yo'naltirilgan Smart didaktikadan mutaxassislarни maqsadli tayyorlashda blokcheyngacha. // Fan va ta'limning zamonaviy muammolari. 2019, № 1.
4. Norboyeva N.E., Xashimova D.P. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyotning roli // ACADEMICIA: Xalqaro multidisiplinar tadqiqot jurnali 10 (3), 25-31.

РЕЗЮМЕ. Mazkur maqolada respublikamiz ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo'llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o'quvchilarning техник иҷодkorligini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari aniqlangan. Shuningdek, ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan xulosalar tuzishda mavjud bo'lgan amaliyotni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirish orqali ta'lim sohasida muhim o'rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo'yicha takliflar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье на основе применения цифровых технологий в системе образования нашей республики и анализа их возможностей определены приоритетные направления развития технического творчества учащихся. Также путем изучения, систематизации и обобщения существующей практики составления научно обоснованных выводов по внедрению цифровых технологий в образование даются предложения не только о том, какое важное место они займут в сфере образования и в какой форме.

SUMMARY. The article based on the application of digital technologies have been identified in the educational system of our republic and the analysis of their possibilities, the priority directions for the development of the technical creativity of students. Also, by studying, systematizing and summarizing the existing practice in drawing up scientifically based conclusions on the introduction of digital technologies in education.

БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ЎҚИТУВЧИСИГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ ПАРАДИГМАСИ

А.Т.Татлимуратов – ўқитувчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: парадигма, жисмоний маданият, қобилият, технология, дастур, инновация, ижодий фаолият.

Ключевые слова: парадигма, физическая культура, способности, технология, программа, инновация, творческая деятельность.

Key words: paradigm, physical culture, abilities, technology, program, innovation, creative activity.

Замонавий жисмоний маданият ўқитувчисиға йўналтирилган таълим парадигмаси юкори даражадаги маданият, турли хил кизиқишлар ва бой ҳаётий тажрибага эга бўлган ҳар томонлама ривожланган шахс бўлиши керак.

Парадигма (грекча – “намуна, андоза”) — илмий ютуқлар мажмуи. Интерфаол усуллар орқали анъанавий консерватик парадигма ёки конструктивизм назарияси билан боғлиқ бўлиб, бу усуллар орқали амалда фойдаланишда конструктивизмнинг куйидаги асосий хулосаларини ҳисобга олиш лозим: Талаба ўзи ўрганиши керак, акс ҳолда унга ҳеч ким ҳеч нарсани ўргата олмайди; Ўқитувчи талабаларга билимларни кашф қилишга ёрдам берадиган жараёни ташкил қилади; Билим борлиқдан кўчирилган нусха эмас, уни инсон шакллантиради, ривожлантириб, такомиллаштиради.

Парадигма у ёки бу даврда илмий ҳамжамият томонидан тан олинган ва янги илмий тадқиқот учун намуна асос бўлиб хизмат қилиши зарур. Мазкур тушунчани илмий муомалага кенг ёйилишида америкалик тарихчи Томас Куннинг “Илмий инқилоблар структураси” асари асосий ўринни эгаллайди. Томас Куннинг фикрича, парадигма илмий жамоатчилик бирлигини таъминлайди. Илмий намунани, универсал қонунларни конкрет ҳодисаларга тадбиқ этиш асосида фан ривожланади. Умуман олганда, парадигмани илмий тан олинган ва қайсидир даврда илмий тадқиқот учун йўналтирилган бир ёки бир нечта фундаментал йиғиндиси, деб таърифлаш мумкин. Шу боисдан ҳам илмий парадигма воситасида илмий муаммолар ўртага ташланади ва уни ечиш модели намоён бўлади. Геосиёсий парадигма эса тан

олинган геосиёсий назариялар орқали дунёнинг геосиёсий манзарасини илмий жиҳатдан аниқлаш моделидир.

Жисмоний маданият ўқитувчиси профессиограммасини тузиб чиққан олим В.В.Верещагин унинг 5 блокни ажратиб кўрсатади: "...унда жисмоний маданият ўқитувчисининг асосий педагогик функциялари, унинг шахсий фазилатлари, ушбу функцияларни амалга оширишни таъминлайдиган умумий педагогик ва касбий-услубий кўникмаларининг хусусиятлари мавжуд:

1. Психологик ва педагогик кўникмаларни ҳосил қилиш;
2. Касбий ва шахсий фазилатларни ривожлантириш;
3. Хусусий-услубий кўникмаларни эгаллаш;
4. Коммуникатив ва ташкилий кўникмаларни ўзлаштириш;
5. Жисмоний маданиятга тааллуқли қобилиятларига эга бўлиш".

Жисмоний маданият ўқитувчисининг касбий фаолиятини илмий жиҳатдан тавсифлаш ва таҳлил қилиш билан боғлиқ бўлган адабий манбаларни ўрганиб чиқиб (В.Н.Курис, Л.Н.Сляднева, Ю.Д.Железняк, В.И.Столяров, В.К.Бальсевич, В.П.Моченов, Л.И.Лубишева, А.Н.Блеер, С.Д.Неверкович), шундай хулосага келиш мумкин: жисмоний маданият фани – бу ўқитувчилар ёш авлодни соғлом турмуш тарзи билан таништирадиган, спорт ва жисмоний фаолиятни оммалаштирадиган муҳим воситадир.

Умумий ўрта таълим таркибида жисмоний маданият ўқитувчиси нафақат дарсларни хавфсиз ва тўғри ўтказиш учун жавобгардир, балки қуйидаги муҳим вазифаларни ҳам бажариши лозим:

- спортни оммалаштириш;
- ўқувчиларни дарсдан ташқари жисмоний фаолиятга жалб қилиш;
- соғлом турмуш тарзи ҳақида маълумотларни оммалаштириш: тўғри овқатланиш ва кун тартиби;
- ўқувчиларнинг жисмоний ҳолатини назорат қилиш;
- спорт ва жисмоний маданият билан шуғулланиш учун мотивация яратиш [2:136].

И.А.Зимная ўзининг тадқиқот ишларида касбий ва педагогик компетенцияларнинг учта гуруҳини алоҳида тавсифлаб ўтган:

- шахс сифатида, ҳаётнинг субъектив жиҳатларидан ўзига тегишли компетенцияларни эгаллаш;
- шахснинг бошқа одамлар билан ўзаро муносабати билан боғлиқ компетенциялар;
- инсон фаолияти билан боғлиқ муҳим компетенцияларнинг барча турлари ва шаклларида намоён бўлади [1:72].

Тадқиқотчи олимлар И.Х.Кобер, Т.А.Маркина бўлажак ўқитувчи учун зарур бўлган коммуникатив қобилиятларнинг турларини таҳлил қилишган:

- ота-оналар билан алоқа ўрнатиш қобилияти;
- талабалар билан пайдо бўладиган зиддиятларни башорат қилиш ва олдини олиш қобилияти.

Ушбу кўникмаларга қўшимча равишда, олимлар ахборот қобилиятлари гуруҳини – оғзаки нутқни ахборот узатиш воситаси сифатида ўзлаштириш қобилиятларини ажратиб кўрсатишади (тушунтириш, тушунарли тилда гапириш, илмий фактлар ва кўрсатмаларни аниқ етказиш қобилияти).

Умуман олганда, билим ва дидактик кўникмалар билан боғлиқ касбий педагогик ваколатлар ҳар қандай ўқитувчилар учун бир хил аҳамиятга эга. Бироқ, жисмоний маданият ва спорт соҳасида шахсий восита тажрибаси, ҳаракатни қисқа ва аниқ тушунтириш ва чекланган вақт ичида хатоларни тузатиш қобилияти

алоҳида аҳамиятга эга.

Республикаимизда таълим соҳасида фаолият юритаётган жисмоний маданият ўқитувчиларининг иш услубини такомиллаштиришда оптимал- педагогик усуллар изланмоқда. Аммо бу уринишлар қуйидаги камчиликлар туфайли натижасиз бўлиб қолмоқда:

- бўлажак жисмоний маданият ўқитувчиларини касбий педагогик маҳоратини оширишда мутахассислик фанлари блокига кирувчи "Жисмоний маданият" дарслари ҳозирги замон талаблари доирасида модификациялаштирилмаган;
- тадқиқот доирасида педагогик жараён талабалар таълим эҳтиёжларини қондиришга мослаштирилмаган;
- жисмоний маданият ўқитувчилари талабаларга инновацион имкониятларга эга бўлган замонавий билим беришда жисмоний машқларни лойиҳалаш технологиясидан фойдаланиш имкониятларига етарлича баҳо беришмаяпти; талабалар таълим эҳтиёжларини шакллантиришга, уни қониктириш учун шароитлар яратишга интилиш етарли даражада эмас;

– талабаларга жисмоний йўналишдаги дидактик вазиятли топшириқлардан фойдаланиш тартибли ва мунтазам равишда олиб борилмаяпти; бу мазмундаги аудиториядан ташқари жисмоний-маданий ишларининг олиб борилиши талаб даражасида эмас;

– талабаларга келгуси мутахассисликлари бўйича жисмоний маданият соҳасига оид лойиҳалаш технологияси кўпинча, тасодифий машқлардан фойдаланиш эвазига амалга оширилмоқда (уларнинг мазмуни шаклидан ташқарида қаралади, ўзаро боғлиқ ҳолда ифода-ланмайди, шакли эса мазмунидан алоҳида олиб борилиши кузатилади);

– бўлажак жисмоний маданият ўқитувчилари – эртанги кун умум таълим мактаб ўқитувчилари мазкур муаммоларнинг замонавий методологик ҳамда назарий асослари (айниқса, назарий-педагогик) бўйича тавсияларга эҳтиёж сезади.

Биобарин, бўлажак жисмоний маданият ўқитувчиларининг касбий педагогик маҳоратини ривожлантириш даражаси суёт эканлиги таҳлиллар натижасидан маълум бўлди.

Таълимни индивидуаллаштириш, айнқса жисмоний маданият фанида замонавий таълимнинг устувор йўналишларидан биридир.

Ҳозирги замон педагогикаси фани олдида турган вазифаларни инсонпарвар шахсга йўналтирилган таълим парадигмаси, уни индивидуаллаштириш концепцияси, ўсиб келаётган авлод ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя қилиш, ўқитувчилар ва талабалар ўртасидаги бағрикенглик муносабатларига асосланган педагогик жараёни ташкил этиш орқали ҳал қилиш мумкин.

Замонавий назарияда индивидуал натижага эришишга қаратилган таълим шахсга йўналтирилган таълим деб аталади. И.С.Якиманскаянинг фикрига кўра, талабани бутун ўқув жараёнининг асосий фаол фигураси сифатида тан олиш шахсга йўналтирилган педагогикадир. Шахсга йўналтирилган таълимнинг асосий хусусияти талабанинг субъектив тажрибаси, қобилиятлари ва ривожланиш хусусиятларига таянишидир.

Жисмоний ҳаракатларнинг хилма-хиллиги, мавжудлиги, юқори ҳиссий табиати, мусика ва таниш жиҳозлардан ностандарт шаклда фойдаланиш туфайли фитнес аэробикаси замонавий жисмоний маданият воситаларидан бири сифатида ишлатилиши мумкин.

Жисмоний фаолиятнинг янги турларини, масалан, бадий гимнастика, функционал машғулотлар, умум таълим мактаблари таркибидаги рақсаларни ўқув фаолиятига киритиш замонавий жисмоний маданият ўқитувчиларининг билим ва кўникмаларга бўлган талабларини оширади. Ривожланган мамлакатларда

жисмоний маданият бўйича таълим дастурларини қиёсий таҳлил қилиш жараёнида фитнес аэробикаси 1990-йилдан буён умумтаълим мактаблари ўқув дастурларига киритилганлиги аниқланди. Ушбу фаолият хорижий мамлакатларнинг мактаб таълимига сузиш, бейсбол, лакрос, қиличбозлик, енгил атлетика, яккакураш каби спорт турлари киритилган. Юқоридаги ишларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, ушбу спорт турларини хорижий давлатларда (масалан, Америкада) мактаб ўқувчиларининг мактаб дастурига киритиш тегишли услубий ёрдамни ишлаб чиқиш билан инновацион восита сифатида амалга оширилди. Бу охир-оқибат ўқитувчиларнинг касбий маҳоратига ҳам, ўқувчиларнинг тайёргарлик сифатига ҳам сезиларли ижобий таъсир кўрсатди.

Шундай қилиб, ишонч билан айтиш мумкинки, ёш авлоднинг жисмоний маданият тизимидаги педагогик янгиликлар, айниқса янги технологиялар ва шаклларни жорий этиш ҳолатида катта рол ўйнайди. Шуни таъкидлаш керакки, педагогик профессионалликнинг асосий жиҳати нафақат талабалар билан ишлаш шакллари ва усуллари тўғрисида янги материалларни ишлаб чиқиш, балки ўқитувчининг шахс сифатида ўқув жараёнида янгиликлардан фойдаланишга ва амалга оширишга тайёрглигидир [3:38].

Жисмоний маданият педагогикасида шахсга йўналтирилган таълимдан фойдаланиш, айниқса, умумтаълим мактабларининг бошланғич синфларида жисмоний маданият дарсларида бевосита билимларнинг пойдевори қўйилганлиги сабабли долзарб бўлиб қолади. Ўрта мактабда, биринчи навбатда, ўқувчилар шахсиятининг табиатига, жисмоний фаолият ва спортнинг замонавий турларига қизиқишга эътибор қаратиш, жозибали инвентаризациядан фойдаланиш керак: конькида учиб, скейтбордлар, велосипедлар, жисмоний фаолиятни кузатиш учун махсус фитнес дастурлари шулар жумласидандир.

Ўқитувчиларнинг касбий маҳоратини ошириш дастурларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш бўйича

АҚШнинг муваффақиятли тажрибасини таҳлил қилиш бизга Ўзбекистон Республикасида кўпроқ эътибор ва ривожланишни талаб қиладиган йўналишларни ажратиш кўрсатиш имконини бериши. Илм-фанда менталитет, тизим ва илмий тушунчаларнинг фарқи туфайли халқаро мутахассисларнинг муваффақиятли тажрибасини Ўзбекистонда қабул қилиш ва қўллаш мумкин бўлмаган ҳолатлар мавжуд. Мавжуд тизим фарқида ҳисобот бермасдан, методларни ўз холича "нусхалаш" га уриниш нотўғри бўлар эди. Ушбу ёндашув ўқитувчининг касбий маҳоратини ошириш усуллари жорий этиш ва тегишли усулларнинг рус ва Америка вариантлари ўртасида қиёсий таҳлил ўтказиш соҳасидаги мутахассисларнинг тажрибасига жиддий ёндашиш лозимлиги мақсадга мувофиқдир.

Турли мутахассисларнинг "қайта тайёрлаш" ва "малакасини ошириш" тушунчалари замонавий "Таълим тўғрисида" ги қонунда битта умумий тушунчага – "қўшимча касб-хунар таълими"га бириктирилган.

Қўшимча касб-хунар таълими – бу шахснинг ижодий қобилиятлари ва маънавиятини ривожлантиришга, фуқароларни касб-хунар ва лавозимларга қўйиладиган малака талаблари асосида таълим дастурларига мувофиқ доимий равишда малакасини оширишга ва касбий қайта тайёрлашга қаратилган таълим ҳисобланади.

Ҳозирги замон педагогик адабиётларда мутахассисларнинг қўшимча касбий таълими деганда, уларнинг малакасини мақсадли, узлуксиз ошириш, касбий фаолиятнинг янги турларини амалга ошириш учун зарур бўлган қўшимча билим, қўникма ва малакаларни олиш тушунилади.

Юқоридаги барча янгиликларни муваффақиятли амалга ошириш учун ўқитувчи мактаб ўқувчиларининг турли хил жисмоний фаолият турларига қизиқишларини ва замонавий эҳтиёжларини билиши керак. У ушбу янги билимларни касбий маҳоратини оширишнинг турли усуллари билан билиб олиши мумкин.

Адабиётлар

1. Зимняя И.А. Психология обучения родному языку (на материале русского языка как иностранного). – Москва: Русский язык, 1989. –С. 219.
2. Ахмедова Малохат Эргашевна Axmedova M.E. (hammualliflikda) Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Дарслик. –Т.: 2019. 5-б. (302)
3. Маркина Т.А. Управление проектами в информационных технологиях. -Санкт-Петербург: 2016. –С. 45.

РЕЗЮМЕ. Мақолада ёш авлодни тарбиялашда жисмоний маданият тизимидаги педагогик янгиликлар, айниқса янги технологиялар ва шаклларни жорий этиш ҳолати ва шунингдек, замонавий жисмоний маданият ўқитувчисига йўналтирилган таълим парадигмасининг педагогик имкониятлари ҳақида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются педагогические инновации в системе физической культуры в воспитании подрастающего поколения, особенности состояния внедрения новых технологий и форм, а также педагогические возможности образовательной парадигмы, ориентированной на преподавателя современной физической культуры.

SUMMARY. The article discusses pedagogical innovations in the system of physical culture in the upbringing of the younger generation, the peculiarities of the state of introduction of new technologies and forms, as well as the pedagogical possibilities of the educational paradigm focused on the teacher of modern physical culture.

АКАДЕМИЧЕСКОЕ ПИСЬМО И ГИПЕРТЕКСТОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

С.Х.Абдуллаева – доктор философии по педагогическим наукам, доцент

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хоразми

Таянч сўзлар: гиперматн, академик саводхонлик, ахборот технологиялари, комплекс компетенцияси, гиперматн технологияси.

Ключевые слова: гипертекст, академическая грамотность, информационные технологии, комплексная компетенция, гипертекстовая технология.

Key words: hypertext, academic literacy, information technology, complex competence, hypertext technology.

Гипертекст - это вид текста, существующий только в электронном виде, его основным отличием от обычного текста является наличие гиперссылок (электронных ссылок), которые позволяют по одному клику переходить на другие электронные документы. (ru.wikipedia)

Термин гипертекст был введен Т.Нельсоном. Им была предложена идея создания текста на естественном языке с создаваемой компьютером возможностью интерактивного построения информации внутри, т.е. создание новых информационных ветвей различного вида. Под информационными ветвями мы предлагаем понимать виды информации, распределённой по различным критериям:

по способу восприятия: визуальная, аудиальная и др.; по форме представления: текстовая, числовая, графическая, звуковая. Вся информация, заложенная по гипертекстовым технологиям, безусловно, соответствует заявленным критериям, следовательно, актуальность интеграции дидактических элементов должны рассматриваться как дополняющие, развивающие, совершенствующие учебный процесс, в частности, в обучении академическому письму, т.е. сочетание технологического и академического аспекта предполагает качественно новый подход к созданию функциональной модели обучения.

Гипертекст как медийная технология создания нового нелинейного текста представляет собой безграничный массив информации с различными точками зрения на какую-либо проблему, что позволяет легко, во-первых, сочетать различные виды информации – граф. таблица, звук, во-вторых, множественность авторства, обеспечивает возможность анализировать, интегрировать и трансформировать представленную информацию. В основе медийной гипертекстовой технологии заложена медиатедеятельность, подготавливающая будущего специалиста интегрировать в медийное информативное пространство, где представлена возможность каждому студенту учитывать свои способности, интересы и опыт и, безусловно, развивать способность и умение самостоятельно учиться с помощью и на материале медиа. Основными характеристиками гипертекста, обеспечивающими дидактическую модель являются:

- нелинейность – отсутствие связи страниц;
- вариативность – соединение текстового контента с аудио, видео и графикой, соблюдая тематическую, логическую и лексическую форму представления информации;
- расширение границ текста – просмотр одного во множестве и, как следствие, внедрение новой собственной информации в аналитическом и структурном смысле.
- фрагментарность – представление информации в виде элементов, претендующих на самостоятельность, но при этом, с перспективой объединения нескольких элементов в один связный, цельный текст.
- интерактивность – возможность деятельностного и коммуника-тивного подхода с внесением изменений.

В условиях высокой технологизации каждый специалист должен владеть не только академической грамотностью, но и цифровой, так как овладение данными

компетенциями являются комплексными и связаны с умениями использования информационных технологий, и ,соответственно создавать собственный продукт для осуществления научной коммуникации. Поскольку информационные технологии выдвигают массивы текстовой информации, что сказывается и на качестве образования, и на качестве научной публикации, текстовой фон приобретает подвижный мультимодальный характер, что целесообразно направить на развитие умений моделирования гипертекстовой технологии и ее использования в создании нового знания. Достаточно актуальным в этой связи рассматривать мнемоническую формулу академического письма пяти «П»: персональный процесс и практика-публичный продукт [1:48]. Научный текст создается поэтапно, и персональная деятельность автора направлена на публичность, где умения выстраивания стратегии работы с гипертекстовыми технологиями могут стать определяющими, так как академическое письмо это способ академической, научной и профессиональной коммуникации. Используя гипертекстовую технологию, автор организывает мысль логически и, с перспективой усматривает каждый смысловой блок по степени важности, по месту расположения, по принципу системности.

Для академического письма характерна концентрация внимания на описываемой научной проблеме и предложении объективного видения решения проблемы.

Соответственно, объективность информации и объективное видение решения научной проблемы обеспечивается разнообразным подходом и релевантностью (актуально), что достаточно избирательно по отношению построения собственного текста и возможностью анализировать информацию. В любом случае основой видения информации считается понимание и отношение к предмету описания в виде собственной позиции и формулировки тезиса и, как нам кажется, генерация идей.

Научная литература каждой научной области распадается на виды научных публикаций и каждый из этих видов представляет собой стройную и строгую систему текстовых произведений, имеет определенную форму, размер, структуру и выполняет определенную учебную задачу. Дополнение гипертекста новой информацией при обращении пользователя к гипертексту определяются выбором макроструктур, т.е. такие средства организации текстов, которые выходят за пределы предложения. В. А. Звегинцев отмечал, что когнитивная функция относится к той области жизни языке, которая связана с мышлением человека и с познанием действительности. С помощью языка знания интерпретируются, что приводит к порождению новых знаний. С функциональной точки зрения академическое письмо – научная дисциплина, в которой изучаются и разрабатываются способы изложения научного с объективным и даже корпоративным подходом. Именно поэтому считаем гипертекстовую технологию как одну из продуктивных технологий в развитии умений академического письма у будущих исследователей.

Информационные технологии, безусловно, увеличили текстовой, а следом и информационный объем, что достаточно существенно в формировании научной

коммуникации, где университеты выполняют ключевую роль, поскольку именно в университетах закладывается научно-исследовательская и образовательнопедagogическая база, в основе которой заложены гипертекстовые технологии. Здесь производятся научные знания, формируются исследовательские компетенции. Университетская среда формирует выбор научных источников и направляет к исследовательской деятельности. Соответственно, роль образования заключается в выработке научного знания и его трансформации на собственное методическое знание:

➤ склад ума, ожидаемый от студентов – их любознательность, смелость, стремление участвовать в интеллектуальных дискуссиях, – основывается на их способности доносить свои мысли ясно и умении слушать и уважительно относиться к конфликтующим точкам зрения других;

➤ преподаватели ожидают от студентов жажды экспериментировать с новыми идеями, подвергать испытанию собственные жизненные установки, искать иные точки зрения и вносить вклад в интеллектуальные дискуссии;

➤ аналитическому мышлению следует обучать, а студентов следует поощрять к применению этих аналитических способностей к собственным исследованиям и к работам других;

➤ студенты должны давать критическую оценку всему, что они читают, видят и слышат, и вырабатывать здоровый скептицизм в отношении мира, который их окружает;

➤ студенты должны осознавать степень ответственности за свое обучение, обязаны признавать важнейшие ценности академического сообщества, должны искать помощи, когда в ней нуждаются, и обязаны отстаивать собственный путь к познанию в различных ситуациях;

➤ защита собственной позиции является ценной практикой, которая берет начало из осознания того, что образование есть партнерство.

Безусловно, разработка научной и учебнометодической базы для дисциплины Академическое письмо, представляет собой комплекс компетенций, в основу которых должно быть положено понимание таких принципов как модель и технология построения текста. Особо следует отметить междисциплинарное взаимодействие в обучении академическому письму. Академическое письмо, на наш взгляд, комплексная компетенция в целом университетском образовании, так как научная деятельность и коммуникация осуществляется посредством текстовой базы: текстинструмент и подчиняется единым требованиям.

Литература

1. Абдуллаева С.Х. Интегративное медиаобучение русскому языку. Преподавание языка и литературы. 2017, № 6.
2. Абдуллаева С.Х. Язык специальности в коммуникативном аспекте. Kardac edebiyatlar. Uc aylık edebi dergi. Sayı: 165. -С. 233.
3. Короткина И.Б. Модели обучения академическому письму. Учебное пособие для ВУЗов. –Москва: “Юрайт”. 2021, -С.217.

РЕЗЮМЕ. Мақолада гиперматн ўз илмий матнини тузиш қобилятига таъсир қилувчи медиа-технология сифатида кўриб чиқилади. Академик ёзишда дидактик моделни таъминловчи гиперматнинг асосий тавсифлари келтирилган.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается гипертекст как медийная технология, влияющая на умения структурирования собственного научного текста. Представлены основные характеристики гипертекста, обеспечивающие дидактическую модель в академическом письме.

SUMMARY. The article examines hypertext as a media technology that influences the ability to structure one's own scientific text. The main characteristics of hypertext are presented that provide a didactic model in academic writing.

БУЛУТЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

В.З.Алламуратова – методист

Қорақалпоғистон Республикаси Мақтабгача ва мактаб таълими вазирлиги ҳузуридаги
Республика таълим маркази

Таянч сўзлар: Google docs, рақамли технологиялар, компьютер, проектор, интернет.

Ключевые слова: Google docs, цифровые технологии, компьютер, проектор, интернет.

Key words: Google docs, digital technology, computer, projector, Internet.

Ахборот технологиялари соҳасидаги кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш “Рақамли Ўзбекистон-2030” стратегиясини муваффақиятли амалга ошириш ва рақамли технологияларни ривожлантириш ва аҳолининг кундалик ҳаётига кенг жорий этишни таъминлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади ва долзарб вазиға сифатида белгиланиб, таълим жараёнига татбиқ этилмоқда [1]. Бу эса замонавий рақамли таълимни стратегик ривожлантириш, ўқитиш сифатини янги босқичга кўтариш, замонавий рақамли технологиялари шароитида ўқувчиларнинг тизимини рақамлаштириш жараёнларини жадаллаштиришни тақозо этмоқда. Айниқса, умумтаълим мактабларнинг жараёнини ахборот-коммуникация технологиялари асосида лойиҳалашнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш, узлуксиз ва узвийлик, анъанавий ва новаторликнинг уйғунлигини таъминлаш йўлларини аниқлаштириш алоҳида долзарблик касб этмоқда. Бугунги кунда барча соҳаларда бўлгани каби таълим соҳасида ҳам рақамли технологияларни қўллаш долзарб бўлиб бормоқда, шу сабабли ўқитиш жараёнида замонавий рақамли технологияларнинг ўрни сезиларли даражада ўзгариб бормоқда. У нафакат ўрганиш объекти, балки ўқув воситасига айланмоқда [2].

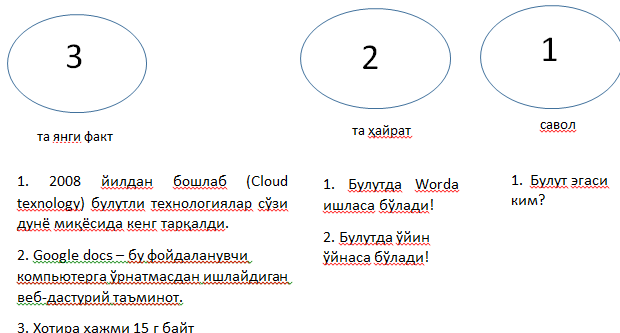
Булутли технологиялар ўқувчиларнинг ўқиш ва ўқишдан ташқари фаолиятининг фаол усулларини ва шаклларини кенгайтиради, онлайн режимда ҳамкорликда ишлашни осонлаштиради.

Юқорида келтирилган фикрлар асосида замонавий рақамли технологияларни ўқув жараёнига татбиқ этиш, яъни мураккаб ўзлаштириладиган мавзуларни замонавий рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқитиш методикасини қуйида кўриб чиқамиз. Бунда биз хорижий тажрибалардан, яъни сўровларга асосланган таълим Кембридж технологиясидан фойдаланиб дарс ишланма яратамиз.

Дарс ишланма		
АТ фани, синф: 5	Мавзу: Google docs дастурида матн териш машқи	Тахминий давомийлиги: 45 дақиқа
Стандартлар: ЎБТДАТ.5.РСФ.03 Клавиатурадаги ҳарф, сон ва махсус тугмалар жойлашувини айтиб беради; клавиатурадан фойдаланишда қўл, бармоқлар ва тана ҳолатини тўғри тутишини кўрсатади. ЎБТДАТ.5.ТИД.01 Матн билан ишлаш дастурида		

хужжат яратиш ва форматлаш буйруқларини амалда қўллаш учун тўғри атамалар, асосий имкониятлар ва зарур амалларни аниқлайди ва қўллайди. ЎБТД.АТ.5. КПТ.03 Файлни сақлаш учун керакли амални бажаради (сақлаш /булутли дастурлар)	
Мақсадлар (ўзлаштириладиган билим ва кўникма): • Булутли технология ва Microsoft Office пакет дастурларидан фарқини тушунади. • Булутли технология билан ишлаш дастурига оид умумий тушунчаларни айтиб беради. • Булутли технология билан ишлаш дастурида мавжуд хужжатни очади ва ўзгартиради. • Булутли технологияда матн устида ҳамкорлик қилишни машқ қилади. • Булутли технологияда матн ёзишни машқ қилади.	
Материаллар/Ресурслар: 5-синф информатика ва ахборот технологиялари дарслиги, 11-12-саҳифа. Керакли воситалар: компьютерлар, проектор, интернет, намунавий дарс материаллари, клавиатура симулятор ва матн билан ишлаш дастури, булутли технологиялар.	Асосий тушунчалар: Ҳарфли тугмалар; Функционал тугмалар; Пробел тугмаси; Тиниш белгилари тугмалари; Рақамли тугмалар; Шрифт тугмаси; Асосий қатор; Enter тугмаси; Линк орқали ҳамкорлик қилиш; Матн билан ишлаш.
Дарс босқичлари	
Қўлланилган таълимий стратегиялар: ➢ Ақлий ҳужум ➢ 3-2-1 стратегияси ➢ Матн териш	
Кириш қисми	
Ўқитувчи: Булут технологиясига қандай кирилади? Ўқувчилар: жавоб берадилар Ўқитувчи: Хужжат яратишдан бошқа имкониятлари ҳам мавжудми? Ўқувчилар: жавоб берадилар Ўқитувчи: Яратган хужжатни булутда сақлаш мумкинми? Ўқувчилар: ихтиёрий равишда жавоб берадилар. Ўқитувчи: Фараз қилинг, Сиз терган матнни бошқа фойдаланувчи линк орқали кириб, тузатишларни киритган. Сиз қандай йўл тутган бўлар эдингиз? Ўқувчилар: ўз фикрларини билдиришади. Ўқитувчи: Булут технологиясида ўйин ўйнаса бўладими? Ўқувчилар: ўз фикрларини билдиришади. Ўқитувчи: Матн териш машқи ўқувчиларга амалда ишлаб кўришни топширади (3-5 дақиқа) Ўқитувчи: Бугунги дарсимизда “Булут технологиясида матн териш ва хужжатлар устида ҳамкорлик қилишни ўрганасизлар” (5-7 дақиқа)	
Дарснинг асосий қисми	
Матн териш учун зарур кўникмалар (5-синф Информатика ва ахборот технологиялари дарслиги, 3-амалий кўникма, 11-12-саҳифа) • Ўқитувчи: Булутли технологияда яратилган хужжатнинг хатоларини тузатиш мумкинми? • Ўқувчилар: ихтиёрий равишда жавоб берадилар.	
• Ўқитувчи: Булут эгаси ким? • Ўқувчилар: ихтиёрий равишда жавоб берадилар. • Ўқитувчи: Нима деб ўйласиз, булутли технологияда Wordда ишласа бўладими? • Ўқувчилар: ихтиёрий равишда жавоб берадилар. • Ўқитувчи: Булут технологиясида интернетсиз ишлаш мумкинми? • Ўқувчилар: ихтиёрий равишда жавоб берадилар. • Ўқитувчи: Булут технологиясида яратилган хужжатлардан бошқа маълумотларни сақлаш мумкинми? • Ўқувчилар: ихтиёрий равишда жавоб берадилар. • Ўқитувчи: Булутли технологияда яратилган хужжатларга линк орқали кириш мумкинми? • Ўқувчилар: ихтиёрий равишда жавоб берадилар. • Ўқитувчи: Ўқувчилар, айтилик, сизлар она тилидан эссе ёздингиз, энди уни ҳамкорликда булутли технологияда ёзамиз. Масалан, “Сенинг бир кунинг” хикоясини ўқувчиларга амалда ишлаб кўришни топширади (13-17 дақиқа). (Жами 30-33 дақиқа)	
Януний қисм	
Бошбармоқ ишораси. Ўқувчилар дарсни тушунганини билдириш учун ишлатилади. 🖐, 🖐 Ўқитувчи: Азиз ўқувчилар, бугунги дарсимизда булутли технология (Google docs) да word да хужжат яратиш, матн териш, ҳамкорликда ишлаш, матнни тузатишни ўргандик. 1. Булутли технология деганда нимани тушундингиз? 2. Булутли технологияда ишлаш учун уни компьютерга ўрнатиш шартми? 3. Google docs веб дастурий таъминот бўлиб ҳисобланадими? 4. Булутли технология сўзи нечанчи йилдан бошлаб қўлланилган? (5-10 дақиқа)	
Баҳолаш: Форматив баҳолаш: • Дарс давомидаги кузатиш. • Синфда бажариладиган амалий топшириқлар асосида баҳолаш.	
Изоҳлар: Ўқитувчи дарсдан сўнг ўзига қуйидаги саволларни бериши лозим: • Ўқувчи нимани ўрганди? • Ҳамма ўқувчилар ҳам мавзунини тушундимми? • Савол бериш орқали тушунчаларни фарқлай олишдимми? • Менинг саволларим тушунчани кенгайтирдимми? • Ўқитувчи ўзининг имкониятларидан келиб чиқиб таксимотиға ўзгартириш киритиши мумкин.	
Қўлланилган 3-2-1 стратегияси Бу мавзунини умумлаштирувчи стратегия бўлиб, ўқувчилар қуйидаги берилган саволларга жавобларни ўз дафтарларига ёзади: 1. Янги мавзу ҳақида ўрганган 3 та маълумотни ёзади; 2. Янги мавзунини ўрганиш жараёнида ҳайрат уйғотган 2та маълумотни ёзади; 3. Дарсда ўрганган маълумот асосида кейинги фаолиятга ўзгартирмоқчи бўлган 1 та жараён ҳақида ёзади. Ушбу стратегияни қўллаш учун яна бир намуна: 1. Ўқувчи ўрганган учта маълумотни ёзади; 2. Ўрганганлари орасидан иккита қизиқарли маълумотни ёзади; 3. Ўрганган билим ва кўникмалари юзасидан битта савол ёзади. Ўқитувчи вазиятга қараб шартларни ўзгартириши ва бошқа шартларни ишлаб чиқиши мумкин.	

3-2-1 стратегияси

Матн териш стратегияси

Матн теришни ўрганиш учун турли симулятор ёки машқлардан фойдаланилади. Қуйида шундай машқлардан намуна келтирилган.

Харф қўшиш машқи: Бу машқда ўқитувчи 5 харфдан иборат сўзни клавиатурада ёзиш учун танлаб олади. 15 сония давомида ўқувчилар сўзнинг фақат биринчи харфини кўп маротаба ёзади. Иккинчи 15 сонияда эса сўзнинг иккинчи харфини кўп маротаба ёзади. Бу машғулот сўнги 15 сония давомида 5 харфдан иборат сўз тўлиқ ёзилгунча давом этади.

Сўз тузиш машқи: Ўқитувчи доскага 10-12 та тасодифий харфларни ёзади ва ўқувчиларга шу харфлар

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ПФ-4947-сон Фармони.

2. Шаронин Ю.В. Цифровые технологии в высшем и профессиональном образовании: от личностно ориентированной Smart-дидактики к блокчейну в целевой подготовке специалистов. // Современные проблемы науки и образования. 2019. №1.

3. Алламуратова В.З. Яратилган “Google docs имкониятларидан таълим жараёнида фойдаланиш” номли услубий қўлланмани (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Интеллектуал мулк маркази гувоҳномаси №006009). –Нукус: “Илимпаз”, 2022, 11-б.

РЕЗЮМЕ. Мақолада умумтаълим мактабда ўқув жараёнида google docs хизматларидан фойдаланиш, ўқувчилар учун самарали натижа бериши ва билим олишга қизиқишни ошириши, шахсни ҳар томонлама ривожлантириш, мустақил фикр юритишга ва маъсулиятни шакллантиришга ёрдам бериши ҳақида сўз юритилади. Google docs технологияларнинг ёрдами билан таълим сифати ва ўқувчилар қизиқишни ошириш мумкинлиги ҳақида тавсиялар берилади.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится об использовании сервисов Google Docs в образовательном процессе в общеобразовательной школе, что дает эффективные результаты учащимся и повышает интерес к учебе, помогает развивать личность во всех аспектах, самостоятельно мыслить и формировать ответственность. Даны рекомендации, как можно повысить качество образования и интерес студентов с помощью технологии Google docs.

SUMMARY. The article talks about the use of google docs services in the educational process in the general education school, which gives effective results for students and increases interest in learning, helps to develop the personality in all aspects, to think independently and to form responsibility. Recommendations are given on how the quality of education and student interest can be increased with the help of Google docs technology.

МЕКТЕПКЕ SHEKEMGI JASTAGÍ ORTA TOPAR BALALARDÍŇ LEKSIKALÍQ BIRLIKLERDI ÓZLESTIRIW DINAMIKASI

D.Aymbetova – assistent oqitwshı

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámeletlik pedagogikalıq instituti

Tayanch soʻzlar: dinamika, nutq, leksika, oʻrganish, oʻzlashtirish, oʻrta yosh, izlanish, oʻng, innovatsiya.

Ключевые слова: динамика, язык, лексика, обучение, понимание, средний возраст, сознание, инновация.

Key words: dynamics, language, lexis, learning, comprehend, middle-aged, consciousness, innovation.

Biziń keleshek ómirimizdiń dawamshısı bolǵan balalarımızdıń tilin izertlew házirgi kúnde úlken áhmiyetke iye. Sebebi, mektepkе shekemgi jastaǵı balalar tilin úyreniw, balalardıń qay dárejede sana seziminiń rawajlanıp atırǵanlıǵınıń kórinislerin anlaw arqalı ilimpazlar jańa áwlad sabaqlıqların islep shıǵıw mumkinshiliklerine iye boladı. Bul bovinsha Prezidentimiz Shavkat Mirziyovev 2022-ıl 29-dekabr kúni «Tálim sıpatın asırıw-Jańa Ózbekstan rawajlanıwınıń jalǵız tuwrı jolı» temadaǵı zamanagov sabaqlıqlar kórgizbesi menen tanıstı ham ol. «Tálim sıpatın asırıw, balalardı oqıwǵa qızıqtırıwdıń zárurlı faktori, birinshi nábette, durıs dúzilgen sabaqlıqtan baslanadı», -dep ayrıqsha atap ótti [1].

Mektepkе shekemgi bilimlendiriw sholkeminiń orta topar balalarınıń sóylewi aldınǵı kishi jas dáwirine qaraǵanda anaǵurlım artıp baradı hám óz pikir usınısların erkin jetkeredi. Bul jastaǵı balalar kóbirek qısqa qatar qosıqlar, taqmaqlar, jumbaqlardı hám ózi haqqında

ёрдамида имкон қадар кўпроқ сўз ёзиш топшириғини беради. Сўзлар камида учта харфдан ташкил топиши керак. Ўқитувчи машқни бажариш учун муддат (3-5 дақиқа) белгилайди. Ўқитувчи хар сафар янги харфларни кўшиб боради. Шунингдек, ўқувчилар кизиқишини ошириш учун улар орасида мусобақа ташкил этилиши мумкин.

Хулоса. Рақамли таълим муҳитида рақамли технологиялардан ва дастурий методик таъминотлардан фойдаланишда меъёрий қоидаларни бузмаслик, яъни ўқувчиларнинг интернетдан унумли фойдаланиши ва рақамли платформалардан ўқув жараёнида фойдаланишни такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Биз Булутли технологиядан ўқув жараёнида қийин ўзлаштириладиган мавзунини тушунтиришда стандарт ва стратегияларни тўғри фойдаланишга ҳаракат қилдик. Булутли технологияларининг афзаллиғи шундаки, ўқитувчи дастурни компьютерга ўрнатмасдан булутли технологиядан фойдаланган ҳолда бир неча машқларни кўрсатиши мумкин. Дарс жараёнида рақамли технологиялардан фойдаланиш ва ўқувчиларнинг билим даражасини оширишга ёрдам беради [3].

Шундай қилиб, биз таклиф қилаётган ўқитиш методикаси бир вақтнинг ўзида дарс мавзусини анъанавий ва ноанъанавий тарзда ташкил этишни такозо этади. Шунингдек, ўқувчиларга ушбу вазифаларни бажаришда Google docsнинг барча имкониятларидан фойдаланиш тавсия этилади.

maǵlıwmatlardı (atı, familyası, kimdi jaqsı kóretuǵınlıǵı, taza oyınshıq alǵanlıǵı h.t.b) shańaraq aǵzaları haqqındaǵı waqıyalardı tolıp tasıp aytıp beredi.

Bul dáwirde balaǵa qansha kóp taqmaqlar yadlatqan sayın balada dıqqat, eslep qalıw qábileti, sonsha dárejede sóylew tili de rawajlanadı. Jumbaqlardı úyretiw arqalı bolsa, balada oylaw kónlikpelerin rawajlandıradı.

Mektepkе shekemgi bilimlendiriw sholkemindegi orta topar balalar kóbinese, erteklerdi tınlaǵandı maqul kóredi. Erteklerdi esitiw arqalı tınlap bilw kónlikpesi qalıplesedi, erteklerdi mazmunına qarap balalarımızda tárbiya (haywanlarǵa mehir kórsetiw, tábiyatqa zıyan jetkizbew, suwdı únemlew h.t.b) kónlikpelerin qalıplestiredi.

Bul 4-5 jaslı balalar kóbirek óziniń oyınshıqları menen sóylesip oynaydı. Qızlar anasına eliklep, quwırshaǵın arbasına otrıǵızadı, qayaqqa baratıǵınlıǵın hám quwırshaǵınan ne jeytuǵınlıǵı hám tońıp qalmaǵanlıǵı haqqında da sorap, ózi juwap qaytarıwǵa häreket etedi. Er

balaları bolsa, tórt múyeshli zatlarǵa uqsagan oyınshıqlardı bir-biri menen qurastırıp, óziniń úyiniń biyik ekenligi, úyinde mashın garajınıń dárwazası qay tárepte jaylasqanlıǵı, úyiniń ishinde neshe xanası bar ekenligin, hár bir xananı sanap, túsiniq berip, oyınshıqları menen sóylesip oynaydı. Bul arqalı balalarda arifmetikalıq sanaw kónlikpeleri rawajlanadı. Qasına dosları kelse, kóbirek ózi, oyınshıqları haqqında ayıp bergendi maqul kóredi. Mısalı; búgin oyınshıqlardan ne jasaǵanlıǵı, qanday reńbe-reńli súwretler soqqanlıǵı, taza etik alǵanlıǵı uqsagan sózlerdi aytađı. Dostısı bolsa, ózine unagan kórinislerdi, waqıyalardı (úkesiniń tuwılǵan kúni bolǵanlıǵı, anası oǵan shar ákelip bergenligi hám shar úplegenligi) haqqında ayıp beredi.

Bizlerdiń alıp barǵan tájriybe sinaw jumıslarımız 4 jas átirapındaǵı balalardan 15 bala, 4 yarım jas átirapındaǵı balalardan 18 bala qatnastı. Ulıwma 33 bala qatnastı. Mektepke shekemgi orta jas topar balalardıń sóylew tiliniń ósiw kórinisi 23 baǵdar boyınsha leksikalıq birliklerdi ózlestiriw dinamikasınıń tómendegi tártipte ámelge asatıǵanlıǵı anıqlandı.

1. Balalardıń aǵayınshılıkke baylanıslı sóz hám sóz formaları;

mama- ata úyine bayırıq (apa, atanıń úyine barırıq), menin **mamamnın** atı Dinala (menin anamnıń atı Dinara), **mama** me sizd hish kimge belmeymen (anam men sizdi hesh kimge bermeymen), **papa-**me papamday úken papa boaman (men ákemdey úlken áke bolaman), me **papam** hish kimnen qoqpaydıq (meniń ákem hesh kimnen qoqpaydıǵı), **papamnıń** - Me **papamnın** ashası kooob, sandıqqa zasılıp qoyadı (meniń ákemniń aqshaları kóp, sandıqqa jasırıp qoyadı).

Azaǵa- azagám maǵan baqıldı (ajaǵa maǵan baxırdı), azaǵa búgin teledi (ajaǵa búgin keledi), **azaǵam** - meni besheetke mingizib mazaginge apaldıǵı (ajaǵam meni velosipedke mingizip dúkangá apardıǵı), **azǵamnın** zatlalın asam, **azaǵamız** baqıladı. Menin zolamdın **azaǵası** zamanǵo, ulabeledi. (meniń joramnıń ajaǵası jamanǵo, uraberedi), Jolamnın **azaǵasın** atın bemiymen (joramnıń ajaǵasınıń atın bilmeymen). Me balǵan baqshaǵa **úkem** baldıǵı (men barǵan baqshaǵa úkem de baradıǵı), **Úkemdi** jaq kólmeymen, nege desen ol menin oysıqlalımdı buza beledi (úkemdi jaqsı kórmeymen, sebebi, oyınshıqlarımı buzıp taslay beredi), **Apa-**me sizd Juldızdın úyisinde kódimǵo (Apa men sizdi Juldızdın úyinde kórdimǵo), úydin qasında kób **apalal** otıl (úydin qasında kóp apalar otır). **Apam**, men toyǵa baldıqıqo (apam menen birge toyǵa bardıqıqo), apam meni bajalǵa apaladı keyin mazal zatlal ápeledi (apam meni bazarǵa apardı, keyin mazalı zatlar áperedi). Apam meni jaq kóledi (apam meni jaqsı kóredi). **Kise** (jeńge) -Me **kisem** zaǵa bópe tuwd (meniń kisem jańa bosandı), kise kemedba (kishe kelmedima), me **kisege** góze pisilib belin desem pisib beled (kishege men góze pisirip berin desem, pisirip beredi). **Azapa -azapamda** zontik bal, (ajapamda sayaman bar), bashaǵa **ashpam** men kedim (baqshaǵa ajapam menen keldim), dostımın **azapasın** kóldimǵo (dostımın ajapasın kórdimǵo).

2. Isimge baylanıslı; Menin eki atım bal, ótilik atım Góze, las atım Gozal (Menin eki atım bar, ótirik atım Góje, ras atım Gozzal). Sadigimiste eki Duduz bal, bilewi kittay Duduz, bilewi úken **Duduz**. (baqshamızda eki Juldız bar, birewi kittay Juldız, birewi úlken Juldız), Kittay **Duduzdı** me zaman kólemengó nege desen ol usa beledi (Juldızdı men jaman kóremen sebebi, ol urisa beredi), **Duduzǵa** me ózimdin oysıǵımdı beldim (Juldızǵa men ózimniń oyınshıǵımdı berdim)h.t.b

3. Balanıń ózine baylanıslı sóz hám sóz formaları; **Menin** atım Diyas, **me** tótké sıqtım (Menin atım Diyas, men tórtke shıqtım), me paau, manti zaqsı kólemen (men palaw, manti jaqsı kóremen) h.t.b

4. Haywanlarǵa baylanıslı sóz hám sóz formaları; Zoopalıkta **qasqıl** záne qoyandı kóldik (haywanatlar

baǵında qasqır jáne qoyandı kórdik), Zoopalıkta tekke eki **qasqıllal** balken (haywanatlar baǵında tek eki qasqırlar bar eken), Bil **qasqıldın** tózi úkenken (bir qasqırdıń kózi úlken eken).

5. Quslarǵa baylanıslı sóz hám sóz formaları; **sózege** sób salajaqban (shóje ge shóp salajaqban), **sózelel** sób jaq kólediǵo (shójeler shóp jaqsı kórediǵo), bizedin **sóze** ób qadı (bizledin shóje ólip qaldı).

6. Miywe ónimlerine baylanıslı sóz hám sóz formaları; Bizin úyde **qupnayla** ósedqo, shenin úyisińde **qupınay** balma (biziń úyimizde qulpınaylar ósediǵo, siziń úyde qulpınay ósedima?), úyimiske zul **qumikalal** belemen (biziń úyimizde júrin qulpınaylar beremen),

7. Aziq-awqatqa baylanıslı sóz hám sóz formaları; **Katoshki**-zemeymen, (Kartoshka jemeymen), **katoshkamdi** belin (kartoshkamdi berin), **Bize katoshkalaldı** ózemistin atizimistan aramis (bizler kartoshkalardı ózlerimizdiń atızımızdan alamız) hám t.b

8. Mazalı zatlarǵa baylanıslı sóz hám sóz formaları; **shkatat-** na shkatat meni ze dep tulǵo (mına shokolad meni jep qoy dep turǵo), **shkatatla** zegim kep tul (shokoladlar jegim kelip tur), me ózimdin **shkatatımdı** jaq kólemen (men ózimniń shokoladımdı jaqsı kóremen) t.b

9. Palız ónimlerine baylanıslı sóz hám sóz formaları; **abız** zeymen (ǵarbiz jeymen), **abu** tesib belin (ǵarbiz kesip berin), kamash masında kób **abızlal** áteldi (kamaz mashında kóp ǵarbizlar ákeldi), **abaqtan** istegen samsa ziymen (qabaqtan islengen somsa jiymen), gesil zesen boyın ósedqo (geshir jeseńiz boyıńız ósedi), geshil, qıyal zaq kólemen (geshir qıyar jaqsı kóremen) hám t.b

10. Reńlerge baylanıslı sóz hám sóz formaları; **jashı** zaplaqladı ziynadı (jasıl japaqlardı jiynadı). Kúz mawsiminde teleklede zaplaqlal salı leń boǵannan keyin jelge túsedı (Gúz máwsiminde japaqlar sarı reń bolıp, jerge túsedı)

11. Múshelerge baylanıslı sóz hám sóz formaları; **awzim**-qanab ketti (tisim qanap ketti), kukamnın **awzi** ashımayd (quwırshaǵımnıń awzı ashılmaıdı), pısıǵtın **awzına** bi zat kib ketti, jóteleb atıl (pıshıqtıń awzına bir zat kirip ketti, jótelip atır).

Tınaq-tınaqqıma qalan ósib tetkenba, tılnaqımdı alasba, (tırnaǵıma qarań ósip ketkenba tırnaǵımdı alasızba), tınaqımdı me úzim tisep araman (tırnaqımdı men ózim tislep alaman), tábiyası apam tırnaqlalıńızdı ap kelin dedi (tırbiyashımız tırnaqlarınızdı alıp kelin dedi). **Ayaqım** (ayaǵım)-ayaqımdı bastıǵo (ayaqımdı bastıǵo), men bir ayaqım menen sakib bilemen (men bir ayaqım menen sakirip bilemen), basqa ballal bi **ayaqı** men sekimeyd, juǵıla beled (basqa ballar bir ayaǵı menen sekirmeydi, juwıra beredi) istodin astıda kób **ayaqrar** bal (stoldin astında kóp ayaqlar bar) hám t.b

12. Asxanaǵa baylanıslı sóz hám sóz formaları; tiysa-tiysamdı ap qoyabeled (kesamdı alıp qoya beredi), tiysanı ózim átedim (kesanı ózim ákeldim), ustodin ústidegi tiysalaldı ziynadı (stoldin üstidegi kesalardı jiynadı). Ishkabtın isinde tiysa, tayeka jáne qashıq qoyatın jeli bal (shkaftın ishinde kesa, tarelka jáne qasıq qoyatıǵın jerleri bar), qashıqımdı ózim zuwdım (qasıqımdı ózim juwdım) hám t.b

13. Úy buyımlarına baylanıslı sóz hám sóz formaları; **Pede**-úyimiske taza pede qıstıldı, úyimis moshtiy bop qadı (úyimizge taza perde qıstırıldı, úyimiz sulıw bolıp qaldı), bashqa peldeleldi zuwdı (basqa perdelerdı juwdı).

14. Avtomobillerge baylanıslı sóz hám sóz formaları; Bize masın ardıq (bizler mashın aldıq), Kim masında otıladı (kim mashında otradı), toy boǵan kezde úyimizge kóób masınlal kedi (toy bolǵan waqıtta úyimizge kóp mashınlar keldi), me jolda úken attobus kóldim (men jolda úlken avtobus kórdim), damas masınımistı satıp jibeldik (damaz mashınıımızdı satıp jiberdik), me úkeysem kób masınlalım boradı (men úlken bolǵanımda kóp mashınlarım boladı)

15. *Oqıw qurallarına baylanıslı sóz hám sóz formaları*; *Titab-kitap*, sadigimista kim zaqsı qosıq, taqmaq aytıp belse, titab beldi, (baqshamızda kim jaqsı qosıq, taqmaq aytıp berse, kitap beredi), úyımıste kób titablal bal, (úyımızde kóp kitaplar bar), Lawsangá aytinsa, titabımdı ab qoya beledi, kitabımdı alıp qoymasın. (Rawshangá aytasızba kitabımdı alıp qoya beredi, kitabımdı alıp qoymasın).

Dáptel (dápıter), dápıtel apelesba (dápıter áperesizba), tetadım top qadı (dápıterim tolıp qaldı), dápıtelılemdı zıynab atpan (dápıterlerimdı jıynap atırman), dápıtelge zazıp atılman (dápıterge jazıp atırman), dápıtelıne suw tókib aldı (dápıterıne suw tógıp aldı) hám t.b.

16. *Kiyim kenshekke baylanıslı sóz hám sóz formaları*; *kagotki* (*kalgotki*)—mağan taza kagotki ápeldi (mağan taza kalgotki áperdi). Kagotkimdı hes kimge bemeymen (kalgotkamdı hesh kimge bermeymen). Tuppiyimdı, kóyegimdı qashima ab julemen (tuflıyımdı, kóylegimdı qasima alıp júremen).

17. *Iyelik ettiwine baylanıslı sózler*; **mende** koob shal bal (mende kóp shar bar), hamme shallal **mekı** (Barlıq sharlar meniki), quwshaqlalımdı belmeymen (quwırshaqlarımdı bermeymen), toplalımdı ab goydım (toplarımdı alıp goydım), oysıqlalımdı belmeymen (oyınshıqlarımdı bermeymen) hám t.b.

18. *Eñ kóp qullanılatauın sóz hám sóz formaları*; assawma ayeeykim (assalawma aleykum), laxmet (raxmet), ulabeledi (ura beredi), ulabelmesin (urabermesin), itimas (iltimas), majalı (mazalı), apel (áper), áteldinba (ákeldinba), kóbatıl (kórip atırman), kóbatban (kórip atır), bel (ber), bedi (berdi), membes (men emes), belip tul (berip tur), bimeymen (bilmeymen), boadba, (boladima), tatamız, (tartamız), hazi telemen (házir kelemen), onsun (keyin), ap qoyabeledi (alıp qoya beredi).

19. *Sanlarğa baylanıslı sóz hám sóz formaları*; Mağan besh somımdı beish (mağan bes somımdı berish), me besge sıqtım (men beske shıqtım) me úkeysem beske oqıymangó (Men úlkeysem beske oqıyman). h.t.b

20. *Qalalarğa baylanıslı sóz hám sóz formaları*; **Ózgıstan**-baylaqın me biemengó (Ózbekstan bayrağın men bilemengó), **Ózgıstanda** me zasayman (Ózbekstanda men jasayman), me **Ózgıstanımdı** zası kólemen (men Ózbekstanımdı jaqsı kóremen), Tukeyadan atam kóyek ákeb beldi (Turkiyadan atam kóylek ákelip berdi), Bizin úy **Kitaydağó**, zatlılımdı zıynap **Kitaydağı** úyime tetip qazaqban, **Kitay** uzaqtağó, **Kitaydağı** úyım úkeen, (Biziñ úyım Kitayda, zatlarımdı jıynap ketip qalajaqban, Kitay uzaqta, Kitaydağı úyım úlken).

Tanishkent- Me eten **Tanishkentke** balamangó. **Tanishkentte** azağamnın úyisi bal, (Men erteñ Tashkentke baraman, Tashkentte ajağamnıñ úyi bar), **Tanishkent** mağan jağadıgı, nege desen Tanishkentte koob sbetlel zanıb tuladı, koob kuttoy masınlal bal, zane zoopalık bal, koob güllel ósip tul (Tashkent qalası mağan unaydı, nege

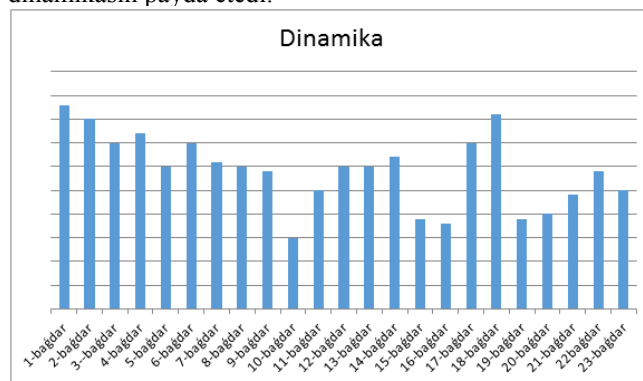
deseniz Tashkentte kóp svetler janıp turadı, sulıw mashınlar bar, zooparkler bar, güller ósip tur) hám t.b

21. *Balalar tiline shet tilinen kirgen sóz hám sóz formaları*: *kalandash* (карандаш)-kalandashlım zoytıp qamasın (qálemlerim joytılp qalmasın), úyımısta kób kalansha bal (úyımızde kóp qálemler bar).

22. *Soraw formasındağı sózler*: Endi sis qasan teles? (endi siz qashan kelesiz), sis nisege sıqdıs (siz neshege shıqtıñız?) hám t.b.

23. *Tábiyatqa baylanıslı sóz hám sóz formaları*: gül, güldi, güllel (güller), zaplaq (japıraq).

Joqarıda kórsetilgen mektepke shekemgi B orta topar balalarınń ózlestirgen sóz hám sóz formaların ózlestiriw dinamikasını payda etedi.

Dinamika da kórsetilgenindey 1-bağdar boyınsha balalar 45% sóz ózlestirdi, 2-bağdar boyınsha 40%, 3-bağdar boyınsha 35%, 4-bağdar boyınsha 43%, 5-bağdar boyınsha 30%, 6-bağdar boyınsha 35%, 7-bağdar boyınsha 30%, 8-bağdar boyınsha 30%, 9-bağdar boyınsha 28%, 10-bağdar boyınsha 15%, 11-bağdar 25%, 12-bağdar boyınsha 30%, 13-bağdar boyınsha 30%, 14-bağdar boyınsha 33%, 15-bağdar boyınsha 19%, 16-bağdar boyınsha 18%, 17-bağdar boyınsha 35%, 18-bağdar boyınsha 41%, 19-bağdar boyınsha 18%, 20-bağdar boyınsha 20%, 21-bağdar boyınsha 29%, 22-bağdar boyınsha 29%, 23-bağdar boyınsha 25% balalar sóz ózlestiriw dinamikası anıqlandı.

Juwmaqlap aytqanda mektepke shekemgi orta jas topar (4-5 jas) balaları 23 bağdardagı leksikalıq birliklerdi ózlestiretuğınlıgı anıqlandı. Bul mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemindegi orta topar balaların leksikalıq qorı kishi jastagı balalarğa qarağanda eki ese kóbeygenligi haqqındağı eñ ahmiyetli mağlıwmatqa iye bolamız. Bul izertlewlerdiñ juwmaqları birinshiden, mektepke shekemgi orta jas balaların bunday usıldağı izertlewler innovaciyalıq joybarlardı jaratıwda oğada ahmiyetli jumıs bolıp esaplanadı. Ekinshiden, joqarıda atı atalğan innovaciyalıq joybarlardı sheshiwde jaña metodlardıñ jaratıwların támiynleydi. Úshinshiden, bunday izertlewlerdiñ juwmağın hám nátiyjeleri jaña awlad sabaqlıqların jaratıwda ahmiyetli material bolıp xızmet etetuğınlıgı atap ótiw orınlı bolıp esaplanadı.

Адебиятлар

1. Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari Yangi O'zbekiston. Правда востока. 29-dekabr 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-may kúngi «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptiyasini tasdiqlash tog'risida» PQ-4312-sonlı qarori.
3. Mirziyoyev Sh. 2017 yil 9-sentyabrdağı «Maktabgacha ta'limni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari tog'risida»gi PQ-3261-sonlı qarori.

РЕЗЮМЕ. Maqolada maktabgacha yoshdagi o'rta guruh bolalarining leksik xori kichik yoshdagi bolalarga nisbatan ikki baravar ko'payganligi, bolalarining nutqini izlanishlar orqali innovatsion loyihalarni yaratishda g'oyat ahamiyatli ma'lumotlar haqida aytilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье отмечается, что лексический репертуар детей среднего дошкольного возраста в два раза выше, чем у детей младшего возраста, и это является очень важной информацией в создании инновационных направлений языковых исследований детей.

SUMMARY. The article notes that the lexical repertoire of children of middle preschool age is twice as high as that of younger children, and this is very important information in creating innovative areas of children's language research.

BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARI TARBIYACHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TA‘MINOTI

S.B.Ashirova – *tadqiqotch*

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Tayanch so‘zlar: metodik ta‘minot, o‘quv metodik ta‘minot, dasturiy ta‘minot, texnik ta‘minot, didaktik ta‘minot, tashkiliy ta‘minot.

Ключевые слова: методическое обеспечение, учебно-методическое обеспечение, программное обеспечение, техническое обеспечение, дидактическое обеспечение, организационное обеспечение.

Key words: methodological support, educational methodological support, software, technical support, didactic support, organizational support.

Har qanday sohada ma‘lum darajada muvafaqqiyatga erishish uchun o‘sha sohaning ta‘minlanish darajasi yuqori bo‘lishi lozim. Bu mavzuga oid hayotiy haqiqatlarni biz har kuni hayotiy jarayonlarda ko‘ramiz. Inson faoliyatining asosiy mazmunini belgilovchi ta‘lim sohasida ham bu masala har doim asosiy masalalardan bir sifatida e‘tibor markazimizda turadi. Ta‘lim tizimini metodik ta‘minlash o‘qitish materiallari to‘plami bo‘lib u barchasi gumanitar fanlar va san‘at sohasi, ijtimoiy fanlar, biznes va huquq, fan va muhandislik ishi, ishlov berish texnologiyasi va qurilish, qishloq xo‘jaligi, sog‘liqni saqlash sohalar uchun ham birdek taalluqli masala hisoblanadi.

Mavzuga oid manbalarni o‘rganib chiqish natijasini umumlashtirgan holda aytilish mumkinki maqola mavzusining asosiy mazmuni bo‘lgan “Pedagogik dasturiy ta‘minot” masalasi turli manbalarda turlicha talqin etiladi, ammo ko‘pchilik olimlarning fikrlari o‘xshashdir. Misol uchun, Kuxtin D.V. “Pedagogik dasturiy ta‘minot ta‘lim tizimini o‘rganish jarayonida foydalanish uchun mo‘ljallangan alohida dastur va dasturiy paket hisoblanadi,” - deb ta‘riflaydi. N.N.Gorlushkina esa “Pedagogik dasturiy ta‘minot kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asosida o‘quv jarayonini texnologik qo‘llab-quvvatlash” mumkin ekanligini o‘z tadqiqotlarida ta‘kidlaydi. Mazkur muammo ustida ilmiy izlanishlar olib borgan mutaxassislar fikriga ko‘ra pedagogik dasturiy vositalarni quyidagilarga ajratish mumkin:

- o‘rgatuvchi dasturlar – talabalarning bilim darajasi va qiziqishlaridan kelib chiqib yangi bilimlarni o‘zlashtirishga yo‘naltiradi;

- test dasturlari – egallangan bilim, malaka va ko‘nikmalarni tekshirish yoki baholash maqsadlarida qo‘llaniladi;

- mashq qildirgichlar – avval o‘zlashtirilgan o‘quv materialini takrorlash va mustahkamlashga xizmat qiladi;

- virtual o‘quv dasturlar - o‘qituvchi ishtirokidagi masofaviy o‘quv muhitini shakllantiruvchi dasturlarni qamrab oladi;

O‘rganilgan adabiyotlar va ilmiy tadqiqot ishlarini o‘rganish natijasida shu narsa ayon bo‘ldiki bo‘ljak maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta‘minotiga qo‘yilgan talablar mavjud:

Metodik ta‘minotga qo‘yiladigan didaktik talab- ilmiylik, tushunarlik, qat‘iy bayon etilishi, uzluksizlik, yaxlitlik, interfaollik va boshqalar;

Metodik ta‘minotga qo‘yiladigan metodik talab – har bir fanning o‘ziga xosligini hisobga olish, axborotning zamonaviy metodlarini o‘zaro bog‘lash, o‘zaro aloqadorlik, turli-tumanlik;

Metodik ta‘minotga qo‘yiladigan psixologik talab-idrok etish, tasavvur, motivatsiya, xotira, tasavvur, yosh va individual xususiyatlarning hisobga olinishi;

Metodik ta‘minotga qo‘yiladigan estetik talab - tartiblilik va ifodalilik, bezashning funksional talablarga mosligi.

Metodik ta‘minot – maktabgacha ta‘lim tashkilotlari, umumta‘lim maktablari, professional ta‘lim texnikumlari, oliy ta‘lim muassasalari uchun yaratilgan milliy o‘quv

dasturlari, xorijiy ta‘lim adabiyotlari, fan texnika sohasi vutudlari, axborot texnologiyalar vositalari va ommaviy axborot kommunikatsiya matreallari misolida ko‘z oldimizda gavdalanadi. Avniisa ta‘lim sohasining natejadorligi bu sohaning metodik ta‘minotiga ko‘p jihatdan bog‘liq sanaladi. Ta‘lim sohasida metodik ta‘minot tushunchasi asosan to‘rtta qismga airaladi. Jumladan: o‘quv-metodik ta‘minot, o‘quv-dasturiy ta‘minot, didaktik ta‘minot, o‘quv-tashkiliy ta‘minot

O‘quv-metodik ta‘minot tarkibida sohaga oid bo‘lgan o‘quv dasturlari, darsliklar, o‘quv va uslubiy qo‘llanmalar misol bo‘la oladi. O‘quv metodik ta‘minotni tashkil qiluvchi manbalar orasida asosiy o‘rin darslik va o‘quv qo‘llanmalarga ajratiladi. Qolgan o‘quv-metodik ta‘minot vositalari darsliklar bilan yaqindan bog‘langan bo‘lib, darslikdagi g‘oyalarni tushuntirish va rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quv-metodik ta‘minot manbalari tarkibiga davriy nashrlardagi manbalar ham taalluqli bo‘lib ularga, Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirliklari tomonidan nashr etiladigan uslubiy materiallar va me‘yoriy hujjatlar ham misol bo‘la oladi. O‘quv-metodik ta‘minot manbalari orasida keng tarqalgan va hozirgi davrda juda muhim bo‘lishga ulgurgan o‘quv-metodik ta‘minot elektron o‘quv-metodik materiallardir. Elektron o‘quv-metodik matreallar foydalanishga nisbatan bir qancha qulayliklarni o‘zida mujassamlashtirganligi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda foydalanuvchilar tomonida elektron o‘quv-metodik qo‘llanmalarga nisbatan ehtiyoj katta.

Biz o‘rganayotgan ilmiy muammo mavzusiga oid bo‘ljak maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasiga oid bo‘lgan darsliklar hamda o‘quv qo‘llanmalar sonni anchagina. Misol uchun, Axmetjanov M.M. va boshq. tomonidan yaratilgan “Kasbiy ta‘lim metodikasi” darsligi bo‘lib bu darslikda mualliflar kasbiy ta‘limi metodikasining asosiy tushunchalari, uning asosiy qonuniyatlari va ta‘lim jarayoni, o‘qituvchi va talaba shaxsi faoliyatini uyg‘unlashtirish texnologiyalari, ta‘lim mazmunini tanlash tamoyillari, kasbiy ta‘limning tashkiliy shakllari, o‘qitish vositalari va ularning qo‘llanishi, kasbiy ta‘limni tashkil etishda innovatsion texnologiyalarini qo‘llash, talabalarda umummehnat va kasbiy ko‘nikma hamda malakalarni rivojlantirish jarayonida ta‘lim vositalaridan foydalanish texnologiyasiga tavsif berilganligi bilan ahamiyatli bo‘lib, bu darslikda kasb va uni tanlash tushunchasiga quydagicha ta‘rif beriladi. “Kasb, yoki – kasb qilmoq kabi so‘z va tushunchalar arab tilidan kirib kelgan bo‘lib, (kasaba) fe‘lning o‘zagi hisoblanadi. Arab tilidagi kasaba so‘zi qo‘lga kiritmoq, ishlab topmoq, qozonmoq, ishini bajarmoq, qandaydir foyda-manfaatga, yutuqqa ega bo‘lmoq kabi ma‘nolarni anglatadi”. Aynan mana shu mavzuga oid bo‘lgan fikrlar va darsliklar dasturiy vosita bo‘la oladi [1:41]. Bundan tashqari G.O.Ochilova tomonidan yaratilgan “Kasbiy kompetentlik” nomli o‘quv qo‘llanma mavjud mazkur o‘quv qo‘llanma kasbiy kompetentlik, zamonaviy pedagog modeli, kasbiy kompetentlikning metodologik asoslari, kasbiy kompetentlikni shakllantirishda pedagogik mahoratning o‘rni, ta‘lim texnologiyalarini qo‘llashda kasbiy kompetentlikning ahamiyati, kreativ yondashuv asosida kasbiy mahoratni rivojlantirish yo‘llari haqidagi ma‘lumotlar bilan boyitilgan

bo‘lib bu qo‘llanma quyidagi fikrlarni ko‘rishimiz mumkin. “Nazariy kompetentlik – bu bir butun yig‘ilgan bilimlar jamlanmasi bo‘lib undan foydalana olish va uni yanada boyitib borish demakdir”. Bu fikrlar va adabiyot bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy mahoratni va kasbiga bo‘lgan muhabbatini shakllantirishda foydalaniladigan adabiyot sifatida o‘quv-metodik manba hisoblanadi [2:141].

Yuqorida nomlari qayd etib o‘tilgan darslik va o‘quv qo‘llanmalar bo‘lajak maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish mavzusida olib borayotgan ilmiy izlanishlarimiz uchun metodik ta‘minot bo‘la oladi. Ta‘kidlab o‘tish joizki o‘rganilgan adabiyotlar va manbalar o‘rganilib chiqilishi natijasida aynan maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasiga oid darslik yoki o‘quv qo‘llanma mavjud emas. Ko‘rinadiki bu mavzu yuzasidan olib borilayotgan ilmiy ish natijalari amaliyotga tatbiq etilishi zarur.

Dasturiy ta‘minot mazmuni sohaga oid yangi dasturiy mahsulotni ishlab chiqishda u yoki bu ma‘lum dasturiy mahsulotdan foydalanish maqsadga muvofiqligini asoslab beradi. Dasturiy ta‘minotlar tarkibini kompyuterlarning tayanch dasturiy ta‘minoti va ma‘lum bir mavzularini o‘rganishga yordam beradigan pedagogik dasturiy vositalar kompleksini tashkil etadi. Sh.Pozilova mualifligi ostida yaratilgan “Pedagogik dasturiy vositalar” nomli o‘quv qo‘llanma mavjud bo‘lib bu o‘quv qo‘llanmada pedagogik dasturiy vositalarni ta‘lim jarayoniga tatbiq etish masalalari yoritilgan. Asosiy e‘tibor pedagogik dasturiy vositalarning maqsad, vazifa va turlari, E-learning texnologiyalari elektron ta‘lim resurslarini batafsil bayoniga qaratilgan bo‘lib bu qo‘llanma soha uchun dasturiy ta‘minot bo‘la oladi. Bu qo‘llanmada dasturiy vositaga quydagicha ta‘rif beriladi. “Pedagogik dasturiy vositalar – kompyuter texnologiyalari yordamida o‘quv jarayonini qisman yoki to‘liq avtomatlashtirish uchun mo‘ljallangan didaktik vosita hisoblanadi”. Bu qo‘llanmadagi manbalarni inobatga olgan holda qo‘llanmani bo‘lajak tarbiyachilar uchun kasbiy faoliyatga tayyorlovchi dasturiy vosita bo‘la oladi [3:29].

Texnik ta‘minot-kompyuterning barcha qurilmalarini qamrab oluvchi tushuncha bo‘lib bu tushunchaga oid bo‘lgan mahoratning mavjudligi bugungi zamonaviy pedagoglar uchun har qachongidan zarurdir. Bo‘lajak maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilarining kelajak mehnat faoliyatida zamonaviy texnik vositalardan mustaqil foydalana olish va buning natijasida ta‘limiy jarayonlardagi yuqori natejaga erishish masalasi bugungi kunning asosiy masalalaridan biridir. Tashkiliy ta‘minot bo‘lajak mutaxassislarining pedagogik dasturiy vositalar va axborot texnologiyalarini samarali qo‘llashni o‘rgatish natijasida, ma‘lum bir ta‘lim tashkilotini rivojlantirish va o‘quv muassasasi xodimlarining faoliyatini faollashtirishni ko‘zda tutadi. Texnik ta‘minotni qo‘llashdan asl ko‘zlangan maqsad o‘quv-tarbiya jarayonida foydalanadigan texnik vositalarni tanlashni iqtisodiy asoslash va ularga bo‘lgan ijobiy munosabatni yaxshilashdan iborat. Zamonaviy qurilmalar sifatida tasvirlangan har xil texnik vositaning kasbiy faoliyatimizda foydaliligi jihatidan o‘ziga xos ahamiyati bor. Ammo bugungi kunda MTT larida faoliyat olib borayotgan soha mutaxassislarida dasturiy va texnik vositalardan foydalanish bo‘yicha yetarlicha bilim va ko‘nikma mavjud emas. Bu kamchilikning asosiy sababi sifatida MTT larida dasturiy va texnik vositalarning

yetishmovchiligi yoki umuman mavjud emasligi ko‘rsatiladi. Bundan ko‘rinadiki bo‘lajak soha mutaxassislarini talabalik vaqtida har qaysi mutaxassislik fanlar kesimida alohida mazkur mavzuga oid alohida mavzular ajratilishi va talabalarining o‘z ustida mustaqil ishlashlariga shart-sharoit yaratilishi lozim. Dasturiy va texnik vositalarning hech biri bo‘lajak tarbiyachilar uchun shunchaki texnik asbob-uskuna bo‘lib qolmasligi kerak.

Didaktik ta‘minot deganda, ma‘lum bir qonuniyat, tamoyillar va uni amalga oshirish shart-sharoitlariga asoslanadigan shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik texnologiyalar tushuniladi. Didaktik ta‘minot – shaxsning axborot madaniyatini shakllantirish uchun didaktika, psixologiya, ergonomika, informatika va boshqa fan sohalarining muvafaqqiyatlariga asoslangan holda tashkil etilgan o‘quv-uslubiy majmua tushuniladi. Didaktik ta‘minot bo‘lajak maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantiruvchi asosiy metodik ta‘minot turlaridan hisoblanadi va u talabalarni o‘quv faoliyati bilan birgalikda olib borilayotgan pedagogik amaliyotlarda ko‘proq qo‘llaniladi. Didaktik ta‘minot tarkibini ko‘rgazmali qurollar, oddiy tajribalar, multimedia vositalari va boshqalar tashkil etadi. Ko‘rgazmali qurollarni talabalar pedagogik amaliyotlarda maktabgacha yoshdagi bolalarga oy va hafta mavzularini frontal mashg‘ulotlar orqali tashkil etishda belgilangan mavzuni faqat eshitib emas balki ko‘rib va amalda foydalanish orqali o‘zlashtirishlari uchun foydalanadilar. Oddiy tajribalar olingan bilimlarni laboratoriya ishlari orqali natijasini ko‘rish va uning ahamiyatiga oid ma‘lumotlarni uzoq vaqt eslab qolishlari uchun qo‘llaniladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar qo‘l mehnati va oddiy tajribalarga alohida qiziqish bildiradi. Multimedia bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning eng asosiy tafakkurini tezlashtiruvchi vositalarning eng muhimi bo‘lib, multimediadagi tasvir, ovoz va harakatning mujasamligi ularning mujizalarga boy olamiga ancha yaqin. M.Alikulova mualifligida “Oila akseologiyasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasini modellashtirish tizimini takomillashtirish asoslari” nomli maqolasida “Maktabgacha yoshdagi bolalarining ijodkorligini rag‘batlantirish, bolalar e‘tiborini qadriyatlarining o‘ziga xos ahamiyatiga qaratish, ularning ichki va tashqi dunyosini tartibga soluvchi qadriyatlar namunalariga qiziqtirish masalalari yoritilishi bilan bir qatorda maktabgacha yoshdagi bolalarning madaniy muhitni o‘rganish, shaxsiy tajribasi doimo ekzistensial, tajriba va ichki sezgi bilan to‘yintirish masalalarini didaktik vositalar oqali qo‘llash muhim” degan fikri kiritilgan. Shu mavzuda berilgan ma‘lumotlar mazmuniga asoslanib didaktik ta‘minot bo‘lajak soha mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishga yordam beradi deyishimiz mumkin [4:2].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bo‘lajak maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta‘minoti sifat va saviya jihatdan yuqori darajada bo‘lishi zarur chunki bo‘lajak soha mutaxassislari tanlagan mutaxassisliklarining eng asosiy jihatlari, asosiy mezonlarini, kasbiy va shaxsiy talabalarini metodik ta‘minotning tarkibini hosil qiluvchi darsliklardan, o‘quv qo‘llanmalardan, zamonaviy dasturiy vositalardan, texnik vositalardan hamda tashkiliy vositalardan foydalanish orqali egallaydi.

Adabiyotlar

1. Axmetjanov M.M., Urinov U.A., Sharipova Sh.S. Kasbiy ta‘lim metodikasi. Darslik –Buxoro: «Durdona», 2020. 496-b.
2. Ochilova G.O. Kasbiy kompetentlik. O‘quv qo‘llanma. –T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. 228-b.
3. Pozilova Sh. Pedagogik dasturiy vositalar. O‘quv qo‘llanma. –T.: «Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU», 2019. 161-b.
4. Alikulova M.Sh. Oila akseologiyasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasini modellashtirish tizimini takomillashtirish asoslari. European Journal of Interdisciplinary Research and Development 13 (2023): 14-17.

REZYUME. Mazkur maqola bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta'minoti mavzusida yoritilgan bo'lib, maqolada metodik ta'minot tushunchasining mohiyati, metodik ta'minotning tarkibiy qismlari, ularning ahamiyati va ulardan ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarda foydalanishning afzalliklari haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье освещена тема методического обеспечения развития профессиональной подготовки педагогов будущих дошкольных образовательных организаций.

SUMMARY. This article covers the topic of methodical support for the development of professional training of teachers of future preschool educational organizations.

IMPLEMENTING SHORT STORIES IN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING

N.R.Duysenbaeva – 2nd year master student

Nukus state pedagogical institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: til, chet tili, ingliz tili chet tili sifatida (EFL) o'qitish, til o'rganish, adabiyot, hikoyalar, ko'nikmalar.

Ключевые слова: язык, иностранный язык, преподавание английского как иностранного (EFL), изучение языка, литература, рассказы, навыки.

Key words: language, foreign language, English as a foreign language (EFL) teaching, language learning, literature, stories, skills.

Language is one of the vital aspects of interaction between people. The role of language in society is very important. The society and language are connected with each other. Because society cannot exist without language or language cannot exist without society. Language that is acquired subconsciously is available spontaneously during conversation because it is easy used when it is needed [4]. Learning a foreign language allows individuals from many nations or cultures to communicate in the same language and exchange ideas. We can communicate with a wider audience thanks to the foreign language.

The concept that teaching English as a foreign language (EFL) should primarily aim at assisting students in becoming proficient communicators in the language, since many teachers still maintain that the focus of an EFL lesson should be on linguistic features alone. Nonetheless, a growing tendency in EFL instruction suggests that including literature is essential due to its abundant capacity to offer a genuine representation of language usage.

Within the nineteenth century, the Grammar Translation Method prevailed English as a foreign language (EFL) teaching. In that time, interpreting scholarly writings from the outside dialect to the students' local language was one of the most learning exercises. But when this strategy was supplanted by the Structuralism Approach, amid the 1960s to the conclusion of 1970s, writing was now not utilized. In any case, since the 1980s the circumstance changed very profoundly and writing is experiencing a broad reexamination inside the language teaching profession. The consideration of literary works in EFL classes has pulled in more intrigued among instructors, and increasingly thinks about on how to utilize writing in foreign language classes are conducted. This intrigued in utilizing writing in language educating lies in three interrelated components: authenticity, culture and individual development. To begin with of all, scholarly writings can be more useful than instructive materials in invigorating the securing handle as they give authentic settings for preparing modern language. Since scholarly writings contain language expecting for local speakers, literature stands as a show for dialect learners to gotten to be commonplace with diverse shapes and traditions [2]. Containing genuine cases of syntactic structures and lexicon things, the scholarly writings raise learner's mindfulness of the extend of the target language and development their competence in all language abilities [6]. Moment, utilizing literature in language educating has the advantage of giving social data almost the target language. Scholarly writings increment foreign language learners' understanding into the nation and the individuals whose dialect is being learnt [1], which cultivates learners' capacity to translate talk totally different social and social target language settings. At long last, since writing empowers understudies to get it and appreciate other societies, social orders and philosophies diverse from their possess, it empowers individual development and mental improvement.

Stories appear to be the best literary genre to use for this since they may help learners improve all four skills. Encouraging students to study English via storytelling gives them the chance to broaden their perspectives, pique their interest, and become more conscious of the diverse applications of the language. There is no denying that stories have an enormous part in making a difference understudies create their proficiency. Whereas utilizing stories instructors ought to center not as it were on etymological but moreover on scholarly and social components. Since brief stories offer these components, they are profoundly useful to utilize in EFL educating programs. In any case, the determination of brief stories should be exhausted reference to the course objective, the learner'sTM profile, and the story substance in arrange to form the finest of it. Since each instructing circumstance is one of a kind, the utilize of one single piece of writing shifts from classroom to classroom and from educator to instructor.

"Stories may bridge the gap between language study and language use and also to link classroom learning with the world outside. Some of the activities do not always have a very large language element but are nevertheless important in creating a feeling among the pupils that learning English means fun, activity, creativity and enjoyment"[1]. Repetition of stories enables learners master the language better. "Many stories contain natural repetition of key vocabulary and structures. This helps learners to remember every detail, so they can gradually learn to anticipate what is about to happen next in the story. Repetition also encourages participation in the narrative". Stories are motivating, challenging and great fun for learners. They "can help develop positive attitudes towards the foreign language, culture and language learning"[3].

Current research shows that stories can be used to provide different activities for speaking classes. Story creates a meaningful context to teach different language focuses and to improve the students' interpretative strategies.

Scientists have long known that human beings are storytelling creatures. For centuries, we have told stories to transmit information, share histories, and teach important lessons. While stories often have a profound effect on us due to emotional content, recent research also shows that our brains are actually hard-wired to seek out a coherent narrative structure in the stories we hear and tell. This structure helps us absorb the information in a story, and connect it with our own experiences in the world. According to Harmer&Puchta (2018) stories motivate students, they create a special classroom atmosphere, they engage students emotionally but they also have an impact on how much students can remember from the lesson [5].

A 2010 study in the Proceedings of the National Academy of Sciences showed an intimate connection between the brain activity of speakers and listeners in conversation, demonstrating how the brain of an engaged listener "syncs up" with a speaker. By engaging students with compelling stories that impart important material, teachers reach

students both emotionally and biochemically, increasing the potential for rich learning experiences. Creating a compelling story with a coherent narrative structure requires attention to detail, descriptive language, and a beginning, middle, and end of some sort. Different kinds of stories produce different kinds of reactions: personal stories from the teacher's own experience can help create and solidify strong bonds between educator and student, while stories of pure fiction may stimulate imagination. Spending a little extra time on storytelling during lesson planning and actual classroom time keeps the learning experience highly engaging, creative, and truly, dynamically human. A story-filled classroom also encourages students to relate their own stories (whether factual or fictional), which helps grow their critical thinking, memory, and vocabulary skills.

There are three broad reasons for language teachers to take the use of stories in their teaching very seriously for all kinds of student from children to adults and from beginners to advanced. The first reason given is that stories offer so much richness in language learning and teaching. The second reason given is that the aim of most language learning is to be able to present oneself as a whole person through

the foreign language and that is done very powerfully through storytelling. The third reason given is that many language teachers accept their broad responsibilities to the students as "student developers" not only concerned with the foreign language development of their students. Stories are fundamental to one's sense of identity and to dealing with experience.

Stories are what we live by. They guide us toward the future while recounting our history. They help our listeners get to know us, and we help ourselves get to know others by listening to their experiences. These are narratives of shared memory. They assist us in making sense of the occasionally chaotic reality. Most essential, stories are engrossing and interesting for our goals. They take our imaginations to new heights. Just as they enable us to create mental images and inhabit imagined worlds, they also enable us to live in the skin of others.

In short, stories have the effect of motivating learners and can create a fun and interesting learning environment. Stories are the most ideal resource for learners who want to learn a language effectively. Stories give learners a unique opportunity to master a foreign language.

References

1. Carter, R., and Long, M.N. 1991. Teaching literature. Harlow: Longman.
2. Collie, J., and Slater, S. 1991. Literature in the Language Classroom. (5th ed.). Glasgow: Cambridge University Press.
3. Faerch K Haastrup and Phillipson R (1984), Teaching and Learning in the Language Classroom, Oxford University Press.
4. Harmer J. (2001). The practice of English Language Teaching;
5. Harmer J. & Puchta H. (2018). Story-based Language Teaching: The Resourceful Teacher Series.
6. Hill, Jennifer. 1994. Using Literature in Language Teaching. London: Macmillan.

REZYUME. Maqolada talabalarining ingliz tilida ravon mulohaza qilish ko'nikmalarini oshirishda hikoyalar yordamidan foydalanib o'qitish jarayoni tahlil qilingan. Xususan, o'quvchilarning to'rtta (eshitish, o'qish, gaplashish, yozish) ko'nikmalarini oshirishda hikoya adabiy janridan foydalanish xususiyatlari ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется процесс обучения с использованием рассказов для улучшения навыков общения учащихся на английском языке. В частности, были рассмотрены особенности использования повествовательного литературного жанра в совершенствовании четырех навыков (аудирование, чтение, говорение, письмо) учащихся.

SUMMARY. This article analyzes the learning process which utilizes short stories to improve students' interaction skills in English. In particular, the features of using the narrative literary genre in improving four skills (listening, reading, speaking, writing) of students were examined.

KIMYO DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

D.M.Esimbetova – magistrant

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Tayanch so'zlar: kimyo fani, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta'lim resurslari, axborot ta'lim vositalari, interaktiv elektron doska, animatsiya, virtual laboratoriya.

Ключевые слова: химия, информационно-коммуникационные технологии, электронные образовательные ресурсы, информационные образовательные средства, интерактивная электронная доска, анимация, виртуальная лаборатория.

Key words: Chemistry, information and communication technologies, electronic educational resources, information educational tools, interactive electronic board, animation, virtual laboratory.

Hozirgi kunda xalq ta'limi tizimida o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari sohasidagi so'nggi yutuqlarni kimyo faniga tatbiqini chuqur o'rganish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini dars jarayoniga keng joriy etish talab qilinadi. Shu bilan birga, kimyo fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning mustaqil ishlash faolligini oshirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda yangi avlod o'quv adabiyotlaridan foydalanish, bilimlar uzatilishining yangi shakllari va vositalarini ishlab chiqishni ham taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-avgust PQ-4805-sonli «Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori qabul qilindi [1]. Qarorda kimyo va biologiya fanlari bo'yicha ta'lim sifatini tubdan oshirish, umumta'lim maktablarida ushbu fanlarni o'qitishning mutlaqo yangi tizimini joriy etish, ta'lim muassasalarini zamonaviy laboratoriyalar, darsliklar va boshqa o'quv jihozlari bilan ta'minlash, ushbu yo'nalishlarga malakali o'qituvchi-murabbiylarni jalb etish, kadrlar tayyorlash va ilm-fan

natijalaridan foydalanishda ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish sohalari o'rtasida o'zaro yaqin mulohaza va hamkorlikni yo'lga qo'yish kabi asosiy maqsadlar belgilab qo'yilgan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida kimyo fanini o'qitish bo'yicha xorij olimlari, mustaqil davlatlar hamda o'z tlatlari olimlari va o'zbek olimlari tomonidan amalga oshirilgan tadqiqot ishlari o'rganilib, tahlil qilindi. Ularning olib borgan ishlari juda ko'p muammolarning yechimini o'zida mujassamlashtirgan [2]. Lekin o'zbek olimlarining tadqiqot ishlarida kimyo fanini o'qitish jarayonida zamonaviy metodlardan unumli foydalanishning ayrim yo'llari ko'rsatilgan, ayrimlari kimyo ta'limiga tizimli tatbiq etilmagan hamda to'liq yoritilmagan [3].

Ushbu muammoning mavjudligi kimyo fanini o'qitishda elektron, animatsion resurslar va virtual laboratoriyadan foydalanib o'qitish orqali samaradorlikni oshirish dolzarb pedagogik muammo ekanligini asoslashga zamin bo'ladi.

Axborot - kommunikatsiya texnologiyalari ham pedagogik jarayon bo'lib, o'quvchi va o'qituvchi faoliyatidagi o'zgarish, yangilik kiritish, o'quv jarayonida interfaol

metodlardan to'liq foydalanishni o'z ichiga olsa, vositalari o'quvchining o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyati orqali ta'lim mazmuniga ta'sir ko'rsatadigan vositalarni o'z ichiga oladi. Bunday usullarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ya'ni:

–o'quvchilarning dars davomida befarq bo'lmalik, mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishiga imkon yaratish;

–o'quvchilarning o'quv jarayonida fanga bo'lgan qiziqishlari doimiylikni ta'minlash;

–o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini mustaqil holda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda bilimga bo'lgan intilishlarini kuchaytirish.

Hozirgi kunda mamlakatimizda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kundan-kunga rivojlanib borishi shu sohada tayyorlanadigan yosh kadrlarni har tomonlama yetuk bo'lishlarini taqozo etadi. Zamon talabidan kelib chiqqan holda kimyo fani o'qituvchisi quyidagilarni bilib olishi muhim va zarur deb hisoblaymiz:

1. Kimyo fanidan rivojlangan mamlakatlar darajasiga chiqib olish uchun ta'limni jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida o'qitishda axborot-ta'lim tizimi yaratish zarurligini anglash.

2. Kimyo fanidan o'qitishning axborot ta'lim tizimiga oid sharoitni yaratish.

3. Darslarni samarali tashkil etishda kimyo xonasining laboratoriya xonalari loyihalash, undan samarali foydalanish yo'llarini yaratish.

4. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasi yutuqlari to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish.

5. O'qitish jarayonini samarali tashkil etish uchun ta'lim maqsadi, mazmunini puxta o'rganib, ta'lim uslubi va vositalaridan unumli foydalanib, o'quvchilarning kimyo faniga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish.

Buning uchun kimyo fanini o'qitishda axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanishni keng yo'lga qo'yish kerak.

Dars jarayonida qo'llaniladigan, unumli foydalansa bo'ladigan texnik vositalar juda ko'p. Lekin bularning ichida eng yaxshi samara beradigan interaktiv elektron doskadir. Sababi u o'zida barcha imkoniyatlarni qamrab olgan [4]. Kompyuter vositalaridan foydalanilganda o'quvchilar yakka holda yoki juftlikda ishlaydilar. Elektron doskalarda esa o'quvchilarning barchasi bir vaqtning o'zida darsga jalb qilinadi.

Kimyo fani o'qituvchilari shuni yaxshi bilishadiki, kimyoviy moddalarning formulalari, ularning hosil qilgan birikmalari, kimyoviy reaksiya tenglamalarini yozish, masalalarni yechish, laboratoriya tajribalarini hamda amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish ancha vaqt talab qiladi. Avval o'quvchilar turli tajribalarni ko'rsatish yo'li bilan kimyo faniga qiziqtirilgan bo'lsa, hozirgi kunga kelib esa bu o'zgacha ko'rinishga ega bo'lib qoldi. Hozirgi zamon kimyo fani o'qituvchisining oldida o'quvchining kimyo faniga bo'lgan qiziqishini yanada oshirib, dars samaradorligiga erishish, o'quvchilarning tafakkurini, anglash, erkin va mustaqil fikrlash qobiliyatini yanada rivojlantirish, ko'rib bo'lmaydigan narsani ko'rishni, kimyoviy jarayonlarni modellashtirish imkoniyatini hosil qilish maqsadi turibdi.

O'qituvchi bu muammoni hal qilishi uchun axborot-kommunikatsiya vositalaridan biri bo'lgan interaktiv elektron doskadan foydalanishi mumkin. Bunda ko'rsatiladigan kimyoviy laboratoriya tajribalarini bir necha marta qaytarib ko'rsatish mumkin. Interaktiv elektron doska bilan birga o'rnatilgan kompyuter yordamida vazifalarni bajarishni bir necha daqiqada amalga oshirish mumkin [5].

Interaktiv doskaning asosiy afzalliklaridan biri – unda animatsiyadan foydalanish imkoniyati bor. Unda tayyor kimyo fanidan mavzularga oid rasmlarni ko'rish,

o'tkazilgan mashg'ulotni videotasvir ko'rinishida yozib borish va bu videotasvirlarni namoyish etish mumkin. Doskada yozilgan har bir kimyoviy formula kompyuter xotirasida videotasvir ko'rinishida saqlanadi. Mashg'ulotning muhokamasi jarayonida kerakli narsani ko'rish, shu bilan birga mashg'ulotning kerakli qismini qaytarish mumkin.

Bunda o'quvchilar yakka, katta va kichik guruhlariga bo'lingan holda va hamkorlikda ishlaydilar. Bunday doskada ishlash o'quvchilarga estetik zavq bag'ishlaydi, fanga bo'lgan qiziqishni yanada kuchaytiradi. O'yin usullarini qo'llash orqali o'zlashtirishi qiyin bo'lgan mavzuni o'quvchining o'zi bemalol o'zlashtirishi imkoniyati yaratiladi. Agar bu doskadan foydalanishni kimyoni o'rganishning boshlang'ich davrida boshlansa yaxshi samara beradi. 7-sinfdan o'quvchilarning doskada kimyoviy belgilar, formulalarni yozishi, misollar va masalalar yechishi, reaksiya tenglamalariga koeffitsientlarni qo'yishi oson bo'ladi. Bu doskadan uzoq vaqt foydalanish hatto past o'zlashtiradigan o'quvchilarning fanni yaxshi o'zlashtirishiga imkon bo'ladi. Natijada, butun sinf o'quvchilarida kimyo fanidan dars samaradorligiga erishish imkoniyatini yaratish mumkin.

Interaktiv elektron doskada o'quvchilardan o'tilgan mavzuni so'rash, topshiriqlarni bajarish, doskada yozilgan savollarga javob berish, reaksiya tenglamalarni yozish va ularni tenglashda, qiziqarli va darsga oid turli topshiriqlarni bajarishda, yangi mavzuni o'quvchilar qanchalik o'zlashtirganini aniqlash maqsadida keng foydalanish mumkin. Shuni alohida ta'kidlash joizki, tajribalarni o'tkazish davomida reaktiv yetishmasa yoki asbob nosoz bo'lsa, o'tkaziladigan tajribalarni virtual laboratoriya orqali animatsiya usulida ko'rsatish imkoni mavjud.

Bizning fikrimizcha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib, kimyo fanini o'qitishning quyidagi afzallik tomonlari mavjud:

–kimyo fanidan mavzularni o'rganishda beriladigan bilimlar bir tizimga keltiriladi va o'zaro bog'liq ravishda o'rganiladi;

–kimyo fanini o'qitish jarayonida mavzularni o'zlashtirishda o'quvchilarning bilimi faol ravishda kengaytirilib boriladi;

–bunda har bir o'rganilayotgan jarayon ko'rgazma asosida o'rganiladi va mavzu bo'yicha o'quvchilarda yetarli darajada ko'nikma va malaka hosil qilinadi;

–kimyo fanidan bajarilayotgan va ko'rsatilayotgan tajribalar o'quvchilarni shu fanga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi, o'quv materialini puxta o'zlashtirish, nazariy bilimlarini amaliy holda mustahkamlashga yordam beradi;

–mavzu bo'yicha kimyo fanidan to'liq axborot olishga imkoniyat yaratiladi;

–kimyo fanida texnik vositalardan foydalanish orqali darsning sifati oshadi;

– o'quvchilarning kimyo fanidan mavzu bo'yicha egalagan bilimlaridagi bo'shliqlar o'z vaqtida aniqlanib, uni bartaraf etishga yordam beradi;

–kimyo fanidan o'quvchilarning faolligini oshirishga imkoniyat yaratiladi.

Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning o'qish faoliyatini tubdan o'zgartirib, kelajakda yetuk va erkin fikrlovchi shaxs bo'lib yetishishiga imkon yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, kimyo darslarida axborot-kommunikatsiya vositalari, shuningdek, interaktiv elektron doskadan foydalanish o'quv jarayonining sifatini oshiradi. Unda o'qituvchiga faqatgina dars mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rishni emas, balki darsni olib borishning qiziqarli tomonlarini ham ochib berishga imkoniyatlar yaratib beriladi. Ya'ni, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ularni ta'lim jarayonida qo'llashga oid bilimlar, tajribalar o'quvchilarni yuksak bilim, intellektual salohiyat hamda yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-avgustdagi PQ-4805-son «Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori (qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 13.08.2020 07/20/4805/1174-son).

2. Алимova Ф.А. Повышение эффективности обучения химии с использованием компьютерных технологий (на примере разделов «Растворы» и «Электрическая диссоциация») Дисс. канд. пед. наук. - Т.: ТГПУ им. Низами, 2009.

3. Omonov H.T., Raxmatullaev N., Mirkomilov Sh. Kimyo o'qitish metodikasi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. - T.: «Iqtisod-Moliya», 2013. 172-b.

4. Nizamova S.A. Kimyo ta'limi samaradorligini oshirishning innovatsion texnologiyalari. Monografiya. - T.: «Adabiyot uchqunlari», 2016.

5. Tillaboev I.N. Interaktiv elektron doskadan foydalanish uslubiyoti. // «Yosh matematiklarning yangi teoremlari» mavzudagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - NamDU, 2013.

REZYUME. Ushbu maqolada kimyo darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va interaktiv elektron doskalardan samarali foydalanish imkoniyatlari va ularning afzallik tomonlari to'g'risida ma'lumot berilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлена информация о возможностях эффективного использования информационно-коммуникационных технологий и интерактивных электронных досок на уроках химии и их преимуществах.

SUMMARY. This article provides information about the possibilities of effective use of information and communication technologies and interactive electronic whiteboards in chemistry lessons and their advantages.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA YOZMA ISHLARNI TEKSHIRISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA UNI TASHKIL ETISH MASALALARI

M.Hazratqulov – dotsent

Samarqand davlat universiteti

Tayanch so'zlar: bayon, insho, fikr, reja, dalil, xulosa, analiz, obraz.

Ключевые слова: высказывание, эссе, мнение, план, доказательство, вывод, анализ, образ.

Key words: statement, essay, opinion, plan, proof, conclusion, analysis, image.

O'quvchilarda bog'lanishli nutqni o'stirish, so'z boyligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirishda insho yozdirish bilan birga uni tekshirish va baholash ham alohida o'rin tutadi. O'quvchilarning adabiyot darslarida yozgan insholarini baholashda, eng avvalo, tanlangan mavzuning qay darajada ochildirilganligiga, fikrlarning ma'lum dalillar bilan qanchalik asoslanganligiga, xulosalarning nechog'lik mustaqilligiga e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiqdir. Insho – o'quvchilarning badiiy asarni, undagi yetakchi qarashlarni qanchalik anglaganligi, o'z fikrini to'g'ri, ma'lum izchillikda ifodalash ko'nikmasini egallaganlik darajasini aniqlashning asosiy shakli hisoblanadi.

Prof. A.Zunnunov "Adabiyot o'qitish metodikasi" kitobida o'quvchilar inshosida uchraydigan tipik xatolar sifatida quyidagilarni sanaydi:

1. Insho temasining tub mohiyatini anglatuvchi masalalarga qaraganda ikkinchi darajali masalalarga ko'proq ahamiyat qaratadilar.

2. Yozuvchining o'ziga xos uslubini, badiiy mahoratini emas, balki asarlarini sanab o'tib, mazmunini qisqacha bayon etadilar.

3. Qahramon obrazi analizida yozuvchi oldinga surgan asosiy g'oya haqida fikr yuritmaydilar.

4. Asarni analiz qilishda, obrazlarga xarakteristika berishda mustaqil fikr bildirmaydilar.

5. Insho temasini tuzilgan reja asosida izchillikda yoritmaydilar [1:133].

Bundan shunday fikr kelib chiqadiki, yozilajak insho mavzusining tub mohiyatini anglash, yozuvchi ilgari surgan g'oya haqida fikr yuritish, timsollarga xarakteristika berishda muallifda mustaqil fikrning mavjudligi, fikr ifodalashdagi izchillik, asardagi mavzuga doir muhimni nomu-himdan farqlash bilan bog'liq jihatlar o'quvchi inshosini baholashning asosiy mezon bo'lib hisoblanadi. Ya'ni, adabiy ta'limdagi insholarni baholashda inshoning tili, imlo me'yorlari va ishora (punktatsion) xatolaridan ko'ra undagi mazmun, bildirilgan fikrning ahamiyatlilik darajasi, ijodkorlik, o'quvchi dadil aytgan munosabatlarning birinchi planga qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

Rossiya Federatsiyasi umumta'lim muassasalarida insho va bayonga hamon ikkita baho qo'yiladi: birinchisi, ishning mazmuni va nutqning shakllanganligi (adabiy savodxonligi)ga; ikkinchisi orfografik, punktatsion va nutq normalari (grammatik savodxonligi)ga qanchalik amal qilinganligiga asoslaniladi.

O'zbekistonda ham (maktablar o'n yillik tizimga

o'tganidan keyin) maktabni bitiruv imtihonlari yoki oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish imtihonlarida yoziladigan insholarni tekshirishga o'quvchi va abituriyentlarning ham ona tilidan, ham adabiyotdan bilimliligi, savodliligi darajasi, tafakkurining mustaqilligi, mavzuning yoritilishi singari bir qator talablar bilan yondashiladi. Yozilgan insholarga qo'yiladigan talablar umumlashtiriladi. Ya'ni xatolari ham, mazmuni ham inobatga olinadi va ikkita baho qo'yiladi.

Lekin umumiy o'rta ta'lim tizimining ona tili darslarida o'quvchilarning yozma savodxonligini o'stirish maqsadida tashkil etiladigan diktant, bayon va insholarini baholashda ularning darslarda o'zlashtirgan grammatik bilimlarni o'zlashtirganlik darajasi – orfografik, punktatsion va nutq normalariga qanchalik amal qilinganligi yetakchi ahamiyat kasb etadi. Ona tili darslarida bajarilgan didaktik topshiriqlar ko'magida savodxonlikka erishgan o'quvchi adabiyot darslarida yozilgan insholarida bu kabi xatoliklarga yo'l qo'ymaydi, ya'ni ona tili darslarida o'zlashtirgan bilimlariga tabiiy ravishda amal qiladi. Shu ma'noda adabiyot darslarida tarbiyalanuvchilarning ma'naviy sog'lomligi, tafakkur mustaqilligi, fikr izchilligi va shaxsiy munosabatini shakllantirish maqsadida tashkil etiladigan insholarni tekshirilganda inshoga bitta baho qo'yiladi va bunda quyidagi jihatlar muhim omil hisoblanadi:

1. Adabiyot darslarida tashkil etilgan insholarni baholashda o'quvchi fikrining mustaqilligiga, o'ziga xosligiga, uning kompozitsion va nutqiy yaxlitligiga alohida e'tibor qaratiladi. Original qarashlarning mavjudligi va o'rinli misollar keltirilganligi bahoning oshirilishiga asos bo'ladi.

2. Agar inshoning hajmi belgilangan me'yordan bir yoki ikki barobar ortiq bo'lsa ham, hajmning ko'pligi inshoni yuqori baholashga asos bo'lolmaydi.

3. Agar mavzu mazmunan ochilmagan bo'lsa, garchi boshqa jihatlardan ish juda yaxshi yozilgan bo'lsa ham, baho qoniqarli bo'lmaydi.

Bundan tashqari, adabiyot darslarida tashkil etilgan insholarni tekshirish va baholashda quyidagilar ham inobatga olinishi maqsadga muvofiqdir:

- yozilgan ishning mavzuga mos kelish-kelmasligiga;
- epigrafning mavzuga va insho matniga mosligiga;
- reja bamlari orasida mantiqiy bog'lanish mavjudligiga;
- insho reja asosida yozilmagan bo'lsa, material qanchalik izchil bayon etilganiga;
- mavzuning yoritilishida mantiq borligiga;

- insho kompozitsiyasining butunligiga;
- inshoning qismlari hajm jihatidan to'g'ri shakllantirilganiga;
- insho matnida ko'chirmalar borligiga. Agar bor bo'lsa ularning o'rinli ishlatilganiga;
- dalillar keltirishda xatoliklarga yo'l qo'yilmaganiga;
- fikr chalkashliklari yo'qligiga;
- inshoning mazmunan mavzu va asosiy fikrga qanchalik mosligiga;
- mavzuning ochilganligik darajasiga;
- dalillarning qo'llanilganligi va asosililigiga;
- fikr bayonining izchilligiga;
- xulosalarning asosililigiga;
- munosabatning mustaqilligiga.

Ona tili darslarida o'quvchilarning savodxonligini oshirish maqsadida tashkil etiladigan insholar qancha ko'p yozdirilsa, adabiyot darslarida uyushtiriladigan insholarda fikr izchilligi, uslub ravonligi, xulosalarning mustaqilligi va asosiligi, shaxsiy munosabatning mavjudligi, ishning o'qishligini ta'minlashda shuncha muvaffaqiyatga erishish mumkin. Bu kabi insholarni baholashda yuqorida sanalgan talablarining mavjudlik darajasidan kelib chiqib ish tutiladi. Ularning deyarli barchasi aks etgan ishlarga «5»; nisbatan kamorq talablar amalga oshirilgan ishlarga «4»; deyarli qamrab olinmagan insholarga esa «3» baho qo'yiladi. Lekin zinhor-bazinhor yomon baho qo'yilmaydi – baholash masalasi ochiq qoldiriladi.

Metodist olim Q.Husanboyeva adabiyot darslarida o'quvchilar inshosini baholash haqida quyidagilarni aytadi: “Adabiyot darslari – ko'ngil darslari. Adabiyot darslarida, ko'ngil bilan ishlayotganda ko'ngilga yomon baho qo'yishga hech kimning haqqi yo'q. U Allohning mulki. Juda noiloj qolinganda bolaga ozgina to'g'ri yo'nalish berib, hozircha baho qo'yilmaganini, keyingi safar yaxshiroq yozishga urinishi lozimligini aytib baho ochiq qoldiriladi” [2:132].

Demak, adabiy ta'limda o'quvchilarning insholarini baholashga o'qituvchi o'ta sinchkovlik va e'tibor bilan yondoshmog'i kerak bo'ladi. Masalan, 5-sinf o'quvchisi “Bulbul” ertagi asosida “Ertak haqida taassurotlarim” mavzusida insho yozgan bo'lsa, unda o'quvchi, birinchi navbatda, o'z fikr-mulohazasini oshkor ayta olgan bo'lishi kerak (Garchi u xato bo'lsa ham. Chunki, umuman fikrning yo'qligidan ko'ra, noto'g'ri bo'lsa ham bori muhim. Fikr-sizlikdan ko'ra noto'g'ri fikrni to'g'ri yo'nalishga solish osonroq.). Insho hajmi unchalik katta bo'lmaydigan bo'lsa, biroq unda aytilgan fikrning teranligi muhim ahamiyat kasb etadi. Munosabat bildirayotgan o'quvchi ertakdagi tabiiylik va sun'iylikning farqini nafaqat ertakdagidek, balki bugungi hayot bilan bog'lab anglashi va ifodalashi adabiy ta'lim uchun katta ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda ham xuddi shunday sun'iylik va soxtaliklarning ta'siriga tushib qolmaslik, nima yaxshi-yu, nima yomonligining farqiga yetish, hayot yo'lida adashmay olg'a borish muhimligini ilg'ashi o'quvchining ertak g'oyasini tushunganlik darajasini anglatadi. Ertak sujetini shunchaki qayta bayon qilib berish, asar qahramonlari harakatini takror aytib berish o'quvchining ertakning tub mohiyati anglanganligini bildirmaydi.

Samarqand shahar 64-umumta'lim maktabining 5-sinflarida olingan insholar tahlilida yuqoridagi fikrlarni asoslaydigan holatlarni ko'rish mumkin (insho imlo va uslubiy xatolari tuzatilgan holda taqdim etilmoqda):

Ertak haqida taassurotlarim

“Bulbul” ertagida bir podsho bo'ladi. Podshoning o'z bulbuli bo'ladi. Bir kuni Yaponiya imperatori unga yana bir bulbulni sovg'a tariqasida yuboradi. Podsho o'z bulbulidan ko'ra Yaponiya imperatori yuborgan bulbulni yaxshi ko'rib qoladi. Biroq vaqt o'tib, sun'iy bulbul buzilib qoladi. Podsho ham kasal bo'lib qoladi. Tabiblarning davolashi foyda bermaydi. Shunda podsho o'z bulbulini topib kelishlarini so'raydi...

Bir qizcha podshoga rahmi kelib unga bulbulini topishda yordam beradi. Shu tariqa podsho yana tuzalib ketadi.

Ushbu inshoda asar matni qisqartirilgan holda takrorlangan. O'quvchi eslab qolganlarini qog'ozga tushirishga harakat qilgan, biroq uning asarga bo'lgan munosabati, shaxsiy fikri, ertakdagi asosiy g'oya aytilmay qolib ketgan. O'qituvchi bu o'quvchiga chiroyli va bexato yozganligi uchun bir yoqlamalilik asosida “yaxshi” baho ham qo'yishi mumkindir, biroq undagi asosiy fikrning aytilmay qolib ketayotganligi, adabiy ta'limda jiddiy xato hisoblanadi.

Tajriba sinovda qatnashgan o'quvchilar o'z insholari uchun turli-tuman mavzularni tanlashgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilari «Birinch qor», «Yangi yil», «Navro'z» singari, yuqori sinflar tarbiyalanuvchilari «Til bilgan el bilar», «Kelajakda kim bo'lmoqchiman», «Vatan – ona kabi muqaddas», «Mening sevimli kitobim» singari mavzularda insho yozishgan. Samarqand shahridagi 64-maktab 6-sinf o'quvchisi Ravshanova Nigina erkin mavzuda quyidagi inshoni yozgan:

Mening sevimli kitobim

Hayotda har bir insonning sevimli narsasi bo'ladi. Masalan, kimnidir mushugi, kuchugi, yoki sevimli o'yinchog'i bo'lishi mumkin. Mening eng sevimli narsam O'tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” kitobidir.

Men bu kitob haqida 5-sinfda o'qiyotganimda adabiyot darsida tanishganman. O'qituvchimiz dars o'tayotganida “Gilam paypoq”, “O'ris bolaning oyisi” hikoyalarini jon qulog'im bilan tinglardim. Keyin shu kitobni sotib oldim. Sotvolgan kunimoq uni o'qishni boshladim. Kitobdagi boshqa hikoyalar ham menga juda yoqdi. Undagi ona mehri, onani farzandiga bo'lgan mehribonligi meni ham ayamga bo'lgan munosabatimni o'zgartirdi. Men ayamni yana ham yaxshi ko'ra boshladim. Shu paytgacha bu kitobni juda ko'p marta qayta va qayta o'qib chiqdim. Barcha sinfdoshlarimga ham shu kitobni o'qishni tavsiya qilaman...

Insho muallifi bir qator imloviy va uslubiy xatolarga yo'l qo'yg'an. Jumladan, “kimnidir” so'zida qaratqich o'rniga tushum kelishigi qo'shimchasi ishlatilgan, yoki ayiruv bog'lovchisidan oldin vergulni noto'g'ri ishlatgan, “Men bu kitob haqida 5-sinfda o'qiyotganimda adabiyot darsida tanishganman” gapidagi “haqida” ko'makchisi o'rnida “bilan” ko'makchisi ishlatilishi lozim edi. Ko'rinadiki, kichkinagina inshoda bir talay imloviy va uslubiy xatolar mavjud. Lekin adabiyot darslarida yozilgan insholarda bunday xatoliklar ikkinchi planda qoladi. Adabiy ta'lim uchun o'quvchida munosabat bildirish istagining mavjudligi, uning o'z mustaqil fikri va qarashlarini qanchalik dadi ifoda eta olishi muhimdir. Shu nuqtayi nazaridan yondashganda ushbu insho ijobiy baholanmog'i lozim. Albatta, yozma ishlarga bo'lgan eng muhim talablardan biri matnni imloviy, ishoraviy va uslubiy xatolarsiz yozish. Biroq adabiy ta'lim uchun insholarda aytiladigan sog'lom fikr, ijodkorlikning mavjudligi, bildirilgan munosabatlar bir qadar ustun sanaladi. Shundagina o'quvchilarda yana fikr bildirish istagi paydo bo'laveradi, ijodkorlik shakllanadi, yangi-yangi g'oyalar sari olg'a qadam tashlanaveradi.

“Mening sevimli kitobim” mavzusidagi inshoni, agar baholash tizimi 5 ballik asosida bo'lsa, o'quvchining insho mavzusi va asar g'oyasini anglagani, qarashlarini o'z mustaqil fikri bilan asoslay olganligi uchun 5 ball qo'yish, biroq uslubiy kamchiligi, ishoraviy xatolarini ko'rsatib, xatolari ustida ishlashni alohida topshirish adabiy ta'limning maqsadiga muvofiq bo'ladi.

Maktabda o'quvchilarning insholarini tashkil etishda adabiyot o'qituvchisining asosiy vazifasi tarbiyalanuvchini kerakli material bilan ta'minlash, ishga qanday kirishishni o'rgatish, ishlashga to'g'ri yo'nalish berishdan iboratdir. “Agar mening bolalarga berganlarimni usul deb atash mumkin bo'lsa, – degan ekan L.Tolstoy, – u usullar quyidagilardan iborat: a) ularga yozma ish uchun eng katta

va xilma-xil mavzularni taklif etish va tanlash ixtiyorini berish. Bu mavzular bolalar uchun maxsus tanlangan bo'lmay, o'qituvchining o'zi uchun ham o'ta jiddiy va qiziq bo'lishi kerak; b) ularga bolalarning insholarini o'qishga berish va namuna sifatida ham faqat o'z tengdoshlarining ishlarini ko'rsatish; v) eng muhimi, bolalarning ishlarini tekshirayotganda daftarinig ahvoliga, xatining sifatiga, xatolariga va ayniqsa, uning ifoda tarziga, aytish joiz bo'lsa, uslubiga hech qachon tanbeh bermaslik kerak" [7:38].

Bugungi kun ta'lim tizimidagi, xususan, adabiyot darslarida insho yozdirishdagi kamchiliklarning asosiy sababi o'quvchilarda kitobxonlik saviyasi past ekanligidir. Kitob o'qimaydigan o'quvchining nafaqat asar qahramonlari haqida so'z yuritilishi, balki oddiy insoniy qadriyatlar borasidagi mulohazalari ham sayoz, asossiz bo'lishi tayin. Maktab ta'limida adabiyot o'qitish tizimi qanday yo'lga qo'yilganligi haqida Q.Husanboyeva quyidagilarni bayon etadi: "Darsliklardagi didaktik ashyolarning vazifasi o'quvchini o'sha eng zo'r asarni mustaqil ravishda qidirib, topib o'qiydigan ma'naviyat egasi sifatida shakllantirishdan iboratdir. Afsuski, bugun maktabda adabiyotdan dars berayotgan o'qituvchilarning hammasi ham buni anglab eytganicha yo'q. Darsliklarda hech narsa mualliflarning qolipiga solinmasligi, ularning xulosalariga asoslanmasligi kerak. Darsliklarda bolaga ta'lim jarayonining o'qitilishi kerak bo'lgan, berilishi lozim bilimlar miqdorini miyasiga joylab qo'yiladigan obyekt deb emas, balki darsning o'qituvchi bilan teng maqomdagi ijrochisi va egasi deb qaralishi lozim. O'quvchilar darsning tinglovchisidan, intizomli ijrochisidan bu jarayonning subyekti – ishtirokchisi martabasiga ko'tarilishi zarur. Darsliklarda bu yaqqol aks etib turishi maqsadga muvofiqdir" [2:97].

O'quvchilarning adabiyot darslarida yozgan ijodiy ishlarini baholash uchun boshqa davlatlarning insholarni baholash mezonlariga asoslanilgan holda maxsus mezonlar belgilab olinish maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Badiiy so'zga tayanilgan ijodiy ishlar uchun: badiiylik va tafakkur obrazlilikining ustuvorligi.
2. Nazariy-adabiy tushunchaga tayanilgan ishlar uchun: nazariy bilimlarning ustuvorligi, ijodiy tafakkur unsurlarining mavjudligi (aqlning egiluvchanligi, mantiqiy fikrlash, ketma-ketlilik).

Adabiyotlar

1. Zunnunov.A. Adabiyot o'qitish metodikasi. –Toshkent: «O'qituvchi», 1992. 299-b.
2. Husanboeva.Q. Tahlil adabiyotni anglash yo'li. –Toshkent: «Sharq», 2013. 346-b.
3. Qosimova.K. Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent: «Noshir», 2009, 232-b.
4. Ahmedov.S., Adabiyot. 5-sinf uchun darslik. -T.: «Sharq», 2012.
5. Madayev.O. Insho qanday yoziladi. –Toshkent: 1991. 120-b.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. Ikkinchi jild. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". –Toshkent: 2006, 671-b.
7. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения. / Сост. Н.В.Вейкшан. –М.: Педагогика, 1989. –С. 38.

REZYUME. Ushbu maqolada umumta'lim maktablaridagi yozma ishlarning tashkil etilishi va tekshirish talablari yoritilgan. Hozirgi kunda o'quvchilar bilimni baholash bilan bog'liq bir qator o'zgartishlar bo'layotgan paytda kerakli zaruriy xulosa va tavsiyalar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье описывается организация письменной работы в общеобразовательной школе и требования к сдаче экзамена. В настоящий момент, когда происходит ряд изменений, связанных с оценкой знаний студентов, представлены необходимые выводы и рекомендации.

SUMMARY. This article describes the organization of written work in secondary schools and the requirements for examination. At the moment when there are a number of changes related to the assessment of students' knowledge are presented necessary necessary conclusions and recommendations.

XIMIYA SABAG'INDA INTEGRACIYALASQAN OQITIWI

D.Jarekeyeva – magistrant

Berdaq atindagi Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

E.Abdisattarova – pedagogika ilimleri boyunsha filosofiya doktori

M.Sultanov – stajyor-oqituvshi

Ajiniyaz atindagi Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: kimyo, integratsiya, o'quvchi, element, reaksiya, dars.

Ключевые слова: химия, интеграция, ученик, элемент, реакция, урок.

Key words: Chemistry, integration, student, element, reaction, lesson.

Házirgi kúnde tálim procesinde interaktiv usıllardan paydalanıp, tálimniń nátiyjeliligin kóteriuge bolǵan qızıǵıwshılıq kúnnen-kúne asıp barmaqta. Sonıń menen

3. Axloqiy tushunchalarga tayanilgan ishlar uchun: estetik vaziyatning mavjudligi, o'qilganlarni shaxsan tushunib yetilganlik darajasi.

4. Ma'lum maqsadga yo'naltirilgan insho turlariga xos bo'lgan xususiyatlarning tushunilganligi darajasi.

5. Insho mavzusi va g'oyasini izohlashda mushohadaning mavjudligi hamda asardagi etakchi qarashlarni tushunib yetganlik.

6. Inshoning originalligi (g'alati qahramonlar, mustaqil o'ylab topilgan qiziqarli buyumlar, g'ayrioddiy harakatlar) va bqlarning mavjudligi.

7. Fikr ifodalashda mantiqiylik, ketma-ketlilik, sharhlash, tasavvur faoliyatining mavjudligi.

8. Nutqning hissiylik darajasi, inshoda monolog va dialoglardan foydalanilganlik darajasi.

9. Insho yozishda o'quvchilarning shaxsiy munosabat bildira olish ko'nikmalarining rivojlanganlik darajasi.

10. O'quvchilarning insho mavzusini ochib berishdagi ijodiy yondashuvi, mustaqil munosabatlarning mavjudligi.

11. Insho yozishda o'quvchi faoliyatining erkinlik, ongliqlik, ixtiyoriylik tamoyillariga asoslanganligi.

12. O'quvchilarda voqea-hodisa, shaxs va uning xatti-harakatiga munosabat bildirish ko'nikmasining shakllanganlik darajasi.

13. O'qilgan asardan olgan taassurotlarini yorqin ifodalab bera olish darajasi.

14. Adabiy qahramonlarning xatti-harakatlariga bildirilgan munosabatini asoslay bilishi.

15. Adabiy tarixiy davrlar, adiblar ijodiga berilgan bahoning haqqoniyligi va asosliliigi.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchida aql egiluvchanligi, dialektik fikrlash qobiliyatiga egalik, qabul qilgan qarori uchun javobgarlikdan qo'rqmaslik va yangiliklar o'ylab topa bilish qobiliyatini shakllantirishga imkon beradigan ijodiy tafakkur va erkin tasavvurni rivojlantirish adabiyot o'qituvchilarining asosiy yumushi hisoblanadi. O'quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatini, xayol qilish istagini uyg'ota bilish o'z fikri va dunyoqarashiga ega bo'lgan barkamol avlod tarbiyasining samaradorligini ta'minlaydigan yo'ldir. Bunday avlod Vatanimizning ertangi kuni, sharafiga va vijdoni bo'lib ulg'ayadi.

birge, tálimde integraciya usılınan paydalanǵanda oqıwshı dúnyanı biliwi hám oyda sáwlelendiriwde bir tárepleme emes, bálkim hár tárepleme rawajlanıwǵa erisiledi.

Integraciya (lat. integratio – qayta tiklew, toltırıw, integer – pútkil sózinen alıńan) pánlerdiń jaqınlasıwı hám óz ara baylanıs procesi, differenciaciya menen birge keshedi. Pánler aralıq baylanıslılıq (integraciya) oqıwshınıń ilimiy dúnyaǵa kózqarasın qalıplestiriwge tiykar bolıp, tábiyattı tuwrı hám tolıq ańǵarıwǵa, logikalıq pikirlewge, ilimiy-texnikalıq rawajlanıw maqsetinde ámeliy iskerlikte informaciya texnologiyaların qollanıwı menen tanıstıradı yaǵnıy úyretedi.

Integraciya - Pánler aralıq baylanıs bolıp eki túri bar:

1. Sırtqı integraciya – matematika, biologiya, ximiya, geografiya, tariyx, ádebiyat, informatika, dene tárbiyası.

2. Ishki integraciya – temalar aralıq baylanıs, temalardıń bir-birine tıǵız baylanıslılıǵı.

Integraciyalasqan sabaq nátiyjeleri oqıtıwshılardıń dóretiwshilik pánleri rawajlanıwında kórinedi. Pánler aralıq integraciya - birneshe oqıw predmettiń bir-birine tiyisli tarawların kórsetiw emes, bálkim integraciyalap oqıtıw arqalı oqıwshılardıń átirapımızdaǵı dúnyanıń pútinligi haqqında oyda sáwlelendirip beriw bolıp tabıladi.

Ilimpazlardıń atap ótiwınsheshe integraciya oqıwshınıń dúnyaǵa kózqarasın qalıplestiriwdi tezlestiredi. Integraciyanıń tómendegi dárejelerin belgilew múmkin.

1. Tematikalıq (temaǵa baylanıslı) integraciya

2. Mashqalalı integraciya

3. Konseptual integraciya

4. Teoriyalıq integraciya.

Temaga baylanıslı integraciya eki yaki úsh qıylı predmet bir temanı ashıp beredi. Bul dárejeni illyustrativ – xarakteristikalıq dep ataw múmkin. Bir mashqalanı hár túrli predmet múmkinshilikleri menen sheshiw mashqalalı integraciya boladı.

Konseptual integraciya hár túrli oqıw predmetlerdiń qural hám usılları járdeminde bir konsepsiya kórip shıǵıladı. Hár túrli teoriyalardıń óz ara filosofiyalıq sińiw teoriyalıq integraciya esaplanadı.

Mısal ushın ximiyada integraciya: Ximiya hám ádebiyat

1. M.V.Lomonosov táriplegen tábiyiy silikat óniminiń atı qanday? (shıyshe)

2. Antuan Sent-Ekzyuperi – Sen – ómirseń! - dep jazǵan element atı qanday? (suw)

3. Fantast-jazıwshı Belyayev pikirinshe, sawdager sol element penen sawda etken. Ol ne? (hawa)

4. Dante Aligeri dozaqta iyisi keledi dep qáte etken, tiykarınan iyissiz element qaysı? (Kukurt)

5. Ol uglerodtıń allotropik forması bolıp, kóp detektivlarda qanlı soǵılısıwlarǵa sebep boladı. Bul ne? (almaz)

Ximiya hám biologiyalıq integraciya

1. $6CO_2 + 6H_2O = C_6H_{12}O_6 + 6O_2$ reakciya óz sáwleleniwın tapqan ósimliklerdegi turmıslıq process qanday ataladı? (fotosintez)

2. Beloklar shırıwı nátiyjesinde atmosferaǵa ajırılıp shıǵıwshı záhárli gaz qaysı? (H_2S)

3. Qaysı metalsız ósimlik jasıl bola almaydı? (magniy)

4. Vena qanı toyingan element atı ne? (CO_2)

5. Kraxmal awız boslıǵında fermentler tásirinde bul elementke aylanadı. Ol ne? (glyukoza) [1:111].

Kúndelik turmıs hám ximiya integraciyası

1. Natriy gidrokarbonattıń kúndelikli turmıstaǵı atı ne? (Ishimlik sodası).

2. May boyaw jaǵılǵan qoldı onıń járdeminde ańsat tazalaw múmkin. Ol ne? (ósimlik mayı).

3. Bul metaldan tayarlanǵan ıdista siltili hám kislotalı eritpeni saqlap bolmaydı. Gáp qaysı metall haqqında ketip atrı? (Alyuminiy).

4. Miye hám sherbetten payda bolǵan daǵtı bul medicina preparatı járdeminde ańsat kerkiziw múmkin. Ol ne? (vodorod peroksid).

5. P (qızıl) + Bertolle duzı = bul reakciya turmısta qanday áhmiyetke iye? (shırpınıń janıw reakciyası) [1:111].

Ximiya hám átirap-ortalıq integraciyası

1. Avtomobilden shıǵıp atırǵan shıǵındı gaz quramındaǵı hawanı pataslandıratuǵın metall? (qorgasın)

2. Ozon qatlamın jemiriwshı elementler qaysılar? (quramında xlor, ftor birikpeleri bolǵan zatlar - freonlar)

3. Házirgi waqıtta gúmis XIX asırdegi sıyaqlı qımbat bahalı esaplanbaydı. Sebebi hawada tez qarayadı. Buǵan sebep ne? (hawa quramındaǵı vodorod sulfid konsentraciyası XIX asırdegi salıstırǵanda artqan)

4. Karbonat angidridtiń atmosferada toplanıwın ekologlar ne deydi? (ıssılıq effekti)

5. Kúirt hám azot oksidleriniń atmosferada jıynalıwınan júzege keletuǵın ekologiyalıq mashqala (kislotalı jawın) [1:112].

Ximiya hám geografiya integraciyası.

1. Dúnyada eń úlken tábiyiy quyma sap altın 1872-jılda Xill-End káninen tabılǵan. Ol plita formasında bolıp, uzınlıǵı 144 sm, eni 66 sm, qalınlıǵı 10 sm hám salmaǵı 90 kg nan artıqlaw edi. Oǵan Xilterman plitası dep at qoyılǵan. Bul altın qaysı mámlekette tabılǵan? (Avstraliya)

2. Ayyemgi dáwirde adamlar maǵlıwmatlardı jazıw hám keyingi áwladlar ushın qaldırıwda hár túrli qurallardan paydalanǵan. Atap aytqanda, jazıw qaǵazı retinde papirus ósimliginiń japıraqlarında isletgen. Papirus ósimligi qay jerde hám qaysı mámlekette ósedi? (Mısır, Nil dáryası deltasında)

3. Eń salmaqlı tábiyiy quyma gúmis (salmaǵı 30 kg) 1992-jılda Rossiyanıń Sorsk ruda káninen tabılǵan. Sorsk ruda káni Rossiyanıń qaysı úlkesinde jaylasqan? (Magadan)

4. Sonı aytıw kerek, sap quyma temir metalı tábiyatda kem ushıraydı. Sap temir meteorit temiri bolıp, onı akademik Pallas 1772-jılı Peterburgqa Sibirdan alıp kelgen. Bul temirdiń atı – Pallasov temiri dep ataladı. Rossiya úlkeliniń birine aspannan túsken temir meteoriti bólekleriniń ulıwma salmaǵı 30 t edi. Bul temirli meteorit Rossiyanıń qaysı úlkesinen tabılǵan? (SixotéAlins)

5. Qumırısqa kislotasınıń birinshi ret 1749-jılı Andriias Sigizmund Marggraf sintez etken. Alım onı sarı qumırısqa hám nawqan qurtınan bólinip shıqqan suyıqlıqtı úyreniw nátiyjesinde ximiyalıq usılda ajratıp alǵan. Sonı aytıw kerek, bul shıbın-shirkey kislotanı ózin qorgaw ushın isletgen. Bunnan tısqari, qumırısqa kislotası pal hárre uwlı zatında, hár túrli miywelerde, haywan hám adam toqımasında bar ekenligi anıqlanǵan. Bul ximik qaysı mámleket puqarası bolǵan? (Angliya) [1:112].

Ximiya hám medicina integraciyası

1. Bul gazdıń suwdaǵı eritpesi nıshatir spirti dep ataladı. Ol qanday gaz? (Ammiak)

2. Bul element jetispeqligi nátiyjesinde qalqan tárizli bez keselligi (buǵaq) payda boladı? (yod)

3. Gemoglobin quramına kiretuǵın element? (temir)

4. Kariyesqa qarsı gúresi ushın birikpesinen tis pastası tayarlanatuǵın element? (ftor)

5. Sınǵan suyeklerdi jalǵawda qaysı metaldan paydalanıladı? (talli, titan) [1:112].

Ximiya hám tariyx integraciyası

1. Tariyxdá Skoot ekspeditciyası apatına ne sebep bolǵan? Qalayıdan jasalǵan ıdıslar.

2. Tariyxıy ańızlar menen baylanıslı bolǵan elementler qaysı? Niobiy hám tantal

3. Ayyemgiden belgili bolǵan elementler qaysı? Cu, Ag, Au, Hg

4. Birinshi jáhán urısı jıllarında dushpanǵa qarsı gúreste qaysı gazden paydalanılǵan? Fosgen

5. Eramızdan aldınǵı 327-jılǵı báhárinde Iskender Zulqarnayn (Aleksandr Makedonskiy) Indiyaga júris qıladı, biraq bul jerde onıń qasındaǵıları juqpalı asqazan-ishek keselligine ushıraydı. Júdá hálsiregen hám kesellikke shalınǵan ásker urıstı dawam ete almay, óz watanına qaytıwǵa májbúr boladı. Bul áskeriy júriw sırtı 2250-jıldan keyin anıqlandı. Málim bolıwınsha, júriw waqtında grek armiyasınıń askerbashıları suwdı ózleri menen alıp

juretuǵın gúmis ıdıda, ápiwayı lashkerler bolsa qalayıdan islengen ıdısqa saqlaǵan hám sol ıdistan suw ishıp, awqatlanǵan. Xosh, ne ushın gúmis ıdistan suw ishken Iskender láchkerbasshıları kesellenbegen? Nege gúmis ıdıslardaǵı suw uzaq waqıtqa shekem aynımaǵan? Gúmis ıdıslarda saqlanǵan suw “muqaddes suw” medı? Gúmistıń uwlı zatları kesetuǵın ózgesheligi bolǵan [1:113].

Ximiya hám anglichan tili integraciyası

1. How much gas will be appeared when 36 kg coal iyis carried out through the water stem?

2. How much carbon (II) oxide will be appeared when 4 moll carbons are oxidized?

3. How much oxygen do we need tap burn 168 m³ gas?

4. How much iron can we take with repetition 14, 4 gram FeO gas?

5. When 10 g lime iyis burnt, 4 g carbon (Iv) iyis taken. If all CaCO₃ iyis broken, find its mass part of CaCO₃? [1:110-113].

Bunday integraciyalaw arqalı ximiya páninen sabaq ótiwde talaba tek ximiya pání menen emes basqa barlıq pánler menende tıǵız baylanısta sabaq túsinedi. Integraciyalasqan sabaq nátiyjesi – talabanı bir waqıtta bir-neshe pándi ózlestiriw mumkinshiligin beredi.

Juwmaqlap aytqanda ximiyanı integraciyalaw arqalı oqıtıwshınıń studentlerge joqarı ilimiy-pedagogikalıq dárejede sabaq beriw, sabaqlardı soraw-juwap tárizinde qızıqlı etip shólkemlestiriw, talapshańlıq, ilimiy baǵdar boyınsha óz ústinde izleniwine alıp keledi eken.

Ádebiyatlar

1. Ixtiyarova G.A., Bekchanov D.J., Ahadov M.Sh. Kimyoni o'qitishda zamonaviy texnologiyalar. –Toshkent: 2020. 273-b.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada “integratsiya” tushunchasining qisqacha ta’rifi berilgan. Maktabda kimyo kursini chuqurroq o’qitishda kimyoning biologiya, geografiya, kundalik hayot, atrof-muhit, tibbiyot, tarix va ingliz tili bilan integratsiyalashuvi misollar bilan keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье дано краткое определение понятия «интеграция». Интеграция химии с биологией, географией, повседневной жизнью, окружающей средой, медициной, историей и английским языком представлена на примерах, позволяющих углубить преподавание курса химии в школе.

SUMMARY. This article provides a brief definition of the concept “integration”. The integration of chemistry with biology, geography, everyday life, the environment, medicine, history and english is presented with examples to enhance the teaching of chemistry in school.

УЛЫЎМА БИЛИМ БЕРИЎ МЕКТЕПЛЕРИНИҢ МАТЕМАТИКА ПӘНИ САБАҚЛЫҚЛАРЫНДАҒЫ АЙЫРЫМ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТЕРМИНЛЕР ТУЎРАЛЫ ПИКІРЛЕР

Т.К.Курбанбаев – физика-математика илимлериниң кандидаты, доцент

Б.О.Нуржанов – физика-математика илимлери бойынша философия докторы, доцент

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: термин, терминология, математика буйича мактаб дарсликлари.

Ключевые слова: термин, терминология, школьные учебники по математике.

Key words: term, terminology, school textbooks on mathematics.

Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2018-жыл 5-сентябрьдеги ПҚ-5538-санлы “Халық билимлендириўин басқарыў системасын жетилистириў бойынша қосымша ис-илажлар ҳаққында”ғы қарарында халық билимлендириў системасына алдынгы шет ел тәжирий-бесин, оқыў-тәрбия процесине заманагөй педагогикалық технологияларды, атап айтқанда, тәлим бериўдин инновациялық усулларын енгизиў, оқыў ҳәм оқыў-методикалық әдебиятлардың жаңа әўладын жаратыў, фундаменталлық ҳәм әмелий илимий-изертлеўлерди әмелге асырыў мәселелери қойылған еди.

Улыўма орта билим бериў мектеплериниң тийкарғы ўазыйпаларының бири - мектеп оқыўшыларының дөре-тиўшилиқ қәбилетлерин қәлиплестириў ҳәм раўажландырыўдан, жәмийеттиң раўажланыўы ушын барлық имканиятларды иске салатуғын қәбилетли инсанды тәрбиялаўдан ибарат. Бул ўазыйпаларды әмелге асырыўда, ҳәр бир оқыўшының шахс сыпатында қәлиплесиўинде математикалық билимлендириўдин орны айрықша болып табылады.

Мектеп математика курсы турмыс пенен байланыстырыў, бул пәнди адамлардың әмелий ҳәм техникалық искерликлерине қолланыў ушын мектеп математикасы менен математика илимин жақынластырыў зәрүр болғанлықтан, елимизде математикалық билимлендириў тараўында бирқанша түпкиликли өзгерислер әмелге асырылды. Орта мектепте математикалық билим мазмұны байытылды, оның турмысқа, әмелиятқа ҳәм өндирикке қолланыўлары кеңнен жаратылды, жаңа математика сабақлықлары ҳәм оқыў қолланбалары өзбек тилинде жазылып, басып шығарылды, бул сабақлықлар карақалпақ, рус, қазақ, қырғыз, тәжик ҳәм түркмен тиллерине аударылды. Бул әмелий ислерде математикалық терминологияны жетилистириўге үлкен дыққат бөлінбекте.

Термин (латынша terminus - шек, шеги, шегарасы деген мәнилерди аңлатады) - илимий ұғымға айқын

анықлама беретугын, оның мағаналық шегин дәл көрсететугын сөз ямаса сөзлер дизбеги болып есапланады. Әдетте, тилдеги ҳәр қандай сөз көп мәнили болып, оның мағаналық шеги айқын бола бермейди. Сөздің илимий ой-пикирди билдириўи ушын оның мағанасы турақлы ҳәм айқын болыўы зәрүр.

Сонлықтан, сөздің мәнилик шегарасын дәл белгилеп, сөзди анық бир мағанада ғана алып қолланыў арқалы термин жасалады.

Солай етип, “терминлер арнаўлы ұғымларды логикалық жақтан дәл анықлаў мақсетинде тилде пайда болған атамалардан ибарат. Олар әдеттеги лексикалық бирликлерден арнаўлы дефинитивлик хызмети арқалы айырылып турады” [5].

Терминлердин бир тилде қәлиплескен жыйнағы, системасы «терминология» деп аталады.

Илимнің ҳәр бир тараўының, соның ишинде математиканың да, өзине тән терминологиясы болады.

Термин сәйкес ұғым тийкарында тилдеги қәлиплескен сөз жасаў усулларының жәрдеми менен жасалады. Терминлер белгили бир шәртлерди, талаптарды қанаатландырыўы тийис. Мәселен, терминлер айтыўға ҳәм жазыўға аңсат, мағанасы дәл, мүмкин болғанынша қысқа болыўы тийис.

Терминологияға қойылатугын бир қатар улыўмалық принциптер бар. Терминологияның принциптери - бул терминлерди турмыс талапларына сай етип таңлап алыўдан ибарат.

Илим ҳәм техниканың ҳәр қандай түсиниги белгили бир термин менен аңлатылады. Түсиникти қәлиплестириўде оның басқа түсиниклерден өзгеше қәсийетлерин ажыратып, анықлама бериледи ҳәм түсиниктиң атамасы қойылады, ал бул атама термин болады. Терминлердин жәрдемінде илим ҳәм техника мәселелерин баянлайтуғын әдебиатты оқып үйрениў де ҳәм сондай-ақ, оны оқытыў да қолайлы болады. Егер илим ҳәм техниканың ҳәр бир түсинигине сәйкес атама

берилсе, онда терминологияның толықлылық принципі орынланады. Илимий-техникалық прогресс, математика илиминің раўажланыўы математикалық терминологияның да раўажланыўына, оның жаңа терминлер менен толысыўына алып келеди.

Қарақалпақ тилинде К.Бектаев, Д.С.Насыров, М.К.Айымбетовлардың “Математикалық терминлериниң русша-қарақалпақша сөзлиги” атлы кітабында тек терминлердиң қарақалпақша аўдармалары берилген [2]. Соның менен бирге, 1992-жылы баспадан шыққан Х.А.Баймуратов, Ф.Н.Жапакова, О.Д.Нуржановлар тәрәпинен жазылған “Математика бойынша түсиндирме сөзлик” кітабына да 30 жылдан аслам ўақыт болды [1]. Сол себепли математика пәнине тазадан кирип келген терминлердиң қарақалпақша вариантларын елде жетилистириў зәрүрлиги пайда болды.

Терминологияның әҳмийетли принциплериниң бири - бул бир мәнилик принципі болып, ол ҳәр бир түсиникти көрсететуғын термин ҳәм соның менен бирге, ҳәр бир терминге сәйкес келиўши түсиник те мүмкин болғанынша биреў болыўы кереклигин талап етеди. Қарақалпақ тилиндеги көпшилик математикалық терминлер бир мәнисли терминлер болып табылады. Бирақ, гейпара терминлердиң ҳәр түрли вариантларда қабыл етилиўи, бурын қәлиплекен терминлерди есапка алмай, олардың синонимлерин пайдаланыў соңғы жыллардағы мектеп сабақлықларында ушырасып атыр.

“Соңғы ўақытлары туўысқан өзбек тили менен қарақалпақ тили арасындағы байланыс нәтийжесинде өзбек тилине тән бирли ярым терминлерди аўызша яки жазба қарақалпақ тилинде қатнас халатларында айырым орыс тилинен аўысқан сөзлердиң қарақалпақша атамалары ретинде пайдаланыў көринислери де сезиледи” – деп жазған еди профессор Е.Бердимуратов [3].

Ҳақыйқатында да, өзбек тилинен аўдарылған сабақлықларда [4:6-10] бурын қәлиплекен айырым терминлердиң орнына олардың вариантлары алынған. Мәселен, төмендеги кестеде биринши бағанада бурыннан қолланылып жүрген терминлер, ал екінши бағанада соңғы жыллардағы аўдарма сабақлықларда олардың орнына алынған вариантлары келтирилген:

аңлатпаларды түрлендириў	аңлатпаларды алмастырыў
фигураларды түрлендириў	фигураларды алмастырыў
уксаслық түрлендириўи	уксаслық алмастырыўы
қозғалыс	хәрекет
ўақыя	хәдийсе
исенимли ўақыя	анық хәдийсе
тосыннанлы ўақыя	күтилмеген хәдийсе, тосыннанлы хәдийсе
туўрымўейшлик	туўры төртмўейшлик
аргумент өсими	аргумент арттырмасы
функция өсими	функция арттырмасы
фигура	шәкил
евклидлик емес геометрия	наевклид геометрия

Бул кестедеги биринши бағанада келтирилген терминлер көп жыллар даўамында орта мектеп ҳәм жоқары оқыў орынларының математика пәни сабақлықларында ҳәм оқыў қолланбаларында қолланылып жүрген турақласқан терминлер болып, олар бизиң пикиримизше, сол түсиниклердиң мағанасына дәл келеди. Соны да есапка алыў керек, мәселен, математика менен физикада ортақ болған бир түсиникти ҳәр қыйлы атаўға болмайды. Жоқарыдағы кестеде келтирилген “қозғалыс” сөзи русша “движение” сөзиниң қарақалпақша аўдармасы болып, бул мектеп физика сабақлықларында да “қозғалыс” деп айтылады.

Соңғы жыллардағы мектеп сабақлықларында келтирилген мысаллардан басқа да синонимлик терминлер

ушырасады. Соның ушын да бундай терминлер ишинен түсиниктиң мағанасына дәл келетуғынын, оқыўшыға түсиниклисин таңлап алыў мақсетке муўапық болады.

Ҳақыйқатында да, устазымыз, профессор Е.Бердимуратов жазғанындай, “гейпара терминлердиң ҳәр түрли вариантларда қабыл етилиўи, түрлише қолланылыўы, нәтийжеде олардың түсиниксизликке, шата-сықларға алып келиўинде, көп жыллық бақлаўларға қарағанда, ең биринши гезекте субъектив характердеги фактлер себепши болады” [3].

Соның менен бирге, қарақалпақ тилиндеги математика сабақлықларында өзбек тилиндеги математикалық терминлерге сәйкес келмейтуғын да аўдарма сөзлер орын алған. Мәселен, улыўма билим берий мектебиниң 10-класы ушын “Geometriya” сабақлығында “ayqash to‘g‘ri chiziqlar” термини “ayqish tuwri siziqlar” деп аўдарылған. Бул термин менен байланыслы айқыш кесиндилер, айқыш қабырғалар, айқыш диагоналар сөз дизбеклери де пайдаланылған [10]. Бул жерде өзбек тилиндеги “ayqash” сөзи оның мәнисин бермейтуғын “ayqish” сөзи менен алмастырылған. Планиметрияда айқыш мўейшлер деген термин бар, ол русша “накрестлежащие углы” деген терминниң аўдармасы (қарақалпақша-русша сөзликте айқыш - уйқыш сөзлери крест - накрест деп аўдарылған). Аўдармашы усыған сүйенген болыўы керек.

Русша “скрешивающие прямые” термини өзбек тилинде “айқаш түғри чизиклар”, қазақ тилинде “айқас түзулер”, қырғыз тилинде “кайчылаш түз сызыктар” деп, ал қарақалпақша математикалық сөзликлерде, сабақлықларда, оқыў қолланбаларында “айқасыўшы туўрылар” деп қабыл етилген. Бизиң пикиримизше усы дурис болады.

Енди процент сөзин алып қарайық. Бул термин қарақалпақ математикалық терминологиясында узақ жыллардан бери қолланылып киятыр. Орта мектептиң 9-класс ушын “Algebra” сабақлығында процент, әпиўайы процент, қурамалы процент терминлери қолланылған [4], ал 10-класс ушын “Algebra hám analiz tiykarları” сабақлығында “пайыз”, “әпиўайы пайыз”, “қурамалы пайыз” терминлери пайдаланылған [10].

Белгили шайыр, жазыўшы С. Ибрагимов бул процент сөзи туўралы төмендегидей пикир билдирген еди: “Бурынғы тилимиздеги процент сөзиниң орнына пайыз сөзи ислетилип атыр. Латын тилинен алынған жүзден бир деген анық мәнини беретуғын европалық процент терминин парсы тилиниң «пайда», «молшылық» деген мәнилери беретуғын фоиз сөзиниң пайыз деген бурмаланған формасы менен алмастырдык - хош, қарақалпақ тили буннан не утты? Ибрайым-аға Юсупов бул процент сөзин пайыз сөзи менен алмастырыўға қарсы шықты ҳәм бул туўралы пикирин баспасөзде жәриялады... Ақыры, пайыз сөзиниң қарақалпақ тилинде қәлиплекен «рәхәт, хәзлик» деген мәнилери бар. Оның үстине, ҳүкиметлик ҳүжжетлерде «процент ставкасы» деп қолланып, және былғастырып атырмыз. Ҳақы, бул былғасықлардан қутылыў ушын процент терминин қайта тиклеўден басқа илажымыз жоқ” (Гүмилжи терминлер - пикирлеў гүмилжилеги. Сағынбай Ибрагимов). Бул терминниң процент түринде қолланыў кереклигин өз ўақтында профессор Е.Бердимуратов та атап көрсеткен еди [5].

Мектеп сабақлықларынан халқымыздың келешеги болған жас әўлад билим ҳәм тәлим-тәрбия алады. Соның ушын да математика сабақлықларындағы қолланылатуғын математикалық терминлерге оғада жуўапкершилик пенен қараў, бул терминлерди илим ҳәм пән талапларына сай жаңалап, жетилистирип барыў математик алымлардың, педагог устазлардың, Республикалық терминология Орайының ең баслы ўазыйпаларының бири бола береді.

Әдебиятлар

1. Баймуратов Х. А., Жапакова Ф. Н., Нуржанов О. Д. Математика бойынша түсіндірме сөзлик. – Нөкіс: «Билим», 1992. 304-б.
2. Бектаев К., Насыров Д. С., Айымбетов М. К. Математика терминлеринин русша-қарақалпақша сөзлігі – Нөкіс: «Билим», 1992. 436-б.
3. Бердимуратов Е. Қарақалпақ терминологиясы. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1989. 66-б.
4. Alimov Sh. A., Xolmuhamedov O.R., Mirzaahmedov M.A. Algebra: Uliwma bilim beriw mektepleriniń 9-klassı ushin sabaqlıq. – Tashkent: «O'qituvchi», 2019. 240-b.
5. Berdimuratov E. Qaraqalpaq tili terminleri. – Nö'kis: «Bilim», 1999. 184-b.
6. Mirzaahmedov M.A., Ismailov Sh.N., Amanov A.Q., Haydarov B.Q. Matematika 11. Algebra hám analiz tiykarları. Geometriya, I bólim. – Tashkent: «Zamin nashr», 2018. 192-b.
7. Mirzaahmedov M. A., Ismailov Sh.N., Amanov A. Q., Haydarov B. Q. Matematika 10. Algebra hám analiz tiykarları. Geometriya, I bólim. – Tashkent: «Extremum press», 2017. 144- b.
8. Zaitov A. hám basqalar. Algebra hám analiz tiykarları: 10-klass ushin sabaqlıq. – Tashkent: Respublikalıq bilimlendiriw orayı, 2022. 192- b.
9. Haydarov B.Q., Sariqov E.S., Qo'chqorov A.Sh. Geometriya: 9-klass ushin sabaqlıq. – Tashkent: Huqıq hám jámiyet, 2019. 160-b.
10. Haydarov B., Tashtemirova N., Asrorov I. Geometriya: 10-klass ushin sabaqlıq. – Tashkent: Respublikalıq bilimlendiriw orayı, 2022. 192-b.

РЕЗЮМЕ. Мақолада математика бўйича мактаб дарсликларидаги айрим математик терминлар хақида фикрлар берилган.

РЕЗЮМЕ. В статье приводятся мнения о некоторых математических терминах в школьных учебниках по математике.

SUMMARY. The article provides opinions on some mathematical terms in school textbooks on mathematics.

TA'LIM TIZIMIDA TEXNOLOGIYA FANINI O'QITISHNING DOLZARB MASALALARI

A.P.Kurmanov – katta o'qituvchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: texnologiya o'qitish metodikasi, o'qitish texnologiyasi, o'quv-tarbiyaviy vazifalar, o'qitish metodikasi, texnologik ta'lim konsepsiyasi.

Ключевые слова: методика обучения технологий, формирование образования, воспитательные задачи, обучения технологии, концепции технологического образования.

Key words: technology teaching methodology, formation of education, educational tasks, teaching technology, the concept of technological education.

Maktabdagi amaliy mashg'ulotlar an'anaviy tarzda o'ziga xos deb hisoblanadi. Ko'p yillik an'anaga ko'ra, maqsad va vazifalarni belgilashdan boshlab, ularning o'ziga xosligini ta'kidlash odatiy holdir. Xususan, ko'p o'n yilliklar davomida ketma-ket barcha dasturlarda ushbu o'quv fanining ustuvor vazifalari qatorida quyidagilar ko'rsatib o'tilgan: mehnatsevarlikni, mehnatga va mehnatkashlarga hurmatni tarbiyalash; politexnika va mehnat malakalarini shakllantirish; kasblar haqidagi bilimlarni shakllantirish va kasb tanlashga tayyorlash (kasbga yo'naltirish). So'nggi yillarda ularga talabalar uchun texnologik ta'lim vazifasi qo'shildi. Shunday qilib, ushbu o'quv intizomining o'ziga xosligi dastlab maktab o'quvchilarining mehnat, kasbiy va texnologik tayyorgarlikdagi o'ziga xos alohida roli bilan belgilanadi. Biroq bunday talqin xatodir va u davom etar ekan, bu darslarning umumiy tarbiyaviy roli ortib bormaydi. Zamonaviy maktabda ularning maqomini haqiqatan ham o'zgartirish va ularni umumiy ta'lim tizimiga kiritish uchun, birinchi navbatda, odatiy yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish va ushbu fanning haqiqiy o'ziga xosligini belgilaydigan yangi jihatlarni aniqlash kerak bo'ladi.

Texnologiyani o'qitish metodikasining predmeti jonli pedagogik jarayon bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- talabalarni umumiy texnik va maxsus bilimlar elementlari bilan qurollantirish;
- talabalarga texnologik operatsiyalarni bajarish va alohida mashinalar, stanoklar va mexanizmlarni boshqarish bo'yicha politexnik ko'nikmalarni shakllantirish;
- talabalarda mehnatga vijdonan munosabatni tarbiyalash;
- ularda yuksak axloqiy fazilatlarini shakllantirish;
- kasbni ongli ravishda tanlash.

Texnologiyani o'qitish metodikasi uchun ta'limni o'qitish jarayoni mavzusi jarayonining qonuniyatlarini o'rganish tadqiqot predmeti hisoblanadi. Jumladan:

- o'qitish texnologiyasining ijtimoiy-pedagogik asoslarini o'rganish.
- o'qitish texnologiyasining umumiy va qisman usullari.
- o'quv jarayonini amalga oshirishning tashkiliy-texnik shartlarini belgilash.

Vazifalar:

O'rganilayotgan fanning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitish texnologiyasining o'quv-tarbiyaviy vazifalarini shakllantirish. Jumladan:

- turli yosh guruhlari uchun texnologik o'qitish mazmuniga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish (O'quv dasturlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalari);
- tarbiyaviy ishning eng mos shakllarini, o'qitish uslub va usullarini tanlash;
- nazariyani amaliyot bilan, shuningdek, texnologiyani boshqa fanlar bilan bog'lash usullarini ishlab chiqish;
- sinfdan va maktabdan tashqari ish tamoyillari va usullarini ishlab chiqish;
- moddiy jihozlarni ishlab chiqish;
- darslarning maqsadiga muvofiq darslar tuzilishi, uslub va vositalarini tanlashga ta'sir qiluvchi shart-sharoitlarni aniqlash.

Texnologiya - materiya, energiya va ma'lumotlarni odamlar va atrof-muhit manfaatlariga mos ravishda o'zgartirish va qo'llash uchun bilimlar, usullar va vositalar sohasidir.

Maktab o'quvchilarining texnologik ta'limi konsepsiyasi.

Texnologiyaning ta'lim sohasining uchlik vazifasini tasdiqlaydi.

1. Fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini nafaqat o'zlashtirish, balki ijodiy foydalanishga qodir bo'lgan jamiyatning bo'lajak a'zolarining intellektual salohiyati, bilim va kasbiy saviyasini oshirish;
2. O'quvchining bilim qobiliyati va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim tizimini shakllantirishga ijodiy yondashishni ta'minlash;
3. O'quvchini kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishga qodir shaxs sifatida tarbiyalash (karyera qilish).

Ta'lim - bu shaxs, jamiyat, davlat manfaatlarini ko'zlab, o'quvchining ma'lum bir holatda erishgan yutuqlari bayoni bilan birga keladigan maqsadli ta'lim va tarbiya jarayoni.

Zamonaviy sharoitda inson faoliyatida asosiy rolni uning ilmiy tayyorgarligi egallaydi, bu umumiy ta'lim va maxsus bilimlarni o'zlashtirish bilan ta'minlanadi: texnologiya bugungi kunda ko'plab mamlakatlarda ta'lim

uchun namuna, qo'llanma. Shuning uchun texnologik ta'limga o'tish muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning maqsadi talabalarni ilmiy bilimlardan foydalangan holda transformatsion faoliyatga tayyorlashdir. Texnologik ta'limga bo'lgan obyektiv ehtiyoj bir qator omillar bilan bog'liq:

- an'anaviy fanlar (matematika, fizika, kimyo) bo'yicha ilmiy bilimlar o'z-o'zidan odamni transformatsion faoliyatga tayyorlashni ta'minlamaydi. Bu vazifa ergonomika, atrof-muhit muhandisligi, texnologiya, informatika kabi integratsiyalashgan muammoga yo'naltirilgan fanlar tomonidan hal qilinishi mumkin, ya'ni, mavzuga yo'naltirilgan ta'limdan muammoga yo'naltirilgan ta'limga o'tish kerak.

Ilmiy-texnologik davr faoliyat natijasiga nisbatan usul va vositalar ustun bo'lishini ta'minlashni taqozo etmoqda, bunga hech qanday bahona bilan erishib bo'lmaydi. Bu faoliyatning hozir va kelajakdagi natijalarini oldindan ko'rish, faoliyat mazmuni va shakllarining rivojlanishini oldindan ko'ra bilish kerak, buning uchun hozir har bir kishi texnologik madaniyatni egallashi kerak.

Bugungi kunda ko'p tarmoqli shaxsni shakllantirish ta'limning ideal maqsadidan haqiqiy amaliy vazifaga

Adabiyotlar

1. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Quysinov O.A. Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi. Kasb tanlashga yo'llash. Darslik. -T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014. 449-b.

2. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S. va boshqalar. Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. -T.: 2009, 427-b.

3. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. -Toshkent: «Fan», 2004.

4. Nishonaliyev U.N., Tolipov U.K., Sharipov Sh.S. Kasbiy ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma. -Toshkent: TDPU, 2007. 374-b.

REZYUME. Maqolada talabalarni ilmiy bilimlardan foydalangan holda transformatsion faoliyatga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается специфика подготовки учащихся к преобразовательной деятельности с использованием научных знаний.

SUMMARY. The article discusses the specificity of preparing students for transformational activities using scientific knowledge.

TEMURIY MALIKALAR MA'NAVİY MEROSI ASOSIDA TALABA-QIZLARDA MA'NAVİY-AXLOQIY QADRIYATLARNI TAKOMILLASHTIRISHDA AUDITORIYADAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNING O'RNI

D.T.Qurbonova – *assistent o'qituvchi*

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: ma'naviyat, talaba-qizlar ma'naviyati, auditoriyadan tashqari tadbir, ma'naviy-axloqiy sifatlar.

Ключевые слова: духовность, студенческая духовность, nesluchovoe sobytie, duhovno-nravstvennyye kachestva.

Key words: spirituality, student spirituality, non-auditory event, spiritual and moral qualities.

Mamlakatimizda ma'naviyat va ma'rifatni yuksaltirishda yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga katta e'tibor qaratilmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-sonli "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi"da ham odobli, axloqiy fazilatlariga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib berish masalasi ham alohida ta'kidlab o'tilgan [2]. Jumladan, O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik islohot borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida xotin-qizlarning barcha sohalarida erkaklar bilan teng huquqli ekani e'tirof etilib, davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlashi ta'kidlab o'tilgan [1]. O'zbekiston fuqarosining ma'naviy-axloqiy qiyofasini belgilovchi fazilatlar, sifatlar – vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur, mehnatsevarlik, baynalmilallik kabilar professor-o'qituvchilar ishtirokida shakllanadi.

Oliy ta'lim tizimida ma'naviyatni shakllantirishda talabalar ongi va qalbini shaxs va jamiyatning axloqiy ongi uchun eng xavfli bo'lgan zararli odatlardan asrash asosiy omillardan biridir. Pedagogik nuqtayi-nazardan qaralganda

aylanib bormoqda. Texnologik komponentsiz umumiy ta'lim bu global muammoni hal qila olmaydi.

Sanoat, qishloq xo'jaligidan tortib, bo'sh vaqt va boshqaruv gacha bo'lgan inson faoliyatining barcha sohalariga texnologiyaning kirib kelishi yosh avlodni umumiy madaniyatning bir qismi bo'lgan texnologik madaniyatning kamida minimal darajasiga ega bo'lishga majbur qiladi. Texnologik ta'lim berish imkoniyatini beradi.

Bilim va ko'nikmalarning an'anaviy to'planishidan amaliy faoliyatda ularni ijodiy qo'llashgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi, bu esa o'qishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi va o'quvchining bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradi.

Texnologik tayyorgarlik insonga axborot va texnologik jihatdan to'yingan dunyoda yanada uyg'unroq yashash va o'z intellektual salohiyatini yanada samaraliroq ro'yobga chiqarish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, texnologik ta'lim - bu shaxsda texnologik madaniyatni va transformatsion faoliyatga tayyorlikni shakllantirish uchun tashkil etilgan ta'lim va tarbiya jarayoni. Texnologik ta'lim umumiy ta'limning tarkibiy qismi, kasb-hunar ta'limining asosiy elementidir.

shaxs ma'naviyatini shakllantirish shaxsning ijtimoiy, axloqiy va madaniy shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga qarshi kurash g'oyasi singdirilib borilishi maqsadga muvofiq. Bu g'oyaning asosini shaxs ma'naviyatini shakllantiruvchi ijtimoiy omillar tashkil qiladi.

Yosh avlodni jismonan sog'lom va ma'naviy yetuk qilib tarbiyalashda ma'naviy tarbiya muhim o'rin tutadi. Ma'naviy tarbiya asosini ikki tushuncha tashkil qiladi. Birinchisi, yoshlar ongini ma'naviy va axloqiy tubanlik illatlari bo'lgan ma'naviy tahdidlardan asrash, ikkinchisi yoshlar ongiga milliy va umuminsoniy fazilatlarini singdirish borasida Sh.Mirziyoyev: "Bugun hayot yangicha fikrlash va ishlash, milliy "aql markazlari"ni shakllantirishni talab etmoqda. Afsuski, atrofda barcha siyosiy-ijtimoiy jarayonlarni chuqur tushunib, ta'sirchan tilda yetkazib beradigan tahlilchi va ekspertlarimiz juda kam. Bunday vaziyatda jamiyatni ma'naviy tahdidlardan himoya qilish borasidagi ilmiy-amaliy tadqiqotlarni tubdan qayta ko'rib chiqish zarur. Shu ma'noda, ma'naviyat va ma'rifat, "Taraqqiyot strategiyasi", Islom sivilizatsiyasi markazlari, ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi tadqiqot institutlari haqiqiy "aql markazlari"ga aylanishi kerak", – deb ta'kidlaydilar [3].

Auditoriya tashqari ishlar o'ziga xos xususiyatlari bilan o'qish mashg'ulotlaridan farq qilib, talabalar o'z qiziqishlariga va layoqatlariga qarab turli to'garaklarga o'z ixtiyorlari bilan yoziladilar, darsdan tashqari vaqtda o'tkaziladigan ommaviy va individual ishlarga ham o'z istaklari bilan ishtirok etadilar. Auditoriyadan tashqari

tarbiyaviy tadbirlarning mazmun va formasi asosan talabalarining qiziqishlariga va talablariga ko'p jihatdan mahalliy sharoitga bog'liq bo'ladi. Auditoriyadan tashqari tadbirlarning samarali bo'lishi uchun ularda mashg'ulotlar muntazam ravishda, xilma-xil formalarda o'tkazilib turilishi lozim. Bunga aniq reja asosida ishlash va ish natijalarini hisobga olish orqali erishiladi. Auditoriyadan tashqari olib boriladigan ishlardan ko'zlangan maqsad talabalarda yangi qiziqishlar uyg'otish, ularni har tomonlama shakllangan insonlar qilib tarbiyalashdan iborat.

Auditoriyadan tashqari o'tkaziladigan tarbiyaviy tadbirlarni olib borishda quyidagi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq:

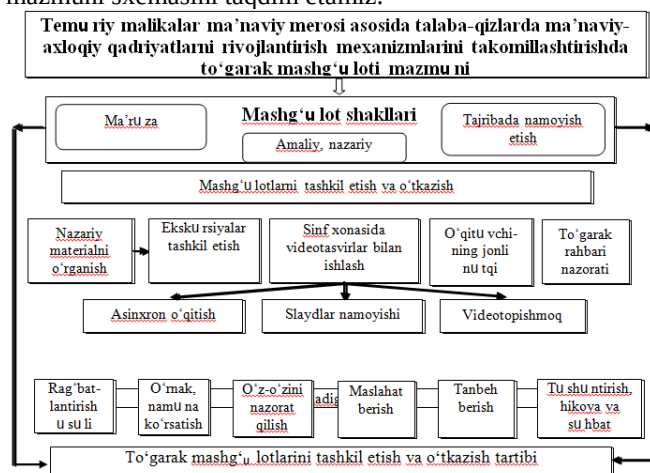
1. **Og'zaki ish usullari** (ma'naviyat soatlari, yig'ilishlar, ma'ruzalar, kitobxonlar konferensiyalari, uchrashuvlar).

2. **Amaliy ish usullari** (sayohatlar, sport musobaqalari, konkurslar, to'garaklar, shanbaliklar).

3. **Ko'rgazmali ish usullari** (muzeylar, urush va mehnat faxriylari ko'rgazmalari, badiiy ijod ko'rgazmalari, mavzuli stendlar va boshqalar).

4. **Madaniy-ommaviy tadbirlar:** adabiy kechalar, kitobxonlar konferensiyasi, badiiy havaskorlik kechalari, ilmiy-ommabop ma'ruzalar, ilm-fan, san'at va madaniyat arboblari bilan uchrashuvlar tashkil qilish, teatr va muzeylarga borish [4].

Quyida temuriy malikalar ma'naviy merosi asosida talaba-qizlarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishda to'garak mashg'uloti mazmuni sxemasini taqdim etamiz.

1-rasm. Oliy ta'lim muassasalarida o'tiladigan "Temuriy malikalar izdoshlari" to'garagi mashg'ulotlarini tashkil etish sxemasi

Oliy ta'lim muassasalarida fan va to'garak ishlari davomida o'qituvchi faoliyatining imkoniyatlari ta'lim tizimi ko'lamida talaba-qizlarning ijtimoiy xususiyatlarini inobatga olgan holda talaba innovatsion g'oyalari, loyihalar, texnologiyalarni joriy qilishda va shaxsni rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Bu faoliyat imkoniyatlari o'zida quyidagilarni jamlaydi: pedagogning yangilikni qo'llashga tayyorligi; o'qituvchining pedagogik yangilikni qabul qilishi; jamoada o'qituvchining novatorlik darajasi; o'qituvchi kommunikativ qobiliyatining rivojlanganligi; o'qituvchining ijodkorlik darajasi.

O'qituvchilarning yangilikni o'zlashtirishga tayyorligi mezonlari o'qituvchi motivatsiyasi, malaka tayyorgarligi, pedagogik tajriba-sinov ishlarini amalga oshirish borasidagi bilim, ko'nikma va malakalari, innovatsiya yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish mahorati bilan belgilanadi.

Talaba-qizlarda odob madaniyatini shakllantirishda temuriy malikalarning ma'naviy merosidan foydalanishda auditoriyadan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning o'rnini aniqlash va ularni amaliyotda sinab ko'rish bugungi kunning asosiy vazifasidir. Shu bois, talaba-qizlar bilan temuriy malikalar nomi bilan bog'liq joylarga sayohat

uyushtirish maqsadga muvofiqdir. Quyida uning ishlanmasini keltiramiz.

Bibixonim jome' masjidiga qilingan sayohat tahlili

Maqsad: Talabalarga Bibixonim jome' masjidi haqida tushuncha berish. Saroymulk xonim qurilish-obodonlashtirish borasida amalga oshirgan ishlari to'g'risida ma'lumotlar berish orqali ularda faxr tuyg'usini shakllantirish, Bibixonimning hayoti, uning aql-zakovati, did-farosati, fikrlash doirasining kengligi, tadbirkorligi, saltanat ishlarini boshqarishdagi dono maslahati kabi sifatlarini misollar yordamida yoritish. Sayohatga boshlang'ich ta'lim uslubi, maktabgacha ta'lim va pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talaba-qizlarni olib borish mumkin.

Sayohat rejas:

1. Bibixonim haqida ma'lumot berish;
2. Sayohat boshlovchisining ko'rsatmalari bilan Bibixonim jome' masjidini tamosha qilish;
3. Sayohat bo'yicha savol-javoblar o'tkazish;
4. Sayohat asosida hisobot tayyorlash, albom tashkil qilish.

Saroymulk xonim Chig'atoy ulusiga mansub mo'g'ul xonlaridan Qozonxonning qizi bo'lib, 1341-yilda tug'ilgan. Qozonxon taxtdan uzoqlashtirilib, qatl qilingan chog'da Saroymulk xonim ham besh yoshda edi. Saroymulk xonim balog'atga yetgach, 1355-yilda Movarounnahr hukumdori amir Qozog'onning nabirasi amir Husayn uni nikohiga kiritadi.

1370-yilda Sohibqiron Amir Temur jangda amir Husaynni yengib, uni qatl qildirgach, Movarounnahr hukumronligini o'z qo'lga oladi, Amir Temur Saroymulk xonimni o'z nikohiga kiritgach "ko'ragon" unvoniga musharraf bo'ldi. Ko'ragon nabirasi mo'g'ulcha so'z bo'lib, "kuyov" degan ma'noni ifodalaydi. Zero, Saroymulk xonim mo'g'ul xonlaridan birining qizi bo'lganligi tufayli sohibqiron Amir Temur mo'g'ul xonining kuyovi, ya'ni "Amir Temur Ko'ragon" nomini olgan edi. Amir Temurning boshqa xotinlari ham bo'lgan. Ammo, xon avlodiga mansub Saroymulk xonim haramidagi barcha malikalardan ulug'rog'i hisoblanib, "katta xonim" yohud "Bibixonim" degan unvonga zakovati, did-farosati, fikrlash doirasining kengligi bosh omil bo'lgan. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Saroymulk xonim zamonasining yuksak idrokli, farosatli, tadbirkor, aql-zakovat sohibasi, husn-latofati bilan ham benazir bo'lgan. U insonparvar, vatanni sevuvchi, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayotidan yaxshigina xabardor ayol edi. Bibixonim, ilm-ma'rifatga alohida e'tibor bilan qaragan, tolibi ilmlarga homiylik qilgan. Saroymulk xonim Sohibqironning harbiy yurishlarida birga yurgan. Manbalarga ko'ra u o'ta ziyrak, tadbirkor, saltanatni boshqarishda vujudga kelgan ayrim muammolarni hal qilishda ularning oqilona maslahatlarini bilan faol qatnashgan. Amir Temur Saroymulk xonimga oshkora bo'ysunmaydi, biroq uning maslahatlariga qandaydir ehtiyoj sezgan. Naql qilishlaricha Amir Temur Eronga qarshi yurish boshlaganida, Isfaxonning qamali ko'pga cho'zilib, qo'shinni ozuqa bilan ta'minlashga mablag' yetishmay qoladi. Nihoyat Amir Temur Samarqandga chopar yo'llab, Saroymulk xonimga maktub jo'natadi. Maktub qisqa bo'lib, "Qo'shinning zahirasi tugadi, xazinadan zar yuboring", deyilgandi. Saroymulk xonim maktub mazmunidan ogoh bo'lgach, maktubning orqa tomoniga "Ulug' amir zaringiz tugagan bo'lsa, siyosatingiz ham tugadimi", - deb yozadi va choparga tutqazadi. Amir Temur maktubni olgach, Saroymulk xonimning kinoyali fikrini o'ylab, nihoyat bir qarorga keladi: lashkargohda so'yib yeyilgan qo'y, qoramol, ot va tuya suyaklarini o'sha kuniyoq yig'dirib, turli hajmlarda qirqtirib, katta hajmdagisiga katta qiymat, kichik hajmdagisiga kichik qiymat belgilab, unga po'lat muhrni qizdirib, tamg'a bostiradi hamda muaqqat pul o'rnida muomalaga kiritishga

farmon beradi. Natijada qo'shni shahar va qishloqlarda suyak pulga qo'shin uchun oziq-ovqat sotib olinadi. Tez orada Isfaxon shahri taslim bo'lgach, suyak pullar zar bilan almashtiriladi. Bunday misollarni ko'plab keltirishimiz mumkin [5].

“Uzluksiz ma'naviy tarbiya Konsepsiyasi”ga tayangan holda auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni tahlil qilish asnosida oliy ta'lim muassasalarida talaba-qizlarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalashda inobatga olinishi lozim bo'lgan jihatlar sifatida ijtimoiy-gumanitar fanlar, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar orqali talaba-qizlarda ma'naviy tarbiya indikatorlari va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalarni ta'lim-tarbiya mazmuniga singdirish va ularni amaliyotda qo'llay olish imkonini beruvchi amaliy mashq, topshiriq va pedagogik vaziyatlar bilan boyitishni, kasbiy-ma'naviy ko'nikmalarni

mustahkamlash, o'zini-o'zi tarbiyalashga o'rgatishni, faol fuqarolik pozitsiyasini kuchaytirishni, ilmiy, ma'naviy-axloqiy, siyosiy dunyoqarash va sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirishni, baxtli oilaviy hayot, farzand tarbiyasi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishni, kelajakka ishonch va mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik tuyg'usini kuchaytirishni taklif etamiz.

Tabiiyki to'garaklar orqali talabalarning qiziqishlari va ko'pqirrali tarixiy bilimlarini ilmiy ravishda o'rganadigan hamda barcha resurslar bevosita uning o'ziga xizmat qilishini ta'minlaydigan intellektual kuch sifatida imkoniyat to'plagan tajribalarni umumlashtirish va barkamol shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq holda yaratilgan o'quv reja, dastur va to'garak faoliyati mazmuni umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga doir keng material mavjudligini namoyon etadi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. / Xalq so'zi, 2023-yil 1-may.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda qabul qilingan «Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 1059-sonli Qarori. / Xalq so'zi, 2019-yil 31-dekabr.
3. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. –T.: «O'zbekiston», 2022. 440-b.
4. Xodjayev B. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti: Darslik / – Toshkent: «Sano-standart nashriyoti», 2017. 416-b.
5. Fayziyev T. Temuriy malikalar. –T.: «A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti», 1994, 40-b.

REZYUME. Maqolada talaba-qizlarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirish bo'yicha auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni tashkil qilish va ularning ahamiyati o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье речь идет об организации неаудиторных тренингов по совершенствованию морально-нравственных ценностей у студентов и их значении.

SUMMARY. The article deals with the organization of non-auditory trainings for improving moral and moral values in female students and their importance.

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARIN ZAMANAGÓY XABAR TEXNOLOGIYALARI MENEN OQITIW ABZALLIOLARI

G.Mirzabekova – úlken oqıtıwshı

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, axborot texnologiyalari, kompyuter, multimedia, video kadr metodi, dars.

Ключевые слова: начальное образование, информационные технологии, компьютер, мультимедиа, видеокadroвый метод, урок.

Key words: primary education, information technology, computer, multimedia, video frame method, lesson.

Jas nawnsheni kamil insan etip tárbiyalawda pedagoglardıń ornı avırasha. Globallasıw sháratında zamanagóy bilim alıw procesinde oqıtıwshı hám oqıwshı aldına úlken talaplar qoyılmaqta. Bul talaplardıń eń tivkarǵısı – sabaqtıń nátiwieliligi, onıń sapalıǵı, mekteplerdegi hár qıwlı oqıw shınıǵıwlar, olardı shólkemlestiriw hám ol arqalı oqıwshılardıń túrli bilim hám kónikpelerdi iwelep barıwı bolıp tabıladı. Búgingi kúnde bilimlendiriw procesin tuwrı hám nátiweli shólkemlestiriwde innovaciyaq texnologiyalar, texnikaq qurallardıń ásirese, zamanagóy kompyuterlerdiń ornı kútá úlken. Sabaq temasına tivisli multimedıva, animaciya, grafika, diafilm hám videofilmlerden paydalanıw sabaq procesiniń taǵı da qızıqlı bolıwına kómek beredi. Onıń ushın bolsa oqıtıwshı óz ústinde islewı hám hár bir sabaqqa «men búgingi sabaq procesine qanday jańalıq penen kirip, sabaqtı qızıqlı shólkemlestire alaman» dep ózine soraw beriwı vaǵnıw, dástúriv bilimlendiriwden qashıp, dástúriv emes bilim beriwge umtılwı kerek.

Bilim bul oqıtıwshı hám oqıwshılardıń sherikligindegi iskerlik túri bolıp, sabaq arqalı oqıtıwshı óz bilimi, kónlikpe hám ilimiy tájiribelerin shınıǵıwlar jardeminde oqıwshılardıǵa jetkeredi, oqıwshılar bolsa onı ózlestirip alıwı nátiwiesinde odan paydalanıw kompetenciyalarına ive boladı [1:14]. Jańa bilimlerdi úyreniw procesinde bolsa oqıwshılar ózlestiriwdiń túrli kórinislerinen paydalanıwları tábiwiv jaǵdav. Mısalı, maǵlıwmatlardı qabıllaw, olardı qayta islew hám de ámeliyatqa qollanıw sıyaqlı processlerde ámelge asadı.

Házirei kúnde ulıwma bilim beriw mekteplerinde zamanagóy kompyuter texnologiyalarınan paydalanıw múmkinshiliklerin jetilistiriw, bilimlendiriw procesinde zamanagóy texnologiyalar múmkinshiliklerinen ieterli paydalanıw eń zárúrli kórsetkishlerinen biri ekenligi jetik

pedagog ilimpazlar tárepinen tán alınǵan. Atap aytqanda, Sh.Begimkulov bilimlendiriw procesinde házirgi zaman talaplarına iwap bere alatuǵın kompyuter informaciya ortalıǵın jaratıw hám de bilimlendiriw procesinde multimedia, oqıtıwda immitaciya, zárúr informaciyalardı kompyuter texnikası iárdeminde kirgiziw, sistemalasırıw, saqlaw hám paydalanıw ushın usınıs etiletuǵın maǵlıwmatlar bazasın islep shıǵıw usınıs etedi [2:52].

Mámleketimizdegi derlik barlıq ulıwma bilim beriw mektepleri zamanagóy kompyuter hám telekommunikaciya texnologiyaları menen úskenelengen. Bul bolsa, óz gezeginde, baslawish klass oqıtıwshılarınıń óz miwnet xızmetlerine jańasha jantasıwların talap etedi. Baslawish klass sabaqların oqıtıw procesine jańa texnologiyalardı engiziliwı, jańasha jantasıw arqalı onıń wazıwpsı hám rolin ózertip, oqıtıwshılıq iskerligin taǵı da dóretiwshilik hám kreativ jantasıwǵa tivkarlanǵan kásipke aylantradı.

Zamanagóy informaciya texnologiyaları iárdeminde sabaq procesin shólkemlestiriwde oqıtıwshı daslep:

- sabaqtıń maqseti;
- maqsetke erisiw iolları;
- oqıw materialların usınıw usılları;
- oqıtıw metodları;
- oqıw tapsırmalarınń túrleri;
- bekkemlew ushın sorawlar;
- debat (piker almasıw) hám tartıslardı shólkemlestiriw jolları;

- óz ara baylanıs usılları hám kommunikaciya sıyaqlı faktorlardı anıqlap alıwı kerek boladı.

Bilimlendiriw – tárbiya procesinde oqıtıwshılardı aqlıw hám ruwxıw ietk insanlar etip tárbiyalawda, milliv úrp-ádetlerimiz, qádiriyatlarımız rawısı boyınsha bilim, kónlikpe hám ilmiy tájiribelerin rawılandırıw, olarda ullı babalarımızdıń bay ruwxıw miyrasların úyreniwde

kompvuter hám informaciva texnologivalarınan paydalanıw áhmiyetli rol oynaydı. Kompvuter hám informaciva texnologivaları quralları arqalı pedagog xızmetkerler hám de oqıwshılar júdá kóp muǵdarda maǵlıwmatlardı alıw, izlew, qavta islew hám ózlestiriw múmkinshiligine iye boladı. Albette, bilimlendiriw mákemelerinde jańa pedagogikalıq hám informaciva texnologivaların engiziw, oqıw shınıǵıwların jańa interaktiv usıllar, zamanagóv qurallar vaǵnıv, informaciva texnologivaları qurallarınan paydalanǵan halda ótkeriw, atap aytqanda, sabaq shınıǵıwlarında multimediani qollaw, internet tarmaǵınan paydalanıw sózsiz óz nátiwesin beredi.

Oqıtıwshı zamanagóv kompvuter texnologivalarınan paydalanıw arqalı tómendegi bir qansha wazıypalardı ámelge asırıwı múmkin:

- baslawısh klaslarda multimedia texnologivaların qollaw arqalı oqıwshılarda pánge qızıǵıwshılıǵı rawajlanadı;

- bilimlendiriwdiń bundav usılı oqıwshılardıń pikirlew qábiletlerin aktivlestiredi hám oqıw materialnı ózlestiriwdiń nátiwjeliligi taǵı da artadı;

- kórsetiw qıyın yamasa quramalı bolǵan processlerdi modellestiriw hám kóriw múmkinshiligin beredi;

- oqıw materialların ózlestiriwı tek dárejesine kóre emes, balki oqıwshılar erisken logika hám qabıllawlarınıń dárejesine kóre de nátiweli esaplanadı ;

- oqıwshılardıń erkin izertlew jolı menen materiallardı izlew, tabıw hám de mashqalalı máselelerge juwap tabıw arqalı málim izertlew jumısların orınlaw ushın múmkinshilik payda etiledi;

- oqıwshılardıń jańa temanı ózlestiriwı, misallar sheshiwı, dóretpе, bavan jazıw jumıslarında, oqıw materialları menen erkin, ózbetinshe tanısw, tańlaw hám informaciva hám de maǵlıwmatlardı analiz etiw sıyaqlı máselelerdi tez orınlaw ushın sharawat jaratıladı.

Házirgi kúnde bilimlendiriw procesinde interaktiv metodlar hám informaciva texnologivaların oqıw procesinde qollawǵa bolǵan qızıǵıwshılıq kúnnen-kúnge artıp barmaqta. Bundav bolıwıń sebeplerinen biri, sol waqıtqa shekem dástúriy bilimlendiriwde oqıwshılar tek tavın bilimlerdi ivelewge úvretilgen bolsa, zamanagóv texnologivalardan paydalanıw bolsa olardı ivelep atırǵan bilimlerin ózleri izlep tabıw, ǵárezsiz úvreniw hám pikirlew, analiz qılıw, hátte iuwmaqlawshı iuwmaqlardı da ózleri keltirip shıǵarıwǵa úvretedi. Oqıtıwshı bul processte shaxs rawajlanıwı, qalıplesiwı, bilim alıwı hám tárbiyalanıwına sharawat jaratadı hám usınıń menen bir qatarda basqarıwshılıq, baǵdarlawshılıq funkciyasın atqarıp kelmekte.

Baslawısh bilimlendiriwde zamanagóv informacivalar texnologivaların qollanıw, oqıw shınıǵıwlarınıń nátiwjeliligin asırıp ǵana qalmay, ilim jetiskenliklerin ámeliyatta qollaw arqalı ǵárezsiz hám logikalıq pikir júritetuǵın, hár tárepleme barksamal shaxstı tárbiyalawda zárúr áhmiyetke iye boladı.

Hár bir oqıtıwshı dóretiwshı bolıwı kerek, ol hár bir oqıw saatına puata tayarlanıp jańalıq penen kiriwı kerek. Sebebi hár sabaqta tákirarlanatuǵın birdevlik oqıwshınıń sabaqqa hám pánge qızıǵıwshılıǵın páseytedi, nátiyjede sabaq nátiwieliliginiń tómendewine alıp keledi.

Informaciva texnologivalarınıń oqıtıwshı hám oqıwshı ushın áhmiyetli tárepleri tómendegiler:

- ✓ oqıwshınıń diqqatın iámlew;
- ✓ maǵlıwmat haqqında oyda sawlelendiriwı keńeytiw;

- ✓ izleniwshilik, dóretiwshilik hám ǵárezsiz iskerlikke kirisiw;

- ✓ o'z-ózin bahalaw.

Oqıtıwshı iskerliginde informaciva texnologivalarınan paydalanǵan haldaǵı sabaqlardıń ornı tómendegilerde sawlelenedi:

- ✓ waqıttı tuwrı bólistiriw;

- ✓ oqıw materialı mazmun-mánisiniń anıq, ayqın hám isenimli bolıwın támiwilew;

- ✓ berilip atırǵan informaciva kólemin asırıw ;

- ✓ oqıw tapsırmalarınıń túrlerin keńeytiw;

- ✓ salamat báseki, dóretiwshilik ortalıqtı júzege keltiriw;

- ✓ kasiplik ilmiy tájiriybeni úzliksiz asırıp barıw.

Kompvuter programması arqalı ápiwayı didaktik materiallar tayarlawda hám olardı kompvuter klasslarında ótiletuǵın sabaqlarda oqıwshılardıń óz betinshe islew ushın usınıw múmkin. Bundav didaktik material túsindirmeli tekst retinde, súwretler menen bezelgen halda, qadaǵalaw sorawları menen oqıwshılardıń beriledi hám oqıwshılar tárepinen orınlanıwı qadaǵalanadı.

Oqıtıwshı iskerliginde eń zárúrli táreplerden biri bul oqıwshılardıń bilimnı bahalap barıw bolıp tabıladı. Barlıq ulıwma bilim beriw pánleriniń túrli bólimlerine tivisli qadaǵalaw testlerin kompvuter járdeminde dúziw múmkin.

Búgingi kúnde Ózbekstanda da bilimlendiriw procesinde didaktik qural retinde paydalanılatuǵın programmalardıń arnawlı bazarı qalıplesiw atır. Házirde ulıwma bilim beriw sabaqlarında paydalanıwı múmkin bolǵan internetke iavlasterılǵan kóplegen programmalar bar. Bular qatarına birinshi nábette elektron sabaqlıqlardı kirgiziw múmkin. Kompvuter texnologivaları hár qıvly interaktiv xarakterdegi tapsırmalardan paydalanıw múmkinshiligin beredi. Misalı, oqıwshılar waqıvalardı xronologik izbeizlilikke iavlasterıw, pánge tivisli atamalar hám túsiniw klerge tuwrı anıqlama beriw yamasa oń hám shep qatardaǵı atamalar hám olardıń mánisin sáwkes túrde strelka menen kórsetiw yamasa berilip atırǵan temadaǵı tavanısh sózlerdi toltırıw, test tapsırmaların orınlaw, krosvordlardı sheshiw sıyaqlı tapsırmalardı qandav orınlaǵanlıǵın úlken ekranda multimedia járdeminde túsirilgen juwaplar menen salıstırıwı, bilip barıwı múmkin boladı. Oqıtıwshı sabaq procesinde kompvuter járdeminde ámeldegi materiallardı hár qıvly formada: slavlardı, video hám audio úzindiler, diagrammalar, kesteler, muzikalıq kórinislerde usınıs etiledi. Kompvuter járdeminde sabaq procesin dúziliwı oqıwshılar ovda sawlelendiriwı hám vadına kúshli tásir etip, eslep qalıw procesin ańsatlastıradı, sabaqta qızıqlı processke avlandırıw, oqıwshılardı ol yamasa bul tarıvxıv dáwir alıp kirisiw hám waqıvalar ishinde bolǵandav qatnasıw imkanıyatın beredi. Misalı, 1-klass oqıwshıları ushın ótiletuǵın tábiyiy pánler sabaǵı dástúrinde hám oqıw sabaqlıǵındaǵı berilgen «Ósimlikler» degen temada ósmliklerdiń dúzilisi, ósiwı hám oǵan zárúr bolǵan shárt-sharawatlar, túrleri menen birge egiw hám ósiriw degen sorawlar átirapında video kadrlar jaratıw arqalı olardıń tábiyatımız bavlıqları menen tanıstırıw qoymadan, tárbiyalıq xarakterin de kórsetedi. Oqıwshılar multıfilim kórgeni kibi videokadrlardı kóriwı arqalı zerikpeydi, tereń túsiniwge umtıladı. Solav eken, búgingi kún bilimlendiriwı oqıtıwshıdan aldınıǵı pedagogikalıq hám jańa informacivalar texnologivalarınan oqıw procesinde paydalanıwdı talap etpekte. Sabaq shınıǵıwlarında interaktiv metodlardı qollaw arqalı bilimlendiriw-tárbiya beriw tivisli pikir hám ov-pikirlerimizdi avtamız. Baslawısh klasslarda avırım temalar tivkarında oqıtıwdıń zamanagóy usılların qollanıw boyınsha pikirlerimizdi avtamız.

«video kadr» metodı - bul metoddan paydalanıwda tómendegi háreketler izbe-izligi ámelge asırılıwı kerek:

- oqıwshılar itibarına úvrenilip atırǵan tema mánisin súwretleytuǵın túsindirmelersiz bir neshe videokadr kórsetiw beriledi;

- oqıwshılar hár bir taxtada qandav process sawlelendirilgenine anıqlama beredi;

- proseslerdiń mánisin dápterlerine atap kórsetedi;

- oqıtıwshı tárepinen berilgen sorawlarǵa juwap qaytaradı.

Usı metod tivkarında mekteplerdegi baslawış klass oqıwshılardıń tábiyiy pánler sabaǵında túrli vido kadrlar menen temalar túsindirile oqıwshılardıń erkin pikirlew qábileti artadı. ásirese, oqıwshılar videokadr teması, ol iaǵdavda kórsetilgen tema haqqında óz oy-órislerin bildiredi.

Juwmaqlap avtqanda, baslawış klaslarda zamanagóv informacion-kommunikaciya texnologıvalarınan paydalanıw oqıwshılardı ǵárezsiz pikirlewge, dóretywshilik izertlew hám logikalıq pikirlewlerin keńeytiw menen birge olardı sabaqlarda úvrengeńlerin turmıs penen baylanıstırıw hám de sabaqqa qızıǵıwshılıqların arttırıwǵa járdem

Адебиетлар

1. Azizxojaeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.

2. Begalov B., Begimqulov Sh. Axborot texnologiyalari. -T.: «Nashr», 2009.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf darslarida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish afzalliklari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье освещаются преимущества использования современных информационных технологий на уроках начальной школы.

SUMMARY. This article highlights the benefits of using modern information technologies in primary school classes.

TEKNOLOGIYA TA'LIMI FANINI AMALIY O'QITISHNING INNOVATSION TASHKILIY-METODIK JIHATLARI

A.O.Ochilov – dotsent

Qarshi davlat universiteti

Tayanch so'zlar: amaliy kasbiy ta'lim, maxsus texnologiya fanlari, texnik-texnologik ma'lumotlar, mahalliy shart-sharoitlar, nazariya va amaliyotning bir-biriga mutanosibligi, ko'nikma va malakalarni singdirish, nazariy modellashirishga yo'naltirilgan, kasb diagnostikasi.

Ключевые слова: практическое профессиональное образование, специальные технологические науки, технико-технологическая информация, местные условия, взаимосвязь теории и практики, усвоение навыков и компетенций, ориентированное на теоретическое моделирование, диагностика профессии.

Key words: practical professional education, special technological science, technical-technological information, local conditions, theory and practice of interaction, skill development and competence, orientation and theoretical modeling, diagnostic profession.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda oliy ta'limini tubdan isloh qilish borasida olib borilgan ishlar natijasida oliy ta'limda, bakalavriat yo'nalishi va magistratura mutaxassisliklari uchun malakaviy talablar va ta'lim dasturlari, o'quv-uslubiy majmualar ishlab chiqildi, moddiy-texnika va axborot bazalari mustahkamlandi va bu sohada olib borilayotgan ishlar davom etmoqda. Shu bilan birga amaliy kasbiy ta'limning metodologik va metodik jihatlari nazariy-ilmiy jihatdan asoslash, ta'minlash zarurati mavjud. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Oliy ta'lim muassasalarini bitiruvchilari bozor iqtisodiyoti va ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash hamda ishga joylashtirish borasidagi ishlarni takomillashtirish" vazifasi belgilanib [1], bu borada amaliy kasbiy ta'limning innovatsion metodik tizimi, tashkiliy tuzilmasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 -yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2017-yil 29-noyabrda PF-5264-sonli "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmonlari va 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151-son "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalarini va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning ijrosini ta'minlashda muayyan darajada xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, bo'lajak mutaxassis mehnatining tavsifiy (tashkiliy shakli, predmeti, vositalari va usullari), harakat xususiyatlari (davomiylik,

beredi. Oqituvshılardıń bunday zamanagóv talaplar tiykarında jaratılǵan shárayatlardan nátiyjeli paydalanıp, sabaqlardı aldınǵı pedagogikalıq hám de informaciya kommunikaciya texnologiyaları tiykarında dúziliwi bilimlendiriw-tárbiya procesin sapasın táminleyi anıq. Sonday-aq, multimedia qosımshaların hár bir sabaqta qollaw nátiyjesinde oqıwshılarda ǵárezsiz, dóretywshilik pikirlew jáne de rawajlanadı. Juwmaqlastırıp aytqanda, informaciya kommunikativlik qurallarınıń baslawish klass sabaqlarında qollanılıwı hám sabaqtıń sapasın, hám nátiyjeliligın asırıwǵa xızmet etedi.

funktsionallik, jismoniylik) hamda kasbiy mahorat asoslari (faoliyat unumdorligi, o'zlashtirish, ijodiy yondashuv va mehnat madaniyati)ga asoslangan amaliy kasbiy ta'limning yaxlit tashkiliy-metodik tuzilmasi to'g'risida muayyan bilim va malaka, ko'nikmaga ega bo'lishi lozim. Talabalarni kasbiy faoliyatga texnik tayyorlashning o'quv-metodik ta'minoti mazmuni texnologik jarayonlarga muvofiq malaka talablarini belgilash va elektron ta'lim resurslarini ishlab chiqish asosida amaliy kasbiy ta'limni tashkil etish jarayoni, ta'lim mazmuni va bosqichlariga oid "muvofiqlik jadvali" (virtual-laboratoriya ishlari, o'quv, ishlab chiqarish, malakaviy amaliyoti integrativ tuzilmasi komponentlari tarkibi)ni shakllantirish asosida ishlab chiqish zarur bo'ladi.

Amaliy kasbiy ta'lim fanlarini o'qitish davomida o'quv jarayonida hamkor subyektlar (kasb ta'limi bo'yicha rahbar xodimlar, maxsus fan o'qituvchilari va ustalar) tashkiliy-boshqaruv funksiyalarining aloqadorligiga asoslangan kompleks metodik ishlanmalar ishlab chiqqan holda darslarni tashkil etish talab etiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida amaliy kasbiy ta'limning asosiy maqsadi – talabalarni tanlagan yo'nalishi (mutaxassisligi) bo'yicha bo'lg'usi mehnat faoliyatiga amaliy jihatdan tayyorlash, bo'lajak mutaxassislarda kasbiy mahorat asoslarini shakllantirishdan iborat bo'lib, uning asosini talabalarning maxsus texnologiya fanlarini o'rganishi jarayonida bajarishi shart bo'lgan tajriba-sinov ishlari hamda amaliyot turlari jarayonida bajarishi shart bo'lgan o'quv-ishlab chiqarish ishlari tashkil qiladi.

Talabalarning «Texnologiya ta'limi o'qitish metodikasi» fanidan olgan nazariy bilimlarini amalda qo'llash va sinash, ularni kelgusi o'qituvchilik faoliyatida kerak bo'lgan asosiy rejalashtiruvchi (o'quv-meyoriy) hujjatlar mazmuni bilan tanishtirish, ularni ishlab chiqish bo'yicha bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish amaliy mashg'ulotlar jarayonida amalga

oshiriladi. Talabalar «Texnologiya ta'limi o'qitish metodikasi» fanidan amaliy mashg'ulotlar jarayonida quyidagi hujjatlar bilan tanishib, ularni o'rganib chiqishadi, ayrimlarini o'zlari tuzishni o'rganishadi:

1. Davlat ta'lim standartlari. Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti o'quvchilar umumta'lim tayyorgarligiga, saviyasiga qo'yiladigan majburiy minimal darajani belgilab beradi. Davlat ta'lim standarti ta'lim mazmuni, shakllari, vositalari, usullarini, uning sifatini, baholash tartibini belgilaydi. Ta'lim mazmunining o'zagi hisoblangan standart vositasida mamlakat hududida faoliyat ko'rsatayotgan turli muassasalardan (davlat va nodavlat) ta'limning barqaror darajasini ta'minlash sharti amalga oshiriladi. Davlat ta'lim standarti o'z mohiyatiga ko'ra o'quv dasturlari, darsliklar, qo'llanmalar, nizomlar va boshqa me'yoriy hujjatlarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti o'zining tuzilishi va mazmuniga ko'ra davlat, hudud, maktab manfaatlari va vositalari muvozanatini aks ettiradi hamda eng asosiysi talaba shaxsi uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustivorligidan kelib chiqadi. Davlat ta'lim standartini bajarish "O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan mulkchilik sharti va idoraviy bo'ysunishidan qat'iy nazar barcha oliy ta'lim muassasalari uchun majburiydir" [2].

2. O'quv rejasi. Oliy ta'lim muassasalari uchun tayanch o'quv rejasi davlat ta'lim standartining tarkibiy qismi bo'lib, u ta'lim sohalarini me'yorlashga hamda ta'limning moliyaviy ta'minotini belgilashga asos bo'ladigan davlat hujjatidir. Tayanch o'quv rejasi o'quv predmeti bo'yicha beriladigan ta'lim mazmunini talabaga yetkazish uchun ajratilgan o'quv soatlarining minimum hajmdagi miqdorini ifodalaydi. U har bir kursda muayyan o'quv predmeti bo'yicha davlat standartlariga muvofiq beriladigan ta'lim mazmunini aniqlashga asos bo'ladi.

3. O'quv dasturi. O'quv dasturi har bir fan bo'yicha alohida-alohida tegishli mutaxassislar tomonidan ishlab chiqiladi, O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ta'lim markazi tomonidan tasdiqlanadi. O'quv dasturlarini ishlab chiqishga ishlab chiqarish, ilmiy-tadqiqot muassasalari va vazirlikning yetakchi xodimlari, oliy ta'lim muassasalari yetakchi professor-o'qituvchilari jalb qilinadi. O'quv dasturlari davlat hujjatlari bo'lib, ularni bajarish har bir maktab, mehnat ta'limi o'qituvchisi uchun majburiydir. Oliy ta'lim va kasbga yo'naltirish bo'yicha o'quv dasturi har bir kursda yo'nalishlar bo'yicha talabalarni qanday bilim va malakalar bilan qurollantirish kerak ekanligi, bu malakalar bilan qurollantirish uchun qanday ish obyektlarini tanlash mumkinligi, ularni bajarishda ishlatiladigan asbob-uskunalar, texnik-texnologik ma'lumotlar hajmi va izchilligi, ularni qanday bo'limlarga ajratib o'rganish kerakligi, shuningdek, har bir bo'limni o'rganish uchun ajratilgan soatlar miqdori ko'rsatilgan bo'ladi.

4. Kalendar mavzuli reja. Kalendar mavzuli reja o'quv rejasi va o'quv dasturlari asosida oliy ta'limning har bir professor-o'qituvchisi tomonidan mahalliy shart-sharoitlarni hisobga olgan holda ishlab chiqiladi va oliy ta'lim kengashi muhokamasidan keyin tasdiqlanadi. Kalendar mavzuli reja har bir bo'limni qanday mavzularga ajratilib, ular qanday ketma-ketlikda, necha soatdan o'quv yilining qaysi sanalarida o'qitilishi, bu mavzular ta'limning qaysi shakl va metodlari yordamida o'rgatilishi, har bir mavzuni o'qitishda qaysi amaliy ishni bajarish, buning uchun qanday asbob-uskunalar, xom ashyo, texnik-texnologik hujjatlar zarurligi, shuningdek, o'qitishning texnikaviy vositalari, adabiyot va metodik qo'llanmalarining

qaysilari zarur bo'lishi, qanday yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarurligini oldindan ko'rsatuvchi hujjat bo'lib, har bir fan yo'nalishlar uchun alohida bir o'quv semestri yoki bir yilga mo'ljallab tuziladi.

5. Texnologiya ta'limi bo'yicha ta'lim muassasasi o'quv ustaxonasida yasaladigan buyumlar ro'yxati – har bir kursda talabalar o'quv yili davomida qanday ishlarni bajara olish imkoniyati mavjudligini oldindan aniqlash, bu ishlarni bajarishda nazariya va amaliyotning bir-biriga mutanosibligini amalga oshirish hamda ularni qanday ketma-ketlikda bajarish kerakligini ko'rsatuvchi hujjat bo'lib, uni har bir texnologiya ta'limi o'qituvchisi mahalliy shart-sharoitlar, o'quv dasturida ko'rsatilgan ish obyektlarining namunaviy ro'yxatini hisobga olgan holda kalendar mavzuli reja asoslanib ishlab chiqadi va tasdiqlanadi. Texnologiya ta'limi bo'yicha o'quv-ishlab chiqarish (o'quv ustaxonasida qilinadigan ishlar) ro'yxati va kalendar mavzuli reja bir vaqtda tuziladi.

6. Texnologiya ta'limi va kasbga yo'naltirish darslarining tabiiy-ilmiy sikldagi fanlar bilan bog'liqlik jadvali – har bir mavzu mazmunini yoritishda uning mohiyatini talabalar tomonidan chuqur, ilmiy asoslangan holda tasavvur etishlari, vaqtdan unumli foydalanish, nazariy bilimlarini amalda, hayotga va ishlab chiqarishda, qo'llash imkoniyatlarini keng yoritish, tushunchalarini kengaytirish maqsadida professor-o'qituvchi tomonidan tuziladi hamda u kalendar mavzuli rejada o'z ifodasini topadi.

«Texnologik ta'limi o'qitish metodikasi» fanidan amaliy mashg'ulotlar davomida talabalar DTS, o'quv rejasi va dasturidan tortib, to professor-o'qituvchining mashg'ulotlarga kirguncha zarur bo'ladigan barcha hujjatlar mazmuni bilan tanishadilar va ularni ishlab chiqadilar.

Ta'lim metodi. Texnologik ta'limi jarayonining eng muhim jihatlaridan biri ta'lim metodlaridir. "Ta'lim metodi – o'qituvchi tomonidan talabalar ongiga bilim, ko'nikma va malakalarni singdirish va talabalar tomonidan bu bilim, ko'nikma hamda malakalarni o'zlashtirish usullarini tavsiflaydi" [3]. Ishlab chiqarish ta'limi metodlari deganda ustoz bilan talabalarining birgalikda tashkil qilingan faoliyatining turlari tushuniladi.

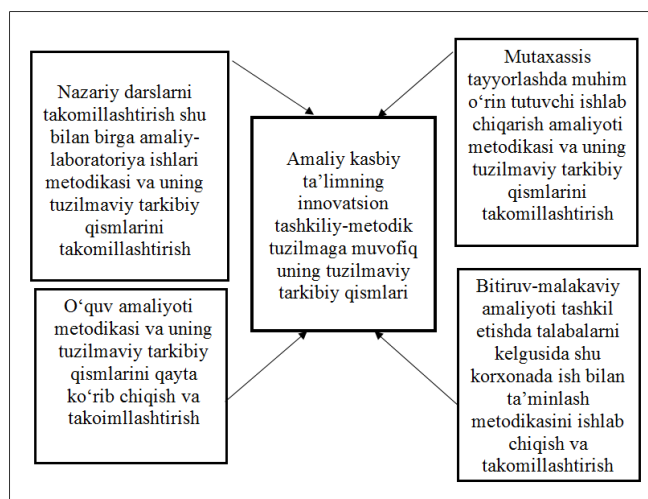
Texnologik ta'limi jarayonida quyidagi metodlardan foydalaniladi. Ular bilim va ko'nikma manbalari jihatdan nutqiy (tushuntirish) suhbat yozma yo'riqnoma va hokazo: ko'rgazmali (mehnat usullari va harakatlarni ko'rsatish, ko'rgazmali qurollarni namoyish qilish, ishlab chiqarish texnika vazifalarini hokazolar usullariga bo'linadi. Ta'lim metodlarini asosan quyidagi uchta guruhga ajratish mumkin;

1. Ta'limning og'zaki metodlari;
2. Ta'limning ko'rgazmali metodlari;
3. Ta'limning amaliy metodlari.

Har bir metodning o'ziga xos afzallik va kamchiliklari mavjud bo'lib, u ta'limning mazmuni maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda tanlandi.

Nazariy kasbiy ta'limda muayyan kasb (ixtisoslik) bo'yicha kasbiy faoliyat mazmunini nazariy modellashtirishga yo'naltirilgan, amaliy kasbiy ta'limda esa kasbiy faoliyat nazariy modelining talabalarni ishlab chiqarish va malakaviy amaliyotga tatbiqini ta'minlovchi xususiyatlar o'rganiladi, ya'ni bo'lg'usi mutaxassis shaxsida kasbiy ko'nikma va malakalar - kasbiy mahorat asoslarining shakllanish (rivojlanish) sur'atini ifodalovchi didaktik (metodik) jarayonlar asos qilib olinadi.

Amaliy kasbiy ta'limning innovatsion tashkiliy-metodik tuzilmaga muvofiq uning tuzilmaviy tarkibiy qismlari aniqlab olinadi va u quyidagilarda namoyon bo'ladi.

1.rasm: Talabalarda amaliy kasbiy ta'limning nazariy va o'quv amaliyoti metodikasini tashkil etilishi

Shunga ko'ra, talabalarni amaliy kasbiy ta'lim "Texnologik ta'lim fanini o'qitish metodikasi" fanini o'rganayotgan talabalarni kasbga tayyorlashning ma'lum tartib, muayyan yo'nalishi va bir butunligi ishlab chiqarish, malakaviy amaliyot bilan birga ta'lim jamlanmasi degan ma'noni anglatadi.

Amaliyot davrida kasb o'rgatishda talabalar kasb diagnostikasining turli metodlaridan: kuzatish, me'yoriy hujjatlarni o'rganish, ishchilarning amaliy harakatlari,

mahoratlarini, e'tiqodlarini tahlil etish, so'rovnomalarni to'ldirish, suhbatlar, intervyu, pedagogik eksperiment va hokazolardan foydalaniladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, talabalarning kasbiy maqsadlarini ro'yobga chiqarish, ularni kasbga yo'naltirishda nazariy va amaliyotlar muhim ahamiyatga egadir. Kasbiy maqsad talabalarning amaliy faoliyatida, u yoki bu kasbga aloqador hodisalarga, jarayonlarga, vaqtlarga qiziqishlarida namoyon bo'ladi.

Talabalarning qaysi yo'nalishda kasblarga layoqatligini aniqlash uchun yozgi ishlab chiqarish amaliyoti vaqtida ularning har biriga baza korxona yoki jamoa xo'jaligining ishchilaridan murabbiylar tayinlash kerak. Murabbiylar esa talabalar bilan doimiy birga bo'lib, ularga malakalarni egallashda yordam berishlari, amaliyot oxirida har bir talaba haqida tavsifnoma yozishlari lozim. Tavsifnomada talabaning ishgа munosabati, bilimlarning saviyasi, o'zi tanlagan yo'nalishidagi kasbga qanchalik qiziqishi va hokozolar ifodalanishi shart. O'qituvchi o'zining va ishlab chiqarish ta'lim ustasi hamda murabbiyning kuzatishlari natijalarini solishtirib, talabaning yo'nalishlar kesimida kasbiy niyatlari va imkoniyatlari to'g'risida xulosa chiqaradi.

Shunday qilib, o'qituvchining talabalarda amaliy kasbiy faoliyatida amaliyotlar jarayonidagi ishlari talabalarni kasbga yo'naltirish va kasbiy tarbiyalashga, ularda kasbga muhabbat uyg'otishga, kasb uchun muhim fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirishga muhim omil bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида / Расмий нашр / Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Тошкент: «Адолат», 07.02.2017 йилдаги ПФ-4947. 25-26-б.
2. Lex.Uz - Ўзбекистон Республикасининг миллий қонунчилик базаси. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни, 1997 йил, 29 август, 20-б.
3. Кларин М.В. Инновационные модели учебного процесса современной зарубежной педагогики: Диссертаций. доктор. педагогических наук. – М.: 1994, 124-б.
4. Азизхўжаева Н.Н., Ўқитувчи мутахассислигига тайёрлаш технологияси Тошкент: ТДПУ, 2000.
5. Очилов А., Ганиева Ш. Мехнат таълими дарслари ўқитишда технологик ёндашув. XXIII Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» Украина, Переяслав-Хмельнский государственный педагогический университет имени Григория Сковороды. 2016 г. 28-29 декабрь

REZYUME. Maqolada texnologik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni "Texnologik ta'limi o'qitish metodikasi" fanini o'qitishning nazariy asoslari, amaliy kasbiy ta'limning yaxlit tashkiliy-metodikasi haqida ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, ta'lim mazmuni va bosqichlariga oid virtual-laboratoriya ishlari, o'quv ustaxonalarda, bajarilgan ishlar, ishlab chiqarish, malakaviy amaliyoti integrativ tuzilmasi komponentlari tarkibini shakllantirish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье представлены сведения о теоретических основах преподавания предмета «Методика преподавания технологического образования» студентам, обучающимся в сфере технологического образования, а также об общих организационно-методических методах практического профессионального образования. Кроме того, освещаются виртуально-лабораторные работы, связанные с содержанием и этапами образования, работа, выполняемая в учебных мастерских, производство, формировании компонентов интегративной структуры профессиональной практики.

SUMMARY. The article presents information about the theoretical foundations of teaching the subject "Methodology of teaching technological education" to students studying in the field of technological education, as well as about general organizational and methodological methods of practical vocational education. In addition, virtual laboratory work related to the content and stages of education, work performed in educational workshops, production, and are covered the formation of components of the integrative structure of professional practice.

TALABALARDA MA'NAVY-AXLOQIY TAFAKKURNI SANOGEN TARBIYALASHDA PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENTLIGI MASALASI XORIJ TAJRIBASIDA

Ch.A.Sabirova – dotsent

Urganch innovatsion universiteti

Tayanch so'zlar: talaba, ma'naviy-axloqiy tarbiya, ma'naviy-axloqiy tafakkur, tarbiya jarayoni, sanogen tarbiya, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini o'zgartirish.

Ключевые слова: студент, духовно-нравственное воспитание, духовно-нравственное мышление, образовательный процесс, саногенное воспитание, духовно-нравственные ценности, самоанализ, самооценка и самоизменение.

Key words: student, spiritual and moral education, spiritual and moral thinking, educational process, healthy education, spiritual and moral values, self-analysis, self-evaluation and self-change.

Mamlakatimizda pozitiv, kognitiv, mantiqiy, tarixiy, ma'naviy tafakkurlarni rivojlantirish mexanizmlarini kuchaytirish, bilishga intilish, o'z-o'zini namoyon etish, irodalilik sifatlarini va motivlarini rivojlantirish masalalarini takomillashtirishning me'yoriy-huquqiy asoslari yaratilgan. Prezident Sh.M.Mirziyoev "Buyuk

kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" nomli asarida "Zero, bugun insoniyat g'oyaviy urushlar, ma'naviy ziddiyatlar, zo'ravon g'oyalarning dunyoni qayta taqsimlashga qaratilgan o'yinlari avj olgan shiddatli zamonda yashayapti. Hozir buzg'unchilik, axloqsizlik va ma'naviy inqirozlar har qachongidan ham

xatarli tus olmoqda. Yoshlarimiz bunday sharoitlarda hamisha hushyor va ogoh bo'lishlari, fitna va g'arazli maqsadlar, manfaatdor kuchlar turganini bir laha ham unutmasdan, yoshligidanoq sog'lom tafakkurni shakllantirish lozim" [2] deb ta'kidlagan. Talabalarda ma'naviy-axloqiy tafakkurni sanogen tarbiyalashni rivojlantirish va ta'lim-tarbiya mexanizmini takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish bo'yicha imkoniyatlar yaratildi.

Dunyoda oliy ta'lim muassasasi talabalarida sog'lom fikrlashni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlashtirish, innovatsion yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirishning kredit-modulli texnologiyalarini ishlab chiqishga doir qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarda sanogen refleksiyani tarkib toptirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, sanogen fikrlashni faollashtirish orqali kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirish, SMSC (Spiritual – ma'naviy, Moral – axloqiy, Social – ijtimoiy, Cultural – madaniy) strategiyasi asosida yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning samarali texnologiyalarini ishlab chiqishga katta e'tibor qaratilmoqda. Talabalarda ma'naviy-axloqiy tafakkurni tarbiyalashdan asosiy maqsad o'quvchilarning shaxsiy va jamiyatdagi hayotlarida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'rganish va ularning o'z-o'zini o'zgartirishiga yordam berishdan iboratdir.

Ma'naviy-axloqiy tafakkurni tarbiyalash o'quvchilarning insonparvarlik, adolat, xushmuomala, hamkorlik, mehnatparvarlik, shaxsiy rivojlanish va boshqa ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'rganish orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga o'quvchilarning ko'nikma va qadriyatlarini oshirish, ularning o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini o'zgartirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

Ma'naviy-axloqiy tafakkur talabalarga dunyoqarash va insonlar bilan bo'lgan munosabatlarida, muhim masalalarda fikr bildirish va qo'shimcha bilimlarni o'rganishga imkon beradi. Bu tarbiya shakli o'quvchilarning o'z-o'ziga, jamiyatga va butun odamlikka bo'lgan munosabatlarda adolat va insoflilik bo'lishini ta'minlaydi.

Bugungi kunda yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va ruhiy salomatligi muammolari psixologlar va pedagoglarning tadqiqot faoliyati sohasi bo'lib qolmoqda. Salomatlik psixologiyasida sanogen fikrlashni rivojlantirish alohida yo'nalish sifatida ta'kidlangan. Sanogenik tafakkur (lotincha "sanus" "sog'lom qadimgi yunoncha gamésos "kelib chiqishi; rivojlanish"dan) – bu refleksiya orqali his-tuyg'ularni boshqarishga qaratilgan sog'lom fikrlash demakdir [3:44].

Sanogen tafakkurning nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqqan professor Yu.M.Orlov insonning ruhiy salomatligi masalasiga to'xtalib, quyidagi fikrni bildirib o'tadi: "Sanogen tafakkur yuritish hayot falsafasining, ong va tana salomatligining eng ishonchli yo'llaridan biridir. Ushbu metodika yangi hissiy-aqliy odatlarni yuqori darajada o'zlashtirishga imkon beradi, o'tmishdagi patogen fikrlash tajribasini to'playdi. Sanogen tafakkur inson ongini sog'lomlashtirishning samarali usuli hisoblanadi. Ya'ni, insonning hayotiy faoliyati davomida yuzaga kelgan inqirozli holatlarini ruhiy qo'llab-quvvatlash yordamida, hissiy-emotsional o'z-o'ziga ta'sir ko'rsatish orqali bartaraf etish usuli" [3:52].

Ushbu tushuncha psixolog Yu.M.Orlov (1993) tomonidan taklif qilingan tushuncha bo'lib, asosan, sanogen fikrlash ruhiy xulq-atvor sifatida qaraladi, uning vazifasi muayyan sharoitlarda insonning xatti-harakati va hayotini nazorat qilishdir. Ijobiy va salbiy, sog'lom va nosog'lom fikrlash bizning fikrlashimizga bog'liq. Sanogen fikrlashni o'zlashtirgan holda, inson o'z fikrlarini boshqarishni o'rganadi va shuning uchun his-tuyg'ularini boshqaradi,

ular haqida fikr yuritadi, o'zining ongsiz xatti-harakatlarini tushunadi va baholaydi.

Talabalarda ma'naviy-axloqiy tafakkur sanogen tarbiyalashda o'qituvchining kasbiy kompetentligi alohida ahamiyat kasb qiladi. Talabalarda ma'naviy-axloqiy tafakkurni sanogen tarbiyalashda pedagogning kasbiy kompetentligi juda muhimdir. Pedagog talabalarga ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'rgatishda, ularning o'z-o'zini tahlil qilishida, o'z-o'zini baholashida va o'z-o'zini o'zgartirishida hamda insonparvar, adolatli bo'lib tarbiyalanishida alohida o'rin egallaydi.

Pedagoglar talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishda, jamiyatda xizmat qilishga tayyor bo'lishda, hamkorlik va mehnatsevarlikni o'rganishlarida, shaxsiy rivojlanishlarida yordam berishda va ularning jamiyatda muhim o'rinlarni egallashiga yordam berishda kasbiy kompetentlikka ega bo'lishlari lozim bo'ladi.

Zamonaviy pedagoglar talabalarda ma'naviy-axloqiy tafakkurni sanogen tarbiyalashning barcha aspektlarida kasbiy kompetentlikka ega bo'lishlari kerak. Kasbiy kompetentlik xorijiy tajribada ham juda muhim o'ringa ega. Xorijiy mamlakatlarda o'qituvchilar o'quvchilarga kasbiy bilim, ma'naviy-axloqiy tafakkur va estetik tarbiya masalalarida talabalarning amaliyotda foydalanishi uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarini o'rgatishga katta ahamiyat berishadi.

Xorijiy tajribada kasbiy kompetentlikning o'ziga xos yo'nalishlari mavjud. Masalan, AQShda o'qituvchilar o'quvchilarni insonparvarlik va adolatli bo'lishga yordam berish, jamiyatda qatnashish va uning rivojlanishiga yordam berish, shaxsiy rivojlanishni rag'batlantirish, hamkorlik va mehnatparvarlikni o'rganish va boshqa ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'rgatish masalalariga alohida e'tibor qaratishadi.

Boshqa mamlakatlarda esa kasbiy kompetentlikning yo'nalishlari turli bo'lishi mumkin. Masalan, Avstraliyada o'qituvchilar talabalarni ijtimoiy muammolarga yechim topishda, muhim masalalarda fikr bildirishda, ijtimoiy tashkilotlarda ishtirok etishda va boshqa maqsadlar uchun ijtimoiy tarmoqlarda faoliyat ko'rsatishda yordam berishga tayyorlaydi.

Umuman olganda, kompetentlik modelini amaliyotga tatbiq qilishda Amerikanacha yondashuvni o'rganib chiqsak.

Xorijda ta'lim natijalari sifatini baholashni kompetent shakllarini amaliyotga joriy qilishga, uch asosiy yondashuv belgilanadi: xulq-atvor (AQSh), funksional yondashuv (Buyuk Britaniya) va ko'p o'lchovli va yaxlit yondashuv (Fransiya va Germaniya) [5]. Kompetensiya termini 1959-yilda muomalaga Uayt tomonidan ishni «mukammal» bajarish va yuqori motivatsiya kabi tushunchalarini tasvirlab berish uchun kiritilgan.

Uayt kognitiv kompetensiyalarni va motivatsion tendensiyalar o'rtasida munosabatlarni aniqlab kompetentlikni "inson va atrof-muhit o'rtasidagi samarali hamkorlik" deb belgilagan va "erishilgan qobiliyat" kompetentsiyasiga qo'shimcha sifatida kompetent motivatsiya ham mavjudligini ta'kidlagan.

AQShda 60 yillar oxirida ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz jamiyat hayotining barcha jihatlariga ta'sir qilganida, kompetensiya muammosini tadqiq qilishga katta qiziqish paydo bo'lgan. Iqtisodiyotning turli sohalaridagi professionalarni qoniqsiz faoliyati ularning o'qituvchilarini malakasizligi bilan izohlanadi deb hisoblaganlar.

Uayt muomalaga kiritgan ta'rifida ko'ra, intellekt testlari o'rniga ish samaradorligini bashorat qilishga qodir testlar ishlab chiqilgan. Keyinchalik, 1976-yilda Mac Kliland "kompetentlik" sifatida ishni yuksak darajada bajarish xususiyatlarini tasvirlagan va Hay/McBer konsalting firmasida bu yondashuvni sinovdan o'tkazgan.

Kompetentlikni o'lchash an'anaviy intellekt testlarini muqobili sifatida ehtiyotkorlik bilan qo'llanilgan, chunki,

ularning ishini samaradorligini bashorat qilishda imkoniyati kam bo'lgan. Kompetentlikni aniqlash, muvaffaqiyatli va samarali ijrochilarni kuzatish bilan boshlangan va bu orqali odamlarni samarasiz, muvaffaqiyatsiz ishlayotganlardan farqi nimadalgini o'rganishgan. Demak, kompetentlik kognitiv qobiliyatlardan tashqari ko'nikma va xususiyatlarni, o'zini anglash, o'z o'zini boshqarish va ijtimoiy ko'nikmalar kabilarni, o'z ichiga oladi. Ulardan ba'zilari, individuata 1 sonomiyaga kiritilgan bo'lishi mumkin [6].

Kompetensiyalar intellekt va individuallikdan farqli ravishda, xulqiy sifatlar bo'lib, ta'lim va rivojlantirish orqali shakllantirilishi mumkin. Amerika menejment assotsiatsiyasida yigirma besh yil avval samarali boshqarish bilan bog'liq kompetentlikni besh guruhii aniqlangan, ular menedjerni samarali xulq shakllari deb hisoblangan. Bu topilmalar orqali AQSh kollejlar va biznes maktablari assotsiatsiyasini Amerika biznes maktablarida kompetentlikka asoslangan yondashuvni targ'ib qilish jarayonida asos solingan. Keyinchalik, AQSh Mehnat Vaziri tomonidan belgilangan muhim ko'nikmalarni, rivojlantirish bo'yicha komissiya "umumiy" kompetensiyalar guruhlarini ro'yxati belgilab berilgan (resurslar, shaxslararo, axborot, tizimlar va texnologiyalar) [6].

Ayni paytda, AQShda kompetensiya insonlarni, har xil vaziyatlarda uzoq muddat davomida "a'lo" yoki "sifatli" ish bajarishda namoyon bo'ladigan asosiy xususiyat deb ta'riflanadi [7]. Turli vaziyatlarda samarali boshqaruvni amalga oshiradigan menejmlarni sifatini tajribada o'rganish uchun kompaniyalarda 41 o'rnini egallab turgan, 2000 ta menejmlarda empirik tadqiqot o'tkazildi. Bu tadqiqotlar natijasida xususiyatlarni boshqaruv vazifalari va ichki tashkiliy muhit bilan bog'liq sifatlarini umumlashtirgan menejer kompetentligini kompleks modeli taklif qilingan [6].

Xuddi shunday, 1993-yilda, Mak-Klilland tomonidan kompetentlikni baholash metodologiyasini imkoniyatlari 650 ishchi o'rinlarni tahlil qilishda, ishini "umumiy" modellari yaratishda namoyish etildi. Ular uchun kompetentlik men konsepsiyasini, munosabat yoki qadriyatlar, bilimlar mazmuni, kognitiv va xulq ko'nikmalari, har qanday o'lchanadigan yoki hisoblash mumkin bo'lgan ijrochilarni "a'lo" va "o'rta", samarali yoki samarasiz toifalarga ajratuvchi individual xususiyatlarni o'z ichiga olagan. Zamonaviy amerika adabiyotini ko'pchiligi birinchi o'rinda xulq-atvor kompetensiyalarini asoslangan (funktional) kompetentlikni yoritishiga qaratilgan.

Misol uchun, 2000-yilda yaratilgan mashhur "Yetakchilik kompetensiyasi modeli" da kompetentlik sohalari uch darajada namoyon bo'ladi: birinchi - umumtashkiliy; ikkinchi - jarayonlar darajasida, uchinchi - individual darajada [8]. Ushbu sohalar o'z navbatida "kompetensiya guruxlariga" bo'linadi, keyin esa kichik kompetensiyalarga bo'linadi. Tashkilot ishlash darajasida kompetentlikni mos ravishda ikki yo'nalishi belgilab olingan. Strategik fikrlash va strategik boshqarish, bular ham to'rt va beshinchi guruh kompetensiyalarga

tasniflangan, shundan so'ng undanda kichik bo'lgan subkompetensiyalarga bo'lingan. Xuddi shunday, jarayon darajasida, ikki identifikatsiya qilingan kompetentlik o'z o'rnida jarayonlarni boshqarish va jarayonlarni rejalashtirish - yanada parchalanib uch guruhga ajraladi va subkompetensiyalarga bo'linadi.

Individual darajada ikki sohada, har bir, kompetentlik -ish samaradorligi va xodimlarni baholash - to'rt guruhga bo'linib yana to'rtta, subkompetensiyalarga tasniflangan. Modelga kiritilgan kompetentlik, aslida funktsional (mehnatga bog'liq), xulqiy emas (garchi, vazifalari aniq hatti harakat xulqiy kompetensiyalarga asoslangan bo'lsa ham) [6]. AQShda esa Mak-Klilland tomonidan ishlab chiqilgan, ish bilan bog'liq funktsional ko'nikmalar asosini tashkil qiluvchi, xulq-atvor kompetensiyalari hali ham mashhur bo'lsada, AQShda ta'lim mazmuni va texnologiyalarni tezkor uzatish uchun, kompetentlik yondashuvini amaliyotga tatbiqining shakli sifatida, oliy ta'limda ish beruvchilar bilan "teskari aloqaning" quyidagi shakllari mavjud:

✚ mehnat bozori bilan universitet doimiy aloqada bo'lishi, yuz berayotgan o'zgarishlar va talablarni o'rganib, sanoat talablarini hisobga olgan holda, ishchi dasturlarga o'zgartirish kiritish, mutaxassislarni bilim va professional ko'nikmalarini doimiy yangilab borish;

✚ kelajak hayot uchun bitiruvchilarini tayyorlash uchun o'quv dasturlarini samaradorligini baholash;

✚ bitiruvchilarini kelajakdagi faoliyatini davriy o'rganib, o'quv dasturlarini samaradorligini baholash va korreksiyalash; (masalan, AQShagi Oklaxoma universiteti, mahalliy Ijroiya qo'mitasining faoliyatini misol qilish mumkin) [4].

Bundan tashqari, ish beruvchilarni va ta'lim muassasalari o'rtasidagi teskari aloqani yana bir k o'rinishi sifatida ish beruvchi kompaniya va oliygohlar hamkorligida mutaxassislarni tayyorlanadi, hamkorlik asosan o'quv jarayonini tashkil qilish bilan bog'liq jarayonlarda olib boriladi. (AQShdagi Rod Aylend universitetining muhandislarni tayyorlash halqaro dasturi) [6].

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy-axloqiy tafakkurni sanogen tarbiyalashni rivojlantirishda obyektiv omillar sifatida oila, ota-ona munosabatlari, oiladagi sog'lom tarbiya va sog'lom muhit, tengdoshlar jamoasi, ijtimoiylashuv jarayoni tushnilsa, subyektiv omillar sifatida o'z-o'zini anglay bilishi, ya'ni o'z-o'ziga baho berish mayli va istagi kabi ustanovkalar, o'zini boshqa shaxslar bilan taqqoslashi, fikrlarini erkin, ochiq, mazmunli ifodalashi hamda o'zgalarning fikrini eshita olishi va murosa qila olish kabi emosional xususiyatlar, shaxs motivatsion sohasi rivoji, shaxsning individual psixologik xususiyatlari, yosh omili muhim o'ringa ega. Shu bilan birga, bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy-axloqiy tafakkurni sanogen tarbiyalashni rivojlantirish o'z o'zidan talabalarda sanogen xulq-atvorni shakllanganlik darajasi bilan ham uzviy bog'liq bo'lishi mumkin. Shu o'rinda, xorij adabiyotlari va ilmiy nashrlarini o'qib, o'rganib talabalarda kasbiy, ilmiy, ma'naviy-axloqiy va tarbiyaviy jihatdan komillikka erishish sifatlarini shakllantirish mumkun.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизimini 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 .
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017. 488-б.
3. Орлов Ю. М. Оздоровляющее (с аногенное) мышление / составитель А.В. Ребёнок. Серия: Управление поведением, кн.1.-Издание 2-е изд., исправленное. - М.: Слайдинг, 2006. –С. 96.
4. Грудзинский А.О., Палеева О.А. Компетентностный подход как основа функционального высшего образования США и Германии: опыт для России. Инновации в образовании Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, 2014, № 2 (1), -С. 25–34
5. Бутенко И.А. Профессионализм: гарантии качества. // Социологические исследования. № 1. 2009. -С. 136-143.
6. Delamare F., Winterton J. What is competence? // Human Resource Development International. V.8. №1. March 2005. -P. 27–46
7. Hayes J.L. A new look at managerial competence: the AMA model of worthy performance // Managerial Review. November 1979. -P. 2–3.

8. Boyatzis R.E. The Competent Manager: A Model for Effective Performance. -New York: Willey, 1982.

9. Звонников В.И., Челышкова М.Б. Контроль качества обучения при аттестации: компетентностный подход. – М.: «Логос», 2009. –С. 330.

REZYUME. Ushbu maqolada talabalarda ma'naviy-axloqiy tafakkurni sanogen tarbiyalashda pedagogning kasbiy kopetentli masalalariga doir asoslar yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье изложены основы вопросов профессиональной компетентности педагога в области здорового воспитания духовно-нравственного мышления учащихся.

SUMMARY. In this article, the fundamentals of professional competency issues of the pedagogue in healthy education of spiritual and moral thinking of students are explained.

PEDAGOG-TÁRBIYASHÍNÍN KÁSIPLIK KOMPETENTLIGIN RAWAJLANDÍRÍWDA METODIKALÍQ XÍZMETTÍN ROLI

G.A.Saparbayeva – stajyor-oqıtwshı

Ájiniyaz atındaǵı Nókus mámleketlik pedagogikalıq institutu

Tayanch so'zlar: tarbiyachi pedagog, bolaning jismoniy va psixologik rivojlanishi, ta'lim-tarbiya, shaxsiy tayyorgarlik, kasbiy tayyorgarlik, refleksiv tayyorgarlik.

Ключевые слова: педагогическое образование, физическое и психическое развитие ребенка, воспитание, индивидуальная подготовка, профессиональная подготовка, рефлексивная подготовка.

Key words: pedagogical education, physical and mental development of the child, education, individual training, professional training, reflective training.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde pedagogikalıq processtı sıpatlı ámelıyatqa engiziw Ozbekistan Respublikasınıń bilimlendiriw sistemasında alıp barılıp atırǵan reformaların ornlanıwın támiyinlew, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi tárbiyashılarınıń mánawiy kórinisi hám de kásiplik sheberliklerine de baylanıslı. Házirgi kúnge shekem MSHBSH tárbiyashılarınıń kásiplik iskerligi pedagog hám psixologların izertlew obyektı hám predmeti bolıp kelmekte. Izertlewlerdiń nátiyjeleri MSHBSH tárbiyashısınıń pedagogikalıq iskerliginiń ózine tánligi dóretiwshilik, insaniy qábiliyeti, dóretiwshilik sheberligi, jámaátte islew uqıplılıǵında ayqın kórinisin kórsetedi. Bul ózine tán ózgeshelikler mektepke shekemgi jastaǵı balalardı tárbiyalawshı pedagog iskerliginde óz kórinisin tabıwı lazım. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń rawajlanıwı ushın optimal sharayat jaratıw bárinen burın, tárbiyalanıwshılardan ol balalardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıwdı talap etedi. Sebebi, mektepke shekemgi jasta bala jámiyettiń hár bir aǵzası ushın zárúr bolǵan fizikalıq hám psixologiyalıq sıpatlarǵa iye bolıp, insan shaxs sıpatında qalıpsedi. Balanıń rawajlanıwı ushın zárúr bolǵan fizikalıq hám psixologiyalıq sıpatlar bolsa sanalı rawishte dúnyanı ańlaw, pikir júrgiziw, basqa adamlar menen qarım – qatnas jasap pikirlesiw, óziniń is-háreketlerin basqara alıw uqıplılıqları qalıpsedi.

Mektepke shekemgi jastaǵı bala shaxsınıń rawajlanıwında tayanısh wazıypanı tárbiyashınıń pedagogikalıq sheberligi qoyılǵan talaplarǵa qanshelli muwapıq ekenligi belgilep beredi. MSHBSH tárbiyashısı, bárinen burın, balanıń keleshegi, táǵdiri ushın joqarı juwapkershilikti tolıq ańlap jetiwi zárúr. Tek mektepke shekemgi jastaǵı balanıń rawajlanıwınıń áhmiyetli qádiriyaat ekenligin túsiniw ǵana emes, al balanıń rawajlanıw nızamlılıqlarına baylanıslı bilimlerde de iyelewı júdá áhmiyetli. Mine usınday nızamlılıqlardan biri – balanıń fizikalıq hám psixikalıq rawajlanıwınıń onı qorshap turǵan ortalıq penen baylanıslılıǵı bolıp tabıladı. Bul nızamlılıq, óz gezeginde, MSHBSH tárbiyashısınıń tómendegi eki áhmiyetli funkciyasın belgilep beredi:

1) balalardı tabıslı tárbiyalaw ushın zárúr pedagogikalıq sharayatlar jaratıw;

2) olardıń ómirlik iskerliginiń qáwipsizligin támiyinlew hám densawlıǵın bekkemlew [1].

Tárbiyashınıń balalardı tabıslı tárbiyalawı ushın zárúr pedagogikalıq sharayatlar jaratıw funkciyası balanı belsendilikke iytermelew, onı rawajlandırıwshı xarakterdegi iskerlikke tartıwdı talap etedi. Balanıń fizikalıq hám psixologiyalıq salamatlıǵın bekkemlew haqqında ǵamqorlıq etiw mektepke shekemgi jastaǵı tárbiyanı aqlıǵa muwapıq shólkemlestiriwdiń girewi bolıp, sebebi, bul jas dáwiriniń rawajlanıwı balanıń sociallıq jaǵdayı, keypiyatı, emocional kórinislerge tikkeley baylanıslı. Mine, usı sebepli tárbiyashı

balanı qorshap turǵan ortalıqqa itibarlı bolıwı, balanıń ómiri hám den sawlıǵına qáwip salıwshı eń ápiwayı jaǵdaylardıń da aldın alıwı lazım. Yaǵnıy, tárbiyashı Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri maydanshası, oyınshıqlar, mebel úskeneleriniń balanıń boyına say keliwi jaǵdayın turaqlı qadaǵalap barıwı, hawa hám suw temperaturasınıń ólshew, balalardı tayarlaw ushın shınıǵıwlar waqtın aldınnan anıqlawı lazım. Sonı ayırıqsha atap ótiw kerek, tárbiyashınıń itibarsızlıǵı, biyparwalıǵı onıń kásiplik jaramsızlıǵınıń áhmiyetli belgisi bolıp tabıladı.

Zamanagóy tárbiyashı psixologiyalıq, pedagogikalıq, sociologiyalıq izertlewlerge tayanǵan halda bala shaxsınıń rawajlanıwı ushın onıń tásinin hesh nársese, hátte, joqarı kategoriyalı bilimlendiriw mákemesi de basa almaytuǵın shańaraq ekenligin ańlap jetedi. Tárbiyashı ata-analardıń pedagogikalıq mádeniyatın turaqlı arttırıp barıwı, balalar tárbiyasında belsendi birge islesiwdi jolǵa qoyıwı, bul processte sociallıq járdemge mıtajlık seziwshı shańaraqlar menen óz aldına jumıs alıp barıwı maqsetke muwapıq bolıp tabıladı.

Zamanagóy MSHBSH tárbiyashısınıń tómendegi kásiplik funkciyaların da ajratıp kórsetiwimiz lazım:

1) ata-analardıń aǵartıwshılıq bilimlerin arttırıwda qatnasıw;

2) shańaraq hám MSHBSH tálim-tárbiyalıq tásinin basqarıw hám de sáykeslestiriw.

Zamanagóy demokratiyalıq jámiyette mektepke shekemgi bilimlendiriwge qoyılıp atırǵan talaplar tárbiyashıdan turaqlı rawishte óziniń ulıwma mádeniy hám kásiplik tayarlıǵın bayıtıp barıwdı talap etedi. Bul bolsa, óz gezeginde, MSHBSH tárbiyashısınıń kásiplik iskerliginiń jáne bir baǵdarı – óz betinshe bilim alıwdı shárt etip qoyadı. Óz betinshe tálimniń maqseti – basqıshpa-basqısh tárbiyashı shaxsın rawajlandırıw, kásiplik sheberligin arttırıp barıwdan ibarat.

Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutında basqa oqıw hám qanıgelik pánleriniń mektepke shekemgi bilimlendiriw baǵdarında da óz betinshe tálimniń túrli formalarda, yaǵnıy, kásipke baylanıslı, kórkem ádebiyatlar menen tanısıw, olar tiykarında anıq belgilengen temalarda konspekt tayarlaw, muzeylerge barıw, konferenciya, kórgizbe hám konkurslarǵa qatnasıw sıyaqlılar tiykarında shólkemlestiriw maqsetke muwapıq sanaladı.

Pedagogikalıq iskerlikniń dóretiwshilik xarakterge iyeligi tárbiyashıdan aldınǵı is-tájiriyelerdi úyreniw, innovaciyalardı ózlestiriw hám ámelıyatqa engiziwdi talap etedi. Innovaciyalardıń jedel kirip keliwi tárbiyashılardı ilim izertlew jumıslarında qatnasıwǵa tartıw zárúrligin júzege keltiredi. Tárbiyashılardıń bunday izertlew jumıslarına tartılıwı keyin ala erisilgen nátiyjelerden óz iskerliginde tabıslı paydalanıwǵa múmkinshilik beredi [2].

Sunday-aq, tárbiyashı óz kásibiniń sheber ustası bolıwı ushın arnawlı tayarlıq kóriwi kerek. “Birinshe qádem”

mámleketlik oqıw baǵdarlamasında tárbıyashı jas áwladtı tárbıyalaw ushın joqarı maǵlıwmatlı bolıwı, baqlawshılıq qábiletin jaqsı iyelep bariwı, balalardıń fizikalıq hám psixologiyalıq jaǵdayın bahalay alıwı hám sol sıyaqlı bir qansha shártleri keltirilgen.

Joqarıda bayan etilgen MSHBSH pedagoglarınń kásiplik iskerligine baylanıslı funkciyalrı hám «Mektepke shekemgi bilimlendiriw Koncepciyası»na tiykarlangan halda zamanagóy tárbıyashılardıń kásiplik kompetentligin belgilewshi tayarlıqtıń úsh tárepin ajratıp kórsetimiz: [3]

- Jeke tayarlıq;
- Kásiplik tayarlıq;
- Refleksiv tayarlıq;

Jeke tayarlıq – tárbıyashı shaxsında qarar tabıwı lazım bolǵan sıpatlardı ózinde sáwlelendirep, olarǵa gnostikalıq (bilıwge baylanıslı) qábiletler (ilimiy maǵlıwmatlar menen isley alıw, ilimiy bilimlerden ámeliyatta aqılǵa muwapıq paydalana alıw, pedagogikalıq wazıypalardı joqarı sheberlik penen sheshe alıw); shólkemlestiriwshilik qábiletleri (tálim-tárbıya jumsların shólkemlestiriw hám ámelge asırıw ushın qolaylı sharayat jaratıw, shıǵıwdıń forma, metod hám quralların tańlay alıw, waqıttı durıs bólistiriw, oqıw procesin zárúr úskeneler menen támiyinlew, ǵalaba ilajlardı rejelestiriw hám ótkere alıw); kommunikativ

qábiletler (belgililemeni mektepke shekemgi jas dáwirleri menen baylanıslılıqta túsinikli usına alıw, jaǵday menen baylanıslılıqta belgililemelerdi uzatıw metod hám usılların ózgerte alıw, kásiplik iskerlik procesinde pikirlesiwdi aqılǵa muwapıq ámelge asıra alıw hám basqalar)di kirgizemiz.

Kásiplik tayarlıq Ózbekistan Respublikası birinshi Prezidenti belgilep kórsetkenindey I.A. Karimovtıń 2012-jıl 10-dekabrdegi «Shet tillerin úyreniw sistemasın bunnan bılay da jetilistiriw is-ilajları haqqında»ǵı PQ-1875-sanlı qararına muwapıq, pedagoglardıń shet tilin, sonıń ishinde inglis tilin biliwı kásiplik talap etip belgilendi. Sonday-aq, tárbıyashınıń kásiplik iskerligi ushın ayrıqsha áhmiyetke iye bolǵan kónlikpe hám tájiriybelardi óz ishine qamtıp aladı.

Juwmaqlap aytqanda pedagogikalıq taktke baylanıslı sıpatlarǵa tómendegilerdi kirgiziw múmkin: tálim-tárbıya beriwdiń jańa, standart emes forması, metod hám quralların izlew; tárbıyalıq is procesinde júzege keliwshi mashqalalardı sheshiwdiń nátiyjeli jolların tańlay alıw; óz iskerligi, oqıw procesinde balalardıń individual rawajlanıwı, innovaciyalıq oqıw reje hám baǵdarlamaların joybarlay alıw hám basqalar.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947 son Farmoni. (1-ilova). <https://lex.uz/acts/-3107036>

2. İlk qadam. Davlat o‘quv dasturi. -Toshkent: 2018. 5-b.

3. Sodikova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. - “Tafakkur bo‘stoni” –Toshkent: 2013, 19-b.

REZYUME. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda metodik faoliyatning roli va o‘z-o‘zini rivojlantirish, tarbiyachiga qo‘yilgan talablarga qanchalik muvofiq ekanligi haqida so‘z boradi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о роли методической деятельности и саморазвития в развитии профессиональной компетентности педагогов дошкольной образовательной организации, о том, насколько она соответствует требованиям воспитателей.

SUMMARY. The article talks about the role of methodical activity and self-development in developing the professional competence of teachers of a preschool educational organization, and how it meets the requirements of educators.

LOYIHAGA ASOSLANGAN O‘QITISH TEXNOLOGIYASI BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA KREATIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRUVCHI ASOSIY VOSITA SIFATIDA

D.N.Sulaymanova – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Samarqand davlat universiteti

Tayanch so‘zlar: loyiha, loyihaga asoslangan o‘qitish texnologiyasi, fikrlash, kreativ tafakkur, samaradorlik.

Ключевые слова: проект, технолог проектного обучения, мышление, креативное мышление, эффективность.

Key words: project, project training technologist, thinking, creative thinking, efficiency.

Pedagogik maqsad pedagogik jarayonni tashkil etishga tayyorlanish bosqichida pedagogik vazifa sifatida qabul qilinadi. Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati turli vazifalar mohiyatining bir yo‘la birin-ketin anglanishiga bog‘liq [4:107]. Xususan, talabalarni kasbga tayyorlashda pedagogik umumiy (pedagogik faoliyat uchun umumiy), boqichli (pedagogik jarayonning ma‘lum bosqichi mohiyatini aniq ifodalaydigan, ya‘ni alohida olingan bosqich vazifalari), xususi (mavjud va yuzaga keluvchi vaziyatli) vazifalarni turlariga ko‘ra aniqlashtirish, ularni bajarishga tayyorlik holatida bo‘la olishlariga e‘tibor qaratis muhim. Chunki ushbu vazifalarni o‘z vaqtida anglash hamda bajarish kasbiy faoliyatiga to‘g‘ri yondashuvni paydo qiladi. Ayniqsa, hozirgi biror bir fanning o‘qitish metodikasini pedagogik sohasiz tasavvur qilib bo‘lmaydigan bir davrda, uning maqsad hamda vazifalarini bajarish orqali o‘qitishning, o‘quv-bilish jarayoni faolligining sabablarini izlashga ko‘maklashishi ma‘lum.

Keyingi yillarda ayniqsa, xorij metodikasida ta’lim ishtirokchilarining ongli faoliyatini, undagi kognitivlikni rivojlantirishga qaratilgan qator o‘qitish tamoyillari (uzluksizlik, individuallashtirish va tabaqalashtirish, modullilik, variativlik, refleksivlik, ilmiy-metodik kuzatuv, elektivlik, integrativlik), yondashuvlari (kompetensiyaviy, innovatsion, kreativ, shaxsga yo‘naltirilgan, kommunikativ, kognitiv v.b.), o‘qitish turlari (muammoga asoslangan o‘qitish, shaxsga, tadqiqotchilikka, faollikka, loyihaga

asoslangan o‘qitish v.b.) amaliyotga muvaffaqiyatli joriy qilinmoqda va ta’lim taraqqiyotining yangi bosqichlarini kashf etmoqda.

Loyihaga asoslangan o‘qitish – bu hayotiy, real muammolar asosida loyihalangan, faol o‘rganish orqali chuqur bilimga ega bo‘lishi kafolatlangan, o‘zgaruvchan sinf-dars yondashuvini o‘zida aks ettiradi [3]. Yasseri Dar, Finley, M.Patrik, E.Blayne, Devis, V.Devid va boshqalarning e’tirof etishicha, PBL aniq dalillarni taqdim etuvchi yoki savol berish, muammolar qo‘yish, ularning ssenariylarini taklif qilish orqali bilim olishning ravon yo‘lini ko‘rsatuvchi, qog‘ozga, yodlashga, o‘qituvchi boshchiligidagi ko‘rsatmalarga tayanishdan farqli ravishda faol o‘rganish hamda izlanishga asoslangan o‘qitish uslubi negiziga quriladi [5].

Jon Larmer, Jon Mergendoller va Suzi Bosslarning ta’kidlashicha, loyihaga asoslangan o‘qitish kuchli o‘qitish yondashuvi bo‘lib, uni amalga oshirish davomida quyidagilarga ega bo‘linadi:

- o‘quvchilarni bilim olishga rag‘batlantiradi;
- o‘quvchi va talabalarni oliy ta’limga, kasbga, kasbiy o‘rish nuqtalarini belgilashga (individual kasbiy trayektoriyani rejalashtirishga), ijtimoiy faol fuqarolikka tayyorlaydi;
- o‘quvchi va talabalardan chuqur bilim hamda fikrlash qobiliyatlarini namoyish etishni talab qiladigan topshiriqlarni yaxshi bajarishga (bizningcha, o‘qituvchi uchun ijtimoiy buyurtmani bajarishga) yordam beradi;

– o‘qituvchilarga yanada qoniqarli tarzda dars berish imkonini taqdim qiladi;

– ta‘lim tashkilotlarini nafaqat ota-onalar, boshqa jamoalar, balki butun dunyo bilan muloqot qilish va bog‘lanishning yangi usullari bilan ta‘minlaydi [1:4].

Tomas Markxem “PBL bilish va bajarishni birlashtiradi, talabalar o‘rganilayotgan o‘quv dasturidan asosiy bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydi, uning samarasi o‘laroq, hayotiy muammolarni hal qilish va muhim natijalarga erishish uchun bilganlarini amalda qo‘llaydi. PBL ta‘limni o‘quv dasturiga emas, talabaga qaratadi, hamkorlikdagi yuqori sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun raqamli vositalardan foydalanadi va o‘quvchilarni bugungi jahonda

talab qilinayotgan global taraqqiyot, ijodkorlik, hissiy barqarorlik, chidamlilik, hamdardlik kabi nomoddiy boylik bilan mukofotlaydi. Albatta, bularni darsliklardan tashqarida o‘rgatish mumkin emas, lekin tajriba orqali faollashtirish lozim”, deya ta‘riflaydi [2:38-42].

Pedagogik amaliyotda qo‘llaniladigan ixtiyoriy nazariya, yondashuv va texnologiyalarga xos bo‘lgan afzalliklar yoki kamchiliklar loyihaga asoslangan o‘qitish jarayonini ham chetlab o‘tmaydi. Quyida sohaga doir tadqiqotlar hamda shaxsiy izlanishlarga tayangan holda, loyihaga asoslangan o‘qitishning mohiyati, muhim elementlari, afzalliklari va kamchiliklarini ifodalovchi jadvalni keltiramiz (1-jadval).

1-jadval. Loyihaga asoslangan o‘qitishning mohiyati, muhim elementlari, afzalliklari va kamchiliklari

LOYIHAGA ASOSLANGAN O‘QITISH	
MOHIYATI	o‘qituvchidan loyihaga asoslangan o‘qitish bo‘yicha mukammal bilim va tajribaning talab qilinishi; talabalardagi fan yuzasidan mavjud fundamental bilimlarga asoslanish, vangilarini o‘zlashtirishga rag‘batlantirish; haqiqiy muammolarni o‘rganish uchun birgalikda ishlash va jarayonda o‘quv dasturiga muvofiq ko‘nikmalarni shakllantirish; mashhaqqatli, ijodkorlikka asoslangan, erishish mumkin bo‘lgan, qo‘llab-quvvatlanadigan, uzoq muddatga mo‘ljallangan; bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan, talabalarning bilim, ko‘nikmalari va bilimsizlik sohasiga yo‘naltirishga qaratilgan; loyihaga asoslangan o‘qitish amaliyoti vositasida talabalar, o‘qituvchilar, maktablar, ta‘lim tashkilotlariga o‘z amaliyotini takomillashtirish, tizimlashtirish va baholashga ko‘maklashish; ijtimoiv buyurtma va standartlarga asoslangan mazmunni, shuningdek, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot qilish, o‘z-o‘zini boshqarish, loyihalarni boshqarish va kollaborativlik kabi ko‘nikmalarni qamrab olish; olib borilayotgan fan yoki o‘quv dasturini o‘zlashtirilganlik darajasidan kelib chiqib belgilash, sinflar kesimida soddadan murakkabga olib boruvchi jarayonni kuzatish; bilim, tushunish, anglash, jamoada ishlash, o‘zgalarni eshitish, o‘z fikrini asoslash, mas‘uliyat, tirishqoqlik, muvaffaqiyatga eltuvchi ko‘nikmalar zanjirini vujudga keltirish; mahsulotni yarata olish yoki taqdimot qilish zaruriyatini tushuntira olish
MUHI ELEMENTLARI	qiyin muammo yoki yo‘naltiruvchi savol – hal qilinishi kerak bo‘lgan mazmunli muammo yoki javob topish zarur bo‘lgan savol tuzish; doimiy, chuqurlashib boruvchi so‘rov – savollar berish, resurslarni topish va ma‘lumotlarni qo‘llashning kengaytirilgan jarayoni bilan shug‘ullanish; haqiqiylik – real dunyo konteksti, vazifalar, vositalar, standartlar, o‘zaro ta‘sir, shaxsiy tashvishlar, qiziqishlar va muammolarni o‘z ichiga olish; talaba taklifi va tanlovi – loyiha bo‘yicha ba‘zi qarorlar qabul qilish, ularni tahlil qilish, ishlashini tekshirish, varatish, fikrlarini ifodalash; refleksiya – o‘rganish, so‘rov va loyiha faoliyati samaradorligi, talabalar ishining sifati, yuzaga keladigan to‘siqlar va ularni bartaraf etish strategiyalari haqida fikr yuritish; tanqid va qavta ko‘rib chiqish – mavjud jarayonlarni va mahsulotlarini yaxshilash uchun o‘zaro fikr-mulohazalarni bildirish, o‘qituvchi bilan maslahatlashish va mukammallashtirish; ommaviy mahsulot (taqdimot) – o‘z loyhasini boshqalar bilan bo‘lishish, tushuntirish yoki barchaga taqdim etish orqali ochiqlash.
AFZALLIKLARI	shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limni kuchaytiradi hamda hayot davomida o‘qishni qo‘llab-quvvatlaydi; tafakkur, xotira, idrok, tasavvur, diqqat, nutqni ifodalovchi bilish jarayonlarini faollashtiradi; axborotlarni qabul qilish, tushunish, xotirada saqlash, bilimlarga aylantirish, qayta ishlash, uzatish kabi kognitiv imkoniyatlarni kengaytiradi; tanqidiy fikrlash (dizayn, baholash, tahlil qilish, hukm qilish, ustuvorlik va boshqalar), muammolarni hal qilish, hamkorlikda ishlashga o‘rgatadi; ma‘lumotni eslab qolishdan ko‘ra ko‘proq yuqori sifatli ish yaratishga olib boradi; tanqidiy fikrlashni targ‘ib qiluvchi boshqa o‘qitish usullaridan farq qiladi; yo‘naltiruvchi savollar bilan boshqariladi; bilim, malakalar va boshqa turli xil muvaffaqiyatga eltuvchi XXI asr ko‘nikmalarini birlashtiradi; moslashuvchan va haqiqiy, talabalarga motivatsiya beruvchi va qiziqarli; ishtirokchilarning barchasini bir xil maydonga chiqaradi, ongda kishanlar yechiladi, ijodiy erkinlik beradi, ilg‘or va ilg‘or bo‘lmagan talabalarga o‘z-o‘zidan rag‘batlantiruvchi loyiha ustida ishlash imkoniyatini yaratadi. kommunikativ ko‘nikmalar, jamoada ishlash, uning ajralmas qismi ekanligini his qilish, qadriyatli munosabat, samarali o‘zaro ta‘sirga kirishishni rag‘batlantiradi; o‘quv materialini (bilimlarni) talabalarga qanday o‘rganishlarini tanlash imkoniyatini beradi; erishilgan natijalarni baholash aniq belgilangan mezonlarga asoslanadi.
KAMCHILIKLARI	belgilangan maqsadlarga erishishda vaqt ko‘lamiga ko‘ra uzoq muddat talab qilinadi; jarayonni loyihalashda murakkabliklarga duch kelinadi (ta‘lim oluvchilarning bilim darajasiga moslash, autentik vazifalar tuzish va b.); ba‘zan mahsulotga asoslanib baholashning subyektivligi yuzaga keladi; barcha sinflar kesimida bir xilda qo‘llab bo‘lmazligi, ayniqsa, boshlang‘ich ta‘limda; mo‘ljallangan vaqtdan yutqazish, o‘quvchi va talabalarda vaqtdan unumsiz foydalanish kuzatiladi.

Loyihaga asoslangan o'qitishga xos bo'lgan tajriba bo'lajak o'qituvchilarda bilimlardan foydalanishdagi kreativ tafakkur va uni rivojlantirishda tug'ilishi mumkin bo'lgan muammolardan qochishga ko'maklashadi, samaradorlik va natijadorlikka ega bo'lgan ijobiy pedagogik hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

Umuman olganda:

➤ loyihaga asoslangan o'qitishda loyihani bajarishga kirishish, aniq muammoni belgilash, yo'naltirishni tushunishga doir butun jarayon (o'quv maqsadi, rejası, mazmuni, shakllari, vositalari, dars jadvali, konsultativ faoliyat, monitoring, baholash) qamrab olinishini taqozo etishi uni "texnologiya" sarhadlaridan chiqish hamda "ta'lim amaliyoti turi" nuqtayi nazaridan qarash mumkinligini bildiradi;

➤ o'qituvchining roli o'zgaradi, u yordamchi, maslahatchi, muvofiqlashtiruvchi, qayta aloqani

Adabiyotlar

1. Larmer, John. Setting the standard for project based learning: a proven approach to rigorous classroom instruction // John Larmer, John Mergendoller, Suzie Boss. pages cm Includes bibliographical references and index. ISBN 978-1-4166-2033-4.
2. Markham, T. (2011). Project-Based Learning. Teacher Librarian, 39(2), 38-42.
3. [Project-Based Learning, Edutopia, March 14, 2016.](#)
4. Tolipov O'. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. // O'quv qo'llanma. –Toshkent: "Fan", 2006. 261-b.(107-b.)
5. Yasserı, Dar; Finley, Patrick M.; Mayfield, Blayne E.; Davis, David W.; Thompson, Penny; Vogler, Jane S. (2018-06-01). "The hard work of soft skills: augmenting the project-based learning experience with interdisciplinary teamwork". Instructional Science. 46 (3): 457–488.

REZYUME. Mazkur maqolada loyiha, loyihaga asoslangan o'qitish texnologiyasining mohiyati, uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati, afzallik va kamchiliklari ilmiy manbalar asosida tahlil etilgan. Loyihaga asoslangan o'qitish vositasida bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish, individual xususiyatlariga moslash, kognitiv imkoniyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlarini rivojlantirish, kreativlik, ijodiy yondashish, ichki erkinlik, o'z hayotining subyekti hissini mujassamlashtirish kabi kasbiy faoliyat uchun zarur sifatlarni shakllanishi bayon qilingan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируется проект, сущность проектной технологии обучения, ее значение в образовательном процессе, ее преимущества и недостатки на основе научных источников. Профессиональная деятельность, такая как активизация учебной деятельности будущих учителей, адаптация ее к индивидуальным особенностям, развитие познавательных возможностей, способностей, интересов, творчества, творческого подхода, внутренней свободы, воплощение смысла предмета своей жизни посредством проектной деятельности обучение, описано формирование необходимых качеств.

SUMMARY. This article analyzes the project, the essence of project-based learning technology, its importance in the educational process, its advantages and disadvantages based on scientific sources. Professional activities, such as enhancing the educational activities of future teachers, adapting it to individual characteristics, developing cognitive capabilities, abilities, interests, creativity, creativity, inner freedom, embodying the meaning of the subject of one's life through project activities. training, the formation of the necessary qualities is described.

APPLICATION OF INNOVATIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

F.M.Turgunova – Doctoral student

Andijan state pedagogical institute

Tayanch so'zlar: innovatsion usullar, kompetentsiya, muloqot, og'zaki nutq, teatrlashtirilgan dars, kreativlik.

Ключевые слова: инновационные методы, компетентность, общение, устная речь, театральный урок, креативность.

Key words: innovative methods, competence, communication, oral speech, theatrical lesson, creativity.

Introduction. Currently, with the development of the information society and globalization in the higher education system of our country, as well as throughout the world, there is a need for teachers to develop new knowledge in information literacy, which contributes to the emergence of a new type of education, innovative, in which information technology should play the role of system integration. Orientation towards new educational goals and competencies requires not only changing the content of academic subjects, but also methods and forms of organizing the educational process, increasing student activity in the classroom, and bringing together teaching topics.

Main part. It is known that, traditional education methods are aimed at giving students as much knowledge as possible. Teachers convey information that they themselves already possess and decide what skills need to be developed from their own point of view. The students' task is to reproduce as completely and accurately as possible the knowledge created by others. The knowledge gained through such training is encyclopedic in nature and represents a certain amount of information on various academic topics. There is a shift from knowledge acquisition to skill building, and the orientation of learning is being restructured towards a character-oriented approach. "My students will not learn new things from me; they will discover this new thing themselves. My main task is to help them open

up and develop their own ideas," wrote I.G. Pestalozzi. Teachers only guide the actions of students, help them not to get lost in the vast world of information and allow students to form their own knowledge. This type of training forms and develops such qualities as independence and responsibility for decision making [1: 231, 2:117, 3:238].

In the context of developmental pedagogy, it is necessary to ensure maximum activity of the students themselves in the improvement of key abilities, since they are formed only through the experience of their own activities. Therefore, many researchers associate innovations in education with interactive teaching methods, which include all types of activities that require a creative approach to the material and provide conditions for the disclosure of information for each student [4:270, 5:79]. The most modern forms of the active method, which include interactive methods, include various types of lectures, discussions, heuristic conversations, brainstorming, role-playing and simulation games, case methods, project methods, group work with visual materials, video discussions and others.

When teaching a foreign language, a teacher can achieve the creation of an effective speech environment only during the communicative activities of students in small or large groups in the classroom. The ability to communicate clearly and effectively in a foreign language helps students broaden their language skills and succeed in their

future careers. For this reason, during the lesson, foreign language teachers should pay more attention to the development of students' oral speech, providing a rich environment for establishing communicative communication rather than memorization. In this regard, this article presents some effective methods that can be used to develop oral communication skills in a foreign language, in particular English.

A teacher giving a brilliant lecture attracts the attention of students, positively influences their emotions, arouses interest in educational materials, boosts communication skills and at the same time stimulates the cognitive, creative and personal activity of students, which determines the behavioral qualities of a competent worker. This helps to improve the quality of education and the formation of a competent individual in certain specialties. One of the effective methods of teaching foreign languages is the project method [6:242]. Project activities of students using the latest educational technologies contribute to the formation of key competencies. The project method develops students' cognitive abilities, creative spontaneity, the ability to think independently, the ability to find and solve problems, the ability to navigate the information space, the ability to predict and evaluate the results of their own activities. The project method is always focused on independent work, which students do individually, in pairs or groups over a certain period of time. This method can be used when there is a truly significant problem (practical, scientific, creative and others). For example, for students studying to major in journalism, the following project topics can be applied: "Preparing and conducting a conference (press release)" or "Public Speech"

Currently, one of the most common technologies for teaching a foreign language is working in small groups. This technology gives everyone the opportunity to participate and practice collaboration and interpersonal skills, especially the ability to actively listen, form common ground, and resolve disagreements. All this is often impossible to do in large groups. This method is effectively used to expand practical skills such as writing advertisements, writing resumes, and also when preparing arguments on proposed topics (for example, "What should a modern journalist be like?").

Role-playing is an effective method of teaching students practical work skills, belonging to the group of active methods of teaching practical knowledge of a foreign language. Role-playing games are one of the main techniques in interactive classes [7:153, 8:33, 9:80]. This method is a conditional reproduction by its participants of the real practical activities of people, creating the conditions for real communication. In such games, the ability to manage people is usually formulated. Successful leadership depends on the leader's ability to interact with other students.

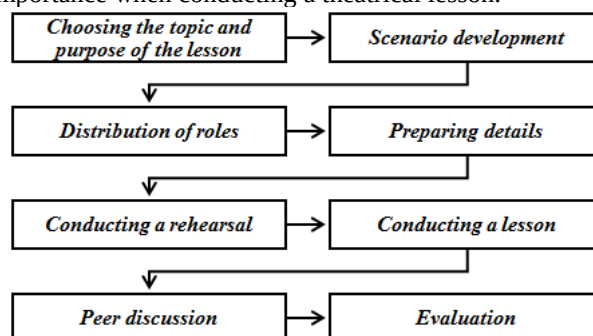
The advantage of this method is that each participant can empathize with the proposed situation, perceive certain conditions more realistically, feel the consequences of certain actions and make decisions. In addition, interdisciplinary competencies are developed, including skills and competencies in research, communication, organization and leadership, reflection and teamwork. It enables students to understand and study educational material from different perspectives. The social significance of role-playing games lies in the fact that in the process of solving certain problems, not only knowledge is activated, but also collective forms of communication are built. To be effective, role-playing games must be focused and carefully planned. When using this method, the teacher can play the role of a curator (help in case of language difficulties), an observer (monitor the progress of the game, comment on what is happening, give advice) or together with the students, try on the role of a participant.

In the process of developing oral speech of a foreign language in higher educational institutions of our country,

along with traditional methods, such as memorizing poetry, memorizing words or narrating texts, innovative methods are also widely used. If traditional teaching methods are mostly focused on an individual approach to students, then innovative methods are more focused on teamwork. In this case, during classes, instead of the traditional teacher-student relationship, the student-student relationship is implemented, and thereby creates favorable conditions for students to more actively work with educational material. As a result, students' interest in the educational process increases, it becomes easier for them to assimilate educational material related to the subject, and this serves to ensure an increase in the effectiveness of the lesson.

Theatrical lessons are a special approach to teaching, in which foreign language lessons are organized in the form of a theatrical performance [10:42, 11:332, 12:443]. Through this method, instead of traditional teaching in which the teacher simply explains the material, he organizes staged lessons in which students are actively involved, and in which all participants play roles. In this, students translate into English a piece of a national or international well recognised drama or movie that they know in advance and act out it. During the training process, students mainly work in groups, so each student gets a task according to his ability. Those who know better English will be engaged in translation, those who can draw will be engaged in stage decorations, students with organizational skills will be engaged in organizing a whole scene and other small tasks. In the course of the presentation, the students not only tell the memorized scenario orally, but also show it with facial expressions, gestures, feelings and act out the role. The lesson conducted in this way is equally interesting for everyone, and the materials presented in it are understandable to everyone. First, students consolidate the words they have learned, and because the role-play is unconventional, the level of recall of new words and their pronunciation increases. Secondly, the learning process will be equally interesting and exciting for everyone. At the end of the lesson, students will have the opportunity to discuss each other's performances, give feedbacks, work on the mistakes made and eliminate them. The main thing is that the information learned in such a training will remain firmly in their memory. Drama lesson method is a visual and emotional way of imparting knowledge and serves to effectively develop students' oral speech competences.

There are several stages that are of particular importance when conducting a theatrical lesson.

Scheme of the stages of conducting a theatrical lesson.

Drama lessons in teaching foreign languages have many advantages that help students better understand and remember the material being studied. The following can be distinguished from them:

- increasing motivation and interest in learning the language;
- development of communication skills;
- development of oral speech;
- interactivity and active participation;
- development of creative thinking;
- development of emotional competence.

The essence of a theatrical lesson is that the educational process is organized in such a way that almost all students participate in the cognitive process and have the opportunity to comprehend their knowledge and thinking. The joint activity of students in the process of studying and mastering the material means that everyone makes their own special personal contribution and there is an exchange of knowledge, ideas and methods of action. Moreover, this happens in an atmosphere of goodwill and mutual support, which makes it possible not only to acquire new knowledge, but also to establish cognitive activity itself and transfer it to higher forms of cooperation. One Chinese proverb says: "Tell me and I will forget; show me and I will remember; Let me do it and I will understand." These words capture the essence of interactive learning. Interactive forms of learning convey high motivation, knowledge, creativity and imagination, communication skills, a positive attitude to life, team spirit, the value of individuality, freedom of expression, emphasis on activity, mutual respect and democracy.

Conclusion. Thus, the development of speaking skills when teaching a foreign language is one of the most important factors in the educational process. The ability to communicate clearly and effectively in a second language

leads to a student's success in their future professional endeavors. Therefore, instead of focusing students on mere memorization, language teachers should pay serious attention to oral language development and focus on creating a rich learning environment in which meaningful communication occurs. To this end, various speaking activities like those listed above can go a long way in helping students unfold the basic communication skills needed for speaking. These activities increase students' activeness in the learning process and at the same time make their learning more meaningful and interesting for them. Lessons using innovative methods are captivating and effective in the process of developing students' oral speech competence when teaching foreign languages. They allow students to actively interact with the language, enhance communication skills and immerse themselves in the language environment. Such lessons can be taught using various theatrical techniques, role-playing games and creative tasks. They help students better understand and remember the rules of grammar, vocabulary and other aspects of a foreign language. When these methods are used as a complement to traditional methods of teaching foreign languages, classes will be compelling and they will serve to nurture students' proficiency.

References

1. Оконешникова А.Ю. Инновационные формы обучения на уроках английского языка как средство повышения результативности обучения // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2017. Т. 25. –С. 229-231.
2. Зубарев С.Н. Дидактический потенциал коммуникативной компетенции // Вестник РМАТ. 2015. №1. –С.111-118
3. Новикова В.С. Инновационные методы преподавания английского языка // Молодой ученый. 2022, № 42 (437), –С. 237-238.
4. Голубева Н.Б. Развитие критического мышления как важный элемент формирования профессионально-ориентированной иноязычной компетенции // Вестник университета. 2015. № 3. –С. 257-261.
5. Рябцева Н.К. Новые коммуникативные тенденции в современной культуре и инновации в области преподавания иностранного языка // Лингвистика и методика преподавания иностранных языков : периодический сборник статей. Выпуск 8. Электронное научное издание. – М.: Институт языкознания РАН. 2016. –С. 557.
4. Окань Г.И. Активные методы обучения в вузе: содержание и особенности внедрения // Научный диалог. 2012. № 1. –С. 265–270.
5. Boldyreva N.V. Influence of information and communication technologies on effectiveness of educational process // European Science and Technology: Materials of the Vth international research and practice conference. Vol. II, Munich, October 3rd – 4th, 2013, publishing office Vela Verlag, Waldkraiburg – Munich – Germany. 2013. –P. 75–80.
6. Давыдова С.А. Проектный метод обучения иностранным языкам // Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию БГУ. –Минск: 2012. –С. 242.
7. Будакова О.В. Игровые технологии как эффективное средство активизации учебного процесса на уроке иностранного языка // Педагогическое мастерство : материалы I Международной научной конференции. –Москва: Букки-Веди, 2012. –С. 152-154.
8. Бексултанова Л.Ф. Использование игровых технологий при обучении иностранному языку // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. 2013. №3. –С. 30-33.
9. Викторова К.М., Ткачук М.А. Роль игровых технологий в формировании общих и профессиональных компетенций обучающихся // Образование. Карьера. Общество. 2013. №4-1. –С. 79-81.
10. Ростовщиков Д.А. Применение метода театрализации как эффективного метода обучения иностранному языку // Вестник науки и образования. 2019. № 7(61). Часть 3. –С. 38-42.
11. Бодулева, А.Р. Использование театральных технологий в процессе обучения иностранному языку // Молодой ученый. 2021. № 4 (346). –С. 332-333.
12. Вавелюк О.Л. Обучение иностранному языку посредством театральных постановок // Вопросы методики преподавания в вузе. 2014. № 3. –С. 440-443.

REZYUME. Ushbu maqolada chet tillarini o'qitish jarayonida zamonaviy innovatsion usullardan foydalanishning ahamiyati va xususiyatlari haqida so'z boradi. Chet tillarida nutq ko'nikmalarini samarali rivojlantirish uchun qo'llanilishi mumkin bo'lgan ba'zi samarali usullar keltirilgan. Chet tillarini o'qitishda talabalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishda ko'plab afzalliklarga ega bo'lgan drama darsi usuli batafsil tahlil qilindi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются значение и особенности использования современных инновационных методов в процессе обучения иностранным языкам. Представлены некоторые эффективные методы, которые можно использовать для эффективного развития навыков говорения на иностранных языках. Проведен подробный анализ метода – урока драмы в обучении иностранным языкам, который имеет множество преимуществ в формировании и развитии коммуникативной компетентности учащихся.

SUMMARY. This article discusses the significance and features of the use of modern innovative methods in the process of teaching foreign languages. Some effective methods are presented that can be used to effectively develop speaking skills in foreign languages. A detailed analysis of the method was carried out - a drama lesson in teaching foreign languages, which has many advantages in the formation and development of students' communicative competence.

KONCHILIK SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASHDA TALABALARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

A.A.Yeshmuratova – *assistent o'qituvchi*

Navoiy davlat konchilik texnologiyalari universiteti huzuridagi Nukus konchilik instituti

Tayanch so'zlar: ta'lim, bilim, ko'nikma, kompetensiya, kasbiy kompetensiya, mutaxassis.

Ключевые слова: образование, знания, умение, компетенция, профессиональная компетентность, специалист.

Key words: education, knowledge, skill, competence, professional competence, specialist.

Hozirgi vaqtda konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda innovatsion ta'lim texnologiyalari va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib talabalarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berish, ularning kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirish, qobiliyatlarini rivojlantirishda kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb masalalarning biridir.

Oliy ta'lim tizimida malakali mutaxassislarni tayyorlashda kompetensiya kasbiy faoliyat doirasida, umumiy ilmiy doirada, ijtimoiy munosabatlar doirasida ta'riflanadi. Insonning zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardoshligi ko'p jihatdan uning amaliy faoliyatida qo'llanilishi mumkin bo'lgan ko'nikma, qobiliyat va malakalarni egallash va rivojlantirish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi. Zamonaviy sharoitda ta'lim darajasi bilimlar miqdori bilan emas, balki mavjud bilimlar asosida turli xil murakkablikdagi muammolarni hal qilish qobiliyati bilan belgilanadi. Shunga ko'ra, pedagogik muhitda ta'limga bo'lgan e'tibor kompetensiyaga asoslangan yondashuvga qaratiladi, uning yakuniy natijasi – mutaxassis, ya'ni faoliyatning turli sohalarida yetuk malakaga ega bo'lgan mutaxassisi tayyorlashdir.

Ta'limga kompetensiyali yondashuv o'qitish texnologiyalarini mustaqil tadqiqot ishlariga yo'naltirishni, talabada ijodiy fazilatlarini rivojlantirishni talab qiladi, bu esa, o'z navbatida, o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va ko'nikmalar sifatini baholashni innovatsion uslubiy qayta qurishni talab qiladi [1:36].

O.Tomas: Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassisning malakasini aniqlash hal qiluvchi masaladir. Mutaxassisning ta'lim jarayonidagi o'rnini uning kelajagi bo'lgani uchun bevosita mahorat bilan bog'liq degan fikrni ta'kidlaydi [2:212].

Yu.E.Rahimovanning ta'kidlashicha, "Kasbiy kompetentlik – bu integrativ tavsif bo'lib, tizimlashtirilgan bilim, ko'nikma, malaka hamda shaxsga oid fazilatlarini ifodalaydi, ularga bozor sharoitida raqobatbardosh bo'lish imkonini beradi" [3:36].

"Bitiruvchini tayyorlash modeli nafaqat bitiruvchining bilim, ko'nikma va malakalar tizimi bilan belgilanuvchi kasbiy kvalifikatsiyasini, shuningdek, zamonaviy xalqaro amaliyotda tayanch kompetensiyalar deb tavsiflanuvchi shaxsga oid sifatlar va tizimli shakllantirilgan universal mahorat va qobiliyatlarniham o'z ichiga oladi" [4:63].

Taniqli tadqiqotchi K.V.Shaposhnikov kasbiy kompetentlik deganda, mutaxassisning o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirayotganida muhim va samarali qarorlarni qabul qilishga tayyorligi va layoqatini tushunadi. U shuningdek, "kasbiy kompetentlik integrallashtirilgan bilim, mahorat va tajribalarning majmuyi sifatida tavsiflanadi, shu bilan birga, insonga o'rab turgan olam bilan hamkorlikda kasbiy faoliyatni samarali loyihalashtirish va amalga oshirish imkoniyatini beruvchi subyektiv, kasbiy kompetentlikning ko'rsatkichlari asosida esa mutaxassisning dolzarb va potensial tavsifi yotishi mumkin" deb ta'kidlaydi [5:26].

E.I.Skafaning fikricha mutaxassisning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish talabalarning umumiy va maxsus (kasbiy) fanlar bo'yicha bilimlarini, amaliy ko'nikmalarini, shaxsiy kasbiy fazilatlarini rivojlantirishni, shaxsning ijodiy salohiyatini ochib berishni, yangi texnologiyalar bilan ishlash metodikasini o'zlashtirishni anglatadi [6:212].

Yuqoridagi ta'riflardan ko'rinib turibdiki, kasbiy kompetensiya keng tushunchadir. Bizning fikrimizcha, kasbiy kompetensiya faoliyat uchun zarur bo'lgan aniq kasbiy ko'nikmalarga qo'shimcha ravishda, bilimlar, ma'lum shaxsiy fazilatlar va boshqalardan iboratdir. Shunday qilib, ta'lim muassasasi bitiruvchisining kasbiy kompetensiyaga tayyorligi kasbiy kompetensiyani o'zlashtirishi deb hisoblanishi mumkin.

Ilmiy adabiyotlarni ko'rib chiqish asosiy kompetensiyalar juda xilma-xil, ko'p qirrali, ko'p tarmoqli va mutaxassis faoliyatining turli sohalarida: o'quv, ilmiy va kelajakdagi kasbiy faoliyatida qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadi. Ya'ni, asosiy kompetensiyalar kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish jarayonida shakllanadi, uning mohiyati shundaki, talaba turli vaziyatlarda adekvat munosabatda bo'lishi, egallagan bilim, ko'nikma va malakalaridan foydalana bilishi kerak. Mutaxassis nafaqat ma'lum bir kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlariga, balki ma'lum shaxsiy fazilatlariga ham ega bo'lishi kerak.

Demak, malakali mutaxassis – bu kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishishga qaratilgan kompetensiyalar majmuasiga ega bo'lgan mutaxassisdir. Malakali mutaxassisning asosiy fazilatlarini – bu kasbiy muammolarni mustaqil ravishda hal qilishga tayyorlik va qobiliyat, shaxsiy rivojlanish va o'zini o'zi amalga oshirishga e'tibor berish, mustaqil ravishda ma'lumot qidirish qobiliyatidir.

Konchilik sohasi bo'lajak mutaxassislarning kasbiy malakasi uning shaxsiy fazilatlarini, shu jumladan kasbiy kompetensiyalarini bilan belgilanadi. Mutaxassislarning kasbiy mahoratining mavjudligi ishlab chiqarishning turli sohalarida samarali va yetarli faoliyatiga yordam beradi. Bugungi kunda mutaxassislar tayyorlashni ilmiy jihatdan tahlil qilish, o'quv faoliyati natijalarini prognozlash va uning eng samarali usullarini qo'llash, malakali kadrlar tayyorlash talabiga mos keladi.

Dunyoda kompetensiyaviy yondashuv asosida kadrlar tayyorlash va talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish, ta'limga axborot va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali kadrlarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va raqobatbardoshligini ta'minlashning didaktik mexanizmlarini ishlab chiqishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

O'zbekistonda bugungi kunda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlanmoqda, bunda kasbiy kompetensiya masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston oliy ta'limida bo'lajak kadrlarni tayyorlashda nafaqat mazmun, o'qitish va ta'lim uslublarini modernizatsiya qilish bo'yicha jahon tajribasi inobatga olinadi, balki ularning yechimini izlash ham amalga oshiriladi.

Konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda kompetensiyaga asoslangan o'quv jarayoni talabalarni o'z-o'zini tarbiyalash va rivojlantirishga maqsadli tayyorlashning asosiy vositasi rolini o'ynaydi. Buning natijasida talaba mustaqil ravishda loyihalashni o'rganadi va o'z hayotiy va kasbiy vazifalarini amalga oshirishga o'tadi. Shu sababli ta'limning zamonaviy yuqori sifatli natijasi – bu iste'molchi buyurtmasiga, ijtimoiy buyurtmaga mos keladigan kompetensiyaga asoslangan ta'lim modelida aks ettirilgan muayyan kompetensiyalarning oldindan tanlangan tarkibidir. Shunga ko'ra, konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda mutaxassislik modeli nafaqat ta'lim sifati va natijasining asosiy ko'rsatkichi, balki kompetensiyaga asoslangan ta'lim tizimi tarkibining sifat

xususiyatlarini aniqlash uchun asosiy omildir. Kompetensiyalar deb ataladigan ma'lum bilim, qobiliyat va ko'nikmalar majmuasi talaba o'zlashtirishi kerak bo'lgan kutilgan natijalar sifatida dasturlarda, o'quv rejalarida maxsus belgilanishi va ta'limga axborot va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirib borish kerak bo'ladi.

Konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish qiyin vazifa bo'lishi mumkin. Qiyinchiliklardan ba'zilar xarajatlar va infratuzilma talablari, shuningdek, o'qitish va doimiy qo'llab-quvvatlashga bo'lgan ehtiyojni o'z ichiga oladi. Biroq, professor o'qituvchilar va talabalarni o'qitish va qo'llab-quvvatlash, amalga oshirish jarayonini puxta rejalashtirish va amalga oshirish kabi ushbu muammolarni hal qilish usullari mavjud. Konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning bir qancha ilg'or usullari mavjud. Jumladan, o'qituvchilar malakasini oshirish, o'qituvchilar va talabalarni doimiy qo'llab-quvvatlash, yangi texnologiyalarni to'liq joriy etilgunga qadar sinovdan o'tkazish bo'yicha tajriba dasturlari shular jumlasidandir.

O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti kengashida ko'rib chiqilib, 8-OMAT, 29-avgust 2023-yil sanasi bilan ro'yxatga olingan "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanining o'quv dasturida: Fanni o'qitishdan maqsad – axborotni shakllantirish, saqlash, qayta ishlash va uzatishning asosiy prinsiplarini o'rganish. Zamonaviy informatsion fikrlash va ilmiy dunyoqarashni shakllantirilgan holda talabalarni kompyuter imkoniyatlaridan xabardor qilish, kompyuter bilan muloqot o'rnatish usullarini o'rgatish va unda turli masalalarni yecha olishga yo'naltirish. Shu fanni o'qitish jarayonida talaba hozirgi zamon kompyuterlari bilan muloqotda bo'lib, amaliyot (operatsion) tizimi va qobiq dasturlar yordamida, uning texnik imkoniyatlarini o'zlashtirishi, algoritmlar tuzish va turli amaliy masalalarni yechish uchun dastur tuza olishi hamda o'z sohasiga oid dasturiy vositalar va amaliy dasturlar paketlaridan foydalanishni o'rganishi lozim. Jumladan, talaba kompyuter imkoniyatlarini va dastur tuzishni o'zlashtirgan holda uni o'z mutaxassisligi bo'yicha yechiladigan masalalarga va muammolarga tatbiq qilish ko'nikmasini hosil qilishi kerak deb ko'rsatib o'tilgan [7:2].

Ilmiy tadqiqot ishi shuni ko'rsatadiki, darsda konchilik sohasida qo'llaniladigan amaliy dasturiy paketlardan foydalanish kadrlar tayyorlashda talabalarining kasbiy

kompetensiyasini shakllanishda asosiy o'rin tutadi va samarali natijalar bermoqda.

Bunda taklif qilinayotgan eksperimental dastur asosida "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanini o'qitish va konchilik yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda quyidagi zamonaviy axborot va innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanilmoqda – Mobil ta'lim texnologiyasi: Eclipse, Android SDK Mobil ta'lim mobil telefonlar, PDA yoki planshetlarda o'qitish, yoki o'qishni qo'llab-quvvatlaydi. Amaliy dasturiy paketlar texnologiyasi: Matlab, Maple, MathCAD dasturlarida muhandislik masalalarini yechishga tatbig'i o'rganiladi. Grafik modellashirish texnologiyalari: 3D Max, KOMIAC, Solid Works, AutoCAD, Solid Edge dasturiy paketlari o'rganiladi. Hozirgi kunda bir qator keng tarqalgan CAD/CAE/CAM tizimlari, 3D modellarni qo'llash. Raqamli texnologiyalar (Blockchain, Bigdata, IoT, Data Science kabi vositalar). Shuningdek o'qitishning interaktiv metodlari: "Klaster", "Sinkveyn", "BBB", "Aqliy hujum", "Loyihalash", "Tadqiqot", "Case study", "Muammoli ta'lim", "Venn diagrammasi", "Muloqot", "Vebinar", "Baliq skeleti" va boshqalar. Ushbu zamonaviy axborot va ta'lim texnologiyalarini jahonning yetakchi universitetlari o'zlarining o'quv jarayonlariga keng ko'lamda joriy qilganlar.

Shunday qilib, zamonaviy ta'limda innovatsiya, yanada aniqrog'i, pedagogik hamda ta'lim innovatsiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Binobarin, globallashuv hamda jamiyatning axborotlashuvi ta'lim jarayonini noan'anaviy shakllarda samarali metod va vositalarni qo'llashni taqozo etish bilan birga, o'quv materiallarini shakllantirish va ulardan amalda foydalanishga nisbatan ham innovatsion yondoshishni taqozo etmoqda [8:565].

Xulosa qilib aytish mumkinki, konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda biz taklif qilayotgan eksperimental dasturni qo'llash va bu borada innovatsion texnologiyalarni joriy etish o'quv natijalarining yaxshilanishiga va talabalarining qoniqishiga olib keladi. O'qitishning innovatsion usullari va texnologiyalariga asoslangan bu eksperimental dasturni qo'llash orqali talabalar o'quv jarayoniga ko'proq jalb etilishi hamda o'z kasbiy kompetensiyalarini shakllantirib, kelajakdagi kasbiy faoliyatida amaliy foydalanishlari mumkin. Eksperimental dastur asosida o'qitishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da, o'qituvchilar malakasini oshirish va doimiy qo'llab-quvvatlash kabi ilg'or amaliyotlar, shuningdek, tajriba dasturlari orqali eksperimental dasturni innovatsion ta'lim texnologiyalari yordamida amalga oshirish mumkin.

Adabiyotlar

1. Сергеев А.Г. Компетентность и компетенции: монография. – Владимир: Изд-во Владим. гос. ун-та, 2010. – С.107.
2. Olsson, Thomas; Martensson Katarina and Roxa, Torgny. Pedagogical competence. Swedish, Division for Development of Teaching and Learning, Uppsala University, 2010. –P. 212.
3. Рахимова Ю.Э. Формирование профессиональной компетентности учащихся медицинского колледжа: Дисс. ... канд. пед. наук. – Ташкент: 2012. –С. 36.
4. Азизходжаева Н.Н. Формирование профессиональных компетенций будущих специалистов. Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития. Вып. 12. Ч.1. СПб, 2014. –С. 63.
5. Шапошников К.В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов-переводчиков: Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Йошкар-Ола: 2006, – С. 26.
6. Скафа Е.И. Средства формирования методической компетентности будущего учителя в системе эвристического обучения математике. // Mathematics and Informatics: Journal of Education Research. – Sofia: 2013. –Vol.56, number 3. – С.211-223.
7. Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari fanining o'quv dasturi- O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti, 29-avgust, 2023 yil. 2-b.
8. Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish. "Математик моделлаштириш ва ахборот технологияларининг долзарб масалалари" халқаро илмий-амалий анжуман тезислаи тўплами. -Нукус: 2023, Том №3, 565-б.

REZYUME. Ushbu maqolada konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish, "Kompetensiya" atamasini tahlil qilish, kompetensiyaga asoslangan o'quv jarayoni tashkil etish, Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassising malakasini aniqlashda kasbiy kompetensiyani rivojlantirish texnologiyasini qo'llash yo'llari asoslab berilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается формирование профессиональной компетентности студентов при подготовке кадров в сфере горного дела, анализ термина «Компетентность», организация образовательного процесса на основе компетентности, способы применения технологии развития. Обосновано профессиональная компетентность при определении квалификации будущего специалиста в высших учебных заведениях.

SUMMARY. In this article, the formation of professional competence of students in the training of personnel in the field of mining, the analysis of the term "Competence", the organization of an educational process based on competence, ways of applying the technology of development of professional competence in determining the qualifications of a future specialist in higher educational institutions justified.

O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY-MADANIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA BLOG TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YO'LLARI

B.B.Yusupov – o'qituvchi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: adabiy ta'lim, ijtimoiy-madaniy kompetensiya, shaxs, ta'lim-tarbiya integratsiyasi, kompetentlik, blog texnologiyasi, turkiy xalqar adabiyoti, intellektual qobiliyat, texnologiya.

Ключевые слова: литературное образование, социокультурная компетентность, образовательная интеграция, компетентность, литература турецких народов, модернизация, интеллектуальная способность, технология.

Key words: literary education, socio-cultural competence, personality, educational integration, competence, blog technology, turkic folk literature, intellectual ability, technology.

Jamiyat rivojlanishining zamonaviy bosqichidagi o'ziga xos xususiyat inson faoliyatining turli sohalarida, xususan, ijtimoiy sohalarida jadal rivojlanayotgan innovatsion o'zgarishlardir. Jamiyat va davlat bugungi kunda insondan tez o'zgarib borayotgan davrda ijtimoiylashuvni, harakatning universal usullarini egallashni talab qilmoqda. Bu, asosiy kompetensiyalarning tasnifidan qat'i nazar, ko'pchilik olimlarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyaga hayotning turli sohalarida o'zaro ta'sirga tayyorlik qobiliyati, ijtimoiy moslashuv va harakatchanlik birligi sifatida katta e'tibor berish sabablaridan biridir.

Respublikamiz ta'lim sohasidagi innovatsiyalar umumiy o'rta ta'lim maktablarida shaxsning moslashish qobiliyatini rivojlantirish, uning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini ta'minlash usul va vositalarini topish dolzarbligini ko'rsatmoqda. Ijtimoiy-madaniy kompetensiya – bu shaxsga ijtimoiy me'yorlar va qoidalarga yetarli darajada rioya qilish imkonini beradigan ko'nikma yoki majburiyat nuqtayi nazaridan, avvalo, shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aks ettiradi. Ikkinchidan, bu shaxsning shaxslararo o'zaro ta'sir qilish usullariga egaligi hamdir. Uchinchidan esa, u bir nechta komponentlarni o'z ichiga oladi. To'rtinchidan, o'z maqsadi va butun jamiyat ehtiyojlari o'rtasidagi munosabatni hisobga olishni ham nazarda tutadi.

Ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning tuzilishi va mazmuni qarorlar qabul qilishda mas'ul bo'lish, umumiy qarorlar qabul qilishda ishtirok etish, maqsadlarni belgilash, natijalarni rejalashtirish, tahlil qilish va mulohaza yuritish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Shuningdek, o'z faoliyatini nazorat qilish layoqati; maqsadlarga erishish bilan bog'liq muammolarga e'tibor berish; qaror qabul qilish qobiliyati; boshqa odamlarning ehtiyojlarini eshitish, tushunish va hisobga olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. O'z his-tuyg'ularini nazorat qilish qobiliyati, boshqa odamni tushunishga e'tibor; hissiy sezgirlik, empatiya qobiliyati; odamlarning xatti-harakatlarini intuitiv bashorat qilish; nostandart va bahsli masalalar ustida ishlashga tayyorlik; maqsadga erishish uchun yangi va innovatsion g'oyalardan foydalanishga tayyorlik; umumiy muvaffaqiyatga erishish; qo'shma biznes uchun shaxsiy javobgarlik kabilar mazkur tarkibdan o'rin oladi.

Ijtimoiy-madaniy kompetensiya muayyan jamiyatdan tashqarida mavjud emas. Bu iqtisodiy va siyosiy hayotga, tarixiy va madaniy me'yorlarga, ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishga uzviy bog'liq. Ijtimoiy-madaniy kompetensiya nafaqat shaxsning ma'lum darajadagi ijtimoiylashuvi, balki madaniy va axborot resurslaridan

foydalangan holda muvaffaqiyatga erishish qobiliyatidir.

Psixologlar ijtimoiy-madaniy kompetensiyani quyidagi individual qobiliyatlarga ajratadilar:

- kommunikativ qobiliyat;
- ijtimoiy tadbirkorlik;
- umumiy huquqiy va iqtisodiy savodxonlik;
- jamiyatning yashirin xususiyatlarini tushunish qobiliyati;
- o'zini o'zi boshqarish qobiliyati (ijtimoiy ishonch);
- ijtimoiy rollar va shaxslararo munosabatlarni tushunish qobiliyati;
- uzoq muddatli hamkorlikni o'rnatish qobiliyati;
- o'z imijini boshqarish qobiliyati.

Ma'lumki, qozoq adabiyoti darslarining mazmuni, asosan, o'quvchi uchun rasmiy xarakterga ega. U o'z bilimlaridan foydalanish imkoniyatini ko'rmaydi. Shu bois bugungi kunda Internet imkoniyatlariga murojaat qilinganda mazkur muammoni bartaraf etishga e'tibor berish zarur.

Ijtimoiy-madaniy kompetensiya til, milliy madaniyat va xulq-atvor me'yorlari orqali namoyon bo'ladi. Til va madaniy xususiyat mavzu mazmuni rejasini boyitishga yordam beradi. Madaniyat o'zining turli yo'nalishlarida shaxsning shakllanishiga xizmat qiladi. Turkiy xalqlar adabiyotini o'rganish kognitiv, rivojlanish va tarbiyaviy jarayon bilan bog'liq.

Turkiy xalqar adabiyoti jamiyatdagi til, madaniyatni o'rganish vositasi sifatida o'quvchilarning shaxsiyatini rivojlantirishda shartli deb qaraladi. O'zbek, qozoq, turkman, qirg'iz, qoraqalpoq adabiyotini madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida egallash ijtimoiy-madaniy va sotsiologivistik bilimlarsiz mumkin emas.

O'quv jarayonida madaniyatlararo ma'lumotlardan foydalanish o'quvchilarning kognitiv faolligi, kommunikativ qobiliyatlari rivojlantiradi, shuningdek, ijobiy motivatsiyani ta'minlaydi.

Tadqiqot jarayonida global madaniyatlararo muloqot kontekstida asosiy bo'lgan ijtimoiy-madaniy kompetensiyaning tarkibiy qismlaridan biri innovatsion texnologiyalarga e'tibor qilindi. Aytish mumkinki, madaniyat va madaniyatlararo muloqot muammolariga ta'lim jarayonida global ta'lim maqsadlari sifatida taqdim etiladi. Biroq, bu masala jiddiy didaktik fikrlashni, ya'ni ijtimoiy-madaniy kompetensiyani shakllantirishda axborot texnologiyasidan foydalanishni taqozo etadi.

O'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirish samaradorligini oshirishda biz Web 2.0 blog texnologiyasidan foydalanishni taklif qildik. "Weblog" yoki

“blog” birinchi marta 1997-yilda Jorn Barger tomonidan ishlatilgan. 2001-yildan beri keng qo‘llanilmoqda va bugungi kunda keng tarqalgan. Birinchi blog keng omma uchun ochiq xatcho‘plar izohli ro‘yxati edi.

Blog texnologiyasi boshqa texnologiyalar bilan solishtirilganda juda ko‘p afzalliklarga ega, chunki u barcha turdagi ma‘lumotlarni birlashtiradi. Binobarin, blog boshqa rejaning vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini beradi.

O‘quvchilarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini samarali shakllantirish maqsadida o‘quv Internet-blog ishlab chiqildi. Bunda turkiy tillardagi mavjud bilimlarni yangisiga o‘tkazishni o‘rganildi, ijtimoiy-madaniy vaziyatlar va muammolar, qarama-qarshiliklarni ko‘rish, shu bilan birga, tilning tabiiy shaklini idrok etish imkoniyatidan keng foydalanildi.

Umumiy o‘rta ta‘limning davlat ta‘lim standarti kontekstida axborot texnologiyalaridan foydalanish ma‘lum bir axborot, aloqa va ta‘lim elementlari to‘plami shaklida ifodalanishi ta‘kidlangan. Binobarin, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda bloglash texnologiyalari usuli zamonaviy ta‘lim kontekstida qo‘yilgan asosiy maqsadlarga erishish vositalaridan biridir.

Blog texnologiyasi maktabning axborot-kommunikatsiya ta‘lim muhitini o‘qituvchining o‘zi faoliyatiga joriy etish misollaridan biridir. P.V.Sisoyev ta‘rifiga ko‘ra, blog texnologiyasi “Web 2.0 xizmatining texnologiyalaridan biri bo‘lib, shaxsiy sahifa yoki blog yaratishdir. U kundalik yoki jurnal shaklida taqdim etilishi mumkin bo‘lgan, og‘zaki taqdimotlarni yozib olish va efirga uzatish, blogga tashrif buyuruvchilar haqida fikr bildirish imkoniyatini ochadi” [5:115].

Odatda, blog uni yaratgan shaxs tomonidan boshqariladi. Blogning imkoniyatlari juda keng: bu yerda har qanday multimedia materialini (video, audio yozuvlar, illyustratsiyalar) joylashtirish, elektron matnni yuklash, shuningdek, kerakli Internet vositalariga tashqi havolalardan foydalanish mumkin. Bloglar sharhlar uchun ochiq va shaxsiy profil mehmonlari sahifa egasining faoliyati va muvaffaqiyatlari haqida o‘z taassurotlarini qoldirish imkonini beradi.

Bloglar chiziqli tuzilishga muvofiq tashkil etiladi. Bu borada S.V.Titova ta‘kidlaganidek, “Ular yaratish va tarmoqqa nashr qilish vaqti bo‘yicha tuzilgan. Hozirgi bosqichda bloglar ularning eng ommabop ijtimoiy xizmatlardan biri hisoblanadi, chunki u saytga tashrif buyuruvchilarga bir-biri bilan bevosita virtual muloqot qilish, qiziqish guruhlarida birlashish va bir-biri bilan umumiy narsalarni topish imkonini beradi” [4].

Fikrimizcha, bloglash texnologiyasidan didaktik maqsadlarda samarali foydalanish mumkin. T.Yu.Paveleva blog texnologiyasining asosiy afzalliklarini yoritib, ularning quyidagi didaktik xususiyatlarini tavsiflaydi:

- blogning barcha ishtirokchilar tomonidan sharhlanishi va tashrif buyurishi uchun ochiq;
 - blog mazmuni va tuzilishiga bevosita o‘zgartirishlar kiritish imkoniyati;
 - blog maydonidagi voqealar, nima bo‘layotgani haqida o‘z muallifining qarashlari, shaxsiy bahosini yoki fikrini ifodalash imkoniyati;
 - blogni kerakli multimedia kontenti bilan to‘ldirish imkoniyati: matn, illyustratsiya, video yoki audio yozuvlar orqali til malakasini oshirishga ijobiy ta‘sir qilish [1:10].

P.V.Sisoyevning tadqiqotida blog texnologiyasidan foydalanishning o‘ziga xosligi va samaradorligi ochib berilgan. Muallif tomonidan texnologiyaning quyidagi xususiyatlarini ko‘rsatiladi [5:111-118]:

1. *Blogging texnologiyasi ommaviyligi.* Internet-resursning ochiqligi tufayli blog foydalanuvchilari va mehmonlari dars davomida sinfda ham, darsdan tashqari ishlarda ham muloqotga, uy vazifasini bajarishda aloqa o‘rnatishlari va tizimga kirishlari mumkin. Blog orqali taqdim etilgan materialga qarab, leksik va grammatik

kompetensiyalarni, nutq faoliyatining barcha turlarini rivojlantirish, shuningdek, o‘quvchilarda kompyuter, ijtimoiy-madaniy va madaniyatlararo savodxonlikni shakllantirish mumkin.

2. *Blog texnologiyasining chiziqliligi.* Yuqorida ta‘kidlanganidek, bloglash texnologiyasi chiziqli tuzilishga muvofiq tashkil etilgan. Yopilgan blog postiga o‘zgartirish kiritib bo‘lmaydi. Shunga qaramay, o‘qituvchining sahifasida guruh topshirig‘ini bajargandan so‘ng, o‘quvchilar individual rivojlanish va o‘zgarishlar qilish uchun o‘z ustida ishlaydilar.

3. *Blog mazmunining muallifga bo‘ysunishi.* Hozirgi vaqtda pedagogikada individual yo‘naltirilgan o‘qitish usullarini ishlab chiqish yuqori baholanadi. O‘quvchilar o‘z fikrlarini bildirishlari, o‘z bloglarini shunga mos ravishda loyihalashlari mumkin. Ular didi va qiziqishlari doirasida sevimli mashg‘ulotlarida resurslar yaratish va bir vaqtning o‘zida muloqot qilish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu o‘quvchilar muloqot qilganda ijtimoiy-madaniy kompetensiyani shakllantirishni ta‘minlaydi, turli tillarda va ona tilida so‘zlashuvchilarning bloglariga tashrif buyurish imkoniyati madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun asos bo‘ladi.

Blog texnologiyasining ushbu didaktik xususiyatlariga asoslanib, nutq faoliyatining yozish va o‘qish kabi turlarini, real vaqtda onlayn ulanish funksiyasini tashkil qilish, shuningdek, nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin bo‘ladi. Ta‘kidlash joizki, turkiy xalqlar adabiyotini o‘qitishda keng qo‘llaniladigan Web 2.0 texnologiyalari ichida ilmiy metodik adabiyotlarda eng ko‘p tavsiflangan va muhokama qilingani blog texnologiyasidir.

Blog xabarlar hajmdagi tarkib yoki tarkibga qarab farqlanadi. Blog postlar turlarining tasnifi quyidagilardan iborat:

1. *Matnli blog posti.* Matnli xabarlar, asosan, matnli ma‘lumotlarga tayanadi. Matnlar, qoida tariqasida, uzunligi bo‘yicha qisqaroq va interaktiv o‘zaro ta‘sirga mos keladi. Ularni tanlash va buferga ko‘chirish yoki o‘zgartirishlarsiz matn muharririga o‘tkazish mumkin. Bundan tashqari, matnli xabarda tashqi Internet resurslariga interaktiv havolalarni ham o‘z ichiga olishi mumkin. Shuningdek, matn shakllari uchun saytdagi qidiruv maydoni, taqvimni o‘z ichiga oladi. Unga ko‘ra blog yozuvlarining ko‘rinishi, chastotasini kuzatish mumkin.

2. *Podkast.* Podkast – bu audio fayllar va multimedia resurslarini o‘z ichiga olgan xabar turi. Podkastlar, masalan, login va parol uchun interfaol maydonlarni, umumiy xususiyatlarga ko‘ra guruhlangan bir qator video va audio materiallarni, interaktiv pleyerlar va virtual aloqa uchun oynalarni, videolarni yuklab olish va o‘ynashni o‘z ichiga oladi.

3. *Fotoxabar.* Rasmlar va fotosuratlar blogda mavjud bo‘lgan eng keng tarqalgan manbalardan biridir. Fotosuratlar qisqacha sharhlar va tavsiflar qo‘shiladi va ular tarmoqqa yuklangan sana bo‘yicha guruhlangan bo‘ladi.

4. *Video xabar.* Videolar ham ko‘pincha blog tuzilishida ishlatiladi. Qoidaga ko‘ra, video xabarlar 1 dan 4–5 gacha video yozuvlarni taqdim etishi mumkin, shuningdek, yozma ko‘rsatmalar talab qilinadi. Video xabarlar ko‘rish uchun yozma topshiriqlar bilan birga tinglash ko‘nikmalarini samarali rivojlantiradi.

5. *Multimedia xabari.* Multimedia xabari ma‘lum bir xabarlar majmuasidir. Qoida tariqasida, ular topshiriqlarni bajarish uchun o‘qilishi kerak bo‘lgan matn, rasmlar va videolarni o‘z ichiga olishi mumkin. Multimedia xabarlaridan sinov uchun keng qamrovli trening sifatida foydalanish mumkin. Bloglash texnologiyasi ijtimoiy tarmoqning xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi, chunki u shaxsiy profillarni yaratish va turli manbalar orqali virtual muloqot qilish imkonini beradi.

Shuningdek, resursga kerakli o'quv materiallari va dasturlarini joylashtirish orqali pedagogik ssenariy vositalarini kiritish imkonini beradi. Bundan tashqari, blog yuritish texnologiyasi ham o'quvchilar uchun ochiq bo'lib qolmoqda. Masofaviy kirish sharoitida va ular saytga kirib, materiallar bilan nafaqat darsning o'zi, balki kechqurun uy vazifasini bajarish uchun ham tanishishlari mumkin.

Bloglash texnologiyalari, asosan nafaol nutq qobiliyatlariga ta'sir qilishga qaramay: o'qish va yozish, ayniqsa konferensiya shaklida onlayn xabarlar imkoniyatini tashkil qilishda so'zlash ko'nikmalariga juda oson moslashtirilishi mumkin.

Tadqiqotchilar sinfda nutq so'zlash uchun uchta turdagi bloglardan foydalanishni taklif qilishadi. Bular quyidagilar:

a) e'lonlar, uy vazifalari, darsga qo'shimchalar joylashtirilgan ajoyib veb-sahifa, o'quvchilarning lingvistik va madaniy bilimlarini kengaytiruvchi parchalar;

b) taraqqiyotni bevosita taqdim etish uchun qo'shma virtual aloqa zonasi;

d) individual topshiriqlarni bajarish va o'z sahifasini chet tilida tashkil qilish uchun shaxsiy blog [2:36].

Ko'rinadiki, har xil turdagi bloglar, avvalo, muloqot komponentiga e'tibor qaratib, o'quvchilarda ijtimoiy-madaniy kompetensiyani rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu o'rinda metodist N.Yusufjonova qayd etganidek, "Internetning ommalashishi, axborot hajmining o'tishi inson miyasining voqea-hodisalarni yuzaki, xatolik bilan qabul qilishi, tahlil qilmay o'zlashtirishiga olib kelgani, "kliplashgan ong" belgilarini yanada yuzaga chiqargani bois internetning bilimlarni yuzaki o'zlashtirilishiga sabab bo'lishini ham unutmaslik lozim" [3:129].

Blog turlariga muvofiq nutq ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. *O'qituvchi blogi.* Ushbu turdagi blog o'qituvchining shaxsiy maydoni bo'lib, u profilga tashrif buyuruvchi o'quvchilar uchun didaktik materiallar ishlab chiqishi va taklif qilishi mumkin. Bunga o'quv rejasi, joriy uy vazifalari, qo'shimcha ta'lim ma'lumotlari, o'qituvchi topshiriqni bajarish uchun tavsiya qiladigan manbalar va o'quv ko'nikmalarini mashq qilish uchun zarur resurslarga havolalar kirishi mumkin. Bundan tashqari, blog orqali o'qituvchi bilan darhol ulanishni o'rnatish uchun bu yerda Skype qo'ng'iroq tugmasi ham joylashtirilishi mumkin. Har qanday qiyinchiliklar yuzaga kelsa yoki materialni aniqlashtirish uchun o'quvchilar o'qituvchi bilan videokonferensiya o'rnatishlari va faqat chet tili orqali muloqot qilishlari mumkin. Bunda bir vaqtning o'zida o'zlarining til kompetensiyasini yaxshilash, shuningdek, kerakli materialni o'rganish imkoniyati kengayadi. Videokonferensiya 7-sinfda Sirojiddin Sayyid ijodini o'rganish misolida shoirning o'zini taklif qilish asosida ham uyushtirish mumkin. Bunda oldindan uchrashuv kuni, maqsadi, vazifalari, kutiladigan natijalar belgilanadi.

Adabiyotlar

1. Павельева Т.Ю. Методика развития умений письменной речи средствами социального сервиса блогов: автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Красноярск: 2013. – С. 10.
 2. Храмов П.Б., Брик С.А., Русак А.М., Суринов А.И. Основы web-технологий: курс лекций. – Москва: Интернет-Университет Информационных Технологий, 2013. – С. 36.
 3. Yusufjonova N.N. Turkiy xalq eposlarini qiyosiy-tipologik yondashuv asosida o'qitish texnologiyasi. Ped. fan. bo'y. fals. dok. (PhD) ... diss. – Toshkent: 2022. 129-6.
 4. Титова С.В. Как обогородить учебный процесс: сервисы Web 2.0 в преподавании иностранных языков [Электронный ресурс]. URL: <http://www.ug.ru/archive/25763> (дата обращения: 02.06.2017).
 5. Сысоев П.В. Блог-технология в обучении иностранному языку. // Язык и культура. 2013. № 4. – С. 115–127.
- REZYUME.** Maqolada adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirishda blog texnologiyalaridan foydalanish yo'llariga doir metodik muammo xususida so'z yuritiladi.

РЕЗЮМЕ. В статье представлена методическая проблема способов использования блог-технологий в формировании социокультурной компетентности студентов в процессе литературного образования.

SUMMARY. The article represents the methodical problem of ways to use blog technologies in the formation of socio-cultural competence of students in the process of literary education.

Masalan, shoir ijodiga ta'sir qilgan omillar, bugungi yoshlarning intilishlari, o'zbek she'riyatining bugungi kundagi yutuqlari haqida savollar berish mumkin. O'quv dasturidagi "Vatan desam", "Bu – bizning uyimiz" she'rlari yozilishiga sabab bo'lgan omillar haqida qiziqishlarini bildirishlari mumkin.

2. *O'quvchilarning shaxsiy bloglari.* O'quvchilarning shaxsiy bloglarini yaratish va yuritish til ko'nikmalarini rivojlantirishning yana bir samarali usulidir.

O'z blogining bir qismi sifatida o'quvchilar o'zlari yaratgan videolarni yuklashlari, uy vazifasini bajarish, hayotiy faoliyatining xususiyatlarini ochib beradigan matnlar tuzish va joylashtirishi mumkin. Interaktiv veb-konferensiya tugmalaridan foydalanib, o'quvchilar guruh topshiriqlarini bajarish uchun onlayn ulanishlari mumkin. Bunga misol tariqasida 9-sinfda Alisher Navoiyning "Xamsa" asaridan berilgan "Saddi Iskandariy" dostonini o'rganish yuzasidan bloglar tashkil etishni ko'rsatish mumkin. O'quvchilarga asar sujetidagi butun insoniyat uchun ahamiyatga ega bo'lgan g'oya bo'yicha internet muhokama o'tkaziladi. Asardagi sad (devor), ya'juj-ma'juj, it kattaligidagi chumolisimon hayvonlar obrazlariga singdirilgan ma'no ustida ishlash orqali ulardagi ramziylik mohiyati ochiladi.

3. *O'quv guruhi blogi.* O'quv guruhi blogi – bu bir sinf o'quvchilarini birlashtirgan jamoa bo'lib, o'qituvchi guruh muhokamalarini tashkil qilishi, ta'limning bajarilishini nazorat qilishi, loyihalar, o'quvchilarning o'zlari ishtirokida videokonferensiyalar tashkil etish va o'tkazishi mumkin. O'quv guruhi blogi badiiy asar tahliliga doir umumlashtiruvchi darslar misolida tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Jumladan, adabiy asarda ilgari surilgan g'oylarni o'zlashtirish, bu haqda shaxsiy qarashlarini ifodalash bo'yicha bloglar samaralidir. Bunda bir qancha maktablarning o'quvchilari jamoasi hamkorligiga tayaniladi.

Umuman olganda, blog texnologiyalaridan foydalangan holda o'quvchilarda har xil turdagi bloglar, ayniqsa, o'qituvchi blogi, o'quvchilarning shaxsiy blogini yaratish va faoliyat yuritish orqali o'quv guruhini tashkil etish mumkinligi aniqlandi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ilmiy tadqiqot ishimiz doirasida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirishda, avvalo, muloqot madaniyatining quyidagi qirralari shakllantirilishi zaruratini aniqladik:

- o'quvchilar va pedagoglar o'rtasidagi o'zaro muomala madaniyati;
- o'quvchilar o'rtasidagi muomala madaniyati;
- ijtimoiy foydali mehnat jarayonidagi munosabatlar;
- mashg'ulotlar jarayonidagi munosabatlar;
- o'quvchilarning muomala madaniyati;
- o'quvchilarning axborot texnologiyalari bilan muloqot madaniyati.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI RITORIKA BILAN TANISHTIRISHNING AHAMIYATI

X.Shamuratova – *assistent o'qituvchi*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: ritorika, muloqot, notiqlik, tafakkur, qobiliyat, xulq-atvor.

Ключевые слова: риторика, общение, красноречие, мышление, способность, поведение.

Key words: rhetoric, communication, eloquence, thinking, ability, behavior.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"dagi PF-5847-sonli farmonida bilimning mustahkam poydevoriga ega bo'lish, ijodiy va tanqidiy fikrlashlarini hamda notiqlik qobiliyatlarini rivojlantirish, hamkorlik qobiliyatlari va qiziqishlarini kuchaytirish masalasi bo'yicha maktabgacha ta'limni innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish, bolaning qiziqishi, uning xohish va istaklari, ehtiyoji, imkoniyatlariga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda [1].

S.I.Gindin "ritorika" atamasiga ikkita ma'no berishni taklif qiladi – tor, ya'ni qisqa hamda keng ta'rifdagi ma'no. Tor ma'noda, bu notiqlik, keng ma'noda, ritorika ob'ekti oldindan tanlangan ta'sirni amalga oshirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladigan har qanday notiqlik aloqasi bo'lishi mumkin (har bir janr uchun). Boshqacha qilib aytganda, ritorika samarali muloqot sharoitlari va shakllari haqidagi fandir [5:364].

Rus olimi V.I.Annushkinning fikricha, ritorika notiqlikning ob'ektiv qonunlari va qoidalarini o'rganadigan fundamental fan, har qanday ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarish va tashkil etish vositasidir [2:87-90].

A.K.Mixalskaya zamonaviy ritorikani "muvofig, ta'sir qiluvchi va uyg'unlashtiruvchi notiqlik nazariyasi va mahorati" deb ta'riflaydi. "...Maqsadli va uyg'un notiqlik ta'sirchan notqlikdir" deydi olim [8:92-93].

Ritorika adabiyotning ajralmas qismidir, bu haqda zamonaviy tadqiqotchilar – filologlar V.I.Annushkin, S.F.Ivanova, A.K.Mixalskaya, Yu.V.Rojdestvenskiy va boshqalar turlicha fikrlar yuritishgan. Ularning fikricha, adabiyot bitta, uni qismlarga bo'lib bo'lmaydi, shuning uchun uni barcha notiqlik fanlari birligida tushunish kerak. Ritorikani turli hayotiy vaziyatlarda notiqlik madaniyati va fikrlash faoliyatini o'rgatuvchi fan sifatida tushunish uning tafakkur va notiqlik rivojlanishi o'rtasidagi dialektik munosabatni ta'minlovchi fan sifatidagi reytingini oshiradi. Notiqlik tafakkur madaniyatini tarbiyalash – notqlikda o'z fikrini ifodalay olish, fikrning aniq ma'nosini ifodalovchi so'z yoki iborani topa bilishni o'z ichiga oladi.

Professor V.A.Annushkin, ritorikani – shaxsning notiqlik tarbiyasi haqidagi ta'limoti deb ta'kidlagan. "Insonni tarbiyalash uning notiqlik san'atini tarbiyalash, muloqot qilishga, fikr va his-tuyg'ularini ifoda etishga o'rgatish demakdir. Ritorikani o'rgatish og'zaki va yozma shakllarda kundalik va ish notqligini, dialoglarning asosiy turlarini, bahs va munozaralarni o'tkazishning to'g'ri usullarini, notiqlik notqligini o'z ichiga olishi kerak ...Ritorika o'rgatish jiddiy va qiziqarli ish bo'lib, unda ongni tarbiyalash, so'z boyligini boyitish, talaffuzni aniqlashtirish kerak..." [2:87-90].

Olib borilgan nazariy tahlillarga asoslanib, biz ushbu tadqiqotda ritorikani insonning notiqlik san'ati tarbiyasi, notiqlik madaniyatini oshirishdan iborat bo'lgan samarali kommunikativ ta'sir va o'zaro ta'sirning shartlari va shakllari haqida so'z yuritiladi.

Ritorika notiqlik qobiliyatini rivojlantirish muammosi bilan chambarchas bog'liq. Bu muammoni hal qilishdan muhimroq narsa yo'q. Shuning uchun, juda erta yoshdan boshlab, bola bilan shug'ullanish kerak. Muloqotni hisoblash, o'qish, yozish kabi o'rganish mumkin. L.S.Vigotskiy shunday deb yozgan edi: "Agar til – ong kabi qadimiy bo'lsa, til – amaliy bo'lsa, boshqa odamlar uchun

mavjud bo'lsa... ong..., demak, uning rivojlanishida bir fikr emas, balki butun ongning rivojlanishi ham so'zning rivojlanishi bilan bog'liqligi aniq. Darhaqiqat, so'z individual funksiyalarda emas, balki butun ongda markaziy rol o'ynaydi. So'z ong bilan bog'liq bo'lib, kichik dunyo kattaga, tirik hujayra organizmga, atom kosmosga bo'lganidek... Ma'noli so'z inson ongining mikrokosmosidir..." [4:361].

Notiqlikning samarali ta'siri haqidagi fan sifatida ritorikaning psixologik asosini inson notiqlik faoliyati tashkil etadi. «Notiqlik faoliyati, deydi A.A.Leontev, - bu muloqot uchun notiqlikning ixtisoslashgan alohida qo'llanilishi va shu ma'noda – muloqot faoliyatining bir holatidir». Biroq, psixologik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, notiqlik faoliyati muloqot doirasi bilan chegaralanmaydi. Aksariyat psixologlar notiqlikni yaxlit faoliyat akti sifatida (agar u boshqa faoliyat turlari tomonidan amalga oshirilmaydigan o'ziga xos motivatsiyaga ega bo'lsa) yoki notqlikdan tashqari faoliyatga kiritilgan notiqlik harakati sifatida ko'rib chiqadilar. Shu ma'noda, A.A.Leontev notiqlikni qobiliyatlarni namoyon qiluvchi faoliyat turlariga va birinchi navbatda, kognitiv faoliyatga kiritilganligini ta'kidlaydi [7:56].

Notiqlik harakatining o'ziga xosligi, N.A.Bezmenovanning fikricha, quyidagicha tuzilgan:

1. Notiqlik qobiliyati – o'z xususiyatlariga ega, kommunikativ va har doimo tushunilishi, talqin qilinishi mumkin.

2. Notiqlik harakati ishora tizimi elementlari yordamida amalga oshiriladi.

3. Notiqlik qobiliyati boshqa harakat turlari bilan o'zaro munosabatda amalga oshiriladi.

4. Notiqlik qobiliyati kognitiv funksiyani bajaradi, uni rejalashtirish va amalga oshirish jarayonida ma'lum aqliy va baholash jarayonlari sodir bo'ladi [3:116-133].

Notiqlik qobiliyati bir qator tarkibiy qismlardan iborat: notiqlik hodisasining o'zi, ma'lum bir niyatni ifodalash harakati, fikrni ifodalash harakatini amalga oshirish shartlari, ushbu harakatni amalga oshirish oqibatlar. Bu jarayonlar ritorika asosida ham yotadi, uning o'zagi fikrdan so'zgacha bo'lgan yo'l bo'lib, bir qator bosqichlardan iborat:

1) ixtiro – notiqlik mazmunini ixtiro qilish, tushunish va fikrlash qobiliyati;

2) dispozitsiya – ixtironing joylashuvi, notiqlikning tuzilishi, tarkibi;

3) talaffuz – notiqlikni og'zaki shakllantirish;

4) xotira – notiqlikni yodlash;

5) harakat – notiqlik so'zlash.

Ritorikaning predmeti, shuningdek, debat san'ati bilan bog'liq bo'lgan argumentatsiya nazariyasi, notiqlik xatti-harakatlari haqidagi bilimlar bilan bog'liq bo'lib, bu ham samarali muloqot jarayoni uchun muhimdir. Ritorikada insonparvarlik bilimlari sohasi sifatida notiqlik xulq-atvor qonuniyatlari va tamoyillari ishlab chiqilgan, ulardan foydalanishning amaliy imkoniyatlari bayon etilgan. Notiqlik-tafakkur xulq-atvori psixologiyada ijtimoiy faoliyatning alohida turi sifatida tavsiflanadi. I.A.Zimnyaya notiqlik xulq-atvorni ijtimoiy rivojlangan vositalar (til) va odamlarning bir-biri bilan muloqotida fikrni shakllantirish va shakllantirish usuli (notiqlik) bilan tashkil etilgan maqsadli, motivatsiyalangan, xabarni qabul qilish va berishning faol jarayoni deb ta'riflaydi. Notiqlik san'ati xulq-atvori qoidalariga birlashtirilgan ritorika, ya'ni ritorik ideal haqida umumiy tushunchalar beradi. Ritorik ideal – bu

“umumiy qolip, amal qilinadigan notiqlik hatti-harakati ideali”. Ritorik ideal “o’zining asosiy belgilariga ko’ra ma’lum bir madaniyatda tarixan rivojlangan... go’zallik haqidagi umumiy g’oyalarga mos keladi” [6:383]. Ritorik ideal kategoriyasi ritorik bilimlarni nafaqat notiqlikni o’zlashtirish, balki kommunikativ va notiqlik muammolarini hal qilish usuli sifatida emas, balki yuqori darajadagi hodisalarni tushunish usuli sifatida ham ko’rib chiqishga imkon beradi.

Demak, ritorikaning psixologik jihatida so’zlovchi va tinglovchilar o’rtasidagi o’zaro ta’sir mexanizmi, so’zlovchining xatti-harakati va tayyorgarligiga qo’yiladigan talablar yotadi. Notiqlik san’atining ritorik modeli yettita qoida bilan yaratilgan:

1. Kim gapirayapti? - ma’ruzachining shaxsiyatini bilish (uning imkoniyatlarini tushunish va baholashga yordam beradi, harakatlar xarakterini bashorat qiladi).

2. U kim bilan gaplashyapti? - tinglovchini hisobga olish (u bayonotni qanday qabul qiladi va baholaydi).

3. Qanday sharoitlarda? - notiqlik sharoitlarini baholash.

4. U nima deydi? - bayonot mazmunini, uni tashkil etishni, ma’ruzachi pozitsiyasining tuzilishini baholash.

5. Nima uchun? - bayonotdan maqsad nima.

6. Fikr qanday ifodalanadi? - notiqlik qobiliyatlarini baholash, tilni bilish, noverbal vositalar va boshqalar.

7. Notiqlikning natijasi? - individning javob shaklida bo’ladigan fikr-mulohazalari, dialogdagi replika va boshqalar.

Adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5847-son Farmoni.

2. Аннушкин В.И. Риторика и риторическая культура: Как они восстанавливаются в России? / В.И.Аннушкин // Мир русского слова. 2001. №3. –С.87-90.

3. Безменова Н.А. Речевое воздействие как риторическая проблема / Н.А.Безменова // Проблемы эффективности речевой коммуникации. –М.: ИНИОН, 1989. –С.116-133.

4. Выготский Л.С. Проблемы общей психологии / Л.С.Выготский // Собр. соч.: в 6-ти т. Т.2.; под ред. В.В.Давыдова –М.: «Педагогика», 1982. –С. 504.

5. Гиндин С.А. Риторика и проблемы структуры текста / С.А.Гиндин // Общая риторика / Ж.Дюбуа [и др.]; пер. с фр. Е.Э.Разлоговой, Б.П.Нарумова. –М.: «Прогресс», 1986. –С. 355-366.

6. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. для вузов / И.А.Зимняя. –М.: «Логос», 2005. –С. 383.

7. Леонтьев А.А. Исследования детской речи / А.А.Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. –М.: «Наука», 1974. –С. 312-317.

8. Михальская А.К. Риторика. Культура речи. Ораторское искусство. –М.: 2024.

REZYUME. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni ritorika bilan tanishtirish bo’yicha chet el olimlarining fikrlari talqilangan.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируются мнения зарубежных ученых об ознакомлении детей дошкольного возраста с риторикой.

SUMMARY. The article analyzes the opinions of foreign scientists on introducing rhetoric to preschool children.

“TABIATSHUNOSLIK VA UNI O’QITISH METODIKASI” FANI “QUYOSH SISTEMASI, SAYYORALAR” MAVZUSINI INTERFAOL METODLAR VOSITASIDA O’RGANISH ORQALI TALABALARNI MA’NAVY FAOLIYATGA METODIK TAYYORLASH

N.Shodiyev – pedagogika fanlari doktori, professor

D.Nabiyeva – assistent o’qituvchi

O’zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti

R.Shadiyev – falsafa fanlari bo’yicha falsafa doktori, professor

Nanjung Normal universiteti, Xitoy

Tayanch so’zlar: ta’lim jarayoni, ulug’ allomalar va mutafakkirlar merosi, metodika, interfaol ta’lim metodlari, Quyosh tizimi, Ekzo Quyosh tizimi, akademiya, rasadxona, “Zij”, “Samarqand” sayyorasi.

Ключевые слова: образовательный процесс, наследие великих учёных и мыслителей, методика, интерактивные методы обучения, Солнечная система, Экзо Солнечная система, академия, обсерватория, “Зидж”, планета “Самарканд”.

Key words: educational process, heritage of great scholars and thinkers, methodology, interactive educational methods, Solar system, Exo Solar system, academy, observatory, “Zij”, “Samarkand” planet.

Mashg’ulot maqsadi: Ulug’ allomalarimiz hamda mustaqillik yillarida osmon sferasi jismlarini o’rganish bo’yicha erishgan tengi yo’q yutuqlarimizni, ta’limni kasbiy-pedagogik yo’naltirilganligi asosida, ta’lim jarayoniga singdirish orqali talabalarni ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlash imkoniyatlarini va ularni pedagogik amaliyotga joriy etishini yoritib berishdan iborat.

Ritorika o’qitish metodikasi uchun til qobiliyati, notiqlik mahorati, kommunikativ notiqlik malakasi kabi tushunchalarga ta’rif berish muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ritorikani o’rgatish jarayonida o’qituvchi nafaqat bolaning notiqlikni rivojlantiradi, balki tarbiyaviy ishlarni olib boradi, bilish qobiliyatini rivojlantiradi, axloqiy fazilatlarini, estetik g’oyalarni shakllantiradi. Axloqiy asosga urg’u maktabgacha ritorikadagi sinflarni ajratib turadi, uning asosiy vazifasi samarali muloqotdir, maqsad notiqlikni rivojlantirish bo’yicha an’anaviy sinflardan kelishuvga erishishdir. Bolalarni o’zaro munosabatlar asosida suhbatdoshni hurmat qilishga, uning nuqtai nazarini tushunishga o’rgatish kerak.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida ritorikani o’qitishni tashkil etishning eng muhim shakli bu maxsus sinflar bo’lib, ularning turi yetakchi vazifaga, dastur mazmuniga, ta’lim bosqichiga, didaktik maqsadlarga va boshqalarga bog’liq. Maxsus tashkil etilgan mashg’ulotlardan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalarni ritorik tarbiyalash vositalariga quyidagilar kiradi: bolalar va kattalar bilan muloqot qilish, atrofdagi notiqlik muhiti, jamiyatning madaniy merosi - san’at, musiqa, badiiy adabiyot, asarlarning paydo bo’lish tarixi bilan tanishish. til, so’zlar va boshqalar.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarni ritorika bilan tanishtirish katta tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ahamiyatga ega.

tavsiyalarni beradi, so'ngra talabalar Quyosh sistemasi, uning ichki (Merkuriy, Venera, Yer, Mars) va tashqi (Yupiter, Saturn, Uran, Neptun) hamda Pluton sayyoralarining xususiyatlari; Quyosh, Oy va sayyoralarning ko'zga ko'rinadigan harakatlari; sayyoralarning tuzilishi, ular yuzalaridagi kraterlar, botiqlar, atmosfera va uning tarkibi hamda ma'lumotlar bilan tanishtiriladi; Osmon sferasi jismlar holatlarini yanada aniqlashtirish bo'yicha yaratilgan asboblarni Ahmad Farg'oni, Mirzo Ulug'bek tomonidan yaratilgan asboblarni va observatoriyalarga o'rnatilishi, "Ziji jadidi Ko'ragoniy" jadvalini yaratilishi; Mirzo Ulug'bek bunyod etgan Samarqand rasadxonasida olingan ilmiy natijalarni..." dunyo miqyosida bu qadar shuhrat qozonishida uning bobosi sohibqiron Amir Temurning roli nihoyatda katta bo'lganligi [1:36] to'g'risida ma'lumotlar beriladi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Fanlar akademiyasi Astronomiya instituti Maydanak rasadxona ilmiy xodimlari - Ulug'bek vorislari tomonidan hozirgacha fanda no'malum bo'lgan kichik sayyorani kashf qilinishi va unga "Samarqand" nomini berilishi hamda mazkur rasadxona Quyosh sistemasidan tashqari Ekzo sayyoralar soni ko'paytirishga hamda ona sayyoramizga o'xshash sayyoralarni, ulardagi taxmin qilinayotgan hayot belgilarini topishga imkon beradigan robot-teliskop yordamida kuzatish ishlari boshlab yuborilganligi to'g'risida ma'lumot beriladi [4].

G'arb ilmiy jamoatchiligi Movarounnahrlik allomalar va mutafakkirlar (Muso Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Ahmad Farg'oni, Mirzo Ulug'bek va b.q.) ilmiy jasorati, yorqin dahosi tengsiz shon-shuhrat bilan asl holda qabul qilgan va unga haqli ravishda tan bergan. Jumladan, turli zamonlarda yashab o'tgan besh buyuk astronom (Ptolemey, Mirzo Ulug'bek, Tixo Brage, Jon Batist Richchioli, Vilgelm to'rtinchi)ni ramziy holatda birlashtirgan atqli polyak astronom olimi Yan Geveley o'zi yasagan gravyuryalaridan birida Mirzo Ulug'bek siymosi astronomiya ma'budasi Uraniyaning o'ng yonginasidan joy olgani ko'rsatiladi [3].

Mashg'ulotni samarali o'tkazishda test, kichik guruhlarda ishlash, savol-javob, qora quti, beshinchisi ortiqcha, grafikli organayzer, "Keys stadi" texnologiyasi asqotadi.

Mashg'ulotning borishi.

I. *Kichik guruhlarda ishlash* metodi yordamida "Quyosh tizimi. Sayyoralar..." bilan bog'liq bilimlarni o'zlashtirishga erishish. Ushbu maqsadda ma'naviy yo'naltirilgan mavzu matni mantiqiy tugallangan 6 qismga ajratiladi va ular oldindan tayyorlanib guruhga bo'lingan kichik guruh a'zolariga beriladi.

Talabalarga taqdim etilgan materialni o'rganish har bir guruh a'zolari o'rtasida muhokama qilishga ajratilgan vaqt tugashi bilan mazkur guruh a'zolaridan bir talaba navbati bilan ma'ruzachi (o'qituvchi) rolini bajarib, o'ziga tegishli o'quv materialini matnini aytib beradi.

Mashg'ulotga ajratilgan vaqt doirasida mavzu materialini talabalar o'zlashtirishi uchun 6 ta kichik guruhlarining tinglashi uchun vaqt ajratiladi va u o'qituvchi tomonidan boshqarib borilishini yoddan chiqarmaclik kerak.

II. *Savol-javob* metodi asosida suhbat tashkil qilish.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga Quyosh, Oy, Sayyora, Yulduzlarni o'rganish bo'yicha O'rta Osiyo allomalari va mutafakkirlari erishgan yutuqni, barpo etgan rasadxonalari, yaratgan Yevropa fani rivojiga qo'shgan hissalarini; mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Astronomiya instituti olimlarining Maydanak observatoriyasida hanuzgacha fanga ma'lum

bo'lmagan kichik sayyora "Samarqand"ni kashf qilinishi va b.q. bilan bog'liq savollar asosida o'tkaziladigan suhbat.

Quyosh sistemasi tashqarisida Ekzo Quyosh sayyoralar aniqlanganligi, ularning soni 300 dan ortib ketganligi, ularda ham ona sayyoramizga o'xshash hayot borligini topishda robot-teliskop bilan jihozlangan Maydanak observatoriyasida kuzatishlar olib borish imkoniyati mavjudligiga talabalar diqqatiga jalb qilinadi [4].

III. *"Qora quti"* interfaol metodi yordamida talabalar - bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari mazkur mavzu bo'yicha o'rgangan bilimlarni mustahkamlashlari uchun quyidagi harakatlarni amalga oshirishni ko'zda tutadi.

Ushbu interfaol metodda ta'lim jarayonini tashkil etish uchun toliblar juftlikka birlashadilar va ularga O'rta Osiyo allomalari va mutafakkirlarining yozib qoldirgan boy ma'naviy merosini "Kartochkalar metodi" interfaol metod yordamida kartochkalarga qayd etish vazifasi yuklanadi.

Kafedra o'qituvchisi bergan topshiriqlarni juftliklar tomonidan qanday bajarilganligini tekshirib, ularni to'g'ri bajarilgan juftliklardan birinigina o'qituvchi rolini bajarishni taklif qiladi va u yozuv taxtasiga Movarounnahrlik allomalar va mutafakkirlarni bunyod etgan rasadxonalari (Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oni, Abu Rayxon Beruniy, Mirzo Ulug'bek), "Zij" tuzganlar hamda ularga sharh yozganlar (Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oni, Abu Rayxon Beruniy).

IV. *"Beshinchisi ortiqcha"* metodi yordamida o'rganilgan bilimlarni mustahkamlash. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga mavzu matni bo'yicha quyidagi vazifalarni bajarish topshiriladi: Ulug' allomalarimiz va mutafakkirlarimiz qo'llagan asbob-uskunalar va mavzu matnini o'rganish va mustahkamlash uchun ishlatiladigan tushunchalar ro'yxatidan mavzuga bog'liq bo'lmaganlarni aniqlash va ro'yxatdan chiqarish bo'yicha harakatingizni mohiyatini izohlab bering. Jumladan, Quyosh sistemasini o'rganishda qo'llanilgan asbob-uskunalar (Astrulob, Quyosh soati, nilomer, yulduzlar gulobusi, sekstant); Quyosh toji, Quyosh yillik harakati, osmon yoritgichlari harakatlari traektoriyalari ellips shaklida bo'lishi, geosentrizm, oyda krater va botiqlar; Quyosh sistemasining tashqi guruhiga kiruvchi (Yupiter, Saturn, Pluton, Uran, Neptun); magnit maydoni bor sayyoralar (Merkuriy, Mars, Saturn, Yer, Yupiter); Yulduzlari bor sayyoralar (Mars, Saturn, Uran, Neptun, Yer, Yupiter); va h.k.

V. Grafikli organayzerlar texnikasi (klaster) metodi yordamida o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlashga kirishishdan oldin, keyingi yillarda yangi sayyora "Samarqand"ni Mirzo Ulug'bek vorislari tomonidan kashf etilishi, mamlakatimizda astronomiya fani jahon andozalari darajasiga ko'tarilganligi, ma'naviyatimiz rivojiga katta e'tibor qaratilayotganligi, shu bilan birga bunda ulug' ajdodlarimizning boy merosining o'rni katta ekanligini alohida ta'kidlash asqotadi.

Mirzo Ulug'bek ma'naviy merosi "Ziji jadidi Ko'ragoniy"ning dunyoviy ahamiyatga ega bo'lishida nafaqat shoir Sakkokiy qasidalari, Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida Mirzo Ulug'bekka bag'ishlab bitilgan quyidagi misralar:

Temirxon naslidin Sulton Ulug'bek
Ki olam ko'rmadi sulton oningdek
Aning abnoy jinsi bo'ldi barbod
Ki davr ahli biri uni aylamas yod.
Valek ul ilm sari topti chun dast
Ko'zi oldunda bo'ldi osmon past.
Rasadxonakim bog'latish zebi jahondur
Jahon ichra bir osmondur.

Bilib buni navilmi osmonu
Ki, andin yozdi “Ziji Ko‘ragoniy”
Qiyomatg‘a deguncha ahli ayyom
Yozarlar aning ahkomidin ahkom [6].

Shuningdek, akademik T.N.Qoriniyoziyning “Ulug‘bekning Samarqand astronomiya maktabi” monografiyasi [9], balki Ovrupalik sharqshunos olimlar Jon Grivs, Tomas Xayd, Farangistonlik olimlar ota-bola Sediylar, Gurjuston shohi Baxting VI va b.q. xizmati katta.

Quyosh sistemasi va sayyoralarning o‘rganish bo‘yicha boy fanimiz tarixida Mirzo Ulug‘bek ilmiy tashkilotining ikkita nomi qolgan. Birinchisi Farangistonlik faylasuf va yozuvchi Volter bo‘lib, u Mirzo Ulug‘bek ilmiy tashkilotini “Ulug‘bekning Samarqand akademiyasi” deb atagan. Unda fanning turli sohalarini bo‘yicha matematik, astronom, faylasuf, tarixchilar va b.q. ilmiy izlanishlar olib borishganlar, rasadxonaga kadrlar tayyorlab berilgan, o‘z davrining oliy o‘quv yurti bo‘lgan madrasa astronomik kuzatish natijalariga matematik ishlov beruvchi hisobdonlar (hisoblash markazi), boy kutubxona bo‘lgan, ya‘ni akademiya deb atash uchun zarur barcha sharoit mavjud bo‘lgan.

Sho‘rolar hokimiyati davrida nashr qilingan akademik T.N.Qori Niyoziyning monografiyasida Mirzo

Ulug‘bekning ilmiy tashkilotiga “Ulug‘bekning Samarqand astronomiya maktabi” deb nom berilgan. Ushbu nomni davr talabi, sho‘rolar davri mafkurasini ta‘sir deb qarash joiz.

Mustaqillik yillarida osmon jismlarini o‘rganishga e‘tibor kuchayib, O‘zbekiston milliy universiteti, Andijon va Samarqand davlat universitetlarida bakalavr va magistrlar tayyorlash boshlab yuborildi, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Astronomiya instituti ilmiy-tadqiqot bazasi bo‘lmish Maydanak observatoriyasida o‘rnatilgan astronomik raqamli foto kamera yordamida hozirgacha fanda ma‘lum bo‘lmagan kichik sayyora “Samarqand” kashf etildi.

Mazkur mavzu bo‘yicha akademik guruh talabalari guruhlariga bo‘linadilar va ularga belgilangan vaqt ichida mavzu bo‘yicha o‘zlashtirgan tushunchalarni qog‘ozga yozish vazifasi topshiriladi. Fikrlar so‘ngida guruh a‘zolari tushunchalarni mantiqiy jihatdan bir-biri bilan birlashtiradi (1-rasm).

VI. *Keys bayoni.* Mirzo Ulug‘bek “Ziji jadidi Ko‘ragoniy”ning dunyoviy ahamiyatga ega bo‘lishini talabalar tomonidan namoyon qilinishi ularning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlashi va bilish qobiliyatlarini rivojlantirish kabi ma‘naviy fazilatlarini tarkib topishiga xizmat qiladi.

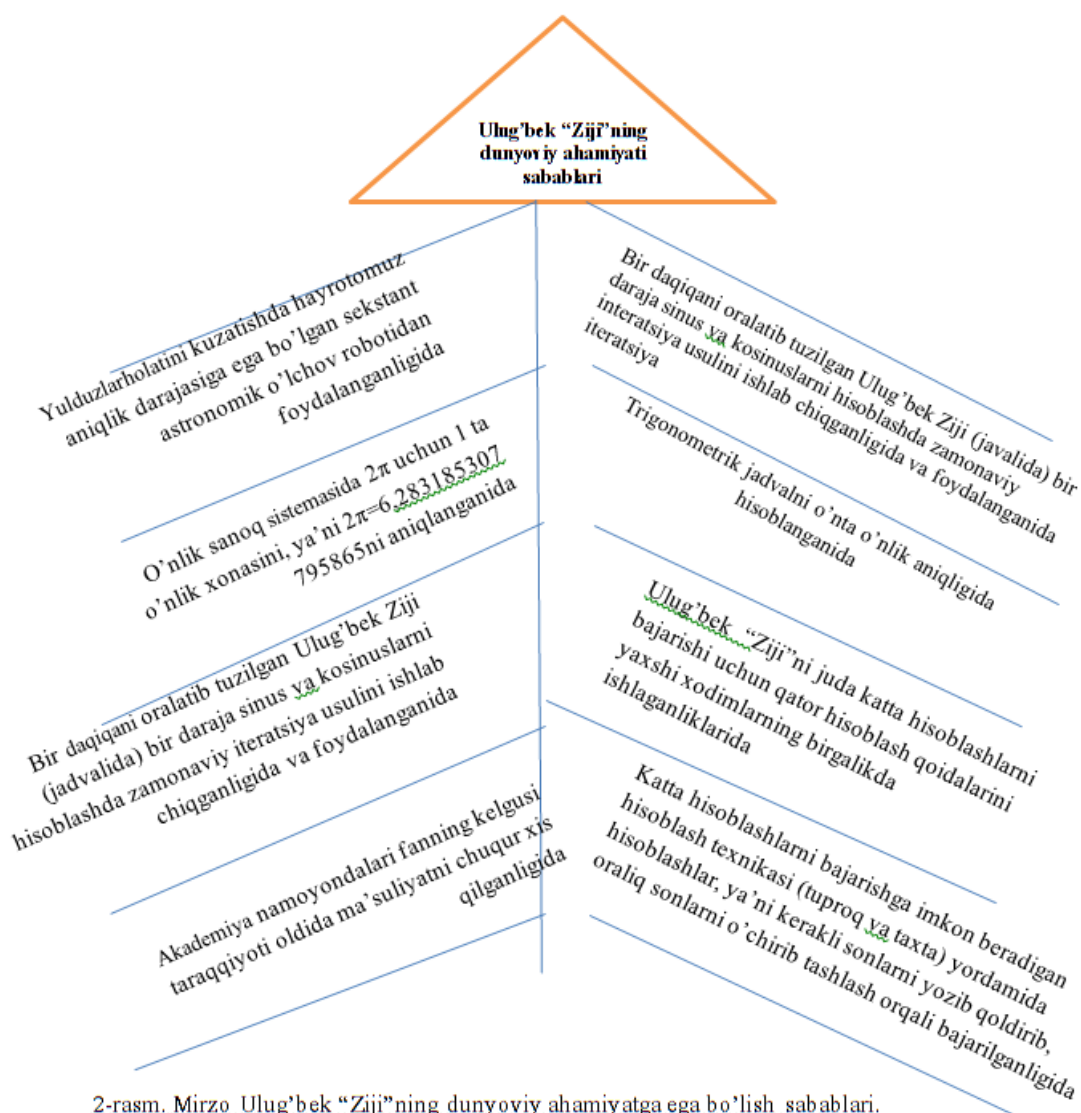
1-rasm. Osmon jismlarini o‘rganishni rivojlanish klasteri.

VI. *Keys bayoni.* Mirzo Ulug‘bek “Ziji jadidi Ko‘ragoniy”ning dunyoviy ahamiyatga ega bo‘lishini talabalar tomonidan namoyon qilinish ularning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlashi va bilish qobiliyatlarini rivojlantirish kabi ma‘naviy fazilatlarini tarkib topishiga xizmat qiladi.

Keys topshirig‘i. Mirzo Ulug‘bek “Ziji jadidi Ko‘ragoniy”ning dunyoviy ahamiyatga molik bo‘lish sabablarini “Baliq skeleti” grafik organayzerida ifodalang (2-rasm).

Keys yechimi:

Yuqorida bayon qilinganlardan ko‘rinadiki, interfaol ta‘lim metodlari nafaqat buyuk qomusiy olimlarimizning osmon jismlarini o‘rganish bo‘yicha bizga qoldirgan boy merosi bilan, balki mustaqil O‘zbekiston olimlarining Ekzo Quyosh tizimini tadqiq qilishga ham yetarli salohiyati mavjudligini talabalarga ko‘rsatish orqali o‘zliklarini anglashlariga keng imkoniyat yaratadi.

2-rasm. Mirzo Ulug'bek "Ziji"ning dunyoviy ahamiyatga ega bo'lish sabablari.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning "O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojida roli va ahamiyati" mavzusidagi Xalqaro Konferensiyaning ochilish marosimida nutqini oliy ta'lim muassasasida o'rganish bo'yicha o'quv q'llanma. -T.: 2014. 66-b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. -T.: «Ma'naviyat», 2008. 176-b.
3. Abdurahmonov A. Ulug'bek akademiyasi. - T.: «Qomus Bosh tahririyat», 1998. 276-b.
4. Egamberdiyev Sh. Inson tole yulduzlarini izlab . //«Tafakkur», 2011, №1, 4-14- b.
5. Ma'naviyat yulduzlari. -T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2011. 368-b.
6. Alisher Navoiy. «Farhod va Shirin» asari bayoni bilan. -T.: «G'afur G'ulom», 1990. 347-b.
7. Сирожидинов Е.Х., Матвиевская Г.П. Ал-Хоразми выдающийся математик и астроном средневековья. -М.: «Просвещение». 1983. -С.79.
8. Sharipov D. va b.q. Tabiatshunos va uni o'qitish metodikasi. -T.: «Barkamol fayz mediya», 2018. 456-b.
9. Qori Niyoziy T.N. Ulug'bekning Samarqand astronomiya maktabi. -M.: 1950. 254-b.

REZYUME. Ushbu maqola ta'lim jarayonida ta'lim mazmuniga movarounnahrlik allomalar va mutafakkirlarning ilmiy merosini hamda mazkur sohada fanimiz erishgan yutuqlarni singdirish orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kichik yoshdagi maktab o'quvchilarini ma'naviy tarbiyalash ishiga metodik tayyorlash masalalariga bag'ishlangan.

РЕЗЮМЕ. Данная работа посвящена вопросам, отражающим богатое духовное наследие великих учёных Мовароуннахра, а также узбекских учёных в годы независимости.

SUMMARY. In this article, in the process of education, the scientific heritage of scholars and thinkers of Movaraun-nahr and the achievements of our science in this field will be absorbed into the educational content. dedicated.

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

TALABALARNING SPORTGA BO'LGAN G'ALABA MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING INDIVIDUAL VA JAMOAVIY XUSUSIYATLARI

A.U.Elmutatova – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: sport motivatsiyasi, sport faoliyati, motivlar, ma'nolar, talabalar, individual sport turlari, jamoaviy sport turlari.

Ключевые слова: спортивная мотивация, спортивная деятельность, мотивы, смыслы, студенты, индивидуальные виды спорта, командные виды спорта.

Key words: sports motivation, sports activities, motives, meanings, students, individual sports, team sports.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi jahon miqyosidagi istiqboli bugungi avlodning bilimdon ma'naviy va jismoniy jihatdan barkamol insonlar bo'lib yetishishiga bog'liqdir. Bu o'rinda respublikada talabalar jismoniy tayyorgarligining rivojlanishi va ishchanlik qobiliyatlarini shakllantirishda ularning [1] faoliyat turlarini psixologik jihatdan o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Sababi sportchi xarakterining qat'iy izchilligi, silliqliqi va unga qaramaqarshi sifat hisoblangan qotib qolganlik yoki xarakterining o'zgaruvchanligi, tashqi taassurotlarga qanchalik osonlik va tezkorlik bilan muvofiqlashishi [2] kabi jihatlari bilan bir-biridan keskin farq qiladi.

Sport turlari bilan individual va jamoaviy shug'ullanadigan talabalar uchun g'alaba erishish, xatoga yo'l qo'ymaslik va xatolarini takrorlamaslik motivining qiymatlari taxminan bir xil ekanligi aniqlandi. Tajriba guruhi talabalar orasida g'alaba intilish motivatsiyasining o'rtachadan yuqori darajasining ustunligi aniqlandi. Biroq, individual sport bilan shug'ullanadigan talabalarga solishtirganda, jamoaviy sport turi bilan shug'ullanadigan talabalarda g'alaba motivatsiya ko'rsatgichi yuqori bo'lib ma'lum darajada statistik ahamiyatga egadir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ularga T.Ehlers, V.I.Tropnikov, V.Yu.Kotlyakovlarning «g'alaba motivatsiyasi uchun shaxsiyat diagnostikasi», «muvaqqiyatsizliklardan qochish uchun motivatsiya, shaxsiyat diagnostikasi», «sport motivlarini o'rganish», «hayotiy ma'nolar tizimini o'rganish» [3] kabi psixodiagnostik usullari diagnostika vositasi sifatida qo'llanildi.

Psixodiagnostik usullardan «g'alaba motivatsiyasi uchun shaxsiyat diagnostikasi», «muvaqqiyatsizlikdan qochish motivatsiyasi uchun shaxsiyat diagnostikasi» (T.Ehlers) sport motivlarini o'rganish» (V.I.Tropnikov), «hayotiy ma'nolar tizimini o'rganish» (V.Yu.Kotlyakov) [4] kabi so'rovnomalar olindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Individual va jamoaviy yo'nalishga asoslangan ikkita kichik guruhdagi eng katta farqlar. Individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalarda xarakter va aqliy faoliyatini, jismoniy imkoniyatlarini takomillashtirish, estetik jihatdan zavqlanish, shuningdek obro'-e'tibor va shon-sharaf istagini oshirish motivi kabi yuqori maqsadlar kuchli bo'ladi. Shuningdek, jamoaviy yo'nalishdagi sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar yuqori ko'rsatkichlari, o'zaro aloqa, jismoniy rivojlanish, ma'qullash zarurati [5], kabi motivlarga ega hisoblanadi. Sport faoliyatining semantik asoslariga kelsak, individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar guruhida o'z-o'zini anglash va hayotiy go'yalar, ularning ma'nolari ustunlik qiladi. Talabalar sportga bo'lgan g'alaba motivatsiyasini rivojlantirishning individual va jamoaviy xususiyatlarini [6] aniqlashtirishda O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filialining 120 talabasi tadqiqot ishimizning ishtirokchilari bo'lishdi. Jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan sportchilar guruhida altruistik, kommunikativ va oilaviy maqsadlar mavjud ekanligi aniqlandi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universitetining 120 talabasi sport motivatsiyasini o'rganish ishtirokchilari bo'lishdi. Ulardan 60 nafari individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar (1-guruh) 60 nafari jamoaviy sport turlari

(2-guruh). Ishtirokchilarning yosh xususiyatlari 19 yoshdan 25 yoshgacha bo'lib «g'alaba motivatsiyasi uchun shaxs diagnostikasi» deb nomlangan T.El'saning metodologiyasi bo'yicha olingan natijalaridan, individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar uchun o'rtacha motivatsiyaning [7] bu turi biroz yuqori ekanligini ko'rish mumkin, (1-jadval). Bu talabalar g'alabaga umid qilish, o'ziga bo'lgan ishonch, g'alabaga erishish zarurati, sport mas'uliyati, tashabbuskorlik va faolligi bilan ajralib turadi. Hech bir guruhda g'alabaga erishish uchun motivatsiyaning past darajasi aniqlanmagan.

1-jadval. Individual va jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar orasida g'alaba intilish motivatsiyasining diagnostik natijalarini taqsimlash

Sport turi	Guruh bo'yicha o'rtacha	Darajasi	Past	O'rta	Yuqori	Juda yuqori
Individual (1-guruh)	17,65	%	0	31,44	53,19	19,41
Jamoaviy (2-guruh)	16,12	%	0	31,79	67,41	4,88
		φЭМП	0	0,75	0,97	1,70

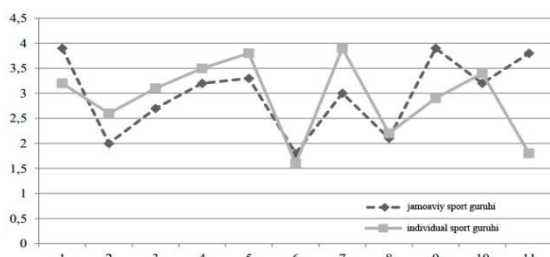
G'alaba motivatsiyasining eng yuqori darajasi ($\phi\epsilon = 1.70, p \leq 0.06$) yuzaga kelish sohasida sezilarli darajadagi farqlar aniqlandi—individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar uchun bu g'alaba motivatsiyasining darajasi jamoaviy sport turiga qiziqqan talabalarga qaraganda tez-tez uchraydi [8]. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ayirim vaqtlarda bunday sportchilarning yuqori darajadagi motivatsiyasi ko'ngildagidek bo'lmasligi mumkin. Bu esa o'z imkoniyatlarini ayta olish obyektivligini kamaytirish orqali sport faoliyatining samaradorligiga ta'sir qiladi. Jumladan, birdaniga juda yuqori natijalarga erishish istagining ustunligi, buning uchun esa haddan tashqari ko'p kuch sarflashi, atirofdagilarga munosabatining yomonlashishi g'alabaga erishishga qo'rqishi va h.k [9].

Bu kabi muvaqqiyatsizlikdan qochish motivatsiyasi, birinchi va ikkinchi guruh talabalarining o'rta guruhlarida deyarli bir xil (2-jadval) bo'lganligini ko'rishimiz mumkin.

2-jadval. Individual va jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalarda ishonchsizlik diagnostikasi natijalarini taqsimlash (%)

Sport turi	Past	O'rta	Yuqori	Juda yuqori
Individual (1-guruh)	4,35	30,43	39,13	26,09
Jamoaviy (2-guruh)	11,54	42,31	30,77	15,38
φЭМП	0,81	0,99	0,74	0,91

V.I.Tropnikovning so'rovnomasi bo'yicha sport bilan shug'ullanish motivlarini o'rganish ishlari amalga oshirildi (1-rasm). O'rtacha, individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar guruhida xarakter va aqliy faoliyatni rivojlantirish, jismoniy yetuklik [10], shuningdek, hayotga bo'lgan ishonchini oshirish kabi motivlarning eng yuqori ishtiyoqlari aniqlandi.

1-rasm: Motivatsiya profillari. 1 va 2 guruh subyektlar

Estetik jihatdan eng aniq zavqlanish motivi. Jamoaviy sport bilan shug'ullanuvchi talabalar guruhida yuqori ko'rsatkichlar quyidagi motivlarga ega ekanligi aniqlandi: o'zaro aloqa, jismoniy faollik, tushinish zarurati, shuningdek jamoaviy yo'nalish. Shuning bilan birga, o'zaro aloqa va ijtimoiy qo'llab-quvatlash motivlari uchun eng yuqori ballar belgilandi. Ikkala guruhning tadqiqot ishtirokchilari uchun o'zlarining jismoniy yetukligining motivi muhimdir.

Ushbu motivlar jamoaviy sport bilan shug'ullanadigan talabalar orasida ancha yuqori. Individual va jamoaviy yo'nalishga asoslangan ikkita kichik guruhdagi eng katta farqlar subyektlarining sport motivlarini boshqarishning o'zaro bog'liqligi, Sprimanning korrelyatsiya mezonidan foydalangan holda tekshirildi [11] va $R_s=0.327$ natijasi aniqlandi. Bu esa o'rganilayotgan obyektning bir-biriga bog'liq emasligini ko'rsatadi, ya'ni sport faoliyati motivlari boshqaruv individual va jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan sportchilar uchun o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Sportchilarning hayot mazmuni tizimini o'rganish ma'lumotlari V.Yu.Kotlyakovning metodologiyasi bo'yicha quyidagi natijalar xususida gapirishimiz mumkin (3-jadval). Individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar guruhida hayot mazmuni tizimi «o'z-o'zini anglash» (o'z imkoniyati ochish) va «maqomga egalik» (muvaqqat, tan olish, yorqin martaba, yuqori mavqe) ustun ekanligini ko'rishimiz mumkin. Jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalarda altruistik (jamoada ishlashga tayyorlik, boshqa odamlarning manfaati uchun), kommunikativ (muloqot, boshqalarga ehtiyoj hissi) va oilaviy (yaqinlar hayotida ishtirok etish) [12] kabi mazmuni tizimi ustunlik qiladi. Kognitiv, ekzistensial, hedonistik ma'nolar ikkala guruh talabalarining hayot tizimida o'rta darajada ifodalanadi. Ko'rsatilgan dastlabki ikkita tizimga kelsak, hech shubhasiz, hayotning qadr-qimmatini anglash, hayotiy sinovlarni boshdan kechirish, murakkab determinatsiyalarni tushunishga bo'lgan iroda, o'z shaxsiy va boshqalarning ambivalensiyasini bilish va qabul qilish istagi, o'rganilgan talabalar orasida biroz kam uchradi. Bu esa talabalar shaxsiyatida qiymat darajasining semantik sohasida ma'lum bir o'zaro nizolarni keltirib chiqarishi natijasida sport faoliyatida aks etishi mumkin [13]. Bizningcha, o'rganilgan

talabalar shaxsiyatining semantik jihatdan to'liqligi va har qanday semantik toifalarning past darajadagi zo'ravonligining yo'qligi ijobiy omil bo'lib hisoblanadi.

3-jadval. Individual va jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar guruhi uchun o'rtacha ko'rsatkichlar

№	Hayotiy ma'nolarning toifalari	Shaxsiy sport turlari, shiddatlik		Jamoaviy sport turlari, aniqlik	
		Ball	Daraja	Ball	Daraja
1	Altruistik	14,2	O'rtacha	6,4	Yuqori
2	Ekzistensial	14,0	O'rtacha	12,0	O'rtacha
3	Gedonistik	17,3	O'rtacha	15,4	O'rtacha
4	O'z-o'zini anglash	4,1	Yuqori	10,1	O'rtacha
5	Obro'	6,2	Yuqori	11,2	O'rtacha
6	Kommunikativ	17,0	O'rtacha	5,3	Yuqori
7	Oilaviy	12,1	O'rtacha	7,2	Yuqori
8	Kognitiv	17,0	O'rtacha	13,2	O'rtacha

Xulosa va takliflar.

1. G'alabaga intilish motivining rivojlanishi o'rta darajasi guruhlarda individual va jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar uchun muvaffaqiyatsizlikdan qochish taxminan bir xil ekanligi va muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasining o'rtacha yuqori darajasining ustunligi aniqlandi. Lekin, individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar jamoaviy guruhga qaraganda muvaffaqiyatga erishish uchun juda yuqori motivatsiyaga ega ekanligi aniqlandi. Bu kabi farqlar statistik ahamiyatga egadir.

2. Individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar guruhida xarakter va aqliy fazilatlarini takomillashtirish, jismoniy rivojlantirish, estetik zavqlanish, shuningdek obro'-e'tiborga erishish istagini orttirish kabi motivlarning eng yuqori ko'rsatkichlari aniqlandi. Shuningdek, jamoaviy yo'nalishdagi sport turlari bilan shug'ullanuvchi talabalar guruhida yuqori ko'rsatkichlar quyidagi motivlarga ega ekanligi aniqlandi: o'zaro aloqa, jismoniy yetuklik, qo'llab-quvatlash zarurati va h.k. Shuning bilan birga, o'zaro aloqa va ijtimoiy qo'llab-quvatlash motivlari uchun eng yuqori ballarni tasdiqlash jamoaviy yo'nalishga asoslangan ikkita kichik guruhdagi eng katta farqlar hisoblanadi.

3. Individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar guruhida hayot mazmuni tizimini amalga oshirish va darajasi ustunlik qiladi. Jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan sportchilar guruhida—altruistik, kommunikativ va oilaviy kabi darajalar farqlanadi.

Talabalarning sport faoliyatining motivatsion va semantik tarkibiy qismlarining aniqlangan psixologik xususiyatlari universitetning murabbiylar tarkibi talabalarining sport motivatsiyasiga yanada samarali ta'sir ko'rsatishga imkon beradi va eng yaxshi natijaga erishish uchun o'quv dasturlarini tuzishda hisobga olinishi mumkin.

Adabivotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va omalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida farmoni (24.01.2020) Lex.uz.
2. Masharipova Y. "Sport psixologiyasi". –Toshkent: 2010. 17-b.
3. Степанский В.И. Влияние мотивации достижения успеха и избегания неудачи на регуляции деятельности / В.И. Степанский // Вопросы психологии. 1981, №6. –С. 59-74.
4. Кузьмин М.А. Мотивация спортивной деятельности в различных видах спорта / М.А.Кузьмин // Научно-теоретический журнал «Учёные записки», №2 (84). 2012. –С. 84-89.
5. Стародубцев М.П. Мотивационно-потребностный подход в повышении эффективности физкультурно-спортивной деятельности студентов. / М.П.Стародубцев, О.М.Стародубцева, В.Л.Татаринцев. // Учёные записки университета имени П.Ф.Лесгафта. 2015. № 3(121) -С. 239-244
6. Бурцев В.А. Исследование спортивной мотивации студентов физкультурно- спортивного вуза в процессе формирования спортивной культуры личности. /В.А.Бурцев, Е.В.Бурцева, И.Е.Евграфов // Фундаментальные исследования. 2015. № 2 (часть 11). - С. 2450-2454.
7. Геноль А.С. Гендерные особенности структуры мотивации выбора экстремальных видов спорта / А.С. Геноль // Учёные записки университета имени П.Ф. Лесгафта: Научно-теоретический журнал НГУ им. П.Ф.Лесгафта, -Санкт- Петербург: 2011. №2 (72). -С. 52-57.
8. Илькевич К.Б. Мотивация студентов к спортивной деятельности. / К.Б. Илькевич, Р.А. Корнеев. // Актуальные проблемы физической культуры и спорта: Сборник научно-методических трудов профессорско-преподавательского коллектива, аспирантов, соискателей и студентов / Под ред. Т.К. Ким, Г.А. Кузьменко. -М.: «Прометей», 2013. -С. 58-65.

9. Калимуллина И.Р. Особенности взаимосвязи психических состояний и мотивации спортивной деятельности / И.Р.Калимуллина // Образование и саморазвитие / Под ред. В.И.Андреева. Казань «Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2007, №5.- С. 136-140.

10. Каськова Д.С. Психологические механизмы регуляции спортивной деятельности (на примере индивидуальных и групповых видов спорта). Вестник Южно-Уральского государственного университета. №6 (265). 212.- С. 129-132.

11. Кузнецов А.С. К вопросу изучения психологических особенностей мотивации спортсменов командных и индивидуальных видов спорта [Текст] / А.С. Кузнецов // Научные материалы 13 научно-практической конференции «Молодые учёные - столичному образованию». М.: МГППУ, 2014. - С. 102-103.

12. Шаболтас А.В. Мотивы занятия спортом высших достижений в юношеском возрасте: автореферат дис... кандидата психологических наук: 19.00.03. Санкт-Петербург, ун.-Санкт-Петербург: 1998.-С. 21.

13. Фирсов М.Н. Изучение мотивации достижения как фактор психологической подготовки спортсмена. // Южно-Российский вестник геологии, географии и глобальной энергии. Астрахань: Астраханский университет. 2006. -С. 293-299.

REZYUME. Ushbu maqolada talabalarning sportga bo'lgan motivatsiyasini orttirishning xususiyatlarini empirik o'rganilgan natijalari keltirilgan. Bunda asosan, individual va jamoaviy sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar uchun g'alabaga intilish va muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'yamlik motivi shiddatining o'rtacha darajalari taxminan bir xil ekanligi borasida so'z boradi. Bundan tashqari, individual sport turlari bilan shug'ullanadigan talabalar guruhida xarakter va aqliy fazilatlarini takomillashtirish, jismoniy rivojlantirish, shuningdek obro-e'tiborga intilish istagini oshirish kabi motivlarning eng yuqori ko'rsatkichlari aniqlangan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлены результаты эмпирического изучения особенностей формирования мотивации студентов к занятиям спортом. Это говорит главным образом о том, что средние уровни интенсивности мотивации стремления к победе и недопущения неудачи у студентов, занимающихся индивидуальными и командными видами спорта, примерно одинаковы. Кроме того, в группе студентов, занимающихся индивидуальными видами спорта, были выявлены самые высокие показатели мотивов, таких как улучшение характера и психических качеств, физическое развитие, а также повышение желания стремиться к престижу.

SUMMARY. This article presents the results of empirically studied the characteristics of students gaining motivation for sports. This speaks mainly of the fact that the average levels of the intensity of the motivation for striving for victory and not allowing failure for students who are engaged in individual and team sports are approximately the same. In addition, in the group of students involved in individual sports, the highest indicators of motives have been identified, such as improving character and mental qualities, physical development, as well as increasing the desire to strive for prestige.

FUTBOLCHILARDA MAXSUS PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK HOLATINI TADQIQ ETISHNING PSIXODIAGNOSTIK VOSITALARI

T.J.Jumabayev – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali

Tayanch so'zlar: sport, musobaqa, psixologik xususiyatlar, iroda, motiv va motivatsiya, raqobat faolligi, psixologik tayyorgarlik.

Ключевые слова: спорт, соревнование, психологические особенности, воля, мотив и мотивация, соревновательная деятельность, психологическая подготовка.

Key words: sport, competition, psychological characteristics, will, motive and motivation, competitive activity, psychological preparation.

Musobaqaga maxsus psixologik tayyorlash jarayoni, avvalo sportchilarni irodaviy soha takomillashuvi, shu bilan birga g'alabaga intilish motivatsiyasining yuqoriligi hamda emotsional barqarorligi asosiy shartlaridan biri sanaladi. Irodaviy sifatlar shakllanishi dinamikasini tushunib olishdan oldin, ixtiyoriy harakatlarining o'zi nima degan savolga javob topish lozim sanaladi. Ixtiyoriy harakatlar bu muayyan qiyinchiliklar sharoitida namoyon bo'ladigan, o'zini-o'zi ixtiyoriy tartibga solishga xizmat qiladigan xususiyatlardan biridir. Ixtiyoriy harakatlar shaxsning istak va xohishlari, motiv va maqsadlari hamda yo'nalishlarini qamrab olgan tizimdir. Bundan tashqari, ixtiyoriy harakatlarining namoyon bo'lishi, oldindan sezilgan vaziyatlarga ham uzviy bog'liq sanaladi. A.L.Menshikovaning yozishicha, ixtiyoriy harakatlar sport faoliyatida nafaqat motivlar yig'indisidan, balki muvaffaqiyatsizlik, qo'rquv, g'alaba qozonish istagi, shuningdek, asab tizimining xususiyatlari bilan ham namoyon bo'ladi [1:355-361]. Mazkur mulohaza shuni anglatadiki, asab tizimining xususiyatlari va o'smirning sport turiga bo'lgan moyilligi, yuksak natijalarga erishishning psixologik omillaridan biri hisoblanadi.

B.G.Mesheryakova tomonidan ishlab chiqilgan «Psixologiya fanidan katta ilmiy lug'at» kitobida keltirilishicha, ixtiyoriy harakatlar – bu tanamizning ixtiyoriy funktsiyalari hisoblanib, u miya faoliyati bilan tartiblangan. Biroq uni avtomatik harakatlar deb atash noto'g'ri sanaladi. Chunki, har bir vazifa yoki topshiriqni bajarishda shaxs yangi talablarga bo'ysunishga majbur. Va buning uchun u ba'zi qiyinchiliklarni yengib o'tishi va ularni bartaraf eta olishi lozim bo'ladi [2:672]. Ya'ni, nerv markazlari shunday tartibga solinganki, ba'zi qo'zg'atuvchilar miyaning ayrim qismlarida faollikni yuzaga keltiradi va oxir-oqibat inson yangi vaziyatga o'z harakatlarini moslashtirishga intiladi. Irodaviy sifatlarining shakllanishi dinamik xarakterga ega bo'lib, o'smirlik yoshi aynan shu masalani yoritishning davrlaridan biri sanaladi.

E.B.Kuzminning ta'kidicha, sport motivlarining rivojlanishi mashg'ulotlarining tuzilishi bilan bog'liq bo'lib, sport turlarida bir-biridan farq qiladi. Muallifga ko'ra, o'smir sportchilarda, jumladan, futbolchilarda sport motivlarining shakllanish dinamikasi ikki bosqichda amalga oshadi [3:61-69]:

– sport bilan shug'ullanishning o'smir tomonidan ijtimoiy jihatdan ma'qullanishi;

– sportdagi maqsadlarning qabul qilinishi va bu borada o'z munosabatiga ega bo'lish. O'smirlarda ham boshqalar kabi sport motivlarining yuqori darajada namoyon bo'lishi 2-3 yildan so'ng yuzaga keladi. Ushbu fikrlarga qo'shimcha ravishda boshqa olimlar ham bu borada o'z fikr-mulohazalarini bildirganlar. L.B.Kuznetsovaning yozishicha, sport bilan ikki yildan oshiq shug'ullangandan so'ng, o'smir sportchilarda yutuqlarga bo'lgan orzu, sportga hissiy munosabat, mashg'ulotlardan zavqlanish hamda kelajakka bo'lgan ratsion fikrlash kabilar paydo bo'ladi. Bundan asosiy maqsad o'smir sportchilarda shakllanayotgan pragmatik (qotib qolgan) fikrlarni oldini olishdan iboratdir. Yu.D.Jeleznyakning qayd etishicha, irodaviy sifatlarining shakllanishida, maqsadlarni anglash jarayoni ham muhim hisoblanib, u o'smir sportchilarda qat'iyatlilik, jasorat, chidamlilik kabi sifatlarini paydo etadi. Sportdagi maqsadlarni anglash ham iroda rivojlanishining dinamik xususiyati hisoblanib, uning boshlang'ich nuqtasi yuksak ehtiyojlarni anglashdan boshlanadi [4:110]. Ammo iroda tushunchasi psixologiya fanida keng ma'noga ega va bu borada ko'plab yondashuvlar mavjud. Bizningcha, o'smir sportchilar shaxsida shakllangan irodaviy soha mazmunan, tashqi va ichki to'siqlarni bartaraf etishga hamda ongli ravishda qo'yilgan maqsadlarga erishish qobiliyati bilan tushuntiriladi. Yu.Ya.Gorbunov o'zining navbatdagi ilmiy maqolasida qayd etishicha, dinamik xarakterdagi ixtiyoriy xulq-atvor bu – maqsadga muvofiqlikni, o'zini tuta bilishni, kerak bo'lsa, muayyan harakatlardan o'zini tuta bilishga qaratilgan qobiliyat kabilar bilan ham tavsiflanadi [5:34-42].

A.S.Damadaeva sport faoliyatiga xos motivatsiyani gender yondashuv orqali o'rganar ekan, uning fikricha, motivlar ahamiyatiga qarab ma'lum bir jins uchun taqsimlangan bo'ladi. Erkak va ayol sportchilar mashg'ulotlarining mazmuni bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Ma'lumotlarning korrelyatsion tahlili shuni ko'rsatadiki, mashg'ulotlar vaqtining ortishi bilan erkaklarda mashg'ulotlar motivlari ham oshib boradi [6:58-63].

S.G.Garnishevning yozishicha, sportda dinamik xarakterdagi barcha ehtiyojlarni qondiruvchi yagona motivlar mavjud emas. Shuning uchun, irodaviy sifatning dinamik o'sishida motivlar turining namoyon bo'lishi quyidagilarga ajratiladi [7:112-113]:

- sport faoliyatining mohiyatini tushunish – biologik va ijtimoiy, tashqi va ichki, shaxsiy va ijtimoiy, etnik, mafkuraviy va axloqiy;

- faoliyat turi bilan bog'liq muloqot motivlari, o'yin, o'qish, professional ko'nikmalar, sport va unga oid ijtimoiy tadbirlar;

- vaqtinchalik xususiyatlarini hisobga olgan holda – vaziyatli va doimiy, qisqa muddatli va muntazam;

- motivlarning ahamiyatini tushungan holda birlamchi, ikkilamchi tarzda anglash jarayoni.

Yuqoridagi qarashlardan farqli o'laroq, odatda odamlarning irodaviy sohasini o'rganish yuqori darajadagi jismoniy va psixologik faoliyatni o'rganish bilan barobardir. Chunki, yuqori darajadagi jismoniy vazifalar maxsus harakatlarni ta'minlovchi irodaviy sifatning rivojlanishiga keng xizmat qiladi.

O'smirlik davridagi qiziqishlarning xilma-xilligi tufayli, sport bilan shug'ullanish yoki biror mashg'ulotlarga qatnash, ota-onalarning ta'siri, tengdoshlariga taqlid qilish kabi holatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. A.V.Golesning yozishicha, sportda boshqalarga bo'lgan hamdardlik hissi ham muhim sanalib, o'smirlik davrida bu jarayon intensiv rivojlana boshlaydi. Biroq o'smirlarning qiziqishlari sevimli mashg'ulotlariga aylanishi bilan ularning aksariyati o'zini tuta olmaslik, boshqalarga bo'lgan hurmatsizlik kabi salbiy axloqiy sifatlarni namoyon qilib boradi [8:9-12].

Tadqiqotchi A.N.Veraksaning aytishicha, o'smirlarni muvaffaqiyatga olib boruvchi murakkab sifatlardan biri hisoblanadi. Buni barcha o'smirlar ham o'z vaqtida anglab yetavermaydi. O'smir sportchilarda irodaviy sifatning dinamik o'sishida mashg'ulotlarning samarador tashkil etilishi ham katta ta'sir etadi. Bu holat organizmdagi murakkab fiziologik o'zgarishlarga ham ta'sir etadi. O'smir sportchilar uchun ijtimoiy mavqe asosiy ahamiyatga ega bo'lib, u orqali o'smirlarda da'vogarlik hissi shakllana boradi. Shu bois, ba'zan o'smir sportchilarning musobaqalarga tez-tez qatnashishi asosiy maqsadga aylanmaydi, balki o'z mahoratini oshirish vositasi hisoblanadi [9:97-102]. Jamoaviy sport turida o'smirlarda irodaviy soha rivojida, atrofdagilarning o'rni ham yuqori sanaladi. Har bir jamoa o'z jamoadoshini ijobiy his-tuyg'ular bilan olqishlaydi, bu esa o'smirlarda o'zini - o'zi nazorat qilishni ta'minlovchi qobiliyatning shakllanishiga asos bo'ladi. V.F.Sopovning ta'kidlashicha, ota-onalar o'z bolasini muvaffaqiyati uchun mukofotlashi juda ham zarur, bu ularni hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. Hattoki, ota-onalar o'z farzandlarining yutuqlarini o'rtoqlari va o'smirlarning tengdoshlari oldida maqtashlari kerak. Bu o'smir sportchilarda rag'bat hissinı anglashni tezlashtiradi [12:110]. A.L.Popovning so'zlariga ko'ra, o'smir sportchilarning irodaviy sifatlari va motivatsiyasining dinamik shakllanishi quyidagilarga bog'liq bo'ladi [10:142]:

- tanlangan kasb turiga qiziqishning barqarorligi;
- faoliyatning samaradorligi;
- musobaqalarda ishtirok etish darajasi;
- murabbiy va jamoa bilan bo'ladigan shaxslararo munosabatlar;

- o'smir sportchining muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikka bo'lgan real va konstruktiv munosabati;

- mashg'ulotlarning yuqori darajada emotsional tusda tashkil etilganligi;

- murabbiylarning o'smir sportchilarning shaxsiy va individual xususiyatlarini bilish imkoniyati va boshqalar. Shu jihatdan qaralganda, o'smir sportchilarda sport faoliyati motivlarini intensiv shakllantirish hamda irodaviy sifatning dinamik o'sishini ta'minlash ishlari, murabbiy faoliyatining muhim jihati hisoblanadi. O'smir sportchilarda irodaviy sifatlar shakllanishining dinamik xususiyatlari, bir tomondan tashqi omillar orqali tushuntirilsa, ikkinchi tomondan yosh xususiyatlari bilan tushuntiriladi. Biroq, bizningcha, o'smirlar o'z xatti-harakatlarini ichki stimulyatsiya (o'z-o'zini rag'batlantirish) asosida tartibga soladilar. Shu bilan birga, o'smirlarning irodaviy sohasi juda ziddiyatli soha hisoblanadi. Bunga sabab, o'smirlarning umumiy faolligi sezilarli darajada oshgani sayin, uning ixtiyoriy faoliyati uchun tajribalar yetishmaydi. Shu bois, ba'zan o'smir sportchilarda tartib-intizom pasayadi, o'jarlik namoyon bo'ladi. Yana bir sabab sifatida neyrodinamik o'zgarishlar tan olinadi. O'z vaqtida qilingan nazorat ularning xulqida jasoratlik, vatanparvarlik, qahramonlik kabi sifatning shakllanishiga xizmat qiladi.

O'smir sportchilarda irodaviy sifatlar shakllanishining dinamik ko'rinishi, nafaqat jismoniy, balki intellektual, safarbar etuvchi va tashkillashtiruvchi xarakterda ham namoyon bo'lishi mumkin. M.B.Gritsenko quyidagi irodaviy harakatlar turini ajratishni tavsiya qiladi [11:20]:

- mushaklarning zo'riqishida namoyon bo'luvchi ixtiyoriy harakatlar;

- charchoq hislarini yengish bilan bog'liq irodali harakatlar,

- diqqat orqali boshqariladigan ixtiyoriy harakatlar, qo'rquv tuyg'usini yengish, kundalik rejimga rioya qilish bilan bog'liq irodali harakatlar. Ba'zi manbalarda «ixtiyoriy tartibga solish» fenomeni «iroda» tushunchasi bilan bir xil ma'noda ishlatiladi. Biroq ixtiyoriy harakatlar o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki o'z-o'zini rag'batlantirishga bo'lgan istaklar uni paydo etuvchi psixologik mexanizmlar hisoblanadi. P.V.Bundzen o'z tadqiqotlari orqali o'smir sportchilar faoliyatiga xos o'z-o'zini rag'batlantirishning to'rtta shaklini aniqlagan [13:66-68]

- to'g'ridan-to'g'ri iboralar, so'zlar shaklidagi;

- bilvosita -tasvirlar ko'rinishidagi;

- mavhum - ichki nutqda ifodalangan har xil fikrlar ko'rinishidagi;

- kombinatsiyalangan va o'zlashtirilgan harakatlar tizimi va hokazo.

Yuqorida keltirilgan o'z-o'zini rag'batlantirishning to'rt shakli, o'smirlarning oldingi erishgan yutuqlari haqidagi xotiralari boshqa kishilarning hikoyalari, o'z burchini anglash, o'zini hurmat qilish, uyat hissining yuqori darajada anglash, mag'rurlikni his etish kabilar orqali amalga oshadi. G.D.Babushkinning xulosalariga ko'ra, o'z-o'zini ishonitirish mulohaza yuritish va vazifani hal qilish qobiliyatining yetarliligi va o'zi tanlagan sportga tayyorligi bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga, irodaviy sifatning dinamik rivojlanishida, o'z-o'zini rag'batlantirishga bo'lgan qobiliyatning roli muhim sanalib, u o'ziga xos mashg'ulotlar tizimini tashkil etishni talab etadi [14:132]. Va shu orqali mashg'ulotlar samaradorligini oshiruvchi pedagogik-psixologik chora-tadbirlar tanlanadi. Bundan tashqari, o'smir sportchilarning irodaviy sifatlarini yanada rivojlantirish ishlari murabbiylar oldiga qator dolzarb vazifalar yuklaydi. D.O.Matorinning ta'kidicha, murabbiylar mashg'ulotlar jarayonida irodani tarbiyalash uchun bir necha qoidalarga amal qilishi lozim [15:187]:

- mashg'ulotlarni eng oson mashqlardan boshlash lozim;

– sportchilarda o‘z oldiga qo‘ygan vazifalarni bajarishga intilish hissini shakllantirish ya‘ni tezkorlik va shijoatlilik kabi qo‘zg‘alishlarni paydo etuvchi hislar;

– o‘smir sportchilarda chidamlilikni oshiruvchi mashqlar vositasida, uzoq muddatli irodaviy zo‘r berishni ta‘minlovchi qobiliyatni rivojlantirish lozim. O‘smir sportchilarning irodaviy harakatlari murakkab psixologik ma‘no kasb etishi bilan alohida xarakterlanadi. Shuni esda tutish lozimki, sportchi shaxsida motivlar kurashining paydo bo‘lishi mas‘uliyat, javobgarlik hissining yuklatilishi, irodaviy harakatni amalga oshirish zaruriyati tug‘ilishi, mazkur vaziyatda shubhalanish, ikkilanish uyg‘onishi unda favqulodda irodaviy zo‘r berishlar vujudga kelishi bilan tavsiflanadi. Tadqiqotchi N.R.Ermakning yozishicha, yosh sportchilarda paydo bo‘lgan maqsadga erishish fikri tufayligina, irodaviy harakat amaliyotga tadbiq etiladi. Mazkur harakat yordami bilan o‘smirlar qo‘yilgan maqsadga erishish yo‘llarini anglab, uni amalga oshirish lozim bo‘lgan ehtiyojlarini muayyan tartibga keltiradi hamda ularni birlamchi va ikkilamchi darajalarga ajratishga erishadi. Ushbu jarayonni amalga oshirishga undovchi kuch bu motiv bo‘lib, u oliy maqsadlarga intilish va unga erishishni ta‘minlashga xizmat qiladi. Yuqorida tahlil etilgan barcha yondashuvlardan shu narsa ma‘lum bo‘ladiki, maxsus jismoniy tayyorgarlik jarayonida nafaqat ma‘lum bir sport turlari yoki kasblarga xos bo‘lgan fazilatlar shakllanadi. Sport muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagi sifatlarni talab etadi:

- kuch, tezlik, chidamlilik -jismoniy tayyorgarlik;
- texnika va taktikani o‘zlashtirish darajasi - texnik va taktik tayyorgarlik;
- aqliy va shaxsiy xususiyatlarning rivojlanish darajasi-psixologik tayyorgarlik va hokazo.

– tegishli bilim darajasi -nazariy tayyorgarlik va hokazo. L.V.Kostikovaning xulosalariga ko‘ra, futbol sportchilar muvaffaqiyatli faoliyat uchun quyidagi sifatlarga ega bo‘lmog‘i lozim sanaladi :

- vaziyatlarni ishlab chiqishda yuqori dinamizm;
- o‘yinning mudofaa va hujum bosqichlarini tez anglay olish;
- bir harakatdan boshqa harakatga tezkor o‘ta olish;
- tezlik va harakat yo‘nalishining doimiy o‘zgarishini nazorat qila olish;
- o‘zgaruvchan sharoitlarni baholay olish va vizual analizatorlarni ustalik bilan ishga sola bilish;
- mushaklar ishini tezlik-quvvat rejimiga bo‘ysundira olish.

Ta‘rifga muvofiq, futbol o‘yinining o‘ziga xos xususiyatlari – bu har xil jismoniy faollik, o‘z jamoasi va raqib jamoa o‘yinchilari bilan o‘zaro munosabat, o‘yinchilarning o‘yin vaziyatlari va harakatlarini baholashning tezkorligi, yuqori texnik-tayyorgarlik va jismoniy rivojlanish darajasi kabilar bilan tavsiflanadi.

Boshqa sport turlaridan farqli ravishda, futbol jamoaviy xarakterdagi sport turi sanalib, unda muvaffaqiyat garovi sifatida, jamoaviy faollik, tezkorlik, sherikni his qila bilish, uzoqdan mo‘ljal ola bilish kabi qobiliyatlar muhim sanaladi. Axloqiy komponent – o‘quv mashg‘ulotlari, sohaga oid darsliklar, soha tarixiga oid ma‘lumotlar orqali rivojlanadi. Shuning uchun, axloqiy jihatdan shakllangan sportchi o‘smir yoshlarga qahramonlik ko‘rsata olishadi. O‘smir sportchilarda irodaviy fazilatlarining shakllanishi, ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirishish bilan hamohang kechib, u mustaqil bo‘lishga intilish, axloqiy jihatdan tajriba orttirish, shaxsiy tajribani egallash kabilar bilan xarakterlanadi.

Adabiyotlar

1. Меньшикова А.Л. Публичность соревнований как омил психологического воздействия на личность спортсмена. / А.Л. Меньшикова // Спортивная психология в трудах отечественных специалистов / Сост. и общая редакция И.П.Волкова. -СПб.: Питер: 2002. – С. 355- 361.
2. Большой психологический словарь. Под ред. Б.Г.Мещерякова, В.П.Зинченко. -М.: 2003, -С. 672.
3. Кузьмин Е.Б. Педагогические условия формирования спортивной мотивации у юных спортсменов / Е.Б.Кузьмин, Ю.П.Денисенко // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. 2014. № 2 (31) - С. 61 - 69.
4. Железняк Ю.Д. Педагогическое физкультурно-спортивное совершенствование. Ю.Д.Железняк, В.А.Кашкаров, И.П.Кравцевич. - М.: Академия, 2005. –С. 110.
5. Горбунов Ю.Я. Сравнительная характеристика проявления волевой активности в различных видах спорта. // Вестник ПГПУ. Серия "Физкультура и спорт". 2002. №1. - С. 34-42.
6. Дамадаева А.С. Гендерные аспекты спортивной мотивации // Научно теоретический журнал «Ученые записки». 2010. №12, - С.58-63.
7. Гарнышев С.Г. К вопросу психолого-педагогической проблемы формирования спортивной мотивации юных волейболистов. // Успехи современного естествознания. 2012. № 5. - С. 112-113.
8. Голец А.В. Влияние ценностных ориентации на успешность спортивной деятельности. // Физическое воспитание студентов творческих специальностей. 2007. № 5. - С. 9 - 12.
9. Веракса А.Н., Горовая А.Е. Влияние воображения на результаты спортивной деятельности начинающих футболистов. //Национальный психологический журнал. 2010. №1 (3). - С.97-102.
10. Попов А.Л. Спортивная психология: Учебное пособие для физкультурных вузов и факультетов физического воспитания. -М.: "Флинта" "Наука", 2001. –С. 142.
11. Гриценко М.В. Оптимизация соревновательной эмоциональной устойчивости юных спортсменов (на примере стрелкового спорта): автореф. дис. . канд. психол. наук.. -М.: 2002. –С. 20.
12. Сопов В.Ф. Теория и методика психологической подготовки в современном спорте: Методическое пособие . -М.: 2010. –С. 115.
13. Бундзен П.В. Современные технологии психической подготовки Олимпийского резерва. /П.В. Бундзен, В.И.Баландин, В.В.Заграцев, Л.Унесталь. // Материалы междунар. форума «Молодежь наука - олимпизм». - М.: Советский спорт, 2007. – С.66-68.
14. Бабушкин Г.Д. Формирование спортивной мотивации. / Г.Д.Бабушкин, Е.Г.Бабушкин. Монография. – Омск: 2000. –С. 132.
15. Маторин Д.О. Формирование волевых качеств у подростков средствами физической культуры. Дис. на соиск. уч. ст. канд. пед. н. Саратовский национальный исследовательский государственный университет им. Н.Г.Чернышевского. – Саратов: 2017. –С.187.

REZYUME. Mazkur maqolada futbol sporti faoliyatida psixologik muammolar, shaxsning psixik funksiyalari, psixologik tayyorgarlikning umumiy maqsadi, ixtiyoriy harakatlar haqida tushunchalar, o‘smirlarda ham boshqalar kabi sport motivlarining yuqori darajada namoyon bo‘lishini, sportchilarning musobaqaga tayyorgarligida irodaviy sifatlarni shakllanishining dinamik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi va bu bo‘yicha olimlarning mulohazalari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются психологические проблемы в спортивной деятельности по футболу, психические функции личности, общая цель психологической подготовки, понятия о произвольных действиях, высокий уровень проявления спортивных мотивов у подростков и др., динамические особенности формирования. рассмотрены произвольные качества при подготовке спортсменов к соревнованиям и проанализированы мнения ученых.

SUMMARY. In this article, psychological problems in football sports activities, mental functions of the individual, the general purpose of psychological training, concepts of voluntary actions, the high level of manifestation of sports motives in teenagers as well as others, the dynamic features of the formation of voluntary qualities are considered and opinions of scientists are analyzed in the preparation of athletes for the competition.

O'SMIRLARDA ALEKSITIMIYA NAMOYON BO'LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

M.SH.Mustafayeva – o'qituvchi

Urganch davlat universiteti

Tayanch so'zlar: aleksitimiya, o'smirlik davri, ijtimoiylashuv, ruhiy muvozanat, his-tuyg'ular, emotsiya, fiziologik va psixologik ta'sirlar.

Ключевые слова: алекситимия, подростковый возраст, социализация, психическое равновесие, чувства, эмоции, физиологические и психологические последствия.

Key words: alexithymia, adolescence, socialization, mental balance, feelings, emotions, physiological and psychological consequences.

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning barchasi aynan yurt rivoji va xalqimizning turmush darajasini yanada yaxshilashga qaratilgan. Bu esa avvalo, jamiyatning ruhiy farovonligi va hissiy xotirjamligi bilan chambarchas bog'liqdir. Demakki, insonning ruhan sog'lom va barqaror bo'lishi uning jismoniy sog'lomligi kabi juda muhimdir. Ayniqsa, o'smirlik davrining o'ziga xos psixologik xususiyatlari ularning shaxs sifatida shakllanishida mustahkam rol o'ynashini hisobga olsak, o'smirlik davrini o'rganish va tadqiq qilish psixologik ilmiy izlanishlarning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Ayniqsa emotsional-hissiy jarayonlar dinamikasi beqaror bo'lgan o'smirlik davri va o'smirning o'ziga xos psixologik xususiyatlari psixologik tadqiqotlarning dolzarb mavzularidan biridir.

Inson o'z hissiy tajribalarini anglashi, to'g'ri baholashi va o'zgalarga yetkazib bera olishi orqali muloqotga kirishadi, ijtimoiylashadi va rivojlanishga intiladi.

Buyuk mutafakkir olim Beruniy fikricha, shaxsning ma'naviy qiyofasi uning ruhiyati aksi bo'lib, u boshqa odamlar bilan muloqotda bo'lgan jamiyatda shakllanadi. Shuningdek u, odam hamma vaqt boshqalarning baxti-saodati haqida, muayyan vazifalarni bajarish zarurligi haqida o'ylamoq'i kerak, chunki bu "Kishining dunyodagi butun faoliyati davomidagi yashashi (prinsipi)dir" – deb ta'kidlaydi [1].

Demakki, insonning ruhiyat dunyosi uning tashqi olamiga, shaxslararo munosabatlarida va hayotiy motivlarida aks etadi. Shu bois ham o'z his-tuyg'ularini tushunish va tushuntira bilish juda muhimdir. Ba'zan ayrim insonlarda o'z hissiyotlarini aniq so'zlar orqali ifodalashda, tuyg'ularini baholashda qiyinchiliklar kuzatiladi va bu hodisa psixologik ta'rif bilan aytganda aleksitimiya deb ataladi.

Aleksitimiya atamasi 1973-yilda Piter Yemmanuyel Sifneos tomonidan kiritilgan. 1968-yilda nashr etilgan asarida u psixosomatik klinikada bemorlarning utilitar fikrlash tarzida ifodalangan xususiyatlarini, ziddiyatli va stressli vaziyatlarda jismoniy harakatlardan foydalanishga moyilligini, tassavvur olamining torligini tasvirlab bergan. U kuzatgan bemorlarda affektiv tajribaning yetishmasligi va ayniqsa, his-tuyg'ularini tasvirlash uchun to'g'ri so'zni topishda qiyinchiliklarga duch kelishlarini aniqlagan.

Aleksitimiya so'zma-so'z tarjima qilinganida "Hissiyotlar uchun so'zlarsiz" (yoki yaqin tarjimada - "His-tuyg'ularni nomlash uchun so'zlar yo'q") ma'nosini anglatadi. Ushbu atama, dastlab tanqidlarga uchrasada, ammo psixosomatik kasalliklar bo'yicha adabiyotlarda mustahkam o'rin egalladi va aleksitimiya bilan bog'liq tushuncha tobora ommalashib bormoqda, bu turli mamlakatlarda nashrlar sonining tobora ortib borayotganida aks etadi [4].

Aleksitimik bemorlarda emotsiyalarini ichki his-tuyg'ulari ishorasi sifatida, hissiy javoblari shaklida ishlatish qobiliyatining buzilish holati namoyon bo'ladi.

Ularning reaksiyalari birinchi navbatda somatik bo'lib, minimal verbalizatsiya bilan ta'sirning "Ekspressiv" yoki fiziologik jihatlaridan iborat. Bundan tashqari, ularning his-tuyg'ulari ko'pincha farqlanmaydi; ular noaniq va o'ziga xos emas.

Psixologiyada aleksitimiya hodisasini o'rganishning dolzarbligi inqiroz holatiga tushib qolishi mumkin bo'lgan

jamiyatda ruhiy salomatlikni saqlashning ijtimoiy ehtiyoji bilan ham belgilanadi.

Internet tizimining turli xildagi tezkor axborotlar oqimi insonning psixologik olami va ruhiy kechinmalariga sezilarli tasir o'tkazmoqda. Bugun globalizatsiya va integratsiya muhitida shakllanayotgan jamiyat eng avvalo, insonlardan yani jamiyatning tarkibiy qismidan tezkor ijtimoiy adaptatsiyani, anglash va fikrlashni, his-tuyg'ularni idrok qilish va boshqarishni, xususan, mustahkam ruhiy immunitetni talab qilmoqda. Aleksitimiya fenomeni ruhiy muvozanatning buzilishi ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, uning o'smirlar psixologiyasida namoyon bo'lishini o'rganish, psixologik tadqiq qilish zamon talabi, dolzarb masala ekanligi aks etadi.

Ma'lumki, tarbiya jarayonida har bir insonning individual xususiyatlari qanchalik aniq hisobga olinib yondashilsa, uning turmush darajasi yuqori bo'lishi uchun zarur bilimlar, malaka va ko'nikma, ma'lumotlar bazasi bilan to'ldirilib borilsa, uning aqliy taraqqiyoti uchun yangidan-yangi imkoniyatlar eshiklari ochiladi. Biroq bularning barchasi eng avvalo ruhiy salomatlik bilan chambarchas bog'liqdir.

O'smirlik 10-11-yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. "Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas" – ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi.

O'smirlik o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo'li bilan ham osongina ko'rish mumkin. O'smirlik davri "O'tish davri", "Krizis davri", "Qiyin davr" kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi [7].

Tadqiqotchi K.YE.Igoshevning ta'kidlashicha, "Bolalar va o'smirlar ayniqsa o'smir va o'spirinlar yosh va o'tish davri xususiyatlari impulsivlik, qo'zg'aluvchanlik holatining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Impulsiv xatti-harakat birinchi navbatda o'ziga hos affektiv kechinmalar (kuchli ruhiy ta'sirga ega bo'lgan voqea-hodisalar) tufayli yuzaga keladigan affektiv holatni ifodalaydi. Bunday holat mazmunida qisqa muddatli va kuchayib boruvchi emotsional hissiyotlar yotadi" [5].

Haqiqatdan ham, o'smirlik yoshi davrida kechadigan psixofiziologik o'zgarishlar, o'smirning shaxs sifatida shakllanish jarayoni muammoli vaziyatlarda ularning maqbul qarorlar qabul qilishlariga to'sqinlik qiladi. Buning boisi bosh bosh miya yarim sharlari faoliyatidagi nazorat organlarining kattalarnikidan sustligi va ikkinchi signal sistemasining o'ziga xos faoliyati bolalar va o'smirlarda jinoyatchilik xulqining kelib chiqishiga individual-psixologik jihatdan shart-sharoit yaratadi.

Shuning uchun ham bu davrda o'z hissiyotlarini to'g'ri anglash va to'g'ri baholash juda muhimdir. Tuyg'ularini aniq tushunish orqaligina inson o'zining ruhiy holatini anglaydi va o'zgalarga yetkazib bera oladi. O'smirlik davrida hissiyotlarning beqarorligi va tormozlanish

reaksiyasining noturg'unligi o'smirning ruhiy muvozanati buzilishiga sabab bo'lishi, shuningdek, aleksitimiya fenomenining psixologik ko'rinishi ham bo'lishi mumkin.

Shuning uchun ham bu davrda o'z hissiyotlarini to'g'ri anglash va to'g'ri baholash juda muhimdir. Tuyg'ularni aniq tushunish orqaligina inson o'zining ruhiy holatini anglaydi va o'zgalarga yetkazib bera oladi. O'smirlik davrida hissiyotlarning beqarorligi va tormozlanish reaksiyasining noturg'unligi o'smirning ruhiy muvozanati buzilishiga sabab bo'lishi, shuningdek, aleksitimiya fenomenining psixologik ko'rinishi ham bo'lishi mumkin.

Zamonaviy psixologik yondashuv bo'yicha aleksitimiya namoyon bo'lishining o'ziga xos psixologik xususiyatlari quyidagilar:

- O'z his-tuyg'ulari va atrofdagilar his tuyg'ularini anglash va uning verbalizatsiyasidagi qiyinchiliklar;
- His-tuyg'ular va tana hissiyotlarini farqlashda qiyinchilik;
- Ramziy fikrlash qobiliyatining pastligi (xayol surish, orzu qilish);
- Fikrlashning aniq mexanik funksional bo'lishi, nutq mazmuni faqat mantiq bilan bog'liq bo'lishi;
- Hissiyotlarni og'zaki ifodalashning past leksik darajasi;
- Shaxslararo munosabatda muloqotni o'rnatma olmaslik;
- Atrofidagi tashqi hodisalarga e'tiborni kuchli qaratish natijasida, doimiy havotir hissini sezish [2,6].

Aleksitimik shaxslarda yuqoridagi belgilarning barchasi yoki ba'zi birlari ham namoyon bo'lishi mumkin.

O'smirlarda ba'zan aleksitimik xususiyatlar kuzatilishi va ulg'ayish mobaynida asta-sekin psixologik muvozanat muqobillashishi mumkin. Zero, bu davr garmonal to'qnashuvlar va o'zgaruvchanlik davridir. Ammo, agar o'smirda aleksitimiya tashxisi qo'yilsa otalarga bu masalada mutaxassis bilan birgalikda maslahatlashgan holda keyingi qadamlarni belgilash zarur. Muammoga tog'ri yondoshmaslik natijasida o'smirda havotir va agressiv xulq kuchayib ketishi mumkin. Shuningdek, o'smirlarning yosh davri xususiyatlariga xos bo'lgan qo'zg'aluvchanlik, impulsivlik holatlari ham ularda affektiv kechinmalar bilan bog'liq bo'lgan emotsiyalarni uyg'otadi. Mana shunday vaziyatlarda o'smir o'z tuyg'ularini aniq tahlil qilishi va boshqarishi, baholashi juda muhim. Aleksitimik o'smirlarda esa mana shu psixologik xususiyat bo'lmaydi. Ammo, bu ularning mental fikrlashiga ta'sir ko'rsatmaydi.

“Aleksitimiya psixoanalitik psixoterapiyada muvaffaqiyatsizlikka olib keluvchi eng ko'p tarqalgan omildir. Bu dolzarb muammoning uzoq vaqt davomida e'tibordan chetda qolishi sababi qisman hissiyotlarning mistik va paradoksal tabiati bilan bog'liq. Mana bu hodisaning yana bir misoli: Ko'pgina shifokorlar bemorlarning shikoyatlarida yurakning tez-tez urishi, nafas qisilishi, mushaklar tarangligi, kabi emotsional, fiziologik komponentlar holatni kuzatadi. Jismoniy tekshiruvdan so'ng bu alomatlar kuchli havotir hissidan kelib chiqayotganini aytсалarda, bemorlar bu tuyg'uni boshdan kechirayotganliklarini tan olmaydilar. Shifokorlar tashxisiga qaramay, bemorlar o'zlarining yuz ifodalarida, turishlarida, imo-ishoralarda va so'zlarida aniq namoyon bo'ladigan bu his-tuyg'ularning mavjudligini tan olmaganliklarini ko'rsangiz, nimaga deb hech qachon hayron bo'lmang – deydi G. Kristall o'zining “Integratsiya va o'z-o'zini davolash. Affekt- travma – Aleksitimiya asarida [4]. Bizningcha muallif bu so'zlari bilan aleksitimiya fenomeni psixologik xususiyatlari namoyon bo'lishini aleksitimik bo'lmagan insonlardan farqli jihatlari orqali ko'rsatib bermoqchi bo'lgan. Zero, hissiy tajribalar tanada aks eta boshlasa, emotsiya va so'zlar orqali izohlash joizdir. Ammo izohlashga to'g'ri va kerakli so'zlarni topa

olmaslik, tuyg'ularni aniq ifodalanmasligiga olib keladi. Buning natijasida inson o'z tanasini anglamasligi, o'zgalarga uchun aniq ko'rinib turgan his-tuyg'ularni tan olmasligi holati kuzatiladi.

P.Kutterning “O'z tanangiz uchun kurash” psixosomatik nazariyasi asari g'oyasi psixosomatik kasalliklarning sababi odamning o'z tanasi bilan buzilgan munosabatlarida yotadi. Boshqacha qilib aytganda, odam o'z tanasining signallarini sezmaydi (masalan, charchoq yoki charchoqqa o'z vaqtida javob bermaydi) va bu o'z navbatida, nazoratsiz psixosomatik belgilarga sabab bo'ladi. Har bir inson o'z tanasini nazorat qila olishi kerak. Bu mahoratni rivojlantirishda onaning roli katta. Aynan ona bu o'rganishni rag'batlantirishi yoki unga to'sqinlik qilishi mumkin degan fikrga asoslangan.

Bu jarayonga o'zlarini bolaga nisbatan simbiotik qaramlikdan xalos bo'lolmaydigan onalar salbiy ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun, ona kerak bo'lmasa ham, bolani nazorat ostida ushlab turadi, o'z komplekslari va qo'rquvlaridan kelib chiqqan holda haddan tashqari ustunlikni ko'rsatadi. Keyinchalik, bola o'z tanasini unga eas, balki onaga tegishli deb hisoblaydi, o'z tanasining begonalashuvi sodir bo'ladi.

Boshqa tomondan, bolaga to'g'ri g'amxo'rlik va e'tibor bermagan juda sovuq ona bolada uning tanasini yoqtirmaslik xavfini tug'diradi. Kelajakda u o'z signallarini eshitishni to'xtatadi [8]. Shunday qilib, psixosomatik kasalliklar ko'pincha o'z tanasini to'g'ri anglamaslik, qabul qilmaslik yoki hatto uni rad etish bilan bog'liq. Muhim jihati shundaki, inson tanasi unga beradigan signallarni sezmayanligi sababli, u osongina turli xil psixosomatik kasalliklar rivojlanadigan maydon egasiga aylanib qoladi. Aleksitimiya fenomeni psixologik xususiyatlari komponentlaridan biri doimiy havotir hissi esa, bu kasalliklarni kuchaytirishiga sabab bo'ladigan asosiy omillardan biridir.

Aleksitimiya – bu aniqlikni talab qiladigan maxsus psixologik holat va u aniq yo'naltirilgan tashhisni ya'ni psixodiagnostikani talab qiladi. Hozirgi vaqtda Shelling-Sifneos shkalasi, Kristal va hammualiflari so'rovnomalari xorijiy davlatlarda keng qo'llanilib kelinmoqda. Ayniqsa G.Teylor va hammualiflari tomonidan yaratilgan Toronto aleksitimik shkalasi – diagnostik tahlilda eng ko'p ishlatiladigan so'rovnoma hisoblanadi. Toronto aleksitimik shkalasi V.M.Bexterev nomidagi Psixonevrologik instituti olimlari va Sankt-Peterburg Tibbiyot Akademiyasi ilmiy xodimlarining hamkorligida tarjima qilib moslashtirilgan va validlik bo'yicha tekshiruvdan o'tkazilgan.

O'smirlarda aleksitimiya namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlarini aniqlash uchun Bexterev nomidagi Psixiatriya ilmiy –tadqiqot institutida moslashtirilgan “Toronto aleksitimik shkalasi”, Pert aleksitimiya so'rovnomasi (Larionov va boshqalar), A.Megrabyanning “Emotsional xayrixohlik” metodikasi, C.D.Spilberger - Y.L.Xaninning “Xavotirlanish darajasini aniqlash” metodikasi, Shmishekning “Xarakter aksentuatsiyasi” so'rovnomasi shuningdek, sotsiologik so'rovnomalar va “Mini-insho”dan foydalangan holda psixodiagnostik model tuzish mumkin va olingan natijalarga ko'ra psixokorreksion yoki rivojlantiruvchi trening dasturini yaratib, amaliyotga tatbiq qilish mumkin.

Ta'kidlash joizki, o'smirlik yoshida bolalarni emotsional kechinmalarida katta o'zgarishlar boshlanadi. Bu yoshdagi bolalarda ta'lim ta'siri ostida abstrak-mantiqiy va tanqidiy tafakkur, shuningdek, hayol kuchli ravishda o'sadi. Xususan, aleksitimiya to'g'ridan-to'g'ri his-tuyg'u va hayol, emotsiya bilan o'zviy bog'liq ruhiy muvozanatning buzilishi ekanligi bois, o'smirning psixologik rivojlanishi va uning ruhiy muvozanati masalasini tadqiq qilish zamonaviy psixologiyaning dolzarb masalalaridan biridir.

Adabiyotlar

1. Abu Rayxon Beruniy. Geodeziya. (pervod P.G.Bulgakova). – Tashkent: 1966. 83-b.
2. Былкина Н.Д. Алекситимия (Аналитический обзор зарубежных исследований). // Вестник Московского университета. Сер. 14, Психология. 1995. № 1. – С. 43–53.
3. Гаранян Н.Г. Концепция алекситимии. / Гаранян Н.Г., Холмгорова А.Б. // Журнал социальной и клинической психиатрии. 2003. №1. –С.128-145.
4. Кристал Г. Интеграция и самоисцеление. Аффект – травма-Алекситимия. –Москва: 2006. –С.493.
5. Игошев К.Е. Опыт социально-психологического анализа личности несовершеннолетних правонарушителей. -М.: 1967. – С. 67-68.
6. Искусных А.Ю. Алекситимия. Причины и риски возникновения расстройства. Текст научной статьи по специальности «Психологические науки». <https://cyberleninka.ru>
7. Nishanova Z.T., Kamilova N.G., Abdullayeva D.U., Xolnazarova M.X. “Rivojlanish psixologiyasi”. Darslik. –Toshkent: 2019. 241-b.
8. П.Куттер. Психоматическая теория «борьбы за своё тело <https://shshsh.yetiopsy.ru/psihosomaticheskaja-teorija-borby-za-svojo-telo-p-kuttera-1970>.
9. Mustafayev Sh.N. Artpedagogika. Darslik. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022. 164- b.

РЕЗЮМЕ. Ushbu maqolada o'smirlarda aleksitimiya fenomeni namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, aleksitimiya hodisasining o'ziga xosliga va o'smirlar psixologi holati, ruhiy muvozanatiga ta'siri xususida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлены сведения о психологических особенностях явления алекситимии у подростков. Также говорится об особенностях феномена алекситимии и его влиянии на психологическое состояние и психическое равновесие подростков.

SUMMARY. This article presents information about the psychological characteristics of the phenomenon of alexithymia in adolescents. It also talks about the features of the phenomenon of alexithymia and its impact on the psychological state and mental balance of adolescents.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ ЛИЧНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Э.Ж.Нурымбетова – доктор философии по психологическим наукам

Х.Кдирбаева – магистрант

Нукуский государственный педагогический институт имени Ажиязия

Таянч сўзлар: тайёргарлик, когнитив, шахсий компонент, эмонационал –эрк компоненти, интерактив компонент, маънавий жихати, касб-хунар жихати, психологик жихати.

Ключевые слова: готовность, когнитивный, личностный компонент, эмоционально-волевой компонент, интерактивный компонент, моральный аспект, профессиональный аспект, психологический аспект.

Key words: readiness, cognitive, personal component, emotional-volitional component, interactive component, moral aspect, professional aspect, psychological aspect.

Проблема готовности актуальна в любой сфере профессиональной деятельности связана с её психологическим сопровождением, что предполагает комплексное исследование соответствующих индивидуально-психологических особенностей субъекта. Самому изучаемому понятию в современной психологической науке уделяется особое внимание.

Как полагает К.В. Чикова, необходимым условием успешного начала, выполнения и завершения любой деятельности является готовность к ее осуществлению. Это обусловлено тем, что формирование, а также развитие готовности к профессиональной деятельности составляет сущность подготовки будущего специалиста и вступает главным критерием качества этого процесса. В общем понимании понятие готовность имеет два значения:

первое - это желание, согласие что-то сделать, т.е. речь идёт о добровольном и сознательном решении, направленном на деятельность;

второе - состояние готового, т.е. используется состояние, наличие которого обеспечит выполнение определенных действий, деятельности [6].

Согласно позиции Т.Ю. Синченко, на сегодняшний день ещё не существует достаточно обоснованной концепции готовности к профессиональной деятельности психолога-практика. Концепция – это система взглядов на определенное явление, формирующееся через поиск связей между отдельными составляющими этой системы, это основная идея, начало любой теории. В свою очередь, теория - это обобщение разрозненных эмпирических данных в определенную парадигму, что дает возможность занять определенную методологическую позицию и, отталкиваясь от фундаментальных исходных данных, полученных в эксперименте, использовать исследования в практике. Концепция как форма развития научного знания имеет ряд специфических особенностей. Прежде всего, это личностная позиция ученого. На основе этой мировоззренческой позиции и

системы методологических установок исходные теоретические категории объединяются определенным образом. Такое сочетание категорий осуществляется через выявление связей между ними. Развитие концепции происходит путем экспликации ее скрытых предпосылок и выявления достаточных связей между категориями [3].

В данном аспекте, по мнению Г.Г.Хасановой, большинство теорий профессионального развития могут быть отнесены к пяти основным направлениям:

дифференциально-диагностическому;
типологическому;
психоаналитическому;
теории решений;
теории развития.

Вместе с тем, автор преимущественно отдаёт предпочтение структурно-типологическому подходу исследования готовности к профессиональной деятельности психолога-практика. В качестве одного из аргумента целесообразности применения именно этой научной категории в качестве исходной для построения концепции профессионального развития автором указывается, что категория готовности является системообразующим стержнем многих понятийных систем, отражающих важнейшие аспекты человеческой жизни [5].

Согласно позиции Е.С.Слюсаревой, психологическая готовность в спорте трактуется как состояние, возникающие за определённый промежуток времени до начала спортивного выступления, отражая оценочное отношение спортсмена к предстоящим действиям. Автором было показано, что психологические особенности предстартовых состояний включают, вместе с эмоционально-волевыми проявлениями, и определенную направленность сознания, мышления, а также особенности восприятия спортсмена. На основе экспериментальных исследований учёным были выделены структурные компоненты готовности

спортсмена, каждый из которых может играть доминирующую роль, в зависимости от соответствующих условий деятельности. Таким образом, готовность к соответствующему соревновательному действию исследователем представляется как многокомпонентная и многомерная структура, охватывающая моральную, функциональную, идейную и специальную готовность. Исходя из этого, состояние готовности понимается как целостное проявление личности в определенных условиях жизнедеятельности. Автор считает, что в структуру психического состояния готовности входят высокоразвитые познавательные, эмоциональные и волевые функции [4].

А.В. Ачина в рамках своего исследования затрагивает вопросы психологической готовности к деятельности в различных отраслях: общая готовность личности к деятельности, готовность к педагогической деятельности, предстартовая готовность в спорте, готовность к принятию ответственных решений, готовность к выполнению боевой задачи, психолого-экономическая готовность и т.д. В общей в структуре личностной готовности автором выделяются:

- моральный аспект готовности;
- профессиональный аспект готовности;
- психологический аспект готовности.

Моральный аспект готовности охватывает подструктуру направленности личности, профессиональный – опыт, а психологический – объединяет особенности психических процессов и качеств личности [1].

По результатам теоретического исследования К.В. Чиковой отмечается, что составляющими готовности личности к деятельности являются неспецифические и специфические возможности конкретного человека. В рамках неспецифических возможностей подразумевается активное применение различных подходов, техник для решения многих задач, что вступает важным показателем общей активности и целостности личности. В свою очередь, специфические возможности проявляются в особом профессионально обостренном развитии устойчивых качеств, свойств личности. Таким образом автор под готовностью подразумевает определенное сочетание психических особенностей, качеств личности и говорит о психологической готовности как о проявлении сущностных свойств и состояния личности [6].

Исследуя психологическую готовность к профессиональной деятельности психологов, А.К. Бисембаева выделяет такие группы свойств (компонентов готовности), как:

- личностный компонент;
- когнитивно-операциональный компонент;
- эмоционально-волевой компонент;

интерактивный компонент.

При этом, личностный компонент включает автономность, адекватную самооценку, интегрированность ценностно-мотивационной сферы, гуманистическую направленность личности.

Когнитивно-операциональный компонент - общие интеллектуальные способности, вербальная креативность, способность к рефлексии, стремление к познанию и саморазвитию, успешность профессионального обучения, обучаемость. Эмоционально-волевой компонент - эмоциональную устойчивость, уравновешенность, способность к саморегуляции и самоорганизации, целеустремленность, настойчивость. Интерактивный компонент - социальный интеллект, коммуникативные способности, принятие других, коммуникативную толерантность, эмпатические способности [2].

Е.С.Слюсарева в своём исследовании предлагает толкование понятия готовности к профессиональной деятельности в ракурсе целенаправленного выражения личности, включающее ее убеждения, взгляды, отношения, мотивы, чувства, волевые и интеллектуальные качества, знания, навыки, умения и установки. При этом, автор отмечает, что временная и длительная готовность находятся в единстве. Первая представляет собой каждый раз создаваемое функциональное острие и этим самым повышает действенность второй. Возникновение готовности как состояния зависит от ее длительной разновидности, а временный определяет производительность последнего в данных конкретных обстоятельствах и включает в себя актуализированные компоненты, которые при повторном использовании возвращаются на свое прежнее место. Так происходит в отношении конкретных текущих задач деятельности временная трансформация личностных установок, устойчивых мотивов, опыта. Т.е. существует необходимое для эффективной профессиональной деятельности актуализированное состояние временной готовности, предполагающая наличие устойчивой совокупности черт длительной готовности, которая, в свою очередь, должна была пройти сложный процесс формирования по овладению профессией в условиях соответствующей подготовки [4].

Таким образом, готовность к практической работе характеризует преимущественно субъективный (внутренний) аспект, в котором на первом месте в рассмотрении данного соответствия стоит личность, в то время как пригодность в большей степени характеризует объективный (внешний) аспект, в котором на первом месте стоит профессия психолога и ее требования к будущему специалисту. Следовательно, готовность свидетельствует о внутренней настроенности субъекта (желание в сочетании с внутренней уверенностью в собственной способности).

Литература

1. Ачина А.В. Возможности формирования компонентов профессиональной готовности у студентов-психологов в процессе опытноэкспериментальной программы. // Российский психологический журнал. -М.: 2012. №2. -С. 70-77.
2. Бисембаева А.К. Формирование мотивации учебной деятельности студентов. // Менеджмент качества: поиск и решения: материалы II 212 Международной научно-практической конференции. – Китай: 2016. - С. 402-408
3. Синченко Т.Ю. Исследование различных параметров успешности решения психодиагностических задач практикующими психологами и студентами-психологами. //Российский психологический журнал. -М.: 2013. -№1. - С. 68-78
4. Слюсарева Е.С. Готовность специального психолога к психокоррекционной работе с детьми. // Психолог в современном обществе от образования к профессиональной деятельности коллективная монография.-Воронеж Воронеж гос ун-т, 2007. –С. 477-482.
5. Хасанова Г.Г. Подходы к разработке модели формирования у будущих педагогов-психологов профессиональной готовности к работе с родителями школьников. // Человек в системе образования: тенденции и перспективы : сб. науч. тр. - Уфа: БашГУ, 2009. - С. 145-151
6. Чикова К.В. Особенности формирования готовности будущих психологов ДОО к профессиональному взаимодействию с субъектами образовательного процесса. // Профессиональное и личностное самоопределение молодежи в период социально-экономической стабилизации России: материалы второй Всероссийской научнопрактической конференции. – Самара: 2008. - С. 228-232

РЕЗЮМЕ. Маколада шахснинг касб-хунар фаолиятига тайёргарлиги муаммосининг назарий шарҳи тақдим этилган. Ўтказилган тадқиқотлар натижалари муаллиф томонидан умумлаштирилиб, унда субъектнинг касб-хунар фаолиятига психологик тайёрлигини ўрганишда кўплаб ёндашувлар кўриб чиқилган.

РЕЗЮМЕ. В статье представлены теоретические обзоры проблем готовности личности к профессиональной деятельности. Автор обобщены результаты проведенных исследований, в котором рассмотрены многочисленные подходы в изучении психологической готовности субъекта к профессиональной деятельности.

SUMMARY. The article presents a theoretical review of the problem of personality readiness for professional activity. The author summarizes the results of the conducted research, in which numerous approaches are considered in the study of psychological readiness of the subject to professional activity.

OILADAGI NIZOLAR, AJRALISH VA ULARNING OLDINI OLISH YO‘LLARI

F.R.Ro‘ziqulov – *psixologiya fanlari nomzodi, professor*

Navoiy viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi

Tayanch so‘zlar: oiladagi nizolar, zo‘ravonlik, xususiyatlar, ma‘naviy-axloqiy, psixoterapevtik, ijtimoiy-psixologik, etnopsixologik, axloq, er-xotin, mexanizmlar.

Ключевые слова: конфликты в семье, насилие, особенности, духовно-нравственные, психотерапевтические, социально-психологические, этнопсихологические, этика, пара, механизмы.

Key words: conflicts in the family, violence, characteristics, spiritual-moral, psychotherapeutic, social-psychological, ethnopsychological, ethics, couple, mechanisms.

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda shaxs kamoloti, oila, ishlab chiqarish va ta‘lim muassasalaridagi ijtimoiy-psixologik mohiyatni yaxshilash asosida insonlarning farovon va barqaror turmush tarziga erishishlarini ta‘minlashga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlarga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda oila institutini mustahkamlash, oilaning tarbiyaviy-ta‘limiy salohiyatini mustahkamlash, jamiyatda an‘anaviy oilaviy qadriyatlarini saqlash, oilalarda ma‘naviy-axloqiy muhitni yaxshilash yuzasidan normativ-huquqiy jihatdan takomillashtirish, oilalarga ta‘sirchan, metodik, konsultativ va amaliy yordam ko‘rsatishning samarali tizimini yaratishning strategik vazifalari belgilanib, zarur asoslari varatilmoqda: “Oilalarda ichki oilaviy va shaxsiy munosabatlarni, xususan ota-ona va farzandlar, er va xotin, qaynona va kelin o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, oilada mojaroli va og‘ir turmush sharoitlarini amaliy hal qilish mexanizmlarini joriy etish” [1].

Oiladagi nizolar va ajralish muammosi hozirgi zamon insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy muammolaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun chet ellarda ham O‘zbekistonda ham ajralish muammosini o‘rganishga keng ilmiy jamoatchilik e‘tibori qaratilib kelinmoqda. Bu muammoni turli soha mutaxassislari, yuristlar, demograflar, iqtisodchilar, sotsiologlar, psixologlar va boshqa fan sohalari mutaxassislari o‘rganmoqdalar. Ularning e‘tibori bu hodisa sabablari, omillari, motivlarini o‘rganish, ularni bartaraf etish, ajralishlarning salbiy asoratlarini kamaytirish masalalariga qaratilgan.

Hozirgi ayollarimiz o‘qimishli, oq-qorani tanigan kishilar, erkaklar bilan yonma-yon turib xizmat qilishadi, uyni ham, ishni ham eplashadi. Bundan jamiyatimizga ham, oilaga ham manfaat yetadi, albatta. Lekin afsuski, oiladagi burchini, ayollik latofati, o‘zbek ayollariga xos iffat, nazokat, hayo-andishani unutib qo‘yayotgan ayollar ham yo‘q emas. Oilaning buzilishi, bir yostiqqa bosh qo‘yganlarning ajralishi hayotidagi eng noxush voqealardan biridir. Hech bir yigit-qiz ahdu-paymon bilan turmush qurayotganda ajralishni ko‘zlamaydi. Demak, ajralish oilaviy munosabatda mutanosiblik buzilishining natijasidir.

Inson aslida baxt va ezigulik uchun dunyoga keladi, shu orzu-umid bilan yashaydi. Lekin bu bilan ish bitmaydi, u shu niyatiga yetishi uchun harakat qilishi, mehnat qilishi, yaxshilik ko‘rish uchun yaxshilik qilishi lozim. Insonning inson bo‘lib shakllanishida, hayotda o‘z o‘rnini topishida el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovor bo‘lishida, yuksak axloq-odob qoidalarini o‘zida mujassam etishida oila asosiy o‘rinni egallaydi. Oila shunday makonki, unda hayotning davomiyligini ta‘minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf-odatlar, axloqiy-ma‘naviy qadriyatlar saqlanadi va rivojlanadi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi

iqtisodiy va ma‘naviy hayot poydevori qo‘yiladi va mustahkamlanadi. Oilaviy nizolarning eng xarakterlilaridan biri bu er va xotin o‘rtasidagi nizolardir. Xo‘sh, eng ezgu niyatlar bilan bir-birlarini sevib oila qurgan yoshlar nega oila qurishgandan keyin ularning o‘zaro munosabatlarida nizo-janjallar ro‘y beradi? Ular nima uchun urushadilar? Umuman, er-xotinlik hayotida nizolarsiz, urush-janjallsiz ham yashasa bo‘ladimi? Bu kabi savollarni yana ko‘p davom ettirish mumkin. Xalqimizda bir gap bor: oshsiz uy bo‘lishi mumkin, lekin nizosiz uy bo‘lmaydi. Faqat, nizoning nizodan farqi bor. Bu haqda quyida batafsil to‘xtalib o‘tamiz. Haqiqatdan ham, ilk bolalikdanoq ko‘plab ertaklar eshitib, keyinchalik o‘zlari ham ularni turli kitoblardan o‘qib o‘sgan yoshlar o‘zlarining bo‘lajak oilaviy hayotlarini adekvat tasavvur eta olishlari mushkul. Chunki ertaklarda ham, kinofilmlarda ham qahramonlar bir-birlariga yetishgunlariga qadar ne-ne mashaqqatlarni, zahmatlarni boshlaridan kechirib, bu yo‘lda duch kelgan qora kuchlarni yengib, oxir-oqibatda visolga erishadilar, “qirq kecha-yu qirq kunduz to‘y berib, murod-maqсадlariga erishadilar” Deyarli barcha ertaklar, filmlar, ayniqsa, bizning yoshlarimiz, qizlarimiz sevib tomosha qiladigan hind filmlari, aksariyat hollarda shu tariqa yakunlanadi.

Bunga sizlar ham ko‘p martalab guvoh bo‘lgansizlar. Bundan tashqari aksariyat muvaffaqiyatli oilalarda tarbiya topgan yigit-qizlar o‘z ota-onasi oilasini, ularning turmush tarzini, bir-birlarga nisbatan bo‘lgan o‘zaro munosabatlarini va qator shu kabilarni o‘zlarining bo‘lajak oilaviy hayotlari uchun ideal deb olishadi va ular ham oila qurishganlaridan so‘ng o‘g‘il bolalar xuddi o‘z otasidek va qizlarimiz o‘z onalaridek “ota”, “ona”, “er”, “xotin” bo‘lishni orzu qiladilar. O‘tmish donishmandaridan biri haqli ravishda er-xotin nizolarini garmdoriga qiyoslagan ekan. Garmdori achchiq, lekin u me‘yorda bo‘lsa ishtahani ochadi, me‘yorida ortib ketsa, og‘iz, lab, tilni kuydirishi, noxush hissiyotlarni yuzaga keltirishi mumkin. Nizoli vaziyatlar har qanday oilada u yoki bu darajada yuzaga keladi. Oila qanday bo‘lishidan qat‘iy nazar nizolardan mutlaqo xoli bo‘la olmaydi. Chunki oiladagi shaxslararo munosabatlar odatda nizosiz bo‘lmaydi. Bu nizolar ma‘lum darajada er-xotin munosabatlarini rivojlantiruvchi katalizator vazifasini o‘taydi. Lekin nizoning nizodan farqi bor. Ular kelib chiqishi, tashqi ifodalanishi, takrorlanib turish tezligi soni va nihoyat oqibatlariga ko‘ra bir-birlaridan farqlanadi. Biror-bir maxsus mezon yo‘qki, shunga asosan nizolarning qaytalanishi, kuchi, darajasi va boshqa ma‘lumotlarini aniq belgilab berish mumkin bo‘lsa. Bunda hamma narsa subyektning o‘ziga, uning shaxsiy, psixologik xususiyatlariga, yoshiga, jinsiga, uning qo‘yilishiga, nizoning qanday idrok qilinishi va boshqa omillarga bog‘liq bo‘ladi.

O‘zbekistonda oila muammolari borasida bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ularda psixologik

xizmatning turli yo'nalishlarga bag'ishlangan. Oila muammolari doirasida tadqiqotlarda oilaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari G.B.Shoumarov, V.M.Karimova, N.A.Sog'inovlar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan [2]. Tahlillarga ko'ra, respublikamizda oila muammolarining ilmiy-amaliy o'rganish o'zbek oilasining turli xususiyatlari, oiladagi er-xotin munosabatlari, O'zbekiston hududidagi turli millat oilalarining etnopsixologik xususiyatlari, noto'liq oilalardagi psixologik muhit va boshqa jihatlari o'rganilgan bo'lib, ammo oilaviy ajrimlar va ularning oldini olishning yo'llari ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganilmagan.

Mazkur tadqiqot ishimizda biz xorij olimlaridan U.Jems, Ch.Kuli, U.Tomas, F.Znanetskiy, J.Piaje, Z.Freyd kabilor oilaning davrasida ro'y beradigan shaxslararo munosabatlarning xarakteriga alohida e'tibor berishib, bir shaxsning boshqa bir shaxs ta'sirida qanday qilib, o'z sifatlarini takomillashtirishi, o'zgartirishi, tarbiyalanishi kabi qator masalalarni o'rgandilar. Natijada, bu borada olib borilajak ilmiy izlanishlarning naqadar muhimligi o'z navbatida jamoatchilikning diqqat-e'tiborini tortdi. Olimlar oila borasida o'tkaziladigan tadqiqotlar va unda qo'llaniladigan usullarning noyobligini ta'kidlashib, oila tadqiqotlarida rioya etilishi zarur bo'lgan odob normalari haqida ham fikr yuritganlar. Masalan, amerikalik sotsiolog R.Xill va boshqalar oila va nikoh muammosini o'rganishning sarmashaqqat ish ekanligini ta'kidlab, usullarni tanlash va respondentlar bilan ishlaganda quyidagi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risida yozgan:

- tadqiqot uchun shunday metodikalarni, izlanish vositalarini topish lozimki, toki u bilan respondentlarga murojaat qilinganda, oilaviy hayotga ziyon etmasin, tadqiqotchi ketgach, er-xotin munosabatlari buzilmasin;

- tadqiqotda oila a'zolari bevosita qatnashishi hisobga olinsa, ushbu jarayon ularning nafaqat o'zaro munosabatlariga, balki psixologik holatlari va kayfiyatlariga ham salbiy ta'sir etmasin;

- tadqiqotchi ham tirik inson bo'lgani sababli, uning oilaga kirib kelishi, uydagi turmush tarziga, odatlar, o'zaro yaqinlik aloqalariga putur yetkazmasin.

Xorijiy olimlaridan G.I.Tsaregorodtsev va N.I.Gubanov ma'lumotlariga ko'ra ajralishlarning eng katta qismini 30-34 yoshlilar, ya'ni oilaviy hayotning 7-11 yillariga to'g'ri keladi. Ammo, bu ma'lumotni chuqurroq tahlil qilganda, bunday oilalarda dastlabki 5 yil ichida psixologik ajrim yuzaga kelib 7-10 yillarda qonun bilan rasmiylashtirilishini ko'ramiz. Demak, oila uchun eng xavfli payt nikohning dastlabki 5 yilidir. Bu fikrni "Yangi uylanganga yetti yil yaqin borma" degan o'zbek xalq maqoli ham tasdiqlaydi.

Er-xotin o'rtasidagi janjallarning oiladagi ziddiyatlarning sabablari o'rganilganda ko'pincha er yoki xotinning oilaviy hayotdagi burch va mas'uliyatini to'g'ri tushunmaslik ma'lum bo'lmoqda. Oila mustahkamligi va barqarorligiga rahna soladigan ziddiyatlarning ayrim sabablari: Ajralishning sabablaridan biri bo'lg'usi kuyov bilan kelinga hamma narsa zeb-ziynat, dang'illama uy, hatto uy jihozlarigacha tayyorlab qo'yilishidir (hayotiy misol). Hayotiy kuzatishlar nikohlarining bekor bo'lishiga, asosan quyidagilar sabab bo'layotganligini ko'rsatmoqda.

1. Kelin-kuyovlarning turmushiga ota-onalarning o'rinsiz aralashuvi.

2. Yangi oiladagi sharoit bilan hisoblashmaslik.

3. Umr yo'ldoshini ma'lum maqsadni ko'zlab tanlash.

4. Oilada tenglik qonuniyatini buzilishi.

5. Er-xotin xarakterining mos kelmay qolishi.

6. Ota-onaning tarbiyada yo'l qo'ygan xatolari.

7. Xotinning uy-ro'zg'or tuta bilmasligi.

8. Er-xotindan birining ichishi.

9. Er-xotindan birining bevafoqligi.

10. Uzoq muddat farzandsizlik.

11. Xotinni ma'naviy qarashlaridan iqtisodni ustun qo'yishi.

Respublikamizda G.B.Shoumarov, N.A.Sog'inovlarning olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yoshlar o'zlariga har jihatdan to'g'ri keladigan, maksimal qovusha oladigan juftini topishlari amri mahol.

Psixologik jihatdan bir-biriga teskari bo'lganlar, biologik-fiziologik jihatlardan butunlay mos kelmasa-da, qovusha oladilar, ammo axloqiy, ma'naviy jihatdan mos kelmasa qovishuv bo'lmaydi. Oila qurayotgan yoshlarning mijozlarini tahlil qilganda quyidagi fe'li kelin-kuyovlarga duch kelishimiz mumkin (xolerik-xolerik, x-s, s-m, m-m). Ajralishning o'ziga xos ijtimoiy psixologik va etnopsixologik xususiyatlari mavjuddir. Bu xususiyatlar oilalarning buzilishiga olib keladigan sabablar, ularning amalga oshishi jarayoni, oqibatlar, ajralishgacha va undan keyingi davrlardagi er-xotinlarning ahvoli kabilarda ifodalanadi.

Rossiyada o'tkazilgan tadqiqotlarda [4] nikoh ajrimlarining asosiy sabablari sifatida quyidagilar qayd etilmoqda (turli yoshli so'raluvchilarning jami soniga nisbatan foiz hisobida):

- moddiy, maishiy muammolar – 55;
- er yoki xotinning ichkilikka ruju qo'yishi – 39;
- yoshlar uchun oilaviy qadriyatlarining pastlab ketishi – 27;

- er-xotin xiyonati – 19;
- psixologik mos kelmaslik – 17;
- oilaviy hayotning mazmunsizligi – 12;
- boshqa birovni sevib qolish – 11;
- farzandlarning yo'qligi – 7;
- boshqa sabablar – 2;
- javob berishga qiyналganlar – 6.

Respublika "Oila" ilmiy-amaliy markazi tomonidan nikoh ajrimlarining sabablari o'rganilganda, aksariyat holatlarda bu birinchi o'rinda er-xotinlarning o'zaro kelishmovchiliklari, fe'l-atvorning bir-biriga mos kelmasliklari, rashk, xiyonat, kelin bilan qaynona va boshqa yaqin qarindoshlarning chiqishmasliklari, erkakning zararli odatlarga berilib ketishi (ichkilikka, giyohvand moddalarga va shu kabi), moddiy qiyinchiliklar (asosan, erning ishlamasligi, mustaqil oilani boshqara olmasligi), qudalarning to'ydan keyin o'zaro kelishmay qolishlari, erning daraksiz ketib qolishi kabilor qayd etiladi. Poytaxt bo'yicha ajrimlar sabablari o'rganilganda, iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli oilaning buzilishi eng oxirgi o'rinda qayd etiladi, chunki aksariyat o'ziga to'q, boy-badavlat oilalarda yoshlar asosan uch sabab tufayli ajralishib ketmoqda: rashk va xiyonat, kelin-qaynona munosabatlaridagi kelishmovchilik va turmush sharoitidagi noqulayliklar. Umuman olganda, nikoh ajrimlarining bosh omili yoshlarni ma'naviy jihatdan turmush qurishga tayyor emasliklaridir.

Muammoni nazariy va empirik natijalar tahlili quyidagi ilmiy asoslangan xulosalarga kelish imkonini berdi:

1. Oilaviy munosabatlarda qadriyatlarining o'zgarib borayotganligi, yoshlarning oilaviy hayotga tayyor emasligi, oilaviy nizolarning ko'payotganligi, er-xotinlarning oilaviy rollaridagi va keksa avlod vakillari bilan yosh avlod vakillarining oila to'g'risidagi tasavvurlaridagi nomutanosiblik o'zbek oilalaridagi ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik muammolarning asosiy xususiyatlarini belgilaydi.

2. Ajrashgan oilalardagi er-xotinlarning rollari va kutimlarini maishiy-xo'jalik, ota-ona tarbiyachilik funksiyasi, ijtimoiy faollik, emotsional-psixoterapevtik va tashqi jozibadorlik qadriyatlarida nomutanosibligi oiladagi inqirozli holatlarni kuchaytirganligi va ajralishlarga sabab bo'lganligi.

3. Ajrashgan oilalardagi xotinlarda mehmondo'stlik va o'zga insonlarni qabul qila olmaslik xususiyatlari, erning yaqinlari va qarindoshlari bilan munosabatlarda

muammolarni keltirib chiqarishi va o'z xatti-harakatlari, xulq-avtorlarini nazorat qila olmasliklari, erlarda farzandlar tarbiyasida otaning roli susayganligi, er-xotinlar o'rtasidagi rashk va pulga bo'lgan nomutanosib munosabatlar xosligi.

4. Ajrashgan oilalarda axloqiy, psixologik zo'ravonlik (qo'rqitish, haqorat qilish, taqiqlash) eng ko'p uchragan zo'ravonlik turi bo'lib, boshqa zo'ravonlik turlari bilan birgalikda kechganligi hamda ayollarga jismoniy, jinsiy va iqtisodiy zo'ravonlik yuz berganda ham ruhiy azoblanishiga olib kelishi sababli oilalarning buzilishida yetakchi omil ekanligi.

Adabivotlar

1. Mirziyoev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – Toshkent: "O'zbekiston", 2016. 17-b.

2. Shoumarov G'.B. Zamonaviy o'zbek oilasi va uning psixologik xususiyatlari. // "O'zbek oilasining etnopsixologik muammolari" mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalari qisqacha bayoni. – Toshkent: 1993. 109 - 111-b.

3. Karimova V.M. Yoshlarida o'zbek oilasi to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi: Psixol. fan. d-ri. ... dis.: 19.00.05. – Farg'ona: FarDU, 1994. 310- b.

4. Ivanova L.V. Vasha svadba. – Smolensk: «Rusich», 1999. – S. 78-84.

REZYUME. Mazkur maqolada oiladagi nizolar va ajralish muammosi hozirgi zamon insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy muammolaridan biri ekanligi, er-xotin o'rtasidagi janjallarning oiladagi ziddiyatlarning sabablari, oilaviy munosabatlarda qadriyatlarining o'zgarib borayotganligi, yoshlarning oilaviy hayotga tayyor emasligi, oilaviy nizolarning ko'payib borayotgani, er-xotinlarning oilaviy rollaridagi va keksa avlod vakillari bilan yosh avlod vakillarining oila to'g'risidagi tasavvurlaridagi nomutanosiblik sabablarini oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье проблема семейных споров и разводов является одной из важнейших социальных проблем современного человеческого общества, причины конфликтов между мужем и женой, изменение ценностей в семейных отношениях, неготовность молодых людей к семейной жизни, увеличения семейных споров, даются рекомендации по предотвращению причин несоответствия семейных ролей супругов и представлений старшего поколения и младшего поколения о семье.

SUMMARY. In this article, the problem of family disputes and divorce is one of the most important social problems of modern human society, the causes of conflicts between husband and wife, the changing values in family relations, the unpreparedness of young people for family life, and the increase of family disputes. , recommendations are given to prevent the causes of disparity in the family roles of spouses and the ideas of the older generation and the younger generation about the family.

ПОДХОД К ПРОБЛЕМЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ В РАЗЛИЧНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЯХ

К.Д.Тлеумбетова – кандидат педагогических наук, доцент

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажиянзия

Таянч сўзлар: ижтимоийлашув, ўз-ўзини англаш, шахс, шаклланиш, омиллар, мулоқот.

Ключевые слова: социализация, самосознание, личность, формирование, факторы, общение.

Key words: socialization, self-awareness, personality, formation, factors, communication.

Процесс социализации всегда представлял актуальную проблему в научной работе психологов. Это процесс вхождения каждого индивида в социальную структуру, в результате которого происходят изменения в самой структуре общества и в структуре каждой личности. В дальнейшем на основе невротических потребностей формируется определенная стратегия в межличностных отношениях, целью которой является снижение тревоги и достижение более приемлемого уровня существования. Ко второй группе факторов, влияющих на развитие невроза, К.Хорни относит внутренние запреты, потребности и стремления, которые образуют невротические конфликты: соперничества и любви, эгоцентризма и солидарности, самовозвеличивания и чувства неполноценности, эгоизма и альтруизма и др.

Таким образом, несмотря на то, что многие последователи З.Фрейда признавали определенную роль социальных факторов в становлении личности человека, тем не менее, для психоанализа в целом характерна биологизация природы человека, признание его как изначально асоциального существа, поэтому процесс социализации фрейдистами понимается как внешний и часто враждебный человеку процесс.

В целом, для теории социального научения характерен интерес к ранним стадиям социализации, что во многом объясняет отсутствие четкого представления о социальных механизмах научения и социализации в

целом, хотя большинство авторов подчеркивают важность социальных условий для формирования личности человека.

Психологический аспект механизма социализации представляет собой единство внутренней и внешней стороны. Внутренняя сторона механизма социализации представлена системой мотивов, потребностей, установок, убеждений личности. Внешняя сторона - это объекты, с которыми индивид взаимодействует, включая материальные объекты и систему социальных отношений.

А.Маслоу попытался обобщить эти две модели объяснения мотивации, полагая, что в какие-то моменты человек испытывает дефицит потребностей и стремится уменьшить напряжение, а в другое время он стремится усилить напряжение с целью реализации своего личностного потенциала. А.Маслоу выдвинул гипотезу о том, что врожденные потребности человека образуют иерархическую систему, причем последовательное расположение основных потребностей является главным принципом, лежащим в основе организации мотивации человека:

1. Физиологические потребности (пища, вода, сон);
2. Потребность в безопасности (стабильность, порядок);
3. Потребность в любви и принадлежности (семья, дружба);

4. Потребность в уважении (самоуважение, признание);

5. Потребность в самоактуализации (развитие способностей) [1:448].

С точки зрения А.Маслоу, расположенные в основании иерархии потребности должны быть удовлетворены до того, как появятся потребности, расположенные выше. Несмотря на то, что все потребности, по А.Маслоу, наследственно детерминированы, среда может оказать существенное влияние на их изменение и даже преодоление. Процесс социализации начинается с удовлетворения основных физиологических потребностей, причем самые элементарные способы поведения, умения и навыки ребенку передают родители в процессе удовлетворения этих основных нужд.

Новые нормы и ценности надстраиваются на уже имеющейся у ребенка мотивации поведения и могут существенно влиять на проявления первичных потребностей. В то же время врожденные потребности можно рассматривать как определенный элемент механизма социализации, так как с их помощью осуществляется подкрепление различных способов поведения.

Функционирование механизма социализации на психологическом уровне можно представить следующим образом. Факторы среды или внутренние условия функционирования организма влияют на возникновение у человека потребности, которая в начале переживается в форме ощущения (голод, жажда) или эмоции – страх, беспокойство. Эти ощущения и эмоции влияют на формирование определенной мотивации. Одновременно осуществляется процесс соотнесения потребности и прошлого опыта с ситуацией удовлетворения этой потребности. Далее следует принятие решения и плана действий, а также формирование ожидаемого итога действий (по П.К.Анохину, «акцептора результата действия»). После этого начинается осуществление действия при его волевой регуляции. Информация о действии через механизм обратной связи передается в центральную нервную систему, сливается с акцептором результата действия и порождает определенные эмоции: если параметры выполненного действия не соответствуют поставленной цели, то возникает отрицательное эмоциональное состояние, мотивирующее на продолжение действия для оптимального достижения цели или на поиск новых способов решения проблемы. Если же результат совпал с акцептором результата, то возникает положительная эмоция, закрепляющая данный способ поведения [2:172].

Процесс социализации рассматривается и во многих социологических школах, в частности, в символическом интеракционизме Д.Мид. С точки зрения Д.Мид, индивид является продуктом социального раз-

вития. В структуре личности Д.Мид выделяет два взаимосвязанных элемента: «I» – творческий потенциал личности и «me» – ориентированной на прошлой опыт элемент личности, благодаря которому возможно расширение границ наличного бытия личности. Д.Мид рассматривает взаимодействие людей в процессе общения опосредованным различными символическими структурами в частности, языком. В своей теории Д.Мид особое значение придает начальным этапам социализации, выделяя три основные стадии или формы интерсубъективной активности: язык (в терминах Д.Мид «лингвистический акт»), игра (play) и коллективная игра (game). Исходя из этих стадий, Д.Мид пытался решить проблему образования установок на «обобщенного другого» и передачи социально-культурного опыта. В процессе успешной социализации развивается самосознание индивида, элементом которого становится внутренний контроль, интернализованные нормы и требования общества.

Главную роль в процессе становления личности играет овладение языком как важнейшей формой коммуникации через «значимые символы». В языковом взаимодействии человек принимает на себя роль другого, то есть оценивает свои поступки при помощи языковых символов, отражающих нормы и установки других людей. В процессе принятия роли другого формируется самосознание и самоконтроль личности. С точки зрения Д.Мид, человек становится личностью только тогда, когда реакция другого становится неотъемлемой частью его поведения. Принятие и исполнение роли является основой социализации и на втором этапе – в игре.

Принятие роли является необходимым условием формирования социального аспекта личности человека, который является своеобразным фундаментом личности, в том числе с творческим потенциалом, создающим зрелую личность.

Помимо психологического и социологического взгляда на проблему социализации культур существует антропологический подход к данной проблеме, в русле которого изучалась роль межкультурных особенностей в передаче образов поведения. Социализация в данном подходе рассматривается как процесс передачи культуры, социальных норм, образов поведения.

Таким образом, общество влияет на способ удовлетворения человеком его потребностей и формирует у него новые потребности при помощи положительного или отрицательного подкрепления различных способов поведения, поэтому в структуре механизма социализации подкрепления является собственно социализирующим элементом, через который осуществляется связь организма со средой в процессе социализации.

Литература

1. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. – М.: 1982.
2. Анохин П.К. Эмоции. Психология эмоций. Тексты /Под ред. В.К.Вилюнаса, Ю.Б.Гиппенрейтер. –М.: МГУ, 1984.

РЕЗЮМЕ. Бу мақолада чет эл психолог-олимпларининг бола социумига ижтимоийлашув жараёнидаги муаммолар ва бола шахсининг шаклланишига таъсир этувчи омиллар ҳақидаги назариялари келтирилган.

РЕЗЮМЕ. В этой статье изложены теории зарубежных учёных-психологов о проблемах процесса социализации ребёнка в социум, а также о факторах влияющие на развитие личности ребёнка.

SUMMARY. This article outlines the theories of foreign psychologists about the problems of the process of socialization of a child into society, as well as the factors influencing the development of a child's personality.

USTAZLAR SHEJIRESI

НИЯЗОВ АСҚАРБАЙ ТОЛЫБАЕВИЧ 60 ЖАСТА

Т.Т.Утебаев – педагогика илимлерінің докторы, профессор

Әжанияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институты

Хәр қандай талантлы инсан қайсы кәсіп ийеси болыуына қарамастан өзінің қызыққан кәсібін рауажландырып хәм жетилистирип, толықтырып барады. Усы көзқарастан қарағанымызда спорт тарауы бойынша кеңнен танылған спортшы, спорттың бокс түрі бойынша өзінің салмақлы орны бар, тәжірийбелі устаз, профессор Асқарбай Ниязовты

бүгінгі ғәрезсизлик дәуириндегі жасларға таныстырыу әхмийетли мәселелердің бири болып табылады.

Асқарбай Ниязов - профессор, педагог устаз, белгили тренер сыпатында Республикамыз жәмийетшилигине жақсы таныс. Ол 1986-жылдан баслап билимлендириу тарауында хызмет етпекте. 1990-жылдан баслап, бүгінгі күнге дейін Әжанияз атындағы Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институтында оқытыушылық етип, жасларға тәлим-тәрбия берип келмекте.

Ниязов Асқарбай Толыбаевич 1964-жылы 28-март сәнесинде Қарақалпақстан Республикасы Кегейли районында туылған. Миллети: қарақалпақ, мағлыұматы: жоқары.

1981-жылы ұлыұма билим беріу мектебин табыслы тамамлап, 1977-78-жыллардан (7-класс) баслап спорттың бокс түрине қызығады хәм Нөкіс қаласындағы бокс бойынша спорт секциясына қатнасады. Оның бокс бойынша устазы Қарақалпақстан Республикасы «Спартак» спорт жәмийетінің тренери, спорттың бокс түрі бойынша СССР хәм Өзбекстан чемпионы, «Қарақалпақстанға мийнети сиңген тренер» Турдымурат Өтегенов.

Асқарбай Ниязов мектеп оқыушысы дәуиринде бокс бойынша жаслар арасында өткерилген Қарақалпақстан чемпионатында хәм «Орынбай Абдуллаев атындағы Пүткил аўқамлық турнир»иниң чемпионы болды.

1981-1982-жыллары Қарақалпақстан Республикасы «Мийнет резеврлери» спорт жәмийетинде тренер-оқытыушылықтан өзиниң дәслепки мийнет жолын баслады.

Ол 1982-жылы Нөкіс мәмлекетлик университетиниң Дене тәрбиясы факультетине оқыуға қабылланды. Студентлик дәуиринде Қарақалпақстанда Спорт жәмийетлери арасында өткерилген бокс бойынша жарысларда қатнасып, бир нешше мәрте Өзбекстан чемпионы атағын алды.

1982-жылы Қырғызстан Республикасы Қарабалта қаласында спорттың бокс түрі бойынша өткерилген Орта Азия хәм Қазақстан турниринде, 1983-жыл Россияның Рязань қаласында спорттың бокс түрі бойынша өткерилген Пүткил аўқамлық турниринде хәм 1985-жылы Қарақалпақстан Республикасы пайтахты Нөкіс қаласында спорттың бокс түрі бойынша «Сидней Джексон» атына өткерилген Халық-аралық турнирде биринши орынды жеңип алды.

Асқарбай Ниязов университетте оқып жүрген дәуирлеринде, анығырағы, 3-курсынан баслап усы университеттеги спорттың бокс түрі бойынша сайланды командасына устаз-тренерлик ўазыйпасын алып барды хәм шәкиртлери менен бирге өзиде бокс бойынша көплеген чемпионатларға қатнасып чемпионлықты қолға киргизди.

Ол 1986-жылы Нөкіс мәмлекетлик университетиниң Дене тәрбиясы факультетин жоқары баҳаларға табыслы питкерип, усы факультетте

оқытыушы болып жумыста қалады хәм педагоглык искерлик пенен тренерлик жумсыларын қоса алып барды.

1990-жылы Республикамызда Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институтының қайта ашылуы менен университеттиң Дене тәрбиясы факультети менен бирге усы жаңадан ашылған пединститутқа жумысқа кирди. Сол ўақытлары оның шугылланған Өзбекстан хәм бұрынғы аўқамға белгили бир нешше спортшылар: Абыл Ниязов, Алишер Аўезбаев, Икрам Алланиязов, Аман Тажбағамбетов хәм басқада бир қанша жасларға бокстың сырларын үйретти.

1991-1996-жыллардан баслап Дене тәрбиясы факультетинде деканның руўхыйлық хәм ағартыушылық ислери бойынша орынбасары, 1998-жылы кафедраның аға оқытыушысы, 2002-жылдан 2008-жылларға шекем институты жанындағы «Спорт клубы»ның басшысы лаўазымында ислеген болса, ал 2023-жылдың 6-апрель сәнесинен баслап институт басшылығында Дене мәдениаты факультетинде Спорт пәнлери кафедрасы ашылды, факультет хәм кафедра жәмәетиниң исеними хәм қоллап-қуўатлауы менен ол усы кафедраға баслық етип сайланды. Хәзирги ўақытта А.Ниязов усы кафедраға басшылық етип, жәмәети пенен терең аўызбиршиликте келешек жасларымызға илим хәм билим сырларын үйретип келмекте.

Ол усы оқытыушылық кәсиби даўамында устаз-педагоглык пенен бирге илим менен шугылланыу кереклигин өз алдына мақсет етип қойды. Келешек жасларға спорттың бокс хәм басқа түрлери бойынша теренирек илим хәм билим, тәжірийбе хәм көнликпе сырларын үйретиу мақсетинде бир қатар илимий-методикалық мақалалары республикалық хәм шет еллердеги илимий журналларда басылып шықты. Оның бүгінгі күнге шекем 2 сабақлық, 1 монография, 3 оқыу қолланба, 9 оқыу-методикалық қолланбасы баспадан шығарылды хәм шет еллердің илимий журналларында хәм Өзбекстан Республикасы Жоқарғы Аттестация Комиссиясы дизиминдеги илимий журналларда 20 дан аслам илимий, илимий-методикалық мақалалары жәрияланды.

А.Ниязов 2009-жылы «Доцент», 2021-жыл Қарақалпақстан Республикасында Спорт хәм физкультура тарауында биринши болып Өзбекстан Республикасы Жоқарғы Аттестация Комиссиясы (ЖАК) тәрәпинен «Профессор» илимий атақларын алды.

Ол 2001-жылы «Қарақалпақстан билимлендириу ағласы» хәм 2007-жылы «Өзбекстан билимлендириу ағласы» көкирек нышанлары менен сыйлықланды.

А.Ниязов үлгили шаңарақ басшысы, меҳрибан әке. Өмирлик жолдасы «Қарақалпақстанға мийнетин сиңген тренер», Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети Дене тәрбиясы факультетиниң аға оқытыушысы, ұзақ жыллар университеттиң баскетбол командасының тренери Ниязова Ольга Юриевна менен биргеликте бир ул хәм үш қызды тәрбиялап камалға келтирди, еки ақлықтың сүйикли атасы хәм апасы.

Республикамызға белгили педагог-спортшы, профессор Ниязов Асқарбай Толыбаевич әйне устазлық ғайратына толысқан мүбарек 60 жастың асқарына жетти. Халықта нақыл бар: «Жигитликтің асқары алпыс жас...» деген. Солай екен, устаздың хақыйқый табыслы мийнет жолы енди басланыуы анық. Профессор А.Ниязовтың халқымыздың жас келешек әуладларын жетик кәнигелер етип тәрбиялауында табыслы мийнет етиуине мәңги тилеклеспиз хәм үлкен нәтийжелер күтип қаламыз!

M A Z M U N Í

BAS MAQALA

Абаев С., Якубов М. «Жаңа Өзбекстан – Ушинши Ренессанс»ты әмелге асырыў бағдарламасы	4
--	---

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoriyası hám tariyxı

Abdimuratova N.P. Shańaraqtıń social pedagogikalıq tiykarları	5
Ajjeva M.B., Begmanova G., Naurizbaeva T. Kimyoni o‘qitishda raqamli texnologiyalar ...	6
Babayeva M.A. Ta’lim samaradorligini oshirishda masalalarning o‘rni	7
Baltamuratova A.P. Loyihachilik faoliyati bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik va ijodiy muvaffaqiyatlariga erishish sharti sifatida	10
Berdimbetova A.D. Ayollar zamonaviy liboslarida quroq turlarini qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari	12
Burxanov Z.Sh. O‘qish madaniyati va shaxsning axborot madaniyatini shakllantirish	14
Djoldasov R. Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida o‘quvchilarga estetikaga oid tasavvurlarni shakllantirish va qiziqishlarni faollashtirish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida	15
Ешниязова Э.Н. Критикалық пикирлеўди раўажландырыў технологиясын қолланыў арқалы жасларда китап оқыўға болған қызығыўшылықты кәлиплестириў	17
Ҳотамов А. Карл Поппернинг методлар тўғрисидаги таълимоти	19
Ilyasova Z.K. Raqamli ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda Google classroom platformasidan foydalanish	21
Iskenderov T.Q., Esemuratov S.T., Atajanov K.I. Sport shınıǵıwlarına beyimlesiw	23
Каипбергенова Ф.Т. Формирование системы лексической компетентности студентов неязыковых факультетов	24
Курбаниязова З.К. Ўқув топшириқлари мутахассислик фанларни ўқитишнинг самарадорлигини таъминлаш омили сифатида	26
Mambetniyazov M.T., Auezova R.K. Bolajaq oqitiwshılardıń kásiplik tayarlıǵın Web-texnologiyalar tiykarida jetilistiriwdıń didaktikalıq múmkinshilikleri	29
Mambetyarov Sh. O‘smirlarda tashabbuskorlik fazilatlarini shakllantirishni o‘rganishga yondashuvlar tahlili	31
Mirzakarimova M.M. CLIL yondashuviga asoslangan biznes-tadbirkorlik ta’limi	34
Мишенина И.В., Худоян М.В., Темираев К.Б., Шургаева Е.В., Хугаева А.А. Реализация творческих компетенций для улучшения профессиональной подготовки специалиста технического профиля	36
Norboyeva S.M. Imom al-Buxoriy asarlarida ma’naviy-axloqiy tarbiya	39
Nyutonova X.L. Mahmudxo‘ja Behbudiy «Padarkush» asarining yoshlar tarbiyasiga tarbiyaviy ta’siri	40
Orinbetov N., Amanbaev M., Allamuratova X. Kompetensiya yondashuvi asosida talabalarining texnik va texnologik tayyorgarligini shakllantirish	42
Pardayev Sh.M. O‘quvchilarning o‘quv yutuqlarini baholashda «Google forms»ning imkoniyatlaridan foydalanish	44
Сейтмуратов Қ. XIX әсирдің ақыры XX әсир басларында Қарақалпақстандағы мәдений-тарийхый шараят хәм жәдидшилиқ ағартыўшылық хәрекеті	46
Sultonov D.Q. Mediata’limning didaktik xususiyatlari va fanlarga integratsiyalashning shart-sharoitlari	48
Tayirov H.O‘. O‘quvchilarning texnik ijodkorligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati	50
Татлимуратов А.Т. Бўлажак жисмоний маданият ўқитувчисига йўналтирилган таълим парадигмаси	51
Tálim - tárbiya teoriyası hám metodikası	
Абдуллаева С.Х. Академическое письмо и гипертекстовые технологии	54

Алламуратова В.З. Булутли технологиялардан фойдаланиб ўқитиш методикасини такомиллаштириш	55
Aymbetova D. Mektepke shekemgi jastaǵı orta topar balalardıń leksikalıq birliklerdi ózlestiriw dinamikası	57
Ashirova S.B. Bo‘lajak maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodik ta’minoti	60
Duysenbaeva N.R. Implementing short stories in language teaching and learning	62
Esimbetova D.M. Kimyo darslari samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish	63
Hazratqulov M. Umumta’lim maktablarida yozma ishlarni tekshirishga qo‘yiladigan talablar va uni tashkil etish masalalari	65
Jarekeyeva D., Abdisattarova E., Sultanov M. Ximiya sabaǵında integraciyalasqan oqıtıw	67
Курбанбаев Т.К., Нуржанов Б.О. Улыўма билим бериў мектеплериниң математика пәни сабақлықларындағы айырым математикалық терминлер туўралы пикирлер	69
Kurmanov A.P. Ta’lim tizimida texnologiya fanini o‘qitishning dolzarb masalalari	71
Qurbonova D.T. Temuriy malikalar ma’naviy merosi asosida talaba-qizlarda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirishda auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarning o‘rni	72
Mirzabekova G. Baslawish klass oqıwshıların zamanagóy xabar texnologiyaları menen oqıtıw abzallıqları	74
Ochilov A.O. Texnologiya ta’limi fanini amaliy o‘qitishning innovatsion tashkiliy-metodik jihatları	76
Sabirova Ch.A. Talabalarda ma’naviy-axloqiy tafakkurni sanogen tarbiyalashda pedagogning kasbiy kompetentligi masalasi xorij tajribasida	78
Saparbayeva G.A. Pedagog-tarbiyashınıń kásiplik kompetentligin rawajlandırıwda metodikalıq xızmettiń roli	81
Sulaymanova D.N. Loyihaga asoslangan o‘qitish texnologiyasi bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ tafakkurni rivojlantiruvchi asosiy vosita sifatida	82
Turgunova F.M. Application of innovative methods in teaching foreign languages	84
Yeshmuratova A.A. Konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish	87
Yusupov B.B. O‘quvchılarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini rivojlantirishda blog texnologiyalardan foydalanish yo‘llari	89
Shamuratova X. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ritorika bilan tanishtirishning ahamiyati....	92
Shodiyev N., Nabiyeva D., Shadiyev R. «Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi» fani «quyosh sistemasi, sayyoralar» mavzusini interfaol metodlar vositasida o‘rganish orqali talabalarni ma’naviy faoliyatga metodik tayyorlash	93

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

Elmuratova A.U. Talabalarining sportga bo‘lgan g‘alaba motivatsiyasini rivojlantirishning individual va jamoaviy xususiyatlari	97
Jumabayev T.J. Futbolchilarda maxsus psixologik tayyorgarlik holatini tadqiq etishning psixodiagnostik vositalari	99
Mustafayeva M.SH. O‘smirlarda aleksitimiya namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari	102
Нурымбетова Э.Ж., Кдирбаева Х. Психологическая готовность личности к профессиональной деятельности	104
Ro‘ziqulov F.R. Oiladagi nizolar, ajralish va ularning oldini olish yo‘llari	106
Тлеумбетова К.Д. Подход к проблеме социализации в различных психологических направлениях	108

USTAZLAR SHEJIRESI

Утебаев Т.Т. Ниязов Аскарбай Толыбаевич 60 жаста	110
---	-----

Ájiniyaz atındaǵı NMPI de “Ilim hám jámiyet” jurnalı redkollegiya aǵzası Norvegiya «Energy Technology» institutı professorı, fizika-matematika ilimleri doktorı Smagul Karajanov penen ushırasıw bolıp ótti

Berdaq atındaǵı QMUda “Ilim hám jámiyet” jurnalı redkollegiya aǵzası texnika ilimleri doktorı, akademik Axmed Reymov hám akademikler Qadir Ğulamov, Bobomurod Axmedov, Nagmet Ayımbetovlar menen ushırasıw bolıp ótti

Tanışınız, redkollegiya aǵzası

Смагул Жанабергенович Каражанов

С.Ж.Каражанов родился в 1963 году в Республике Каракалпакстан. В 1986 году окончил Каракалпакский государственный университет. 2001 году защитил докторскую диссертацию. С 1993 по 1995 годы работал в качестве научного сотрудника в Физико-техническом институте г.Ташкента. С 2009 года по настоящее время работает Старшим научным сотрудником Отдела солнечной энергии Института энергетической технологии (IFE) г.Шеллер Норвегии. С 1996 года активно участвует в рецензировании научных работ для

исследовательских советов Австралии, Эстонии и Португалии, что подчеркивает его международное признание в научном сообществе.

Научными интересами С.Д.Каражанова являются: хромогенные материалы и приборы: фотохромизм, термохромизм и электрохромизм. Исследование материалов и приборов.

По этой теме была создана дочерняя компания «Солнечные элементы и материалы для солнечных элементов». Компания исследует новые концепции солнечных элементов (гибридные солнечные элементы на основе Si, CZTS, Se, и др.); фотокаталитические процессы: наноматериалы для очистки сточных вод и медицины; теоретическое моделирование: Abinitio моделирование материалов для преобразования солнечной энергии, энергоэффективных и накопительных устройств; моделирование приборных структур для солнечных элементов и моделирование процессов; дефекты и примеси; собственные и внешние точечные дефекты в полупроводниках и изоляторах.

С.Каражанов является автором более 200 научных работ, опубликованных в престижных международных журналах и представленных на различных конференциях. Он также активно участвует в редактировании специальных выпусков научных журналов, таких как "MaterialsLetters" и "Solar Energy", что свидетельствует о его значительном вкладе в развитие материаловедения и использования солнечной энергии.

В области изобретений С.Каражанов зарегистрировал ряд патентов, связанных с разработкой фотохромных устройств и солнечных элементов на основе гибридных материалов. Это включает инновации в металлгидридных пленках и графеновых солнечных элементах, которые открывают новые возможности для улучшения эффективности и стоимости солнечных технологий.

С.Каражанов регулярно выступает в качестве председателя и приглашенного докладчика во многих международных конференциях. Руководил семинарами и секциями, посвященных актуальным темам в материаловедении и солнечной энергетике, что говорит о его лидирующей роли в данных направлениях.

За свой вклад в науку С.Каражанов был удостоен многочисленных наград, включая премию Академии наук стран третьего мира и медаль Российской академии наук. Эти награды подчеркивают его выдающиеся достижения и вклад в продвижение знаний и технологий на глобальном уровне.

Dıqqat, jazılıw - 2024!

Húrmetli, jurnal oqıwshıları! Eger, Siz ilim, tálim-tárbiya hám oqıtıwdıń jańa zamanagóy usılları, jańalıqları menen óz waqtında jaqınnan tanısqaşlı, ózińizdiń usı tarawdağı jetiskenliklerińiz hám oy-pikirlerińiz benen ortaqlaspaqshı bolsańız, «Ilim hám jámiyet» jurnalına 2024-jıl ushın jazılıwğa mirát etemiz.

Biziń jurnalımızda barlıq tarawlar boyınsha ilimiy, ilimiy-metodikalıq maqalalar járiyalanadı.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministirler kabineti janındağı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen pánler boyınsha ilim doktorı dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolğan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

Jazılıw bahası - 360.000 (úsh júz alpıs mıń) swm.

<i>Redakciya mánzili: Nókis qalası, P.Seutov kóshesi, n/j.</i>	<i>«Ilim hám jámiyet» jurnalınıń esap beti:</i>
<i>Indeks: 230100, Telefon: +998612294086; +998933652520.</i>	<i>BANK: MB BB XKKM Toshkent shahri</i>
<i>JURNALDÍN BASÍP SHÍGARÍLÍWÍNA</i>	<i>Esap beti: 2340 2000 3001 0000 1010</i>
<i>JUWAPKER: Ájiniyaz atındağı NMPI baspaxanası.</i>	<i>MFO: 00014; INN: 201 122 919</i>
	<i>Ieke esap beti: 4001 1086 0354 0170 9410 0350 005</i>

<i>Maqalalardıń mazmunına hám durılıǵına avtorlar juwapker, olardıń pikirleri redakciyanıń pikirleri bolıp esaplanbaydı</i>	<i>Jurnalǵa jıl dawamında jazılǵan avtorlardıń miynetleri birinshi gezekte járiyalanadı. Maqala kólemi 5 betten kem bolmaıwı, 9 betten aspawı kerek.</i>
<i>Jurnal 1992-jıldan shıǵa basladı ISSN 2010-720X Indeksi: Ieke puqaralar ushın — 2101. Mákemeler ushın — 2102.</i>	<i>Basıwǵa ruxsat etildi: 26.04.2024 Buyırtpa: №0038 Format: 60x84 1/8 Kólemi: 14 b/t. Jurnal jılına 6 márte shıǵadı. Reestr № 089632</i>